

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ŞEHİR ÇALIŞMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

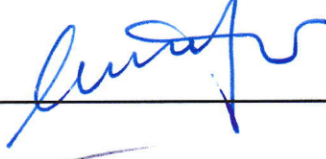
**İSTANBUL'DA FUTBOLUN MEKÂNSAL TARİHİ:
MESİREDEN HALI SAHAYA ŞEHİRDE FUTBOLUN MEKÂNI
(1880 - 2019)**

SALİH DEMİRCİ

HAZİRAN 2020

Bu tez tarafımızca okunmuş olup kapsam ve nitelik açısından, Şehir Çalışmaları alanında Yüksek Lisans Derecesini alabilmek için yeterli olduğuna karar verilmiştir.

Tez Jürisi Üyeleri:

	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Alim Arlı (Tez Danışmanı)	<u>Kabul</u>	<u></u>
Doç. Dr. Eda Yücesoy	<u>Kabul</u>	<u></u>
Prof. Dr. Yücel Bulut	<u>Kabul</u>	<u></u>

Bu tezin Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından konulan tüm standartlara uygun şekilde yazıldığı teyit edilmiştir.

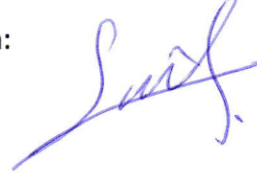
Tarih
24.06.2020

Mühür/İmza

Bu çalışmada yer alan tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu, söz konusu kurallar ve ilkelerin zorunlu kıldığı çerçevede, çalışmada özgün olmayan tüm bilgi ve belgelere, alıntılama standartlarına uygun olarak referans verilmiş olduğunu beyan ederim.

Adı Soyadı: SALİH DEMİRCİ

İmza:

ÖZ

İSTANBUL'DA FUTBOLUN MEKÂNSAL TARİHİ: MESİREDEN HALI SAHAYA

ŞEHİRDE FUTBOLUN MEKÂNI

(1880 - 2019)

Demirci, Salih

Şehir Çalışmaları Yüksek Lisans Programı

Tez danışmanı: Doç. Dr. Alim Arlı

Haziran 2020, 227 sayfa

Bu tez çalışması İstanbul'da futbolun mekânsal gelişimini ve dönüşümünü ulusal rekabet ve uluslararası başarı ekseninde değerlendirmektedir. Bu amaçla, basılı ve dijital kaynakların yanı sıra tanıklıklar ve mülakatlar aracılığıyla İstanbul'un nizami ölçekteki futbol sahalarının tarihsel ve güncel envanteri oluşturularak şehirde futbolun mekânına ilişkin bir dizi kapsamlı değerlendirme yapılmıştır. Özgün ve öncü tarihsel tecrübesiyle İngiltere'de kurumsallaşan futbol İstanbul'da ilk olarak mesirede, herkesin belli bir zamanda iştirak ettiği birer kamusal alan olan çayırarda oynanmıştır. Sonrasında kent içi nitelikli alanların, başta okulların, talim ve kent meydanlarının futbola tahsis edildiği ikinci bir gelişim evresi geçirmiştir. Sonrasında kırdan kente göç ile oluşan yeni mahalleler içerisindeki niteliksiz alanların futbol sahası olarak kullanılmasıyla çeşitlenen ve gelişen futbol ortamı, şehrin gündelik yaşamına derinlemesine nüfuz etmiştir. Zaman içerisinde söz konusu bu niteliksiz mekânların küçük bir kısmının kalitesi artmış, futbolun yoğun oynandığı bazı sahaların zemini çimle kaplanmış ve bu mekânlar tanımlı birer futbol sahasına dönüşmüştür. Fakat 20. yüzyılın sonuna doğru İstanbul'da kentsel mekân giderek farklılaşmaya başlamıştır. Artan nüfus, otomobillerin sokakları ve diğer nitelikli-niteliksiz alanları işgali ile zamanla sokağın tekinsiz bir hal alması, İstanbul'daki yoğun inşaat faaliyetleri ve kentsel dönüşüm uygulamaları futbol pratiğini kentin nüfus yoğun bölgelerinden dışlamaya başlamıştır. Nitelikli bir kamusal alan olarak mesirede başlayan futbol, 2019 yılına gelindiğinde artık yalnızca futbola

mahsus, etrafı çevrili ve dışarıya kapalı, birçoğu ücretli olan az sayıdaki küçük halı sahaya sıkışmıştır. Bu sahalarda ortaya çıkan futbol okulları, futbolun şehir merkezinden dışlanması ve şehirdeki yeni çocukluk hâlinin bir sonucu olarak önemli bir boşluğu doldurmaya çalışmaktadır. Nihayetinde tarihsel süreç içerisinde İstanbul’da mevcut sahaların niteliği ve bilgi-birikim artarken, futbol sahalarının nüfusa oranla sayısı ve şehirde futbol pratiğine erişim imkânı azalmıştır. 2019 yılı itibarıyla örneklem dahilindeki İstanbul ilçelerinde 59 adet nizami ölçülerde faal futbol sahası bulunurken, 1880 ile 2019 yılları arasında 248 nizami futbol sahası futbola kapanmıştır. Bu durum, İstanbul’un ve Türkiye’nin futboldaki rekabet kapasitesini doğrudan etkilemektedir.

Anahtar kelimeler: İstanbul, futbol, gündelik hayat, toplumsal değişme, modernleşme, şehirleşme, mekânsal dönüşüm, göç, kentsel dönüşüm.

ABSTRACT

THE SPATIAL HISTORY OF FOOTBALL IN ISTANBUL:
FOOTBALL IN THE CITY FROM *MESIRE* TO *HALI SAHA*
(1880 - 2019)

Demirci, Salih
MA in Urban Studies
Thesis Advisor: Assoc. Prof. Alim Arlı
June 2020, 227 pages

This study evaluates the spatial development and transformation of football in Istanbul on the basis of competitiveness of national level and international success of Turkish football. For this purpose, a series of comprehensive evaluations have been made regarding the location of football fields in the city by creating a historical and current inventory of the regular football fields of Istanbul through printed and digital sources as well as witnesses and interviews. Football, which was institutionalized in England with its original and pioneering historical experience, was first played in Istanbul in the meadows of promenades, which are public spaces where everyone participates at a certain time. Afterwards, it has undergone a second stage of development, in which urban areas, schools, fields of military training and urban squares are allocated to football. After the half of the 20th century, football has been diversified and developed by using the unqualified areas within the new neighborhoods created by rural to urban migration, and also has penetrated deep into the daily life of the Istanbul. The quality of a small part of these pitches has increased over time, the grounds of some fields where football is played extensively are covered with grass and these spaces have become defined football grounds. However, towards the end of the 20th century, urban space started to differentiate in Istanbul. Increasing population, the occupation of the streets and other areas by cars, the streets became uncanny over time, the intensive construction activities and urban transformation practices in Istanbul started to exclude football practice from the population-dense areas of the city. Football

in Istanbul, which started in the promenade as a public space, has now become a small number of *halı saha* that are only for football, surrounded and closed from the outer, and also many of which are paid. Football schools emerging in these fields and they have started to fill an important gap as a result of the new childhood practices and the exclusion of football from the city. As a result, while the quality of the existing fields and football knowledge increased in Istanbul, the number of football fields compared to the population and the access to football practice decreased. As of 2019, there were 59 active football fields in Istanbul districts within the sample, while 248 regular football fields were closed to play football between 1880 and 2019. The new situation in the city directly affects the competitiveness of Istanbul and Turkish football.

Keywords: Istanbul, football, daily life, social change, modernization, urbanization, spatial transformation, migration, urban renewal.

*İstanbul'un futbolcularına
ve futbolcu olma hayâli kuran tüm çocuklarına...*

TAKDİM

Bu tez çalışması, çok sayıda kıymetli insanın katkısıyla sayesinde oluştu. Öncelikle tez danışmanım Doç. Dr. Alim Arlı'ya sabrı, desteği ve daima meselelerin anlam alanlarını genişleterek ufkumu açtığı için çok teşekkür ederim. İstanbul Şehir Üniversitesi Şehir Çalışmaları Merkezi'nin her mensubu gibi en başından beri desteğini hissettiren Dr. Yunus Uğur'a, derslerindeki zihin açıcı tartışmalar sayesinde bu tez çalışmasına büyük katkısı olan Kamile Batur'a, tez jürimde yer alan Doç. Dr. Eda Ünlü Yücesoy'a ve Prof. Dr. Yücel Bulut'a ayırdıkları zaman ve tabii yaptıkları kıymetli eleştiriler için çok teşekkür ederim.

Futbol tarafında ise birikimini paylaşmaktan asla çekinmeyen, kendisinden çok şey öğrendiğim "Küçük" Metin Çekiçler'e, sayesinde tanıştığım Davutpaşa Spor Kulübü'nün kıdemli emekçileri Davut Kılıç, İsmail Erdoğan ve Uğur Ün'e çok teşekkür ederim. Yine bu çalışmaya yaptıkları katkılardan ötürü Türkiye'nin futbolunun önemli figürlerinden Ayhan Akman'a, Fatih Akyel'e ve Serdar Topraktepe'ye ayrı ayrı teşekkür ederim. Mahir Yağizer'e, Fethi Aytuna'ya ve Mehmet Yüce'ye ise Türkiye futbol tarihine yaptıkları eşsiz katkılar sebebiyle gıyaben minnettarım. Ayrıca tez yazım sürecindeki kıymetli katkılarından ötürü Sevecen Tunç'a, yönlendirmelerinden istifade ettiğim Mehmet Ak'a, kritik zamanlarda kademeye giren M. İlker Yılmaz'a ve M. Bahadır Bozkurt'a, bana verdiği sahaya çıkma imkânıyla şehrin futbol ortamına angajmanımı artıran Kayhan Bölükbaş'a ve bulduğu sürpriz kaynaklarla teze derinlik katan, yıllardır birlikte çok şeyler paylaştığımız yakın çalışma arkadaşım M. Can Mutlu'ya teşekkür ederim.

Son olarak bana futbolu sevdiren babama ve ağabeyime, aile içi futbol bayrağını devralan kardeşime, giderek büyüyen geniş aileme, futbol müptelası dostlarıma, sevgili anneme ve eşim Sümeyye'ye destekleri için çok teşekkür ederim. Bu tez çalışmasının esas sahipleri, futbolcu olma hayallerinin peşinde koşan İstanbul'un çocukları ve yukarıda ismi geçen güzel insanlardır. Tüm hata ve eksikler ise şahsıma aittir.

İÇİNDEKİLER

Öz	iv
Abstract	vi
İthaf	vii
Takdim	ix
Tablolar Listesi	xii
Grafikler Listesi	xiii
Haritalar Listesi	xiv
Resimler Listesi	xv
Görseller Listesi	xvi
Fotoğraflar Listesi	xvii
Kisaltmalar	xviii
GİRİŞ	1
1. YÖNTEM, LİTERATÜR ve KAPSAM	10
1.1 Araştırma Sorusu	12
1.2 Literatür	12
1.3 Kapsam, Kısıtlar ve Metodoloji	16
1.4 Verilerin Derlenmesi.....	18
2. FUTBOLUN MEKÂNINI SORUNSALLAŞTIRMAK	20
2.1 Britanya’da Futbolun Mekânı	21
2.1.1 Britanya’da Erken Dönem Futbolun Mekânı	22
2.1.2 Britanya’da Gelişme Döneminde Futbolun Mekânı	29
2.2 Futbolun Mekânına İlişkin Bir Model	32
2.3 Farklı Coğrafyalarda Futbolun Mekânı	35
2.3.1 Avrupa’da Futbolun Mekânı	37
2.3.2 Avrupa Dışında Futbolun Mekânı	39
2.4 Futbolculuğun Mekânı	46
2.5 Futbolda Başarının Mekânsallığı	51
3. İSTANBUL’DA FUTBOLUN MEKÂNİ	55
3.1 İstanbul’da Erken Dönem Futbolun Mekânı (1880 - 1920).....	56
3.1.1 Kadıköy’ün Mekânsallığı	56

3.1.2 Şehir Sathında Erken Dönem Mekânsallık	63
3.2 İstanbul'da Cumhuriyet Dönemi Futbolun Mekânı (1920 - 1946)	75
3.2.1 1920 - 1925 Arası Dönem	75
3.2.2 1926 - 1936 Arası Dönem: Mahir Yağizer Defterleri	83
3.2.3 1937 - 1946 Arası Dönem	92
3.3 Yaygınlaşma Döneminde Futbolun Mekânı (1947 - 2002)	100
3.3.1 Kırdan Kente Göç ve Şehrin Yeni Mahalleleri (1947-1966)	101
3.3.2 Futbol Patlaması ve Anadolu'nun Yükselişi (1967 - 1982).....	116
3.3.3 Yükseliş, Diaspora ve Başarı (1983-2002)	129
3.4 Kentsel Dönüşüm ve Şehirde Futbolun Krizi (2003 - 2019)	142
3.4.1 Aktör-Ağ ve İstanbul'da Futbolun Krizi	151
3.4.2 Şehirde Futbolun Yeni Mekânı: Halı Saha	163
4.SONUÇ.....	171
Kaynakça	179
Tablolar ve Grafikler	199

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. 1880 - 1946 yılları arasında futbol sahaları.....	199
Tablo 2. 1966 - 2019 yılları arasında futbola kapanan sahalar.....	202
Tablo 3. 1966 yılında örneklem dahilinde faal futbol sahaları	210
Tablo 4. 1982 yılında örneklem dahilinde faal futbol sahaları	213
Tablo 5. 2002 yılında örneklem dahilinde faal futbol sahaları	219
Tablo 6. 2019 yılında örneklem dahilinde faal futbol sahaları	223
Tablo 7. 2019 yılı itibarıyla kayıp futbol sahalarının dönüşüm tablosu.....	225

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1. 1880 - 1946 yılları arasındaki sahaların dönüşüm grafiği	226
Grafik 2. 1947 - 2019 yılları arasındaki sahaların dönüşüm grafiği	227

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1. Kadıköy'ün erken dönem futbol mekânları	65
Harita 2. 1880-1920 yılları arasında futbolun 21 mekânı	74

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1. Londra, Mortlake.....	30
Resim 2. Cankurtaran Sahası ve Ali Sami Yen Stadyumu	97
Resim 3. Yenibahçe, Vakıf Gureba, Çapa Sahaları	104
Resim 4. Zeytinburnu ve Bakırköy’de 1966 tarihli sahalar	115
Resim 5. Davutpaşa’nın Çukurbostan Sahası.....	121
Resim 6. 1982 yılında Zeytinburnu’nun futbol sahaları.....	128
Resim 7. Florya Metin Oktay Tesisleri	140
Resim 8. 2002 tarihli Silahtarağa – Alibeyköy futbol sahaları	146
Resim 9. Yeşilpınar’da sahalar ve dönüşüm	148
Resim 10. 1966-2019 arasında Zeytinburnu’nda faal futbol sahaları	155
Resim 11. Hollanda, İsviçre ve Arjantin’den futbol mekânı örnekleri	168

GÖRSELLER LİSTESİ

Görsel 1. John Bale’ın futbol sahalarına ilişkin gelişim modeli.....	34
Görsel 2. Dünya genelinde temsili futbolcular piramidi	47
Görsel 3. Şehirlerin sanayileşme sonrası gelişim sürecine ilişkin model.....	131

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 1. İşgal döneminde Harbiye Nezareti.....	72
Fotoğraf 2. Kasımpaşa Camialtı'nda futbol maçı.....	77
Fotoğraf 3. General Harrington Kupası'nda Taksim Stadı	81
Fotoğraf 4. Arap Kuyusu Sahası	85
Fotoğraf 5. Kadirga Meydanı	89
Fotoğraf 6. Bozdoğan Kemeri	111
Fotoğraf 7. Robert Kolej'de futbol maçı	124
Fotoğraf 8. İstanbul'da bir özel okul bahçesi.....	161
Fotoğraf 9. Kadıköy Moda'da halı saha	166

KISALTMALAR

TFF: Türkiye Futbol Federasyonu

FIFA: Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği

UEFA: Avrupa Futbol Federasyonları Birliği

IFAB: Uluslararası Futbol Birliği Kurulu

CBS: Coğrafi Bilgi Sistemleri

GİRİŞ

Bu tezin yazılmasına varan süreç, İstanbul'un fabrikalar etrafına kurulmuş semtlerinden birinde, *mahalle maçı* zamanlarında başlamıştır. Doksanlı yıllarda geçen bu dönemde oyuna yeni katılanların rolü rakip kalenin önüne durmaktı. Yeterli sayıda adam olmadığında girilen maçlarda biraz piştikten sonra küçük sorumluluklar verilir, bir zaman sonra esas oyuna katılmaya hak kazanılırdı. Çocukluğumda sayısız maç ve top oyunu oynadım, aradan uzun zaman geçti, yol asfaltlandı ve sokakta top oynadığım hemen hemen tüm çocuklara eğitim daha ağır bastı. Futbolu yeterince ve ısrarla pratik edemeyenlerin becerisi zayıf kaldı, zira oyunu yarışmacı düzeyde sürdürmek için çok daha fazlasına sahip olmak gerekiyordu. Buna karşılık üniversite yıllarında futbola hakemlik üzerinden angajman fırsatı oluştu, ancak gençliğin verdiği fevrlilik nedeniyle bu macera da kısa sürdü. Saha içinde kalmak mümkün olmadı ve futbolla kurulan ilişki, tribündeki kalabalıklara karışmaktan öteye varamadı.

Bir dönem sonra maçlar artık halı sahaya taşındı. Bunlara futbol maçı da denemezdi artık, bir tür arkadaş buluşmasıydı. Yine de kendini en iyi hissettiği yerlerin başında futbol sahasına çıktığı anlar gelen birçokları için bu buluşmalar önemlidir. Fakat artık futbol oynama pratiği haftada bir defayı aşamıyordu ve futbolla olan ilişkide seyrin payı arttıkça futbola içkin süreçlere ilişkin tecessüs de yükseliyordu. Bazı takımlar diğerlerine üstün geliyordu, bazı oyuncular üst düzey takımlarda oynuyordu; acaba bunlar neden ve nasıl oluyordu? Sorular soruları takip ediyordu, seyretmeyi keyifli hâle getiren bu türden sorular giderek artıyordu. Bu sorulara tatminkâr cevaplar arayarak geçen yılların ertesinde profesyonel futbolun yardımcı araçlarında yer alma fırsatı kısmet oldu. Nihayetinde futbola olan ilgi ve sevgi, evin önünde oynanan futbol maçlarından çok daha ileri giderek bu tezin yazarını profesyonel futbolun mutfağına soktu. Futbol artık benim için mesleğe dönüşmüştü ve rekabette daima bir adım önde olmak adına sahaya çıkmadan evvel yapılması gereken çok şey vardı.

Profesyonel futbolun mufağında olan biri artık dışarıdan bir göz değil, sorulan soruların ve aranan cevapların paydaşlarından ve muhataplarından biridir. Futbolu nesneleştirip üzerinde düşünmekten öteye geçmesi, bir özne olarak düşüncelerin uygulamadaki sonuçlarının sorumluluğunu üstlenmesi gerekir. Mutfakta olmak uzaktan fikir yürütmeye, varsayımlarla konuşmaya, televizyonlardaki ve gazetelerdeki gibi *ben olsam şöyle yapardım* demeye benzemez. Futbol bir müsabaka oyunudur ve bu oyunun tüm aktörleri, elde edilen sonuca göre başarılı ya da başarısız olmaktadır. Dolayısıyla futbol üzerine sahici bir tavırla düşünmek ve çözümleri buna göre önermek, uygulamak gerekmektedir.

Bu tez, böylesi bir dizi tecrübenin ertesinde, temel bir sorudan yola çıktı: Türkiye’de “futbolun sorunu” nedir? Hedeflerine ulaşmaktan futbolumuzu alıkoyan eksikler, hatalar, yanlışlar nelerdir? Cevap arayışları, bugünle sınırlı kalmanın kifayetsizliğini kolayca gösterirken öncelikle geçmişe bakmanın gereği kaçınılmazdır. “*Maksadımız İngilizler gibi toplu bir halde oynamak, bir renge ve bir isme malik olmak ve Türk olmayan takımları yenmektir.*” derken Ali Sami Bey, Türkiye’de futbolun kuruluş mottosunu ve hedefini belirlemişti.¹ İngilizlerden öğrenilen oyun, yine İngilizlere ve Rumlara karşı oynanan ilk maçlar modern Türkiye’nin tarihiyle paraleldir: Futbol, tarihsel bagajını sırtında taşıyan bir mücadele alanıdır, hele ki uluslararası düzeyde... Ali Sami Yen’in Galatasaray için kurduğu anlatıya ek olarak İstanbul’da işgal kuvvetleriyle oynanan maçlar, cumhuriyetin ilanının yalnızca üç gün öncesinde oynanan ilk ulusal müsabaka² ve daha nicesi, futbolun içerisine doğduğu siyasallığın, tarihselliğin, toplumsallığın yükünü sırtlandığını gösterir. Daha açık bir ifadeyle, erken cumhuriyet dönemini ele alan bir çok anlatının tersine³ Türkiye’de futbolun

¹ Mehmet Yüce, *Ale’l-İtlak Baldırı Çıplak: Hatırât, Makalât, Mülakât* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018): 111-115. Ali Sami Bey tarafından kaleme alınan Galatasaray Kulübü’nün Tarihçesi başlıklı yazı, *İdman Mecmuası*, 15 Mayıs 1329 tarihli sayısı.

² Türkiye A Milli Futbol Takımı’nın ilk maçı, Taksim Stadı’nda oynandı: Türkiye 2-2 Romanya, 26 Ekim 1923.

³ Literatürde bu dönemin spor ve bilhassa futbol atmosferinde devletin spor politikalarının etkisi olduğundan fazla gösterilir, zira kurumsal ve bireysel düzeyde üretilmiş devlet ve devlet eliti harici kaynaklar çok sınırlıdır. Futbolun gelişim sürecinde siyasetin etkisini olduğundan daha

varlık alanını Avrupalılara karşı başarılı olma arzusu pekiştirmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin futboldaki hedefi ve sorunu bahsinde futbolun içerisinde doğduğu tarihsel atmosferin payı yadsınamaz. Geç dönem Osmanlı'nın ve genç Türkiye Cumhuriyeti'nin hedefi bir bakıma Türkiye'nin futbolunun da hedefidir. Türkiye'de futbolun sorunu ise, işte bu hedeften uzaklaştığında ortaya çıkmaktadır.

Spor tarihçiliği ve futbola yönelik akademik ilgi, benzer saiklerden ötürü Türkiye'nin futbol motivasyonuna ve başarı arzusuna uzaktan bakmaktadır. Sıklıkla futbol, ancak çok daha üst disiplinlerin, bilhassa güncel siyasetin tezahür ettiği ve yukarıdan aşağıya şekillendirdiği iddia edilen bir alan olmaktan öteye götürülmez.⁴ Türkiye'de futbolun başarı olma arzusu Avrupa ile yapılan karşılaştırmalar, çeviri metinler üzerinden *yoksunluk sosyolojisi*⁵ kapsamı dâhilinde ele alınır, futbol tarihi romantize edilerek tümüyle güncel futbol tartışmalarına ihale edilir. Ekranlarda ve gazetelerde, sosyal hayatta futbol, bitimsiz bir tartışma alanıdır. Ülke içi rekabetin münakaşası asla bitmez, zira ancak her sezon bir takım şampiyon olabilir ve diğer zirve adayları başarısız sayılır. Kulüp takımları ve Milli Takım Avrupalı rakipleriyle oynadığında ise odaklanma artar, ilgi düzeyi düşük futbol takipçileri de kervana katılırlar ve herkes biraz futboldan anlar. Uluslararası düzeyde başarı elde edilen günlerde dahi çok daha iyisinin yapılabileceğine yönelik sert eleştirilerden kaçılmaz. Başarısızlık ise kâbus gibidir, özellikle büyük ümitlerle gidilen bir turnuva hayâl kırıklığı ile neticelenmişse her şey yanlış demektir. Nitekim A Milli Futbol Takımı'nın katıldığı 2016 tarihli Avrupa Futbol Şampiyonası sonrasında çıkan manşette şöyle denilmişti:

2000 yılında kulüpler bazında büyük bir başarıya imza atılmış, Galatasaray UEFA Kupasını kazanmıştı. 2002'de Milli Takım Dünya

fazla, abartılı yansıtma eğilimi vardır. Bu türden anlatıları derleyen bir değini için bkz. Yiğit Akın, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004): 18-28.

⁴ Türkiye'de akademik literatürde futbolun ele alınmasına ilişkin bkz. Turgut Kaplan vd., *Futbol, Bir Bibliyografik Deneme: Tezler* (İstanbul: Nobel, 2017).

⁵ Max Weber'e ait kavramın şehir çalışmalarında kullanımına ilişkin bir değerlendirmesi için bkz. Sami Zubaïda, "Max Weber's 'The City' and the Islamic City," *Max Weber Studies*, Sayı 5/6 (2005): 111-118.

Kupası'nda üçüncü olmuştu. Euro 2008'de Türkiye yarı final oynamıştı. 2000'li yılların başında bu başarılar elde edilmişken, sonrasında ne oldu da Fransa'daki bu kötü tablo ortaya çıktı? Türkiye neden başaramıyor?⁶

Türkiye A Milli Futbol Takımı, söz konusu turnuvaya katılmayı başarmasına karşın gruplar aşamasını geçememiş, bu durum temsil gücü yüksek olan bu metinde açık bir başarısızlık olarak değerlendirilmişti. “İngilizler gibi” oynanamamıştı, “Türk olmayan takımlardan” yalnızca Çekya’yı yenmek tur atlamaya yetmemişti.⁷ İşte, “futbolun sorunu”, tam da bu noktada, hedefler ve performans (ya da skor tabelası) örtüşmediğinde oluşmakta ve aradaki farkı kapatmak amacıyla Türkiye’nin futbol ortamı sorunsallaştırılmaktadır. Değiştirilmesi gerekenler, hedefe ulaşmak için yapılması gerekenler vardır, denilmektedir. Peki ya neler değiştirilmelidir?

Sivaslı’ya ait metinde söz konusu sorunun içerik tespiti için iki gazetecinin (ya da yorumcunun) fikirlerine başvurulmuştu. Gazeteci Atilla Gökçe’ye göre “günü kurtarma politikaları, ahbap çavuş ilişkisi” sorunun merkezindeydi. Önerilen çözüm ise yöneticilerin sil baştan değişmesidir. Yorumcu Uğur Meleke ise hem üst yapıda hem de alt yapıda antrenörlerin yetersiz olduğunu iddia etmiştir. Metin boyunca aktarıldığı üzere mevcut aktörlerin başaramamasının sorunları derindedir ve futbol medyasının önde gelen kalemlerinden ikisi başarısızlığın sebeplerini işbilmez yöneticiler, yetersiz antrenörler, nepotizm ve günü kurtarma tutumu olarak tespit etmişlerdir. Fakat madem ki başarısızlığın kaynağı bunlardır, öyleyse bahsedilen sorunların Türkiye’de futbolun “hedef” tutturduğu, kendisine yeni bir çita belirlediği başarılı dönemde bertaraf edilmiş olduğunu düşünmemiz gerekmez mi? Malum, başlangıçta İstanbul’da mukim İngilizlere ve Rumlara karşı oynanan maçlar milli bir kimliğin nüvelerini henüz ilk günden itibaren taşıırken şerefli mağlubiyetler dönemini, *yenildik ama*

⁶ Ahmet Sivaslı, “Türkiye neden başaramıyor?,” Aljazeera Turk. Yayımlanma Tarihi: 23 Haziran 2016. Erişim tarihi: 19 Nisan 2020, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkiye-neden-basaramiyor>

⁷ 2016 Avrupa Şampiyonası’nda Türkiye, D Grubu’nda yer aldı. Dört takımın mücadele ettiği gruptaki ilk maçta Hırvatistan’a 1-0 mağlup oldu, ikinci karşılaşmada ise İspanya’ya 3-0’lık skorla yenildi. Son maçı Çekya’ya karşı oynayan Türkiye, maçı 2-0 kazanmasına karşın turnuvaya gruplar aşamasında veda etti.

ezilmedik söylemini aşmak epey uzun sürmüştür. Ancak nihayetinde, 1980’li yılların sonundan itibaren Türkiye futboldaki hedefine doğru yürümeye başlamıştır. Yüzyıl sonunda ve yeni yüzyıl başında hem Milli Takımlar hem de kulüpler bazında peşi sıra başarılar elde edilmiş, kupaların yanı sıra Anadolu’nun şehir kulüpleri Avrupa kupalarında art arda turlar atmıştır.⁸ Fikri sorulan yorumcular ise “sorun” tespitiinde bu döneme herhangi bir atıf yapmamışlar, kendilerine yöneltilen soruda bahsi geçen başarılı dönemle karşılaştırma çabası içerisine girmemişlerdir. Nitekim Uğur Meleke, bir dizi tesadüf sonucu başarılı olduğunu iddia ettiği Fatih Terim’i şanslı olarak tanımlamıştı.⁹ Benzer bir söylem, Fenerbahçe başkanlarından Aziz Yıldırım’a ait “tesadüf” nitelemesinde de yer almıştır.¹⁰ Türkiye içi rekabet temelli bir söylem olduğu su götürmez olsa da benzer tavrın Türkiye futbol ortamı içerisinde tekrar edildiğine defalarca şahit olunmaktadır. Şenol Güneş’in antrenörlüğünde 2002 yazında elde edilen Dünya Kupası üçüncülüğü, yine oyun kalitesi, tercihler yönüyle eleştirilmiş ve Avrupa takımlarıyla maç yapmamış olmakla küçümsenmişti.¹¹ Sarı Fırtına lakaplı, futbolumuzun efsanelerinden ve bir dönemin A Milli Takım antrenörü olan Metin Tekin, *“Türk Milli Takımı ne oynuyor, dersek bunun cevabını veremeyiz. Sistemimiz sorunlu değil, zaten biz bir sistem seçmedik.”* demiş¹², bir diğer popüler futbol yorumcusu Mehmet Demirkol ise dönemin başarı getiren oyununa isim koyarken *“kaos futbolu”* adını vermişti. Bu nitelemenin *tesadüf* vurgusu içermediğini, dönemin takımlarının güçlü birer oyuna ve oyun plânına mâlik olduklarını düşündüğünü defalarca ifade etse de kelimenin sözlük anlamı

⁸ Galatasaray Şampiyon Kulüpler Kupası’nın 1988-89 sezonunda yarı final oynadı. 1991 Akdeniz Oyunları’nda Türkiye Milli Takımı final oynadı. 1992, 1993 ve 1994’te Genç Milli Takımlar düzeyinde turnuva şampiyonlukları elde edildi. A Milli Takım 1996’da tarihte ilk kez Avrupa Şampiyonası’na katıldı. 2000 yılında Galatasaray, UEFA Kupası’nı kazandı. Aynı yıl A Milli Takım tekrar Avrupa Şampiyonası’na katıldı ve çeyrek final oynadı. Sonbaharda Galatasaray, UEFA Süper Kupa’yı kazandı. Tarihinde ikinci kez Dünya Kupası’na katılan A Milli Takım, 2002 yılında Dünya 3.’sü olmayı başardı. 2001-02 sezonunda Denizlispor, 2002-03 sezonunda Gençlerbirliği UEFA Kupası’nda son 16 turuna kaldı. 2008’de Türkiye A Milli Futbol Takımı Avrupa Futbol Şampiyonası’nda 3. oldu.

⁹ Uğur Meleke, “Bir Şans ve Başarı Öyküsü,” Hürriyet Gazetesi. Yayımlanma tarihi: 11 Ocak 2018. Erişim tarihi: 19 Nisan 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/yazarlar/ugur-meleke/bir-basari-ve-sans-oykusu-fatih-terim-40706140>

¹⁰ Aziz Yıldırım, “G.Saray’ın UEFA Kupası’nı alması tesadüf idi,” Milliyet Gazetesi, 20 Nisan 2005.

¹¹ Bir örnek eleştiri için bkz. Hıncal Uluç, Şenol Güneş’e itiraz ettim, çünkü...” Sabah Gazetesi, 25 Temmuz 2002, <http://arsiv.sabah.com.tr/2002/07/25/s1304.html>

¹² Kubilay Çelik, *Futbolda Neden Yokuz* (İstanbul: A7 Yayıncılık, 2019): 83.

olan düzensizlik, kargaşa ya da düzen öncesi belirsizlik, Uğur Meleke ve Atilla Gökçe'ye yakın bir tavrın Demirkol'da da bulunduğunu ortaya koymaktadır.¹³ Tüm bu alıntılardan görüldüğü üzere “sorun” tespitinde yok sayılan Türkiye'nin futboldaki başarılı dönemi, zihinlere tesadüf, şans ve kaos olarak kodlanmıştır. Güncele bağımlı akıl yürütmeler içerisinde tarihsel arka plan neredeyse hiç yoktur, sanki daima dünsüz bir bugünden yarına bakılmaktadır. Başarılı dönem rastlantısaldır; o yüzden üzerine konuşmaya ve bugünle karşılaştırılmaya lâayık görülmemektedir.

Örnekleri çoğaltmak ve benzer bir bakışın futbol ortamına neredeyse tamamen hâkim olduğunu göstermek adına aynı dönemde, 2016 Avrupa Şampiyonası'nın ertesinde basılan Kubilay Çelik imzalı *Futbolda Neden Yokuz?* isimli kitaba bakabiliriz.¹⁴ Yalnızca hedef yönüyle değil, hemen her sosyal ortamda ve evde futbol konuşulan, çok sayıda insanın futbolsever sayıldığı Türkiye'nin Avrupalı rakiplerinin gerisinde kalmasının, başarıda süreklilik sağlayamamasının sebeplerinin ana konusu olduğu kitapta aynı soru listesi üzerinden 15 ünlü futbol simasıyla bir dizi mülakat gerçekleştirilmiştir. Benzer şekilde, başarılı döneme atıf yapan yanıtlar yok denecek kadar azdır ve sorun tespitleri ise çokça birbirine benzerdir. Örneğin 15 kişiden 10'u, Türkiye'nin futbol antrenörü kalitesine ilişkin soruya açıkça “yetersiz” yanıtını vermişlerdir. Meleke ve Gökçe'nin tespitlerinde yer alan sorun tespitine ilişkin sorgulamayı bu noktada derinleştirirsek, aynı şekilde eğer ki bugünkü “sorun” antrenör kalitesi ise “çocukluk veya erken gençlik dönemini 90'larda yaşayan, sonraları Türkiye'ye futboldaki başarılı günleri yaşatan futbolcu topluluğu bugüne kıyasla çok daha yaygın şekilde nitelikli bir antrenör kadrosuyla mı çalışmışlardır?” sorusu sorulmalıdır. Ya da Türkiye'nin başarılı dönemin eğitici kadrosu, rakip Avrupalı ülkelerdeki meslektaşlarından daha mı ileridedir? Eğer üst yapı antrenörlerine dair eleştiri ise bu, Türkiye'nin başarılı dönemdeki önemli antrenörleri halen faal durumdadır; hatta başarısızlığın konu edildiği 2016 Avrupa

¹³ Mehmet Demirkol, “Kaos Futboluna Dönüş,” Yayımlanma tarihi: 26 Ağustos 2017, <https://www.fanatik.com.tr/yazarlar/mehmet-demirkol/kaos-futboluna-donus-1315320>

¹⁴ Kubilay Çelik, *Futbolda Neden Yokuz* (İstanbul: A7 Yayıncılık, 2019)

Şampiyonası'nda A Milli Takım'ın başında 1990'lı yılların başından 2008'e dek Türkiye'nin uluslararası düzeydeki başarılarının en önemli aktörlerinden biri olan Fatih Terim bulunuyordu. Ayrıca sorulara yanıt verenler yönetici probleminde neredeyse istisnasız mutabakata varmışlardır, fakat başarılı dönemdeki yönetici profili bugüne kıyasla futbol konusunda çok daha ehil midir? Ahbap çavuş ilişkileri, adam kayırma ve günü kurtarma yeni birer mesele midir, gibi daha pek çok karşıt soru sorulabilir. Tüm bu soruların cevabının hayır olduğu açıktır ve tezin *Yaygınlaşma Döneminde Futbolun Mekânı* adlı bölümünde çok daha geniş şekilde incelendiği üzere, 2000 öncesinde üst düzey futbol oynamış oyuncuların ancak bir kısmı erken gençlik dönemlerinde antrenöre ve nitelikli alt yapı tesislerine erişebilmiştir. Yine 2019 yılında karar alıcı konumundaki futbol yöneticilerinin büyük bir bölümü, önceki yıllarda alt kademe futbol yöneticisi olarak önümüze çıkmaktadır. Dolayısıyla yapılan tespitlerin birtakım şahsi gözlemlerden, indî fikirlerden öteye gittiğini söylemek güçtür.

Buradan hareketle denilebilir ki, “hedef” en baştan siyasal ve toplumsal bir tarihselliğe yaslanırken, Türkiye'nin futbolunda başarılı dönemin dinamikleri sanki donuk bir hatıradan ibarettir. Hatta tesadüfi sayıldığından ötürü, etüt edilmeye değer dahi görülmemektedir. Oysa Türkiye'de futbol çok erken bir zamanda kapatılan Black Stocking takımının, paslaşmayı Yeşilköy'de bir çayırda Kadıköylü bir İngiliz ve Rum'dan öğrenen Mekteb-i Sultanî öğrencilerinin¹⁵, futbol maçına çıkmadan önce ısınmak gerektiğini Avusturyalılar'dan öğrenen Milli Takım'ın düzeyini aşalı çok uzun zaman olmuştur.¹⁶ 1990'ların sonu 2000'lerin başında hedef gerçekleşmiş, uzun bir bekleyişten sonra tecrübe birikimi kupalar getirmiş ve tohum artık çiçeğe durmuştur. Burada sorulacak ilk

¹⁵ Galatasaray'ın ilk futbolcularından Abidin Daver, Bakırköy'de oynadıkları maça ilişkin şunları anlatır: “Dikkat ettik ki onlar (rakip) bizim yaptığımız gibi topu ayaklarına alınca tek başlarına zorlu bir yarma yapıp kaleye kadar inmeye çalışmıyorlar, topu birbirlerine vererek tıkr tıkr ilerliyorlar. İlk defa gördüğümüz bu şuurlu paslaşma usulünün kıymetini anlamakta gecikmedik.”

Melih Şabanoğlu, *Kuruluş: Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Spor Kulübü'ne - Türkiye'de Futbolun Erken Çağı 1904-1907* (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2018): 88-90.

¹⁶ Fethi Aytuna, *Vefa'nın Galip'i* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 67-68.

soru, Türkiye'nin futboldaki başarılarının nasıl mümkün olduğu ve hedeflerden uzak kalındığında "sorun"un ne olduğu olmalıdır; fakat ne yazık ki böyle bir çaba, aradan uzun yıllar geçmesine karşın futbol ortamına ve akademik literatüre güçlü bir temsille yansımamıştır. Buna karşılık *Avrupa'nın zenginliği, futboldaki birikimi etraflıca düşünülmeden ve bağlamından kopararak sürekli Türkiye'nin futbol gündemine getirilmekte*, her yorumcu¹⁷ şahsi düşünceleri ve futbolda öncü Avrupa ülkelerindeki uygulamaları kopya etmek suretiyle beyaz kağıda birer reçete yazmaktadır.¹⁸ Halbuki hekimliğin şiarıdır: Hastalık yoktur, hasta vardır ve Türkiye'de futbol içerisine doğduğu siyasallığın, tarihselliğin, toplumsallığın ve kendi tarihsel tecrübesinin renklerine boyanmışken, Türkiye'nin futboluna adeta bembeyaz bir kağıtmışçasına davranılmasının, tecrübenin yok sayılmasının sahadaki gerçekliği ıskalaması kaçınılmazdır.

Güçlü bir akademik birikimi olmayan futbolumuzun en mühim değerinin tecrübe olduğunu anlamak, bu açıdan zor değildir. Türkiye futbol tarihinin anlatısı, bilhassa erken dönemler için hatıratlardan ve devlet belgelerinden öteye zor ulaşır. Fazlası için çok daha derin araştırma ve yoğun çaba gerekmektedir. Türkiye'de futbolun sorunu da benzer bir şekilde aynı zor yollardan geçerek ve ancak Türkiye'de futbolun tarihsel tecrübesi üzerine düşünmekle tespit edilebilir.¹⁹ Geçmişteki başarılı dönemde olup da bugün olmayan nedir? Elbette tüm bunlar çok genişçe cevaplanması gereken sorulardır ve bir yüksek lisans tezinin sınırlarını fazlasıyla aşarlar. Yine de bu sorulardan en azından birine yanıt vermeye çabası, bu tezin mütevazı çıkış noktasını oluşturmaktadır.

¹⁷ Yorumcu yerine "futbol aydını" da denilebilir.

¹⁸ Kurtuluş Kayalı'ya ait olan bir cümleden esinlenilmiştir. Aslı şöyledir: "Batı'nın düşünce dünyasının derinliği ve zenginliği etraflıca düşünülmeden ve bağlamından kopararak sürekli gündeme getirilmektedir."

Kurtuluş Kayalı, *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016): 11.

¹⁹ Can Kozanoğlu, 1990 yılında yayımladığı kitabında Türkiye'nin futbol ortamına hakim olan benzer bakış açılarından yakınıyor ve aynen bu soruları sormayı öneriyordu. Can Kozanoğlu, *Bu Maçı Alıcaz* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1996): 286-287.

Türkiye’de futbolun sorunu bahsinde kapsamı daraltmak ve bir yerden başlamak üzere kafamı kaldırdığımda tecrübi olarak ilk fark ettiğim şey, çocukluğumda top oynadığım sahaların birçoğunun artık var olmadığıydı. Hatta 90’ların ikinci yarısından beri benim mahallemde sokakta top oynanmıyordu. Çocuklar artık büyük ölçüde kapalı mekânlara kapandılar, top oynadığımız okullar yenilendi, bahçesi küçüldü ve tam gün eğitime geçildi. Arsalar binalarla doldu, boş kalanlar otopark veya park oldu. 2019 yılına gelindiğinde ise İstanbul’da artık sokakta oynayan çocuk görmek bir istisnaya dönüşmüştür. Futbol bağlamında ise bir zamanlar her köşe başında rast gelinen futbol, artık İstanbul’daki erkek çocuklarının öncelikli oyunu değildir. Türkiye’de futbolun başarılı döneminin futbolcularının çocukluk ve gençlik dönemlerinde tecrübe ettikleri oyun ortamı ile şimdiki çocukların yaşamı arasındaki farklılık, kuşaklar arasında adeta bir uçuruma dönüşmüş durumdadır. Dolayısıyla İstanbul’da futbola dair en temel farklılık, düzenli şekilde futbol oynamanın giderek zorlaşması ve futbolun mekânının dönüşümü olarak görünmektedir.

Araştırdıkça görünen şudur ki; Türkiye’nin ve futbolunun başat şehri İstanbul’da tarihsel olarak kent manzarasında güçlü bir görünürlüğe sahip olan futbol sahaları kayboldu, küçüldü, şehrin nüfus yoğun bölgelerinden dışlandı ve bu süreç halen devam etmektedir. Türkiye’nin ve futbolunun lokomotifi İstanbul’un gündelik yaşamında çocuklar için futbol sahasına ulaşmak, okuldan çıkıp antrenmana gitmek büyük bir meseleye dönüşmüştür. Mahalle aralarında yer alan halı sahaların varlığı şehirde futbol oynayanların yaş ortalamasını yükseltmekten ve sosyal bir işlevden öteye varamazken profesyonel futbolun zeminini teşkil eden amatör futbol, şehir sathında adeta silikleşmiştir. Futbola ilişkin tüm süreçleri etkileyen bu durum, futbola ve rekabete dair en temel şeyi, oyunu pratik etmeyi güçleştirmekte ve yoğunluğunu azaltmaktadır. Bundan dolayı oluşan nitelik sorunu, altında yatan nicelik sorunuyla birlikte futbola ilişkin tüm süreçlere sirayet etmekte, İstanbul’un ve Türkiye’nin futboldaki rekabet gücünü doğrudan etkilemektedir. Türkiye’nin tarihsel futbol tecrübesinin birçok bileşeni gibi henüz kayda değer biçimde ele alınmayan ve

sorunsallaştırılmayan şehirleşme odaklı bu süreç, İstanbul şehri özelinde bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

1. YÖNTEM, LİTERATÜR VE KAPSAM

Bu tez çalışması İstanbul özelinde futbolun mekânına odaklanarak futbol sahalarının şehir sathında değişimini ve dönüşümünü futbolda ulusal düzeydeki rekabet ve uluslararası başarı bağlamında ele almaktadır. Araştırma sorusu (1.1) ve literatür (1.2) ile birlikte araştırmanın kapsamı, kısıtları ve metodolojisini (1.3) ve veri setlerinin derlenmesi sürecini (1.4) içeren bölümün ardından futbol sahasının mekânsal işlevi hem tarihsel hem de sportif açıdan sorunsallaştırılacaktır. (2) Spor ve sosyal bilimlere ilişkin kaynaklardan oluşan geniş literatür, çalışmanın ikinci bölümünde birleştirilerek futbolun mekânsallığı ve buna bağlı işlevi üzerinden çalışmanın zemini inşa edilecektir.

Şehirleşme süreçleri ile futbolda rekabet ve uluslararası başarı, birbirinden uzak kavram setlerine sahip alanlardır; fakat futbolun tarihsel olarak sanayi ve buna bağlı gelişen kentleşme süreçlerinin bir unsuru olarak ortaya çıkışı, futbola içkin süreçlerin şehirdeki gündelik yaşamın birçok unsuruna bağımlı olmasını da beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla futbol, şehrin imkânları ile mekânları dahilinde oynanan bir açık alan top oyunu olarak kent içerisinde kendine has bir kültür ortamı yaratabilmiştir. Bu ortamın somut karşılığı ise şehirde futbol oynanan mekânlar, yani futbol sahalarıdır. Buradan hareketle, disiplinler arası bir yaklaşımla şehir çalışmaları, futbol tarihi ve futbola içkin süreçler arasında anlatı köprüleri kurulmaya çalışılacaktır.

İstanbul'da futbolun mekânına ilişkin bölüm dört parçadan oluşmaktadır. (3) İstanbul'da futbolun oynandığı erken dönem mesire ve sayfiye kültürü, gündelik yaşam pratikleri, modernleşme ve toplumsal değişme literatürüne ilişkin kaynaklardan yararlanılarak değerlendirilecektir. (3.1) Şehirde futbolun mekânsallığına ilişkin dönemlendirmenin ilk bölümünü oluşturan bu kısım, İstanbul'un İngilizler tarafından fiili işgaliyle sona ermektedir. Başlayan yeni

dönemde futbol artık çayırlardan kent içerisine taşınarak Suriçi'nde yer edinmeye başlamıştır. Bu dönemi anlamlandırmak üzere futbol tarihi ve ulus-devletleşme sürecine ilişkin literatürün yanı sıra Davutpaşa Spor Kulübü'nün hafızasını oluşturan Mahir Yağizer Defterleri kullanılacaktır. (3.2) 20. yüzyılın ortalarından itibaren Türkiye'de kırdan kente iç göç ve kentleşme literatüründen faydalanılarak İstanbul'un mekânsal genişlemesine paralel olarak kent içerisinde oluşan formel ve informel futbol sahaları ele alınacaktır. Çok büyük bölümü yok olan, bir kısmı da formel sahalara dönüşen bu mekânlar için futbola ilişkin yazılı kaynaklardan, çeşitli sözlü tarih çalışmalarından, gerçekleştirilen mülakatlardan ve bilhassa geçmiş tarihli uydu fotoğraflarından yararlanılacaktır. (3.3) 2002 yılına kadarki bu dönemin ardından yeni yüzyılla birlikte şehrin futbol mekânları, kent teorileri ve güncel tartışmaları da içeren bir bağlama oturutularak neo-liberalizm ve kentsel dönüşüm literatürü eşliğinde değerlendirilecektir. (3.4)

Tez boyunca İstanbul'da futbolun mekânının tarihsel süreç içerisindeki dönüşümü bütüncül biçimde anlamlandırılmaya çalışılacaktır. Mesireden kent içi nitelikli alanlara, ardından kırdan kente göçle birlikte adım adım kentin kılcal damarlarına dek yayılan futbol, yoğun yapılaşma baskısı, sokakların adım adım otomobillere terk edilmesi, okulların kapasite artışıyla bahçelerinin küçülmesi ve son dönemde birçok mevcut sahanın geniş ölçekli kentsel dönüşüm projelerine kurban edilmesiyle 2019 yılına gelindiğinde yalnızca az sayıda nizami futbol sahasına ve etrafı çevrili, tanımlanmış birer kent içi mekân olan halı sahalara sıkışmıştır. Bununla birlikte kentin giderek formel bir yapıya bürünmesi, kentle kurulan ilişkideki değişim, uzun okul sürelerine eklenen kurslar, sokağın artık tekinsiz bir yere dönüşmesi, yeni çocukluk hâlleri, dijitalleşme gibi etkenler, kentsel ve küresel süreçlerin gündelik yaşamdaki yansımaları olarak Aktör-Ağ Teorisi üzerinden anlamlandırılacaktır. Futbolun yeni mekânı olan küçük ve ücretli halı sahalara, tümüyle formel bir yapıya bürünen ancak katılımcısı ve pratik süresi azalmış futbolun İstanbul'daki yeni ikliminin ifadesi olarak ele alınarak mevcut durumun tasvirine çalışılacaktır.

1.1 Araştırma Sorusu

İstanbul’da futbolun mekânı, şehirleşme meseleleri merkezde olmak üzere çok geniş bir disiplinler arası alandan etkilenmekte ve futbolun mekânsallığı, futbola içkin tüm süreçlere doğrudan etki etmektedir. Bu tez, tam da bu noktadan hareketle, İstanbul özelinde futbolun mekânsal gelişimini ve futbolun mekânının dönüşümünü incelemektedir. Aynı zamanda şehirde olan-bitenin, mekânsallığın futbola ve futbolun şehirdeki mekânına yansımalarının izini sürmekte ve bu amaçla bir dizi sorunun peşinden gitmektedir: Futbol, ilk günden itibaren İstanbul’da nerede ve nasıl bir mekânda oynandı? Şehirde futbolun mekânı başlangıçta neresiydi, zaman içerisinde neye ve nasıl dönüştü? Şehirde futbolun mekânsallığına etki eden faktörler nelerdir? Bir mekânı futbol sahasına dönüştüren unsurlar nelerdir? Bir futbol sahası nasıl oldu, nasıl kayboldu, kaybolan saha ile birlikte şehirde başka neler kaybolmaktadır? Bir sahayı stadyuma dönüştüren, varlığını devam ettirmesini sağlayan unsurlar ve bir sahayı şehirden silen unsurlar nelerdir?

Tüm bu sorulara tez boyunca verilecek olan cevaplar, Türkiye’nin ve İstanbul’un futbol tarihi anlatısına mekân unsurunun ilavesini sağlayacaktır. Nihayetinde, Türkiye’de futbolun hedefi ve sorunu tartışmalarından hareketle futbolda mekân unsurunun gözardı edilen önemi vurgulanacaktır. Türkiye futbol tarihinin siyaset odaklı, tepeden aşağı çözümlemelerine alternatif bir anlatı kurulacak ve şu soruya yanıt verilmiş olacaktır: Acaba şehirde futbolun mekânı ile ulusal düzeydeki rekabet ve uluslararası başarı arasında dolaylı bir ilişkidен söz edilebilir mi?

1.2 Literatür

Türkiye’nin futbol tarih yazımında, tarih yazımının dünya çapındaki genel bir probleminin bir yansıması olarak mekânın ihmâli söz konusudur. Futbol tarihini anlatan birçok nitelikli eser bulunmasına karşın, genellikle mekân unsuru gözardı edilmiş ve verili bir unsur sayılmıştır. Türkiye özelinde ise son dönemde

yeni belgeler ve incelikli araştırmalarla birlikte futbol tarihi literatürüne yaslanarak özgün çalışmalar ortaya konulmaktadır. Mehmet Yüce'nin *Osmanlı Melekleri* (2014), *İdmancı Ruhlar* (2015) ve *Romantik Yürekler* (2016) adlarını taşıyan üç ciltlik futbol tarihi çalışması, içerisinde Türkiye'de futbolun mekânına ilişkin pasajlar ve tasnifler de bulunan, ayrıca kendisinden önceki futbol tarihi eserlerini kritik eden oldukça yetkin bir eserdir. Ayrıca yine Mehmet Yüce'ye ait *Esir Şehirde Spor* (2020) adlı eser, İstanbul'un I. Dünya Savaşı ertesine işgâli döneminin spor ortamını ele alan detaylı bir çalışmadır. Tanıl Bora'nın Gençlerbirliği Spor Kulübü'nün tarihini anlatırken Ankara futbol tarihini de ele aldığı *Ankara Rüzgârı: Gençlerbirliği Tarihi* (2019) adlı çalışması mekânsallığı vurgulayan pasajlar içermesi yönüyle önemlidir. *A Game of Two Halves: The Making of Professional Football in Turkey, 1946-1963* (2019) adlı doktora tezi, Sevecen Tunç'a ait nitelikli bir futbol tarih yazımı denemesidir. Melih Şabanoğlu'nun Galatasaray Spor Kulübü'nün doğduğu günleri mercek altına aldığı *Kuruluş: Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Spor Kulübü'ne* (2018) adlı kitabı, Galatasaray kulübü özelinde futbol tarihimizin erken döneminde mekân unsurunu merkeze alan nadir tarih yazımı örneklerinden biridir.

Futbolun mekânını müstakil olarak ele alan uluslararası literatürdeki çalışmalar ise ağırlıkla stadyumların nasıl şekillendiği üzerinde gelişmiştir. John Bale'ın *Sport, Space and the City* (1993) adlı kitabı, spor mekânları hakkında İngiltere bazlı olarak güçlü bir kavramsal çerçeve sunmaktadır. Bale'a benzer şekilde Juan Luis Palomino tarafından kaleme alınan *From Modern to Postmodern: the Development of Football Stadia in Europe* (2008) adlı çalışma, Avrupa'daki stadyumların gelişimi açısından kayda değer yorumlar içermektedir. Emel Gürel ve Uğur Akkoç ise ağırlıkla Türkçe literatürden yararlanmak suretiyle futbol öncesi dönemden itibaren stadyum kavramının seyirci bazlı gelişimini *Stadyum: Benzerlikler, Koşutluklar ve İzdüşümler* (2011) adlı makalede değerlendirmişlerdir. Bu çalışmalar esasen futbolun mekanının ürettiği ekonomik değere, oluşan sosyo-ekonomik etkileşimine ve mekânın yerinde dönüşümünde, kentsel tasarım içindeki yerine odaklanmıştır. Tüm bu

alışmalar, bir noktadan sonra futbolun mekânını tamamen seyirci merkezli olarak ele almaktadırlar.

Literatürde futbolun mekânsal gelişimini İngiltere ve Avrupa dışı şehirlerde takip eden az sayıda çalışma mevcuttur. Makale boyutundaki bu çalışmalarda Avrupa'daki gelişim süreçleri bir yönüyle organik olarak kodlanmakta ve diğerk şehirlerin mekânsal gelişim süreçlerini ele almada ulaşım, sanayi, kamusal alan gibi kavramların yanı sıra futbol da kullanılmaktadır. Matthew Brown ve Gloria Lanci'nin Brezilya'nın Sao Paulo kentinin şehirleşmesini futbol mekânları üzerinden değerlendirdiğı *Football and Urban Expansion in São Paulo, Brazil, 1880-1920* (2016) adlı makale, bu bağlamda oldukça çarpıcı bir bakış açısı içermektedir. Keza Chris Gaffney'e ait *Stadiums and Society in Twenty-first Century Buenos Aires* (2009) adlı makale Arjantin'in başkentine benzer bir bakış sergilemektedir. Türkiye özelinde ise Selimcan Azizoglu, *A Socio-spatial Analysis of Stadiums in Istanbul, 1890-1980* (2019) adlı yüksek lisans tezinde İstanbul'daki stadyumların gelişimin etraflica incelemiştir. Yine İstanbul'un güncel futbol ortamı üzerine Kadir Engil'in kalem aldığı *Men and Masculinities at Play: The Halı Saha Football in İstanbul* (2019) adlı yüksek lisans tezi de İstanbul'da futbolun mekânına cinsiyet çalışmaları odaklı bakan ve mekân unsurunu içeren önemli başka çalışmadır. Aynı konuda çok daha erken dönemde yazılmış, Ümit Kıvanç'ın halı sahaların İstanbul'da ortaya çıkışını değerlendirdiğı *Halı Saha: Seyircinin Sahaya İnişi* adlı metni editörlüğünü Tanıl Bora'nın üstlendiğı *Futbol ve Kùltürù* adlı derlemede yer almaktadır.²⁰

Futbolun mekânı odaklı olmasa da mekâna dair bilgilerin ve akıl yürütmelerin yoğun olduğı başka eserler de vardır. Türkiye'nin futbol duayenleriyle söyleşiler gerçekleştiren ve bunu Dinyakos isimli internet sitesinden yayımlayan Fethi Aytuna'nın *amurdaki Yıldızlar* adıyla çıkan kitabı ve Dinyakos adlı internet sitesi, eski futbol sahaları açısından oldukça zengin değiniler içermektedir. Safter Yılmaz'a ait *Sporda Profesyonelleşme ve Toplumsal Hareketlilik: Futbol*

²⁰ Ümit Kıvanç, "Halı Saha: Seyircinin Sahaya İnişi" içinde *Futbol ve Kùltürù*, ed. Bora, Reiter ve Horak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 385-400.

Örneği adlı yüksek lisans tezi, profesyonelleşme süreçlerine odaklanmış, profesyonel futbolcu olmanın sportif, toplumsal anlamı ve tezahürleri üzerinde durmuştur.

Bu tezde çalışmasında ise futbol pratiğinde mekânın top ve insan ile birlikte vazgeçilmez üçüncü unsur olmasından hareketle mekânın bizi *futbolun mekânı* olarak varlığı ve niteliğinin futbola ilişkin üretilen toplam değer üzerindeki etkisi değerlendirmeye alınacaktır. Bu bağlamda İstanbul'da futbolun mekânının şehirleşme süreçleriyle bütüncül şekilde ele alınmasını mümkün kılmak üzere futbol oynanan her saha, tez boyunca "kültürel peyzaj alanı" olarak değerlendirilecektir.²¹ Şehirlerde oluşan bu türden görünür görünmez unsurlar, şehirleri dünya tarihinin olduğu kadar futbolda başarının da öznesi hâline gelebilmektedir. Yine bu bağlamda Lewis Mumford'a ait "*Her nesil, inşa ettiği binalara biyografisini yazar*" sözü, her toplumun inşa ettiği şehirlere gündelik yaşamını ve hayallerini yansıttığını, şehirleşme süreçlerini ve şehirleri mekânsal, beşeri, ekonomik ve siyasi bir dizi faktörle birlikte özne kıldığını ifade eden bir başka özgün ifadedir.²² Nitekim İstanbul, birçok açıdan Türkiye'de futbolun öncü ve merkez şehridir. Dünya ve Türkiye tarihinde bizi öznedir ve İstanbul'dan gelip geçen nesiller, bu şehri toplumlarının tarihinde belirleyici kılmışlardır. Bunun yanı sıra bu tezin yazarının bu şehirde doğmuş ve burada büyümüş biri olmasının İstanbul'un araştırma alanı olarak seçilmesinde payı vardır, ancak şurası muhakkak ki Türkiye'de futbol üzerine yapılan ve tarih, mekân ve başarıyı meczeden bir çalışmanın yolunun İstanbul'a çıkması kaçınılmazdır.

Şehirleri futbolda özne kılarak, futbolun mekânını bu türden yaklaşımlara benzer şekilde değerlendiren ve futbolda uluslararası başarı unsurunu içeren

²¹ UNESCO'ya ait tanım: "Kültürel, doğal kaynakları ve bu bağlamda yaban hayatı, evcil hayvanları içeren, tarihi bir olay ve bir etkinlikte birlikte olan ya da çeşitli kültürel ve estetik değerler sergileyen coğrafi alanlardır." Detaylı bir çerçeve için bkz. Emel Kayın, "Bir "Kültürel Manzara-Kültürel Peyzaj" Ögesi Olarak Kırsal Yerleşimlerin Korunmasına Yönelik Kavramsal ve Yasal İrdelemeler," *Mimarlık Dergisi*, Sayı 367 (2012).

²² Yunus Uğur, "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6 (2005): 9-26.

bir yaklaşıml Jose Manuel Comas Lagartos'un *L'auto-organisation de l'espace urbain: La pratique du football à Buenos Aires* (2014) isimli makalesinde bulunmaktadır. Yine Buenos Aires özelinde Julio Frydenberg, Rodrigo Daskal ve Cesar Torres tarafından yazılmış *Sports Clubs with Football in Argentina: Conflicts, Debates and Continuities* (2013) adlı makale, benzer bir bakışın unsurlarını içerir. Türkiye özelinde ise futbolun İstanbul'daki ilk mekânı olan Kadıköy çayırları ve mesire alanlarını futbolun mekânı bağlamında değinen eser, Havva Yılmaz'ın *Everyday Life, Status Groups and the Sayfiye Culture in Kadıköy During the Second Constitutional Period* (2017) isimli yüksek lisans tezidir.

Futbolda başarı getiren ve etkileyen faktörleri ülkelerin sosyo-ekonomik yönden gelişmişlik düzeyleri üzerinden oluşturdukları bir teori ile inceleyen Simon Kuper ve Stefan Szymanski ikilisi *Soccernomics: Futbolun Şifreleri* (2010) adlı çalışmalarında mekân unsurunu makro düzeyde, ülkeler bazında ele almışlardır. Futbolda ülkeler arası şampiyonalarda başarının determinantları olarak belirledikleri futbol tecrübesi, nüfus ve zenginlik, Türkiye'nin futboldaki başarısıyla İstanbul'daki futbolun mekânsal gelişimi arasındaki ilişkinin yorumlanabileceği faktörleri önermektedir. Uluslararası başarı üzerine etkili olan faktörler bağlamında güçlü bir kavramsal çerçeve sunan Soccernomics çalışması, şehirleşme süreçleri bağlamında değerlendirilerek kullanılacaktır.

1.3 Kapsam, Kısıtlar ve Metodoloji

Tez boyunca İstanbul'da futbol sahalarının oluşumu ve zaman içerisindeki dönüşümüne ilişkin geniş kapsamlı bir döküm çıkarılacak ve her dönem için farklı araçlar kullanılacaktır. Kuşkusuz, 1880'den 2019'a dek 139 yıllık geniş bir zaman diliminin ele alınması birtakım kısıtları gerekli kılmaktadır.

Şehir tarihçiliğinin önemli problemlerinden biri olan İstanbul'un mekânsal ölçeği, bu çalışmada da dönemsel olarak değişen, dinamik bir unsur olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte tarihsel olarak İstanbul'da futbolun mekânı, yalnızca kurallara uygun oynanan futbol maçlarına ev sahipliği yapan

sahalar olmayıp çok daha geniş ve işlevsel yönü gelişkin bir mekân yelpazesini içerir. Ancak bu mekânların tamamının tespiti bir yüksek lisans tezinin zaman sınırını aşacak uzun soluklu bir süreç talep etmektedir. Yine de 1880 ile 1946 yılları arasındaki sahalardan için nizami ölçülerde olma şartı aranmamış, sahanın niteliği ve tanıklıklardan yola çıkılarak yapılan değerlendirmeler neticesine bir projeksiyon yapılarak veri seti oluşturulmuştur. Saha sayısının nispeten sınırlı olduğu 1880-1946 arası dönemde çalışmanın örnekleme, Boğaz hattı boyunca kuzeye doğru genişleyen İstanbul'u kapsamaktadır.

İstanbul'da etrafı çevrili -nizami ya da değil- sahalardan harici mekânlar, 2019 yılı itibarıyla neredeyse tamamen futbola kapanmıştır. Dolayısıyla mevcut durumla geçmiş dönemler arasında kıyas yaparken, nizami sahalardan haricindeki mekânların büyük bölümünün bugün itibarıyla tümüyle kayıp sayılması, yanlış olmayacaktır. Bu sebeple, dönemler arasında kıyas yapabilmek adına İstanbul'da futbolun mekânına ilişkin 1946 yılından itibaren oluşturulan veri seti, yalnızca nizami sahalardan sınırlandırılmıştır. Uydu fotoğrafları arşivinde tespit edilen sahaların nizami olup-olmadığının tespiti ise dijital ölçüm aracılığıyla gerçekleştirilmiştir.

Uydu fotoğrafları arşivindeki en eski kayıtların tarihlendiği 1946 yılı ve sonrasındaki dönem için zaman, imkân ve veri kısıtları dolayısıyla İstanbul şehri içerisinde de belli bir mekânsal sınır belirlemek gerekmektedir. Tez dahilinde oluşturulan veri setinde 1946, 1966 ve 1982 yıllarının mekânsal ölçeği, uydu fotoğrafları arşivinde görüntüleri yer alan İstanbul'da yerleşimlerin yoğunlaştığı bölgelerdir. Şehrin nüfusu arttıkça mekânsal ölçeği büyümekte, uydu fotoğrafları da bununla doğru orantılı şekilde daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Nihayetinde 2002 yılı öncesindeki son uydu fotoğrafı arşivi 1982 yılına ait olduğundan bu yılın mekânsal ölçeği, kıyas edilecek olan 2019 yılına ilişkin güncel veri setinin de sınırını oluşturmuştur. Diğer bir deyişle, 1982 yılının İstanbul ölçeği çalışmanın mekânsal sınırlarını çizmiştir. Bu ölçeğin sınırlarını daha net ifade etmek gerekirse kuzey-güney yönünde bugün II. Çevreyolu olarak bilinen, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü'nün her iki yakadaki bağlantı

yolları ile Doğu-Batı doğrultusunda batıda Küçükçekmece Gölü ile doğuda bugünkü Üsküdar ve Kadıköy ilçe sınırlarıdır.

Futbolun şehre gelişinden bugüne İstanbul'un gelişimi ve dönüşümü için bilhassa İlhan Tekeli'nin *İstanbul'un Planlanmasının ve Gelişmesinin Öyküsü* (2013) ve Murat Gül'ün *Modern İstanbul'un Doğuşu* (2011) adlı eserlerinden yararlanılmış, futbolun İstanbul'daki mekânsallığının şehrin gelişimi ve dönüşümüyle olan ilişkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1.4 Verilerin Derlenmesi

Konusu dâhilinde futbola ilişkin bir yeni dönemlendirme önerisi de sunan bu çalışma, esasen 1946 yılı ve sonrasını içeren bölümde ilk kez oluşturulmuş bir veri seti kullanarak İstanbul'da futbolun mekânını detaylı biçimde tartışacaktır.

Oluşturulan veri seti, çeşitli kaynaklarda ve araçlarda dağınık halde bulunan dönemin futbol sahalarına ilişkin bilgileri ve materyalleri derleyerek oluşturulmuştur. Erken dönem futbol sahalarının yer aldığı mekânların hem sosyo-mekânsal hem de topografik analizleri yapılarak futbolun mekânı, içerisine doğduğu şehrin gelişimi ile birlikte değerlendirilecektir. Erken döneme ilişkin kısımda futbol tarihi kaynakları, dönemin futbol sahalarını bir ölçüde haber vermekte ve bu kaynaklarda mekân unsurunu tespit odaklı bir okuma süreci, bu kısma dair genel resmi göstermektedir. Keza Cumhuriyetin ilanı sonrası dönem için de benzer bir durum söz konusudur, fakat oyun yaygınlaştıkça sahaların sayısı artmakta ve izini sürmek zorlaşmaktadır. Çünkü artık bazı takımlar ve oyuncular için maç oynadıkları sahaya ek bir antrenman alanına sahiptir ya da öte mahallede açılmış yeni bir saha daha vardır. Bu dönem için literatür bazlı bir inceleme yapılmış olup, futbol tarihine ilişkin kaynaklar başta olmak üzere hatıratlar, gazete, şahıs ve kulüp arşivleri ile sözlü tarih çalışmalarından yararlanılmıştır. Uğur Ün'ün arşivinde bulunan Mahir Yağizer Defterleri, bu bağlamda oldukça çarpıcı bir malzeme sunmaktadır. Oyunun adım adım şehir sathına yayıldığı bu süreçte futbola tahsis edilen yeni

mekânların niteliği ve bu mekânların tarihsel, sosyal ve pratik karşılıkları ayrıca değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Futbolun yaygınlaştığı ve profesyonelleştiği dönemden itibaren kurumsal temsiliyeti olan takımlar haricinde oynanan futbol maçları, kentin manzarasında daha çok görünür olmuştur. Bu manzarayı tespit için açık erişime sunulan dijital kaynakların sunduğu görsel malzeme yoğun şekilde kullanılmış, ayrıca yine literatürden ve tanıklıklardan yararlanılmıştır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nce yayımlanan geçmiş tarihli uydu fotoğrafları İstanbul'da futbolun mekânına dair sarıh bir tespit imkânı sağlamaktadır. İBB'nin uydu fotoğrafları arşivi ve Google Earth üzerinde mesai harcanarak uydu fotoğraflarının tarihlendiği 1946, 1966, 1970, 1982, 2002 ve sonrasına yıllarına ait görüntüler incelenmiş ve bahsi geçen yıllarda İstanbul'da bulunan nizami ölçülerdeki futbol sahaları²³ tespit edilmiştir. Nitekim 1946 ve sonrasında yapılan dönemlendirmenin merkezinde de bu görsel materyallerin elde edildiği tarihler bulunmaktadır. 2002 yılı sonrası dönemdeki sahalar ise yine uydu fotoğrafları arşivi ve güncel sahaların bizzat ya da envanterdeki²⁴ tespiti üzerinden belirlenmiştir.

Sahaların geçmiş tarihli siyah-beyaz, renksiz uydu fotoğrafları üzerindeki tespiti, boş alanların üzerine futbol sahası olduğunu belirten çizgiler uyarınca yapılmıştır. Ancak araştırma derinleştikçe üzerinde çizgi görünmeyen, fotoğraf teknolojisinin bugüne kıyasla zayıf olması sebebiyle beyaz renkte görünen bazı alanların da futbol sahası vasfı taşıdığı tahmin edilmiştir. Nitekim tanıklıklardan elde edilen bilgiler, çoğunlukla bu tahminleri desteklemiştir. Futbol oynanan toprak zeminin zamanla aşınması ve etrafıyla kontrast oluşturmaması neticesinde bu türden bazı mekânların futbol sahası vasfını gösteren çizgilerin fotoğrafa yansımadağı anlaşılmıştır. Az sayıdaki bu türden saha, topografik olarak düz ve

²³ Futbol oyun kurallarını uluslararası düzeyde belirleyen kuruluş IFAB'a ait ölçüler. İki kale arası uzaklık minimum 90 metre, maksimum 120 metre. İki taç çizgisi arasındaki uzaklık ise minimum 45, maksimum 90 metre olmak zorundadır.

²⁴ İstanbul Büyükşehir Belediyesi, "İstanbul Spor Envanteri." Erişim tarihi: 5 Haziran 2020. www.istanbulsporenavanteri.com

dijital ölçüme göre nizami ise veri setine dâhil edilmiş, değilse listelerde yer almamıştır.

Tezin veri setini oluşturan futbol sahalarının tasnifinde ise eğer sahanın yaygın kullanılan adı varsa tercih edilmiş, literatür ve tanıklıklar üzerinden tespit edilenlerin harita üzerindeki konumu bulunarak veri setinde yer alan diğer bilgilerin (ilçe, boyut, mekânsal dönüşüm vb.) elde edilmesi sağlanmıştır. Bununla birlikte eğer futbol sahası harita üzerinde tespit edilmiş, fakat literatürde ve tanıklıklar vasıtasıyla elde edilen bilgilerde sahanın adına ilişkin bir iz bulunamamışsa ilçe, mahalle, cadde ve sokak isimleri ile isimlendirme yapılmıştır. İlçe bazlı tasnif ise İstanbul'un ilçe belediyelerinin 2019 yılı itibariyle geçerli idari sınırları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

2. FUTBOLUN MEKÂNINI SORUNSALLAŞTIRMAK

Tez boyunca bir dizi hibrit metod ve yaklaşımla değerlendirilecek olan İstanbul'da futbol ve mekânsallık ilişkisi, uluslararası rekabet boyutuyla ilişkili olarak ele alınacaktır. Bundan ötürü futbolda öncü ve başarılı İngiltere, Avrupa ve Güney Amerika şehirlerine bu bakış açısının yansıtılması gerekmektedir. Dünya çapında bir oyun olan futbolun mekansallığının ve bizatihi futbol oynanan mekânının sorunsallaştırılması gerekmektedir. Bu bölümde yeryüzünde futbolun mekânı tartışılacak ve tarihsel gelişim sürecinde İstanbul'un benzerlikleri ve özgün unsurlarının ele alınacağı tezin ana konusunu içeren üçüncü bölüm öncesinde geniş bir kavramsal çerçeve oluşturulacaktır.

Futbol, dünyada yaklaşık 300 milyon insan tarafından oynanan, gezegenin en yaygın takım sporudur. Eski FIFA başkanlarından Sepp Blatter'in tabiriyle futbolun tarihi dünya kadar eskidir²⁵ ve Blatter gibi düşünenler, ayakla bir cisme vurarak oynanan tüm oyunların futbolun atası olduğunu iddia ederler. Çinliler,

²⁵ David Goldblatt, *The Ball is Round: A Global History of Soccer* (New York: Riverhead Books, 2006), 13.

Türkler²⁶, Aztekler, Romalılar ve daha birçok farklı coğrafyadaki çeşitli kayıtlarda bu türden top oyunlarından bahsedilir, ancak ayak topunun bugünkü şeklini alması ve diğer ayak-top oyunlarının yerini alması için Britanya’da oynanmasını takiben gerçekleşmiştir.²⁷

2.1 Britanya’da Futbolun Mekânı

Avrupa’nın erken çağlarında ayak topu, belirsiz bir mekânda ve genellikle tamamen kuralsız biçimde oynanıyordu. Toplu etkinliklerin yapıldığı mekânlarda teklifsiz biçimde oyuna katılan kalabalıklar, topu bir oraya bir buraya vurarak peşinden koşturuyorlardı. Oyunun başlangıcı bir pazar yerinde, baharın başlangıcı şölenlerinin yapıldığı yeşil köy düzlüklerinde²⁸, kasaba meydanında ya da yolda olabilirdi ve oyun nihayetsiz biçimde sürerdi. Genellikle bir galibi ya da mağlubu yoktu, tümüyle eğlence amaçlıydı. Herkesin bireysel olarak iştirak ettiği bu oyun, tıpkı diğer benzer oyunlar, eğlenceler gibi köyler ya da kale kapıları arasında oynanan bir müsabakaya çevrildiğinde ise top iki ilkel futbol kalesi arasında, tarlalarda, yollarda, tepelerde ve düzlüklerde dolaşıp dururdu. Çoğu zaman terin yanı sıra kanın da görünür olduğu oyun, topun karşı hedefe taşınması ile nihayete ererdi. Yahut şehrin pazar yerinde, festival alanında ya da bir törende teklifsizce başlardı ve akşam çökene dek sürerdi. Bu aşamada seyirciler ile oyuncular arasında bir ayrım yoktu, herkes oyuncuydu ve aynı zamanda seyirciydi. İsteyen oyuna katılabiliyor, isteyen çıkabiliyordu ve bazen maçlar her sabah yeniden başlayarak günlerce sürebiliyordu. Çağlar boyunca defalarca yasaklanmasına rağmen²⁹ oynanmaya devam eden futbolun

²⁶ Türklerin futbolun öncülü olarak oynadıkları iddia edilen *tepük* oyununun mahiyeti hakkında detaylı bilgi ve futbolla ilişkisi hakkında bkz. İbrahim Yıldırım, “Tepük Futbol Mudur? XI. Yüzyıl Türk Spor Faaliyetlerinden ‘Tepük’ Oyununun Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma,” *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi* 2 (1997): 54-62.

²⁷ Goldblatt, *The Ball is Round*, 18-26.

²⁸ “Village green”, köy içi ve köyler arasındaki geniş açıklıklar ve düzlükler. Geniş bilgi için bkz. Donald McGillivray ve Jane Holder, “Locality, Environment and Law: The Case of Town and Village Greens,” *International Journal of Law in Context* 3 (2007): 1-17, doi: 10.1017/S1744552307001012.

²⁹ Futbolun öncül formlarına yasaklama kararlarının listesi için bkz. Graham Curry ve Eric Dunning, *Association Football: A Study in Figurational Sociology* (New York: Routledge, 2015), 15.

bu düzensiz ve vulgar hâli, zaman içerisinde dönüşümler geçirerek okullara inecek ve ragbi ile birlikte çatallanarak modern futbola dönüşecekti.³⁰

Futbolun modernizasyonun Britanya’da gerçekleşmesi, futbolun bugünkü anlamda nasıl bir oyun olduğunu anlamlandırmada önemlidir. Dünyada olduğu gibi Avrupa anakarasının diğer köşelerinde de benzer oyun formlarına rastlanır; ancak futbolun kesin ve ortaklaştırılmış kurallar çerçevesinde, bir mekâna kayıtlı biçimde oynanması, Britanya’da gerçekleşmiştir.³¹ Nitekim modern öncesi futbol, İngiltere’nin çayırlarında ve tepelerinde olduğu gibi Fransa’nın kuzeyinde ya da Floransa’da da oynanıyordu, belli ölçüde ehlileşmiş sayılabilirdi; ancak kurallı ve rekabete dayalı bir oyuna, sonrasında da profesyonel bir mesleğe İngiltere’nin ve İskoçya’nın çayırlarında dönüştü.³² Şüphesiz, bunda Britanya’daki tarihsel tecrübenin Avrupa’nın geri kalanına kıyasla farklı olması, üretim araçlarına ilişkin değişimin çok daha erken ve özel bir biçimde tecrübe edilmesi başlıca etkindir.

2.1.1 Britanya’da Erken Dönem Futbolun Mekânı

İngiltere, 18. yüzyılla birlikte yükselen endüstriyel kapitalizmin bir sonucu olarak zamanın kontrolü ve mekânın sınırlarının belirginleştirilmesi süreçlerini yaşamıştır. Toprağa dayalı üretimin mevsimsel ve dış koşullara bağımlı döngüsü, sanayinin ve makinelerin gerektirdiği yeni disiplin ile yer değiştirmiştir. Ev ile iş birbirinden ayrılmış, iş bölümünün ve tabakalaşmanın yükselişiyle mekân ve zaman tasnif edilmiştir. Kentler kâr amacına hizmet edecek şekilde yeniden örgütlenirken insanlar arası karşılıklı bağımlılık ilişkileri yeniden tahsis

³⁰ Futbolun erken döneminden bahseden ragbi odaklı yetkin bir çalışma için bkz. Eric Dunning ve Kenneth Sheard, *Barbarians, Gentlemen and Players: A Sociological Study of the Development of Rugby Football* (Londra: Routledge, 2005).

³¹ Bu noktada mekân, futbolun oynandığı toprak ya da çim zemin yönüyle “üretilmiş mekân” ya da “gerçek mekân” ve “coğrafi mekân” olarak iki anlamıyla beraber anlaşılmalıdır ve tez boyunca iki anlamını da içeren şekilde kullanılacaktır.

³² Theodor Mommsen, “Football in Renaissance Florence,” *The Yale University Library Gazette* 16, 1 (1941): 14-19.

edilmiştir.³³ Böylece oluşacak yeni üretim tipi, tarihsel süreç içerisinde zaman-mekân kaydına sıkı sıkıya bağlanmıştır.

Michel Foucault'nun 17. yüzyılın ortasından itibaren yükselişini tespit ettiği *kapatılma*³⁴, başlangıçta delilere ve suçlulara zorlayıcı şekilde uygulanmasına karşın 19. yüzyıla gelindiğinde insanların bu türden kapatılmalara gönüllü uyumuna vararak örgün eğitim veren okulların, atölyelerin ve fabrikaların işleyişini mümkün kılmıştır. Böylece bireyler, bir mekâna kapanarak belli araçlara bağlanır. Tımarhanede ya da hapisanede zorunlu olarak ıslah aygıtına bağlanırken, zaman içerisinde kısmen gönüllü ve kısmen zorunlu olarak okulda eğitim ve öğretim aygıtına, fabrikada ise üretim araçlarına bağlanılır.³⁵ Diğer yandan Lewis Mumford'un Batı Avrupa merkezli medeniyetin motoru olarak sanayi devriminin sembolü olan buhar makinesini değil, öncelikli olarak mekanik saati işaret etmesi, zamanın kontrolünün moderniteyle olan ilişkisini öne çıkarır. Düzenli ve standardize üretim yapan fabrikalar, zamanı dış dünyadan bağımsız birimlere ayıran saat olmaksızın düzgün işleyemezdi.³⁶ Bu sayede insanın mekanik zamana ve mekânsal organizasyona sınıksız biçimde kayıtlanması, kapitalist üretim biçimini mümkün kılmıştır. Ortaya çıkan yeni toplumsal düzen ve iş bölümü, döneme ait birçok unsur -bir ölçüde indirgemeci şekilde- ekonomik determinizm ile açıkladığı gibi futbolun bu dönemde yeni bir form kazanmasını da tasvir etmektedir. Belirsiz bir mekânda kuralsız olarak oynanan, sayısız farklı formu bulunan futbol, bu dönemde şekil alarak zaman-mekân kaydına sahip, kurallı bir açık alan top oyununa dönüşmüştür.

³³ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, çev. Girol Koca ve Tamer Tosun (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007): 499-547.

³⁴ Orijinal terim, "confinement": "(Kapatılmadaki) ısrarın nedeni, kapatma pratiğinin güçlü bir toplumsal denetim sağlamak ve kapitalizmin ihtiyaç duyduğu işgücünü üretmek için görünürden çok daha ince ve etkili bir işlev yerine getirmesidir. (...) Bu yeni teknik, kapitalist üretim biçiminin gerektirdiği disiplin ve uysallığın insanlar tarafından benimsenip içselleştirilmesine ve gönüllü olarak uygulanmasına dayanır."

Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, çev. Ferda Keskin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011): 14.

³⁵ Foucault, *Büyük Kapatılma*, 245.

³⁶ Lewis Mumford, *Technics and Civilization* (New York: Harcourt, Brace and Company, 1934): 12-18.

Futbola dair kayda geçen ilk yazılı kural belirleme girişimi İngiliz kraliyetinin ikametgâhı olan Windsor Kalesi'nin karşısındaki özel okulda, Eton Koleji'nde yapılmıştır. 1815'te, Birleşik Krallık ve koalisyon güçlerinin Napolyon Bonapart komutasındaki Fransız ordularını Waterloo'da bozguna uğrattığı yılda gerçekleşen bu hadise, futbolun yazılı ilk kuralları olarak addedilir. Londra'nın batısında faaliyet gösteren Eton Koleji, oyuna ilk şeklini vermek üzere kural kitapçıları düzenlemiştir. Bu okul, İngiltere'nin büyük toprak sahibi ve tüccar ailelerinin çocuklarına hizmet veriyordu. Latince, Yunanca, teoloji ve pozitif bilimler müfredatıyla öğretim yapan kurum, ayrıca uçsuz bucaksız spor alanlarına sahipti.³⁷ 16. yüzyıldan beri oyunun çeşitli vulgar formlarını oynayan bu köklü okulun sahip olduğu 800 dönümlük geniş arazi, her türden spora imkân veriyordu.³⁸ Okulda takım sporları ve sporcuların niteliği o kadar gelişmişti ki, tevatüre göre savaştan 10 yıl sonra buradaki spor müsabakalarını seyreden savaşın komutanı ve eski bir Eton mezunu olan Arthur Wellesley, Viktoryen dönemin elit sporcularının çevikliğinden etkilenerek "*Waterloo Savaşı, Eton'daki sahalarda kazanıldı.*" diyecekti.³⁹

Yeşil düzlüklerde oynanan futbol harici bir dizi oyunun kuralları 1815 öncesine tarihlenmektedir. Kriket, yarış yürüyüşü, tenis ve güreş kuralları tespit edilmiş çayır oyunlarından bazılarıdır.⁴⁰ Bedenin terbiye edilmesi ve çeşitli amaçlar için bedenin kullanımını kolaylaştırmak amaçlı olarak teşvik edilen bu türden oyunlar, zaman içerisinde İngiltere toplumuna yerleşmiştir.⁴¹ Britanya'nın çayırlar için elverişli iklimi ve düzlüklerin hâkim olduğu topografyası, kuşkusuz bu türden çayır oyunları için oldukça elverişlidir. Eton Koleji'nin spor alanlarının Thames nehrinin çatallandığı yerde, iki su yolu arasında kurulu ve arazinin drenajının iyi olması, bu köklü okulu takım sporlarının öncü merkezlerinden biri

³⁷ Goldblatt, *The Ball is Round*, 20.

³⁸ Böylesine geniş bir alan, yaklaşık 120 nizami futbol sahasına tekabül etmektedir.

³⁹ Mütevatiren nakledilen bu sözün söylendiğini kanıtlama çabalarına ilişkin olarak bkz. John-Lewis Stempel, *Six Weeks: The Short and Gallant Life of the British Officer in the First World War*, (Londra: Orion, 2010): 4.

⁴⁰ Adrian Harvey, *The Beginnings of a Commercial Sporting Culture in Britain, 1793–1850* (Aldershot: Ashgate, 2004), 11.

⁴¹ Michel Foucault, *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver (İstanbul: Ayrıntı Yayınları: 2003): 102-104.

hâline getirmiştir. Yine bu noktada okulun bürokratik ve kültürel birikimi, kuşkusuz oldukça önemlidir.⁴² Tümüyle müsabakaya dönüştürülmüş, oyuncular arasında fiziki müdahaleyi zorunlu kılan bu oyunda yapılacak kural tespitinde yalnızca temasın şiddetini ya da skor yapma şeklini belirlemesi yetmezdi, sahaların da belli bir standartta olması gerekiyordu. Futbolun bir mekâna kapatılması da tıpkı kuralları gibi ilk olarak Eton Koleji'nde belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim *Saha Oyunu* için oluşturulan kural kitapçığına göre oyunun mekânının şartları ve ölçüleri bugünün futbol sahasına yakındır.⁴³

Eton Koleji'nde kurallar belirlenirken, Britanya'nın ve İrlanda'nın çayırlarında, okullarında, askeriyede yahut Avrupa anakarasında başka türden futbollar oynanmaya devam ediyordu. Yazılı kayıtlara sahip kurumlar takip edildiğinde *Duvar Oyunu* ve *Saha Oyunu*, Eton'da kuralları yazılmış iki farklı futbol türü iken⁴⁴ Londra'daki Harrow Okulu'nun sahalarının zayıf drenajı ve sık sık çamur bataklığına dönüşmesi nedeniyle buradaki futbolun tümüyle topa vurup peşinden koşmak üzerine oynandığı anlaşıyordu. Westminster'ın bahçesi dar ve etrafı kapalıydı, burada mecburen topa küçük dokunuşlara ve driplinge dayalı bir oyun oynanıyordu.⁴⁵ Charterhouse'un engebeli arazisi futbola izin vermiyordu, ancak zamanla arazi ikiye bölündü ve nispeten düz tarafı genişletilerek futbola uygun hâle getirildi. Mill Hill ve Tonbridge okullarının su kaynaklarına uzaklıkları nedeniyle sahalar yeterince sulak bir alanda değildi ve üzerinde koşturuldukça çim örtüsü ortadan kalktığından ötürü zemin topraktı. Daha kuzeyde, Oxford'da ise kriket sahasında futbol oynanıyordu.⁴⁶ Her okulun

⁴² Steven Bailey, "Living Sports History: Football at Winchester, Eton and Harrow," *The Sports Historian* 15, no. 1 (2008): 34-53, doi: [10.1080/17460269508551675](https://doi.org/10.1080/17460269508551675).

⁴³ Eton'da iki tür oyun var: Duvar Oyunu (Wall Game) ve Saha Oyunu (Field Game). Bunlardan Saha Oyunu bugünkü futbola daha yakın bir formdadır. Eton'ın iki oyunundan birinde takımlar 15'er kişi, diğerinde 11'er kişiden oluşmaktaydı. Bunlardan biri ileride futbolun, diğeriyse ragbinin oyuncu sayısını belirledi. Kurallar için bkz. "The Field Game," Eton College, Erişim tarihi: 27 Nisan 2020.

<https://www.etoncollege.com/userfiles/files/FIELDGAMELAWS-2007-Booklet.pdf>

⁴⁴ "Games," Eton College, Erişim tarihi: Nisan 27, 2020.

<https://www.etoncollege.com/Games2.aspx>

⁴⁵ Goldblatt, *The Ball is Round*, 30.

⁴⁶ Adrian Harvey, *Football: The First Hundred Years: The Untold Story* (New York: Routledge, 2005): 22-41. Ayrıca kriket için bkz. John Steane, "The Oxford University Parks: The First Fifty Years." *Garden History* 32, no. 1 (2004): 87-100. doi: [10.2307/1587315](https://doi.org/10.2307/1587315).

oyun formu ve kuralları birbirinden farklıydı. Okulların dışında top oynayanlar kendi kurallarını kullanıyor, okulların kurallı futbolları ise giderek okul dışına taşıyordu.

1832 yılında çıkan reform yasasıyla işçi sınıfının kent içi boş alanlarda yaptığı boks, köpek ile boğa dövüştürme ve avcılık gibi faaliyetler yasaklandı, bunu sokaklarda oynanan ve genelde alkolizm ile birlikte anılan brütal futbol ve rabgi ile horoz dövüştürmenin suç sayılması izledi.⁴⁷ Böylelikle kent içi mekânlarda yapılan faaliyetler sınırlandırıldı. Üst sınıflarca kuralları belirlenmiş ehil bir oyun olarak görünen futbol, artık çayırları hakimiyetine alıyordu. Futbolun genç aristokratlar arasında bir rekabet alanına dönüşmesiyle birlikte zamanla okullar ve mezunlar arasında maçlar yapılmaya başlandı.⁴⁸ Bu durum, kuralların uzlaştırılmasını ve futbolun iki tarafın da uyduğu belli kurallarla oynanmasını gerekli kılıyordu. Öte yandan, 1830'da ilk çim biçme makinesinin icadıyla spor alanı vasfı taşıyan çayırların niteliği artmaya başladı.⁴⁹ Kurallı futbol kuzeye ve alt sınıflara doğru genişliyerek gündelik hayatta yer edinmekteydi.

Futbolun okullarda mekâna ve zamana kayıtlanarak ilk kez yazılı biçimde regüle edilmesi, oyunu Londra'nın üst-orta sınıflarının gündelik yaşam pratiğine taşımıştır. Kurallı oyunun şehir ve ülke sathında kurumsallaşması, belli ölçüde bu okulların mezunlarının kurduğu takımlar sayesinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Norbert Elias'ın "*uygarlaşma süreci*" yaklaşımı, sporun bir serbest zaman aktivitesi olarak kuruluşunu ve kurumsallaşmasını problematize etmek için elverişli bir kavramsal çerçeve sunar. Elias'a göre spor adı verilen ve boş zamanlarda yapılan fiziksel aktivite ve oyunların gelişiminde sanayileşme ve şehirleşme süreçleri önemlidir, fakat toplumların bireylerden daha fazla

⁴⁷ Robert D. Storch, "Introduction: persistence and change in nineteenth-century popular culture", ed. Robert D. Storch, *Popular Culture and Custom in Nineteenth-Century England* (Londra, Routledge: 1982): 14.

⁴⁸ "1860'tan sonra Westminster takımı Dingly Dell, Eton, Haileybury, Harrow ve Charterhouse gibi çok sayıda maç oynamıştı." Adrian Harvey, *The Untold Story*, 38.

⁴⁹ David Aldous, *International Turf Management Handbook* (New York: Routledge, 2011): 3.

düzenlilik, kurala uyma ve davranış farklılaşması talebi, bu türden süreçleri çok daha nitelikli biçimde açıklamaktadır.⁵⁰

Şiddetin ehlileştirilmesi ve kontrolü, fiziksel şiddet tekelinin devlette toplanması Elias'ın tezlerinin merkezinde yer alır. İnsanlar arasında *karşılıklı bağımlılık zincirlerinin büyüyen uzunluğu ve farklılaşması*⁵¹, İngiliz üst sınıflarının geçmişe göre kendilerini çok daha güvende hissetmelerini sağladığını ve böylece sosyal yaşamın canlanıp değiştiğini öne sürmektedir. İngiltere'nin *uygarlaşma süreci* içerisinde gelişen yeni pratiklere yaslanan bu bakışa göre, Fransız tehdidinin Waterloo'da ortadan kalkması ve politik düzlemde asayişin devletin şiddet tekeli ele alması, biyo-politik yaklaşımlar, üretim araçlarında yaşanan değişiklikler, sosyal gruplar arasında ilişkilerin yeniden kurulması, büyük toprak sahipleri ve tüccar sınıfının kapitalistleşmesi ile gündelik hayat arasında bir dizi etkileşim oluşmaktadır.⁵² Aynı bakış açısıyla futbolun regüle edilerek ehlileştirilmesi ve bir gündelik yaşam aktivitesi hâline gelmesi öncelikle Britanya'da ve Londralı aristokratlarca mümkün olmuştur. Sonrasında adım adım diğer grupların gündelik yaşam aktivitelerinden şiddet içerikli olanlar baskılanmış, yalnızca bu kapsamda değerlendirilen sportif etkinlikler öne çıkmaya başlamıştır.

Birleşik Krallık'ın emperyal hegemonyasının dünyanın dört bir yanına nüfuz ettiği, ülke içerisinde ise toplumsal ahlâk normlarının katılaştığı Viktorya Dönemi'nde sosyal tabakalaşma, coğrafi ve kültürel etkenlerle birlikte Britanya'yı boş zaman aktivitelerinin ve sporun öncü ve başat coğrafyası hâline getirmişti. Fransa'da ya da diğer Avrupalı ülkelerde uygulanan zorunlu askerlik Britanya'da yoktu, bu da Avrupa'ya hâkim olan fiziksel idmana ve zindeliğe dayalı jimnastik yerine bu türden oyun bazlı sporların önünü açmaktaydı.⁵³

⁵⁰ Dunning ve Sheard, *Barbarians, Gentlemen and Players*, 5.

⁵¹ Kavramlar Norbert Elias'a ve çevirmen Erol Özbek'e aittir. Norbert Elias, *Uygarlaşma Süreci: Cilt 2*, çev. Erol Özbek (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

⁵² Norbert Elias, *Uygarlaşma Süreci, Cilt 2*, 299-322.

⁵³ Johan Huizinga, *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000): 246.

Bununla birlikte, sosyal grupların ve farklılıkların kamusal alanda bir dizi yeni görünürlük biçimlerinde karşılaşmaları, bazı tepkisel pratiklerin doğmasına sebep olmuştur. İmparatorluğun çok güçlü bir konumda olmasına karşın İngiltere’de kadınların sosyal yaşamdaki yeni görünürlükleriyle zıtlaşan yeni bir erkeklik bu dönemde ortaya çıkmış, *kaslı hristiyanlık* dönemin hâkim anlayışı hâline gelmişti.⁵⁴

Cinsiyet çalışmalarının spor tarihine katkı yaptığı bu bakışa göre büyük bir ticari güç olan İngiltere’nin Avrupalı rakipleriyle giriştiği silahlı mücadele yarışları, geleceğe dair endişelerin, yeni karşılaşmaların ve bireyleşmenin yarattığı tedirginliklerin neticesinde yoğun efor sarfedilmesi ve korporasyonu sağlayan takım sporları teşvik edilir olmuştur. İşçilerin spor haricindeki boş zaman aktivitelerinin aşırı sonuçlarından olan alkolizme, kumar bağımlılığına ve suça karşı sporla oluşan örtük cemiyet ağı, yeni sosyal durumun yarattığı çözülmeye kalkan olarak kullanılmıştır.⁵⁵

Ragbi ve futbolun vulgar versiyonu fazlaca sertti, atıcılık yalnız üst sınıflar içindi; golf, tenis ve kriket ise fiziksel temas içermiyordu. Brütal bir oyundan süzülerek gelen ehlileştirilmiş futbol, aristokrat üst sınıflarca forma sokulmuş olması yönüyle hem bir ölçüde sofistike ve centilmen bir oyundu, hem de yeterince yoğun efor ve ter içerirken zaman zaman kan görülen agresif doğasını da koruyabilmişti. Siyasiler, okul müdürleri ve nüfuzlu kişiler bu dönemde futbolu, onun diğer temaslı takım sporlarına göre yumuşatılmış sertliğini ve muhafaza ettiği “erkeksi” doğasını genç erkeklere tavsiye ettiler. Birçok kilisenin futbol takımı kurması, dönemin emperyal temayülleri ve kurumsallıkla olduğu kadar Viktoryen dönemi ahlâk ve erkeklik anlayışıyla iltisaklı görülmektedir.⁵⁶ Böylece futbol, çok sayıda takım ve çayır sporu arasından sıyrılmıştır.

⁵⁴ Orijinal terim: “Muscular christianity”. Spora etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. J. A. Mangan, *The Games Ethic and Imperialism* (Londra: Frank Cass, 1998).

⁵⁵ Wray Vamplew, *Pay Up and Play the Game - Professional Sport in Britain, 1875-1914* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004): 33-50.

⁵⁶ David Winner, *Kökler: İngiliz Futbolunun Yakın Tarihi*, çev. Egemen Özkan (İstanbul: İthaki Yayınları, 2017): 24-63.

2.1.2 Britanya’da Gelişme Döneminde Futbolun Mekânı

Kurallı futbol, 19. yüzyılın ortasına gelindiğinde çoğunlukla Eton ve Harrow gibi kolejlerden mezun olan futbol oyuncularının öğrencisi olduğu Cambridge Üniversitesi bünyesinde ortaklaştırılmaya çalışılmıştır. Cambridge ile eşzamanlı olarak daha kuzeyde, Sheffield’da bir başka kurallar dizisinde ortaklaşarak maçlar oynanıyordu.⁵⁷ Aynı zamanda en başından beri çok sayıda okul dışı futbol takımı, güneyden kuzeye doğudan batıya Britanya’nın dört bir yanında kendi aralarında ve farklı kurallar altında maçlar oynuyorlardı. 1830 ile 1859 yılları arasında Britanya sathında maç yapan 108 farklı futbol takımı tespit edilmiştir ve bunların yalnızca 18’i özel okullarla bağlantılıdır.⁵⁸ Okullar haricinde oynanan kurallı futbollar çayırlara yayılmıştı ve bu türden maçlar, çoğunlukla eğlence ve toplu etkinlik sınırını aşarak bahis için oynanıyordu. Maçları bahisçiler organize ediyor ve futbolculara para ödüyorlardı. İşçilere haftalık kazançlarından fazlasını vadeden okul dışı futbol maçları, futbolda profesyonelliğin ilk ve örtük hâlidir. Oyun yaygınlaşırken bir yandan da bahisten gelen parayı elde etmek için rekabet artıyordu. Kurallı oyunun yaygınlaşması ve farklı kuralların tecrübe edildikçe evrilmesini sağlayan okullar dışındaki futbol, okulların kurallı oyununu da kısa sürede yaygınlaştırmıştır. Dolayısıyla futbolun *uygarlaşma sürecinde* aristokrat damarı olduğu kadar bunda alt sınıfların katkısı da aşikârdır. Nitekim birçok kuralın futbolun ana kural kitabına girmesi, esasen okullar dışında oynanan futbol sayesinde gerçekleşmiştir.⁵⁹

Oyunu kurumsallaştırma ve kuralları ortaklaştırma çabaları 26 Kasım 1863’te Londra’da, Freemansons’ Tavern’de gerçekleştirilen son toplantıyla nihayete

⁵⁷ Sheffield’da tertip edilen kurallarlar oynanan futbolun tümüyle bahis odaklı olduğunu söylemek aşırı yorum olacaktır. Sheffield kuralları ve bu kurallarla oynanan futbol hakkında detaylı bilgi için bkz. Richard Lapper, “A City Apart” *The Blizzard - The Football Quarterly*, 24 (2017): 56-66.

⁵⁸ Adrian Harvey, “The Public Schools and Organized Football in Britain: Fresh Perspectives on Old Paradigms,” *The International Journal of the History of Sport*, 33/3 (2016): 272-288, doi: 10.1080/09523367.2016.1181440.

⁵⁹ Adrian Harvey, “The Public Schools and Organized Football in Britain: Fresh Perspectives on Old Paradigms,” *The International Journal of the History of Sport*, 33/3 (2016): 278, doi: 10.1080/09523367.2016.1181440.

erdi ve İngiltere Futbol Birliği (Football Association) kuruldu.⁶⁰ Bu ortak kurallarla oynanan ilk maç, Londra'nın Mortlake semtinde, yine Thames nehri kenarındaki bir açıklıkta Barnes ile Richmond takımları arasında oynandı.⁶¹ Böylece ragbiden ayrılan ve zamanla yapılan sayısız değişiklikle bugünkü kurallarına ulaşan oyun, okulların ve okul dışı futbol takımlarının ortaklığıyla modern futbola ulaştı.⁶²

Resim 1 - Londra'nın Mortlake semtinin 2020 Ocak ayı tarihli uydu fotoğrafı. Thames nehrinin kıyısındaki geniş rekreasyon alanları içerisinde yer alan çok sayıda spor alanı içerisindeki 10 adet futbol sahası, işaretlenerek gösterilmiştir. (Kaynak: Google Earth - 2019)

Kuzeydeki büyük toprak, fabrika ve maden sahiplerinin güneyde eğitim alan genç üyeleri kurallı futbolu, yeni adıyla *Asosyeşin Futbol'u*⁶³ kuzeye, fabrikalara

⁶⁰ İngiltere'de futbolun kurallarının ortaklaştırıldığı mekân üzerinden karşılaştırmalı bir sosyo-mekânsal inceleme için bkz. Salih Demirci, "Futbol: Arsada, Tavernada, Dergâhta" *Fitbol Dergisi, Ekim* (2015).

⁶¹ Söz konusu bu saha artık yok ama Thames nehrinin menderes çizdiği bir yerde kurulu Mortlake semtinde bugün yine çok sayıda futbol sahası bulunmaktadır.

⁶² Adrian Harvey, "The Public Schools and Organized Football in Britain: Fresh Perspectives on Old Paradigms," *The International Journal of the History of Sport*, 33/3 (2016): 284, doi: 10.1080/09523367.2016.1181440.

⁶³ Futbol Birliği, orijinal ismiyle Football Association, kurumun ve kurallarının ragbiden ve aynı dönemde farklı kurallar altında oynanan maçlardan ayrılmasını sağlamak üzere Association Football ya da Soccer olarak anılmıştır. Erken dönem Türkiye futbolunda da doğrudan Türkçe'ye aktarılarak Asosyeşin Futbol olarak kullanılmıştır. 1922 yılında Kuğuzade Süleyman Rıza'nın Trabzon'da basılan futbol kitabının adı, Asosyeşin Futbol'dur. Tezin devamında futbol

ve alt sınıflara taşımaktaydılar. Demiryolu ağı, yine bu yılda 21.700 kilometreye ulaşmıştı. Bu sayede şehir içi, şehirler arası ulaşımın kolaylığı, kurulan futbol birliği dahilindeki deplasmanlı maçları hızlıca yaygınlaştırdı. Ayrıca demiryolu çalışanları arasında futbol takımı oluşturanlar çıktı, kiliseler tarafından yeni futbol takımları kuruldu ve *Asosyeşin Futbol* Britanya'nın dört bir yanında görünür oldu.⁶⁴ Kent içi düzlükler futbol maçlarıyla dolup taşı ve 1871'de, kuralların ortaklaşmasından 8 yıl sonra İngiltere ile İskoçya'yı kapsayan bir futbol şampiyonası, İngiltere Federasyon Kupası (FA Cup) tesis edildi. 1872 yılında İngiltere ve İskoçya, tarihteki ilk uluslararası müsabakada karşı karşıya geldiler.⁶⁵ Futbol artık güneyden kuzeye, tüm Britanya'ya yayılmıştı.

Asosyeşin Futbol 1870'ten sonra çok hızlı şekilde büyüdü. Bunun altında yatan sosyal sebeplerden en önemlisi, haftada 6 gün çalışan fabrika işçilerinin birçok fabrikada Cumartesi öğleden sonra tatil hakkını elde etmesiydi. Düşük gelir grubunda yer alan, mülkiyet bağı zayıf toplumsal gruplar bu sayede rekreasyon alanlarında daha çok zaman geçirmeye başladılar.⁶⁶ Artık Cumartesi günü öğleden sonrası mesai ertesinde futbola ayrılıyordu.⁶⁷ Küçük şehirlerin çeperlerine kurulmuş fabrikaların etrafında futbol oynamak için geniş düzlükler bulunuyordu, işçiler oyun alanı olarak buraları kullandılar. Büyük şehirlerde ise kent içi çayırların yanı sıra ragbi ve kriket sahaları ortaklaşa kullanılmıştır.⁶⁸ Aynı zamanda bu yıl, parlamentoda kabul edilen eğitim kanunu ile birlikte alt sınıflar dâhil her çocuğun okula erişmesinin yolu açıldı. Takip eden yıllarda çocuk işçiliği sınırlandırıldı ve daha çok çocuk okullara gitme fırsatı buldu. Yaygınlaşan okullarda bir araya gelerek futbol oynayan çocuklar futbolun yeni ve profesyonelliğe aday oyuncularını olurken, fabrikalar etrafında şekillenen sosyal

denildiğinde, aksi belirtilmedikçe kuralları 1863'te Londra'da belirlenen *Asosyeşin Futbol* anlaşılmalıdır.

⁶⁴ Harvey, *The Untold Story*, 14.

⁶⁵ Goldblatt, *The Ball is Round*, 23.

⁶⁶ William J. Baker, "The Making of a Working-Class Football Culture in Victorian England." *Journal of Social History* 13, no. 2 (1979): 241-251.

⁶⁷ İngiltere futbol liglerinin geleneksel maç saati 1870'lerden bugüne mirastır. İngiltere'de futbol sezonunda her hafta sonu maçların büyük kısmı Cumartesi öğleden sonra saat 3'te oynanır.

⁶⁸ 1872 tarihli ilk Federasyon Kupası (FA Cup) Finali'nin oynandığı Kennington Oval, aslen kriket için dizayn edilmiş böyle bir mekândır.

hayat, futbolla birlikte yeni bir heyecan ve insanları birleştirecek bir yeni mecra buldu. Sanayi etrafında oluşan kentler arası rekabet, futbol üzerinden yeniden kuruldu.⁶⁹ Eğitime erişimin kolaylaşmasıyla artan okur yazarlık, bir yandan yazılı futbol basınının patlama yapmasını sağladı. Serbest zamanda futbol oynayanlar kadar maçları takip eden izleyicilerin ve profesyonelliğe aday oyuncuların sayısı katlanarak arttı.⁷⁰

Asosyeşin Futbol, oynayanların mislince seyirci toplamaya başlamıştı. İyi takımlar arasında oynanan maçları izlemek artık ücretliydi ve maçları kazanmak için daha iyi oyuncularla oynamak ve oyunculara daha çok ücret ödemek gerekiyordu. Tribünler kuruldu, maç izlemek için para ödeyenler fabrikalarının, şehirlerinin takımının başarısı için para ödemeye gönüllü oldular. Uzunca bir süredir federasyon bünyesinde resmen yasak olan ama örtük şekilde sürüp giden profesyonellik, 1885 yılında resmen kabul edildi. İyi oynayanların daha çok seyirci çekmesi ve yüksek ücret ödeyen takımların başarısı profesyonelliği besledi.⁷¹ Alt sınıfların rekabetçiliği, kısa sürede Londralı aristokratların sınıfların *gentlemen* oyununa baskın gelmişti. Nitekim 1871'den itibaren oynanan İngiltere Federasyon Kupası'nı ilk 11 yılda Londra ve civarındaki takımlar kazanırken, 1882 yılından 1914'e dek tüm kupaları, biri hariç, kadrosu işçi sınıfından oluşan, profesyonel oyuncu oynatan kuzeyli kulüpler elde etmiştir.⁷² Daha önce belirtildiği üzere kurallı futbol, Londra'da kurallar ortaklaştırılmadan önce de yaygın şekilde oynanıyordu. Kurallara adaptasyon ve turnuanın yaygınlaşması sürecinde eski özel okul mezunları ve çevresinden oluşan amatör aristokrat kulüpleri turnuvaları kazanmıştı, fakat kısa sürede manzara değişti. Nitekim yeni yüzyıla gelindiğinde Britanya'daki kentleşme artarken, orta sınıfın yükselişiyle birlikte alt sınıfların da alım gücü artmış, kentlerinin takımını başarılı

⁶⁹ Futbolda yerel rekabetlere dair genel bir çerçeve için bkz. Dominic Lo, "Football - The World's Game: A Study on Football's Relationship with Society" (Bitime tezi, Claremont McKenna College, 2011).

⁷⁰ William J. Baker, "The Making of a Working-Class Football Culture in Victorian England." *Journal of Social History* 13, no. 2 (1979): 241-251.

⁷¹ John Bale, *Sport Space and City* (Londra: Routledge, 1993): 19-20.

⁷² İngiltere Federasyon Kupası'nın 1901'de kazanan Londra takımı Tottenham Hotspurs, tek istisnadır. Detaylı bilgi için bkz "FA Cup Finals 1872-Today" The FA, Erişim tarihi: 24 Nisan 2020. <http://www.thefa.com/competitions/thefacup/more/finals>

kılmak adına futbola daha çok zaman ve para ayırmaları mümkün olmuştur.⁷³ Futbol büyük ölçüde profesyonelleşmiş ve kitlelerin seyrine açılarak kısa sürede seyircinin finanse ettiği bir sektöre dönüşmüştür. İngiltere işçi sınıfı, artık hem oyuncu hem de seyirci olarak oyunun merkezindedir.

2.2 Futbolun Mekânına İlişkin Bir Model

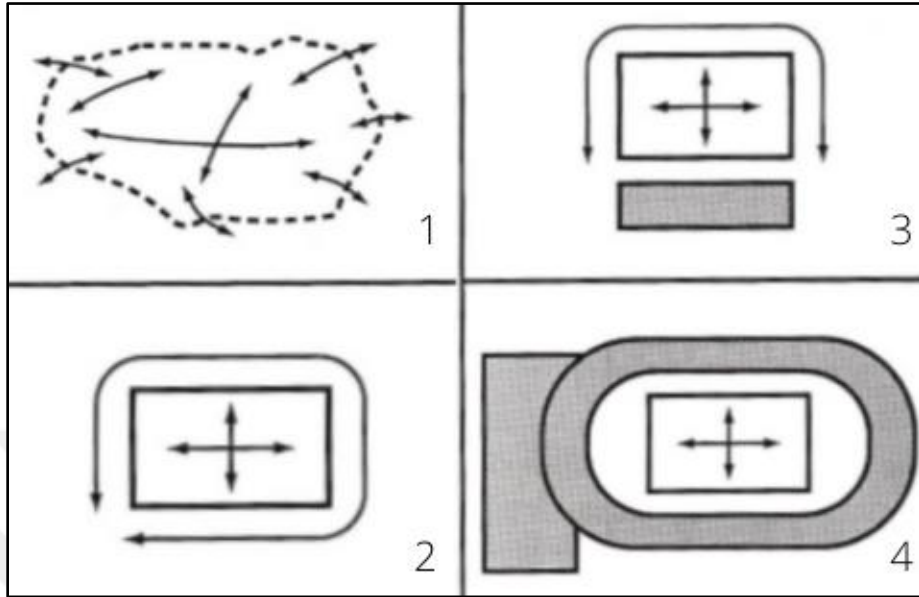
Futbolun kitlelerin oyununa dönüşmesiyle futbolculardan çok daha büyük bir kitle, futbolun paydaşı hâline gelmiştir. Seyirci ya da taraftar, futbolun gelişiminin öncelikli aktörü olurken oyunun oynandığı mekânı da şekillendirmiştir. Bu bağlamda futbolun mekânının gelişimine ilişkin güçlü bir teori, John Bale'da görülür. Futbol sahalarına dair gelişim bazlı bir modelleme yapan Bale, futbol sahasının dört safhadan geçerek seyirciyi önceleyen bir dönüşüm gösterdiğini ve bir noktadan sonra seyircinin oyunun merkezine geçtiğini ifade eder.⁷⁴

Bale'in ideal tiplerden oluşan modelinin ilk fazına göre futbol sahası, (I) erken dönemde herhangi bir sınırı ve kısıtı olmayan geniş bir alandan ya da sınırlarını mekânın sınırlarının (nehir, ağaçlar, binalar vs.) belirlediği bir açıklıktan oluşmaktadır. Futbolun köyler arasında, festivallerde ve kutlamalarda oynandığı dönemdeki mekânı, bu tiptedir. Seyirciler ve oyuncular arasında bir ayırım yoktur. Futbolun mekânı, aynı zamanda eğlencenin, şöenlerin mekânı idi; hatta gündelik hayatın bir dizi pratiği ile aynı mekânı paylaşıyordu. (II) İkinci safhada ise oyuncular ve seyirciler, objeler ya da çizgiler yardımıyla birbirinden ayrılmışlardır. Futbolun yazılı kurallar dâhilinde oynanmaya başladığı dönem, bu faza tekabül etmektedir. Henüz sahanın sınırlarını belirleyen beyaz çizgiler

⁷³ Britanya'da kapitalizmin çok daha sert bir dönemi geride kalmış, işçilerin durumu görece daha az kötü olmuştur. Bank of England'ın çalışanları 1761 yılında yılda 47 gün tatil yaparken, 1830'da yalnızca 1 gün ve 1834'te ancak 4 gün tatil yapabilmışlardır. Bu dönemde tekstil işçilerinin yıl boyu toplam izin yaptığı gün sayısı 5 ila 12 arasındayken bazı maden işçileri ise 1842 yılında sadece Kutsal Cuma'da ve Noel Günü'nde çalışmamışlardır. Burada kastedilen, işçilerin 19. yüzyılın ilk yarısına kıyasla ikinci yarısında daha az kötü koşullara sahip oldukları ve bunun futbolu olumlu etkilediğidir. Britanya'da işçi sınıfının tarihsel durumu hakkında detaylı bilgi için bkz. Alan Lloyd, *The Great Prize Fight* (Londra: Souvenir Press: 1977).

⁷⁴ John Bale, *Sport Space and City*, 9-14.

yoktur, yalnızca alanın köşelerini işaretleyen bayrak direkleri mevcuttur. Mekân yine ortak kullanılır, birden fazla spora açıktır. Spor yapılmadığında başka amaçlarla kullanılmaya devam eder.⁷⁵

Görsel 1 - John Bale'in futbol sahalarına ilişkin gelişim modeli.
(Kaynak: John Bale, *Sport Space and City*, 12)

(III) Üçüncü safhada ise oyun artık kiteselleşmiştir. Futbol sahasının sınırları netleşmiş, futbolun mekânı spor dışı faaliyetlere kapanmıştır. Maçların oynandığı dikdörtgenin beyaz çizgilerle belirginleşmesine ek olarak sahanın bir yanına seyircilerin maçları izleyebileceği, biletle girilen, oturma alanları da bulunan amfi tribün inşa edilmiştir. Sahanın diğer kenarları ise halen açıktır, yalnızca oyuncular ve görevliler haricindekilerin sahaya girişini kısıtlayan engeller ile çevrelenmiştir. (IV) Devamında ise futbol sahasının dört bir yanı kapatılmıştır. Seyirciler ile oyuncuların ayrılmasından sonra biletli seyirciler ile kamusal alan ve futbolun mekânı ile dış dünya birbirinden kesin olarak ayrılmıştır. Futbol maçları artık yalnızca bilet bedelini ödeyerek futbolu finanse edenler tarafından seyredilebilecektir.⁷⁶ (GÖRSEL 1)

⁷⁵ Britanya'da birçok futbol sahasının adının hâla "park" olarak kullanılması, parklarda futbol oynanan bu dönemden miras kalmıştır: St. James' Park, Goodison Park, Hampden Park, Selhurst Park vs.

⁷⁶ John Bale, *Sport Space and City*, 9-14.

2.3 Farklı Coğrafyalarda Futbolun Mekânı

Britanya'nın güneyinde icat edilen kurallı futbol, kuzeye taşınırken bir yandan da dünyaya yayılıyordu. *Asosyeşin Futbol* Britanya'da yükselişinin ardından çok kısa sürede, eş zamanlı olarak dünyaya yayılmıştır. Britanya'ya yakın Batı Avrupa şehirlerinden başlayarak adım adım yerkürenin dört bir yanına taşınmıştır. Bu dönemde dünyanın en gelişkin donanmasına ve ticaret ağına sahip olan Britanyalılar Brezilya'dan Japonya'ya, İstanbul'dan Odessa'ya, Lima'dan St. Petersburg'a dek oyunu yanlarında götürmüşlerdir.⁷⁷ Futbolun Britanya dışına yayılmasında öncü konumdaki liman şehirleri, mekânsallığın bir başka ifadesini futbol üzerinden gösterecektir.

Coğrafyalar ve devletler arasındaki uluslararası bağlantıların ve ticaretin merkezi olan liman şehirleri, kozmopolitizm ve tabakalaşmanın iç bölge şehirlerine kıyasla çok daha erken dönemde görüldüğü yerleşimlerdir.⁷⁸ Belli ölçüde indirgemeci bir bakışla, futbolun hemen her coğrafyaya girişinin benzer şekilde, liman şehirlerinin İngilizlerle etkileşim içerisindeki yerel elitleri eliyle gerçekleştiği söylenebilir. Bu bağlamda dünyanın farklı yerlerindeki stadyumların sosyo-mekânsal gelişimi de bir ölçüde İngiltere'ye benzer bir yol izlemiştir. John Bale'ın dört aşamalı modeli, ilk fazdan itibaren tüm dünyada görülmüştür. Önce herkesin katıldığı, mekân kaydı zayıf vulgar bir oyun, sonrasında ortak kullanılan bir mekânın futbol sahası olarak değerlendirilmesi ve sınırlarının belirlenmesi, akabinde stadyuma dönüşüm, profesyonel futbol için evrensel düzeyde açıklayıcı bir modeldir.⁷⁹ Fakat futbolun yaygınlaşarak gündelik yaşam pratiğine dönüşmesi sürecinde futbola ilişkin mekânsallık, tıpkı Britanya'da olduğu gibi dünyanın her yerinde çok daha geniş bir kapsam içerir.

⁷⁷ Goldblatt, *The Ball is Round*, 50.

⁷⁸ Matthew Taylor, "The Global Spread of Football" *The Oxford Handbook of Sports History*, ed. Robert Edelman ve Wayne Wilson (New York: Oxford University Press: 2017): 189-193.

⁷⁹ Bu modelin İstanbul'un stadyumları özelinde incelendiği bir çalışma için bkz. Selimcan Azizoğlu, "A Socio-Spatial Analysis of Stadiums in Istanbul (1890-1980)" (Yüksek lisans tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2019).

Futbolun oynandığı yer olarak futbolun mekânına ilişkin sosyal bilimler dâhilindeki çalışmaların ise pek çoğu, John Bale'ın alanında öne çıkan *Sport, Space and the City* adlı çalışmasında olduğu gibi üst düzey futbolun seyirci odaklı sosyolojizmi üzerinde durmuşlardır. Nitekim Bale'ın Britanya futbol tarihi baz alınarak yaptığı modelleme, bir noktadan sonra yalnızca profesyonel futbolun ve kitle seyrinin mekânının, stadyumların gelişimine ilişkin bir tasvirdir. Britanya'da açılışı 19. yüzyıla tarihlenen ve hâlen faal durumdaki stadyumlar, Bale tarafından tasvir edilen gelişim süreçleriyle bugünkü hâllerine ulaşmışlardır. Birinci fazdan başlayarak adım adım dördüncü aşamaya geçmişler, sonrasında ise bazıları yeniden inşa edilerek çok daha donanımlı, nitelikli ve yekpare bir mekân hâline getirilmişlerdir.⁸⁰ Oysa futbolun mekânı, stadyumlarla sınırlı değildir ve bu model, futbol pratiğinin geniş mekânsallığını açıklamakta yetersiz kalmaktadır.

Futbolun gelişim süreci içerisinde stadyumlar inşa edilirken, kitleselleşen oyunun alt düzey formlarının da bir yandan varlıklarını sürdürdüğü görülmektedir. Kurallı oyunun okullarca tesis edildiği dönemde geleneksel ve kurallı futbolun ülkenin çeşitli yerlerinde oynanması gibi, futbolun yaygınlaşarak stadyumların oluşmaya başladığı zamanlarda da futbol parklarda, çayırarda sınırları belirlenmemiş ya da belirlenmiş kamusal veya özel alanlarda oynanmaya devam etmektedir. Futbolun erken döneminden 21. yüzyıla gelindiğinde durum değişmez, Britanya'nın yeşil parkları ve çayırları, çeşitli formlardaki futbola ve antrenmanlara açıktır. Çizgilerle belirlenmiş ve yan yana duran futbol sahaları, John Bale'ın modelinin ikinci fazı ile üçüncü fazı arasında bir yerde durmaktadır.⁸¹ Bu türden sahalar, Britanya'da ve dünyanın her yerinde mekânsal olarak dış dünyadan tümüyle ayrılmış olan profesyonel oyunun üzerinde yükseldiği zemini teşkil etmektedir.

⁸⁰ Rod Sheard, *The Stadiums: Architecture for the New Global Culture* (Sydney: Periplus, 2005): 100-151.

⁸¹ Londra'nın batısında bulunan Hackney Marshes, yan yana dizili futbol sahalarıyla bir tür futbol tarlasını andırır. Detaylı bilgi için bkz. "A shot in time: Hackney Marshes", Daily Mail, Yayımlanma Tarihi: 8 Ekim 2017. Erişim Tarihi: 2 Mayıs 2020, <https://www.dailymail.co.uk/sport/football/article-4961024/A-shot-time-Hackney-Marshes-home-120-pitches.html>

Dolayısıyla “futbolun mekânı” ifadesi, bu tezin bakış açısına göre futbol oynanan tüm mekânları kapsamaktadır. Farklı coğrafyalar ve şehirler, bu bağlamda birbirinden farklı mekânsallıklara sahiptirler.

2.3.1 Avrupa’da Futbolun Mekânı

Birleşik Krallık’ın dünyanın başat şehirlerindeki yerleşik kolonileri, tüccarları, aristokratlar ve levantenler eliyle futbol, kısa sürede dünyanın birçok liman şehrinde ve Avrupa içlerinde görünür olmuştur.⁸² İsviçre’ye İngiltere’ye okumaya giden İsviçreli öğrenciler tarafından çok erken tarihlerde⁸³, Avusturya-Macaristan gibi iç bölgelerle bankacılık ve elitler yoluyla futbol taşınmış, farklı coğrafyalarda demiryolu inşasında çalışan işçiler vasıtasıyla oyun, limanlardan iç bölgelere doğru genişleyen demiryolu hatları boyunca oynanır olmuştur. İngiltere’nin kolonyal emellerine hizmet eden donanması da yine bu dönemde futbolun taşıyıcısıdır. Farklı coğrafyalarda yerleşik İngilizler tarafından çeşitli formlarda oynanan oyunun kurallı formu, böylece pekiştirilmiştir.⁸⁴

Oyunun Avrupa anakarasına taşınmasında Britanya ile alışveriş içerisindeki limanlar, tekstil sanayinin tedarik ve ihracat süreçleri ile büyük şehirlerde ikamet eden İngiliz vatandaşları birincil önemdedir. Londra’ya deniz yoluyla en yakın limanlara sahip olan Belçika ve Hollanda’ya çabuk sıçrayan oyun, ticaret ağları üzerinden Paris’e, Berlin’e ulaşmıştır. 1869’da Süveyş Kanalı’nın

⁸² İngilizler Hindistan’a kriketi yerleştirdiler, zira bu coğrafyayı Asosyeşin Futbol’un tesisi ve yayılmasından çok daha erken bir tarihte sömürgeleştirmişlerdi. Hindistan’da kriketin popülerleşmesine kimlik üzerinden detaylı bir değerlendirme için bkz. Nisha Nair, “Cricket obsession in India: through the lens of identity theory,” *Sport in Society* 14, no. 5, (2011): 569-580, doi: [10.1080/17430437.2011.574351](https://doi.org/10.1080/17430437.2011.574351). Kriketin yaygınlaşması, futbol için bir bariyer oluşturmaktadır. ABD tecrübesi de benzer bir nedenselliğe bağlanabilir. Ayrıca futbolun Çin’de neden geç yaygınlaştığına dair bkz. John Connell, “Globalisation, soft power, and the rise of football in China,” *Geographical Research*, 56, no. 5 (2018):15, doi: [10.1111/1745-5871.12249](https://doi.org/10.1111/1745-5871.12249).

⁸³ Eugen Weber, “Gymnastics and Sports in Fin-de-Siècle France: Opium of the Classes,” *The American Historical Review*, 76, no. 1, (1971):70–98, doi: [10.1086/ahr/76.1.70](https://doi.org/10.1086/ahr/76.1.70).

⁸⁴ Goldblatt, *Ball is Round*, 64.

açılmasıyla İngiliz gemilerinin Akdeniz'deki varlığı artmış ve futbol Torino'ya, Barselona'ya ulaşmıştır.⁸⁵

Asosyeşin Futbol, Avrupa anakarasına taşındığı erken dönemde bir bariyerle, ulusal düzeyde iştirak edilen bir kampanya hâline dönüşmüş olan jimnastik sporuyla karşılaşmıştır.⁸⁶ Bu sebeple oyun dünyanın geri kalanına kıyasla çok erken bir dönemde Hollanda, Belçika ve Fransa'nın liman şehirlerine ulaşsa da yaygınlaşması aynı hızda olmamıştır.⁸⁷ Biraz daha geç ulaştığı güneydeki limanlarda da aynı akıbetle karşılaşmıştır, zira yerleşik bir spor ve biyo-politika aracı olarak jimnastik, üst ve orta sınıflardan okullara dek gündelik hayata yerleştirilmişti. Hijyenizm yaygın diskur hâline gelirken birçok Avrupa şehrinin alt yapı olanakları zayıftı. Üst sınıflar sağlıklı kalmak ve makbul birer vatandaş olabilmek adına iyi düzenlenmiş kapalı mekânlarda jimnastik yaparken⁸⁸ Fransa, devrimden itibaren cumhuriyetin her yurttaşını asker kabul etmiş ve zinde, sağlam, eğitilmiş bir vücuda sahip olmayı öne çıkarır olmuştu. 19. yüzyılın başından itibaren okul müfredatlarında ve ülke sathında yaygınlaştırılan uzun yürüyüşler ve jimnastik, savaşa hazır Fransız ulusunun yaygın ve teşvik edilen pratikleriydi.⁸⁹ Britanya ile yoğun biçimde etkileşen bu coğrafyalar, iklim ve topografya benzerliğine karşın siyasi, toplumsal ve tarihsel farklılıklar sebebiyle *Asosyeşin Futbol*'a hızlı şekilde alan açamamışlardır. Bu sebeple oyun 20. yüzyıla birlikte Batı Avrupa'da, tüm dünya ile yaklaşık olarak eşzamanlı yaygınlaşmıştır.⁹⁰ Futbolun kentlerde yoğun biçimde görünür olması ise iki dünya savaşı arasındaki dönemde mümkün olmuş, Almanya ve Hollanda hariç

⁸⁵ Matthew Taylor, "The Global Spread of Football" *The Oxford Handbook of Sports History*, ed. Robert Edelman ve Wayne Wilson (New York: Oxford University Press: 2017): 189-193.

⁸⁶ Gilbert Andrieu, "La Gymnastique Commerciale," *Les Athlètes de la République Gymnastique, Sport et Idéologie Républicaine 1870-1914*, ed. Pierre Arnaud (Paris: L'Harmattan, 1997): 63-77.

⁸⁷ Nicholas Piercey, *Four Histories about Early Dutch Football 1910-1920* (Londra, UCL Press, 2016): 26-32.

⁸⁸ Barselona'da erken dönem spor mekânlarının gelişimine ilişkin bir inceleme için bkz. Xavier Pujadas, "Sport, Space and the Social Construction of the Modern City: The Urban Impact of Sports Involvement in Barcelona (1870-1923)," *The International Journal of the History of Sport*, 29, no.14 (2012): 1963-1980, doi: [10.1080/09523367.2012.696348](https://doi.org/10.1080/09523367.2012.696348)

⁸⁹ Philippe Aries ve Georges Duby, *Özel Hayatın Tarihi Cilt 4: Fransız Devrimi'nden Büyük Savaş*, çev. Ali Berktaş (İstanbul, YKY, 2008): 652-654.

⁹⁰ Eugen Weber, "Gymnastics and Sports in Fin-de-Siècle France: Opium of the Classes," *The American Historical Review*, 76, no. 1, (1971):70-98, doi: [10.1086/ahr/76.1.70](https://doi.org/10.1086/ahr/76.1.70).

olmak üzere 1920'lerin sonu ile 1930'larda art arda birçok ülkede futbolda profesyonellik kabul etmiştir.⁹¹

2.3.2 Avrupa dışında futbolun mekânı

Batı Avrupa'nın açık alanda sporun ve futbolun mekânı açısından iklim ve topografya avantajına karşın dünyanın geri kalanının büyük bölümünde dört mevsim yeşil bir çayır bulmak her zaman mümkün değildir. Futbol, oyunun oynandığı mekân itibarıyla şüphesiz bir Britanya ve Avrupa oyunudur. Geniş ve yeşil düzlükler, Britanya'nın ve Kuzey-Batı Avrupa'nın hâkim görüntüsüdür. Nitekim dünyanın geri kalanındaki birçok liman şehri Londra'ya, Amsterdam'a, Bordeaux'ya, Glasgow'a benzer bir iklime, yağış rejimine, yüksek miktarda su taşıyan nehirlerle ve kent içi sulak alanlara sahip değildir. Örneğin yağışlı gün sayısı Londra'da yıllık 151 iken, Buenos Aires 102 gün ile ancak Londra'nın üçte ikisi kadardır. Bu sayı İstanbul'da 90'a, Madrid'de ise 60 güne inmektedir.⁹² Ekvator'a yaklaştıkça artan sıcaklık ve nem, coğrafyanın örtüsünü etkilediği gibi bu türden performans sporlarını fizyolojik açıdan zora sokar.⁹³ Kuzey ülkelerinde ise soğuk nedeniyle her mevsim çim zemin bulmak kolay değildir.⁹⁴ Uluslararası rekabet, tüm bu farklılıklardan etkilenmektedir. Fakat futbol, coğrafya kayıtlılığını aşarak diğer top oyunlarını yutacak ve dünyanın dört bir yanında kendine yol bulabilecektir.

Dünyanın nüfus yoğun orta kuşağındaki liman kentlerinde nehir ağzları, tarihsel olarak cazip yerleşim ve rekreasyon alanlarıdır. Genellikle akarsu ağzına kurulu bu şehirler ya da şehrin akarsu ağzındaki kesiti, boş zaman faaliyetinin ve sporun

⁹¹ Alan McDougall, *Contested Fields: A Global History of Modern Football* (Toronto: University of Toronto Press, 2020): 48-50. Uzun süre örtük biçimde devam eden profesyonellik Hollanda'da 1954 ve Almanya'da 1963 yılında kabul edilmiştir.

⁹² Ortalama yağışlı gün sayısı verileri www.weatheronline.co.uk adresinden alınmıştır.

⁹³ Ronald Maughan vd., "Living, Training and Playing in the Heat: Challenges to the Football Player and Strategies for Coping with Environmental Extremes," *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports* 20, no. 3 (2010): 117-124, doi: [10.1111/j.1600-0838.2010.01221.x](https://doi.org/10.1111/j.1600-0838.2010.01221.x).

⁹⁴ Zeminin türü, oyunun niteliğinde belli ölçüde belirleyicidir. Detaylı bir araştırma için bkz. Helena Andersson, Björn Ekblom & Peter Krstrup, "Elite Football on Artificial Turf Versus Natural Grass: Movement Patterns, Technical Standards and Player Impressions," *Journal of Sports Sciences*, 26, no.2 (2008):113-122, doi: [10.1080/02640410701422076](https://doi.org/10.1080/02640410701422076).

Britanya dışındaki öncü mekânlar olmuşlar ve ilk futbol sahalarına ev sahipliği yapmışlardır. Fakat oyun Britanya ve Kuzey-Batı Avrupa dışında bu türden şehirlerin iç kısımlarına yayıldıkça, sulak mekânların sınırlı ve iklimin farklı oluşundan dolayı çayırardan toprak alanlara doğru bir gelişim göstermiştir.⁹⁵ Futbolun üzerinde oynandığı arazi ve iklim yönüyle Britanya ve Kuzey-Batı tecrübesiyle denklik içermeyen bu coğrafyalar, futbolu İngilizlere karşı bir mücadele ve farklı toplumsal grupların karşılaşma alanı olarak sahiplenmişler⁹⁶ ve oyunun büyümesine kapılarak, mekânı dönüştürmüşlerdir.

Henri Lefebvre'e göre mekân, nötr ve pasif bir unsur değildir ve aksine, toplumsal bir kurgudur. Her mekân geniş bir anlam çanağına sahiptir ve her toplumsal mekânın bir tarihi vardır. Bu tarih, daima insan harici birtakım unsurlarla öncelendiğinden mekânın en yalın hâlini şekillendiren coğrafi konum, iklim, topografya gibi niteliklerinden başlatılır. Toplumsal mekâna mündemiç tüm etkenler ve ilişkiler mekânın içerisinde kayıtlanır, gizlenir ve açığa çıkar.⁹⁷ Bu açıdan mekân ve toplumsallık, birbirini şekillendirmekte ve kurmaktadır. Futbolun Britanya'daki tecrübesi gibi futbolun farklı ve birbirinden coğrafi olarak uzak toplumlarca çabuk benimsenmesi ve hızlı yaygınlaşması, mekânın ve toplumsallığın etkileşimi okumasına oldukça elverişli görünmektedir. Toprak saha, kuşkusuz kent içinde veya çeperindeki çayır ve parklardan farklı bir mekândır. İşlevsiz ya da konut alanı olmanın ötesine geçmeyecek bu türden boş alanları mekân hâline getiren, futbol olmuştur. Bilhassa Güney Amerika'daki futbol tecrübesi, bu açıdan akademik düzeyde ele alınmış örnekler içerir.

Futbolun geniş mekânsallığını Avrupa dışındaki bir şehir ölçeğinde inceleyen az sayıdaki çalışma, Sao Paulo ve Buenos Aires özelinde yapılmıştır. Bu iki kentin

⁹⁵ Avrupa'da İspanya ve Portekiz ile İtalya'nın güneyi, Afrika'nın kuzeyi ve güneyi, Güney Amerika ve daha birçok orta kuşak ülkesinde futbolun gündelik yaşam içerisindeki yaygın mekânı toprak sahadır. Bu durum, Coğrafi Bilgi Sistemleri üzerinden gözlemlenerek tespit edilmiştir.

⁹⁶ Arjantin, futbol ve kimlik üzerine geniş bir okuma için bkz. Jonathan Wilson, *Kirli Yüzlü Melekler*, çev. Tolga Esmer (İstanbul: İthaki Yayınları, 2017). Ayrıca bkz. Jimmy Burns, *Tanrı'nın Eli*, çev. Ali Kaftan (İstanbul: İthaki Yayınları, 2003). Genel bir okuma için bkz. Simon Kuper, *Futbol Asla Sadece Futbol Değildir*, çev. Sinan Gürünca (İstanbul: İthaki Yayınları, 2003).

⁹⁷ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014): 108-109.

ortak özelliği, Uruguay'ın başkenti Montevideo ile birlikte futbolun bu kıtadaki öncü ve güçlü şehirleri olmasından ileri gelmektedir.⁹⁸ Bu şehirlerin futbol kültürünün, gücünün uluslararası düzeydeki yansıması aşikârdır; zira Batı Avrupalı ülkeler haricinde yalnızca Brezilya, Arjantin ve Uruguay Dünya Kupası'nı kazanabilmiştir.⁹⁹

Güney Amerika'ya İngilizler eliyle taşınan futbolun Brezilya'ya gelişi ve yükselişi, kahve ticareti vesilesiyle gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın ortasından itibaren artan İngiliz nüfuzu, Avrupa ve Kuzey Amerika'da oluşan kahve talebini yönlendirmek üzere Santos limanının hinterlandını imar etmiştir. Oluşan İngiliz kolonisinin yanı sıra Afrika'dan ve ülkenin, kıtanın çeşitli yerlerinden kahve üretimi ve ticaretinde çalışmak üzere kente gelen göçmenler, kısa sürede Sao Paulo'yu gelişkin bir şehir ve ülkenin ticaret-sanayi başkenti hâline getirmişlerdir. Futbol da bu akışla birlikte, dünyanın pek çok ülkesiyle eş zamanlı olarak, 19. yüzyılın sonunda Brezilya'ya taşınmış ve zamanla yaygınlaşmıştır.¹⁰⁰

Sao Paulo'da futbol oynanan ilk mekân, şehrin İngilizler tarafından inşa edilen hipodromudur. Devamında ise nehirlerin taşkın önleme bölgesindeki çayırılar kullanılmıştır. Bu dönemde İngilizler ve Kanadalılar, Santos limanından iç bölgelere giden bir demiryolu inşa etmişlerdi. Sao Paulo şehri, 1867 yılında inşa edilen tren hattının ve birden fazla nehir kolundan oluşan havzanın doğrultusunda gelişti. Böylece şehirde futbolun mekânı, kısa süre içerisinde şehir merkezindeki açıkliklara ve okullara taşındı.¹⁰¹ Göçün ve hızlı kentleşmenin etkisiyle oyun çok kısa bir sürede İngiliz elitlerden Afro-Brezilyalı kahve

⁹⁸ Güney Amerika'da futbolda profesyonelliği kabulü, Avrupa'nın büyük bölümüyle eş zamanlıdır: Arjantin 1931, Uruguay 1932, Brezilya 1933. Detaylı bilgi için bkz. Alan McDougall, *Contested Fields: A Global History of Modern Football* (Toronto: University of Toronto Press, 2020): 41-62.

⁹⁹ 1930 - 2019 yılları arasında 21 kez düzenlenen FIFA Dünya Kupası'nı şu ülkeler kazanmıştır: Brezilya (5), Almanya (4), İtalya (4), Fransa (2), Arjantin (2), Uruguay (2), İngiltere (1), İspanya (1).

¹⁰⁰ Matthew Brown ve Gloria Lanci, "Football and Urban Expansion in São Paulo, Brazil, 1880-1920," *Sport in History*, 36, no. 2 (2016): 162-189, doi: [10.1080/17460263.2015.1129646](https://doi.org/10.1080/17460263.2015.1129646).

¹⁰¹ Sao Paulo'da yabancılara ait özel okullarında jimnastik eğitimine dair bkz. Edivaldo Gois Junior, "Gymnastics, Hygiene and Eugenics in Brazil at the Turn of the Twentieth Century," *The International Journal of the History of Sport*, 31, no. 10 (2014): 1219-1231, doi: [10.1080/09523367.2013.854776](https://doi.org/10.1080/09523367.2013.854776)

endüstrisi işçilerine yayıldı. Başlangıcından çok kısa bir süre sonra sınıfsal kaydından kurtulan Sao Paulo futbolu mahallelere, köken itibariyle farklı gruptan insanların kurduğu kulüplere açıldı. 1905 yılına gelindiğinde Sao Paulo'da kurulmuş 19 futbol takımı, tanımlı 6 futbol sahasında maçlar oynamaktaydı.¹⁰²

Hızlı kentleşen Sao Paulo'da genişleyen demiryolu ve yeni inşa edilen tramvay hattı, kenti bu ulaşım ağları paralelinde genişletirken şehrin futbolu da ulaşım yatırımlarıyla birlikte gelişti. Düşük gelir grubuna sahip göçmenlerin kentin çeperlerinde kurduğu evler kamu arazileri üzerindeydi¹⁰³ ve şehrin merkezindeki rekreasyon alanları göçün etkisiyle giderek azalıyordu. Kente yeniden formel bir yapı kazandırmak ve bilhassa şehir merkezi ile ulaşım ağı civarında yeni mekânlar oluşturmak adına şehir henüz 20. yüzyılın başlarında iki kez yeniden planlandı ve sert dönüşümler geçirdi. Bunun neticesinde oluşturulan yeni yeşil alanlar, birçok spora ve futbola mekân olurken, takım sayısı mevcut sahaların kat be kat üzerine çıktığında oyun şehrin çeperlerine, kenar mahallelere ve sahalara açıldı. Yeni yapılan tramvay hatları, seyircileri maçlara taşımak adına sık kullanılan futbol sahalarının yanına birer istasyon kurdu. Farklı toplumsal gruplar, nitelikli sahaları kullanmak için yarıştılar; bilhassa konumu ve gelir getirme imkâna sahip sahalar birer mücadele alanına dönüştü.

Sao Paulo'da toplumsal gruplar futbol sahasında buluştu ve çarpıştı, nihayetinde birlikte Brezilya futbolunu ve yeni Brezilya'yı oluşturdular.¹⁰⁴ Futbolun ülke sathına yayılmasıyla Brezilya, bir zaman sonra 5 kez Dünya Kupası kazanarak dünyanın uluslararası düzeyde en başarılı futbol ülkesi hâline geldi. Bu başarının öncü şehirlerinden Sao Paulo, uzun süren yoğun İngiliz etkisi

¹⁰² Matthew Brown ve Gloria Lanci, "Football and Urban Expansion in São Paulo, Brazil, 1880-1920," *Sport in History*, 36, no.2 (2016): 174, doi: [10.1080/17460263.2015.1129646](https://doi.org/10.1080/17460263.2015.1129646).

¹⁰³ Favela hakkında geniş bilgi için bkz. Mike Davis, *Gecekondü Gezegeni*, çev. Gürol Koca (İstanbul: Metis, 2016): 32 ve 51.

¹⁰⁴ "Anglo-Afro-Brazilian Game" hakkında geniş bilgi için bkz. Alex Bellos, *Futbol: Brezilya Tarzı Yaşam*, çev. Çiğdem Özür (İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003).

altında şekillenerek üç büyük futbol kulübü çıkardı.¹⁰⁵ Bu üç büyük kulüp, 2019 yılı itibariyle toplam 31 nizamî antrenman sahasına sahiptir.¹⁰⁶

Brezilya'nın komşusu Arjantin'in başkenti Buenos Aires'te ise futbolun mekânsallığı, yine kendine has koşulları ve tarihselliği içerisinde gelişmiştir. Beş kez Dünya Kupası finalisti, iki kez Dünya Şampiyonu olan Arjantin'in başkenti ve futbolun merkezi olan bu şehir, hâlihazırda dünya üzerinde en çok futbol stadyumuna sahip kenttir. Seyirci kapasitesi 5.000 ve üzerinde olan 55 adet futbol stadyumuna sahip olan şehir, bu sayede komşu şehri La Plata ile birlikte Arjantin Süper Ligi'nde yer alan takımların yarısından fazlasını bünyesinden çıkarmaktadır.¹⁰⁷ Dolayısıyla dünyada futbolun en yaygın ve gelişkin olduğu şehirlerden biridir. Buenos Aires , Arjantin'i dünyadaki başat futbol ülkelerinden biri hâline getirmiştir.

Parana ve Uruguay nehirlerinin kıta içine doğru oluşturduğu halicin, Rio de Plata'nın sonunda yer alan Bueno Aires, tüm gelişmiş liman kentleri gibi futbolla 19. yüzyılın son çeyreğinde tanışmıştır. Bu sırada Arjantin'de yaklaşık 40 bin İngiliz bulunmaktadır ve birçoğu Buenos Aires'te mukimdir. Şehrin ilk futbol kulübü, bir İngiliz kolejinin öğrencileri tarafından kurulmuştur. Başlangıçta İngilizler ve onlarla ilişki içerisindeki genç Arjantinliler tarafından oynanan oyun, limanda çalışan işçilere ve diğer mahallelere sıçramıştır. 1907 yılına gelindiğinde şehir sathında 300'den fazla futbol takımı, kendi aralarında oluşturdukları çeşitli liglerde futbol maçları oynamaktadır.¹⁰⁸ Bu açıdan bakıldığında dünyada futbolun Britanya dışında en hızlı yayıldığı yer Arjantin'dir. Nitekim tam da bu yıllarda Buenos Aires'e göç hızla artacak, hem Amerika kıtasından hem de

¹⁰⁵ Brezilya 5 kez Dünya Kupası kazandı. Bahsi geçen üç büyük Sao Paulo kulübü ise Sao Paulo FC, Corinthians ve Palmeiras'tır.

¹⁰⁶ Bilgi kulüplerin web siteleri ve CBS'den elde edilmiştir: Palmeiras 7, Corinthians ve Sao Paulo ise 12'şer nizamî futbol antrenman sahasına sahiptir.

¹⁰⁷ Chris Gaffney, "Stadiums and society in twenty-first century Buenos Aires," *Soccer & Society* 10, no. 2 (2009): 160-182, doi: [10.1080/14660970802601647](https://doi.org/10.1080/14660970802601647).

¹⁰⁸ Julio Frydenberg, Rodrigo Daskal ve Cesar R. Torres, "Sports Clubs with Football in Argentina: Conflicts, Debates and Continuities," *The International Journal of the History of Sport*, 30, no. 14 (2013): 1672, doi: [10.1080/09523367.2013.831840](https://doi.org/10.1080/09523367.2013.831840).

Avrupa'dan gelen göçmenlerle kentin nüfusu 1870'te 180 bin iken, 1930'da 2.2 milyona ulaşacaktı.¹⁰⁹

Buenos Aires'te futbol çılgınlığı nüfus patlamasıyla karşılaştı ve kulüplerin birçoğu şehir merkezinde konut artışıyla oluşan mekân kısıtı nedeniyle şehrin çeperine taşınmak ya da faaliyetlerini diğer kulüpler bünyesinde sürdürmek zorunda kaldı. Bu aşamada Buenos Aires'i ve Arjantin'i dünya futbol sahnesinin tepesine yaklaştıran bir dönüşüm yaşandı. Farklı etnik ve kültürel kökenden gelen göçmenler, futbol topunu şehir merkezinden kendi mahallelerine taşıyarak futbol takımlarına kendi kimliklerini giydirdiler. Ayakta kalan ve bugüne ulaşan futbol takımları, Buenos Aires'in tarihsel şehir merkezi ve etrafında öbeklendikleri kadar, şehrin çevre ilçelerine de yayılmış durumdadır. Bu yayılmayı mümkün kılan, Buenos Aires'in 20. yüzyıl başındaki hızlı kentleşmesi esnasında kent içinde kalan bostan ve otlakların kamusal alana dönüşmesi ve kent içinde atların dinlendirildiği at meydanlarının zamanla futbola açılmasıdır.¹¹⁰

Futbol mekânlarının stadyuma dönüşmesi ve 21. yüzyılda dahi amatör futbolun belli ölçüde futbol sahalarını korunması ise futbol takımlarına yansıyan etnik ve kültürel kimliklerin yanı sıra Buenos Aires'in futbol kulüplerinin ahalinin sosyal ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde kurumsallaşmasıyla ilgilidir. Erken dönemde Arjantin'de futbol kulüplerine üye olanların alabildikleri eğitimler piyano, resim, stenografi, dekorasyon, terzilik, iç mimarlık, el işi, uygulamalı psikoloji, müzik, drama, dans kursları olarak sıralanmaktadır.¹¹¹ Bugün Buenos Aires'te bir stadyum, semtine ilişkin bilgiyi ve içkin aidiyeti aynen ifade eder. Sao Paulo'dan farklı olarak, farklı toplumsal ve etnik gruplar futbol için aynı mekânları

¹⁰⁹ Chris Gaffney, "Stadiums and society in twenty-first century Buenos Aires," *Soccer & Society* 10, no. 2 (2009): 164, doi: [10.1080/14660970802601647](https://doi.org/10.1080/14660970802601647).

¹¹⁰ Arjantin'de futbola açılan "potreros" ve "pampa" kavramları hakkında bkz. J. M. Comas Lagartos, "L'auto-organisation de l'espace urbain : La pratique du football à Buenos Aires," *Eurostudies*, 8 (2012): 265-290, doi: [10.7202/1026642ar](https://doi.org/10.7202/1026642ar).

¹¹¹ Julio Frydenberg, Rodrigo Daskal ve Cesar R. Torres, "Sports Clubs with Football in Argentina: Conflicts, Debates and Continuities," *The International Journal of the History of Sport*, 30, no. 14 (2013): 1674, doi: [10.1080/09523367.2013.831840](https://doi.org/10.1080/09523367.2013.831840).

paylaşmamış, kent içerisinde çok daha fazla sayıda futbol alanına sahip olduğundan ötürü her bir mahalle birden fazla futbol sahasına sahip çıkarak bugünkü Buenos Aires manzarasını oluşturmuşlardır.

Buenos Aires'in futbol fanatikleri mahalle arasındaki sahalarından bazılarını birer stadyuma dönüştürdüler, büyük kısmını ise bu stadyumlarda yarışmacı olmanın sürekliliğini sağlamak adına futbola tahsis edilmiş hâlde korumaktalar. Kulüplerin özelleşmiş tesislerine ek olarak genellikle amatör futbola tahsis edilmiş geniş futbol tarlaları, kentin birçok yerinde göze çarpmaktadır. Tüm büyük metropollerde olduğu gibi yapılaşma baskısından ötürü sahalarda azalma başlamışsa da şehrin merkez mahallelerinden birinde ana yola cepheli şekilde yan yana dizilmiş 64 nizami büyüklükte futbol sahası¹¹², Buenos Aires'in stadyumlarla bezeli futbol peyzajında yer almaktadır. Cordoba, Mendoza ve Rosario gibi büyük şehirlerin de katkısıyla Arjantin, Brezilya'dan sonra dünyanın yurt dışına en çok futbolcu ihraç eden ülkesi konumunu uzunca bir süredir korumaktadır.¹¹³

Dünyanın geri kalanında da futbol topu yuvarlanmakta ve futbol kendi mekânlarını kurarak toplumsallığın örüntüleri içinde yer edinmektedir.¹¹⁴ Farklı coğrafyalar oyunu ve oyunun mekânını bir biçimde dönüştürerek yeniden üretmiştir ve bu üretim sürüp gitmektedir. Coğrafyaya, kültüre, tarihselliğe ve toplumsal ilişkilere göre, değişken şekilde ilerleyen futbol, kent yaşamı içerisinde kendine bulduğu mecradan akarak oynanmaya ve taraftarları, seyircileri stadyumlara toplamaya devam etmektedir. Bu sürecin birincil aktörleri, kuşkusuz futbolculardır.

¹¹² Google haritalar için koordinatlar: [8HW3+RF Buenos Aires, Arjantin](https://www.google.com/maps/place/8HW3+RF+Buenos+Aires,+Arjantin).

¹¹³ CIES Football Observatory, "CIES Weekly Post no.292, Player export: Brazil leads the table" erişim tarihi: 20 Nisan 2020, www.footballobservatory.com/IMG/sites/b5wp/2019/wp292/en.

¹¹⁴ Güney Afrika örneği için bkz. Jo Grønland, "A home away from home: football and the street in a South African township," *Critical African Studies* 11 (2019):193-207, doi: [10.1080/21681392.2019.1613900](https://doi.org/10.1080/21681392.2019.1613900). Ayrıca Trinidad örneği için bkz. Dianne Kerigan, "Languaculture and grassroots football: "Small goal" in Trinidad," *International Review for the Sociology of Sport*, 51 (2014): 735-751, doi: [10.1177/1012690214552431](https://doi.org/10.1177/1012690214552431).

2.4 Futbolculuğun Mekânı

Dünyadaki sayısız farklı tecrübe içerisinde futbolun mekânlarının izini sürmek, futbolun gündelik yaşamdaki izini sürmeye, futbolu pratik edenlerin mikro düzeydeki tecrübelerine ve mekânın oyuncular üzerindeki etkisine odaklanmayı da gerekli kılmaktadır. Bahsi geçen coğrafyaların futbol tecrübesi, her şeyden önce şehir sathındaki sahalarda futbol oynayanların tecrübesidir.

Dünya genelindeki erkek futbol oyuncularından bir piramit oluşturulduğunda yalnızca binde üçü şaşaalı stadyumlar önünde oynama imkânına sahiptir.¹¹⁵ Buna karşılık 2007 yılında 9.4 milyon olan¹¹⁶ kulüplerce lisanslanmış 18 yaş altı futbolcu sayısının 2019 yılına gelindiğinde 15 milyona yaklaştığı tahmin edilmektedir. Görkemli stadyumlarda, parlıtlı ışıklar altında oynayan oyuncuların her biri kent içine dağılan, buzdağının görünmeyen kısmını oluşturan sahalardan geçmiş ve sahneye çıkmaya hak kazanmıştır. Daha da derinde yüz milyonlar futbol oynamakta, 3.5 milyar insan bu oyunu seyretmektedir.¹¹⁷ (GÖRSEL 2)

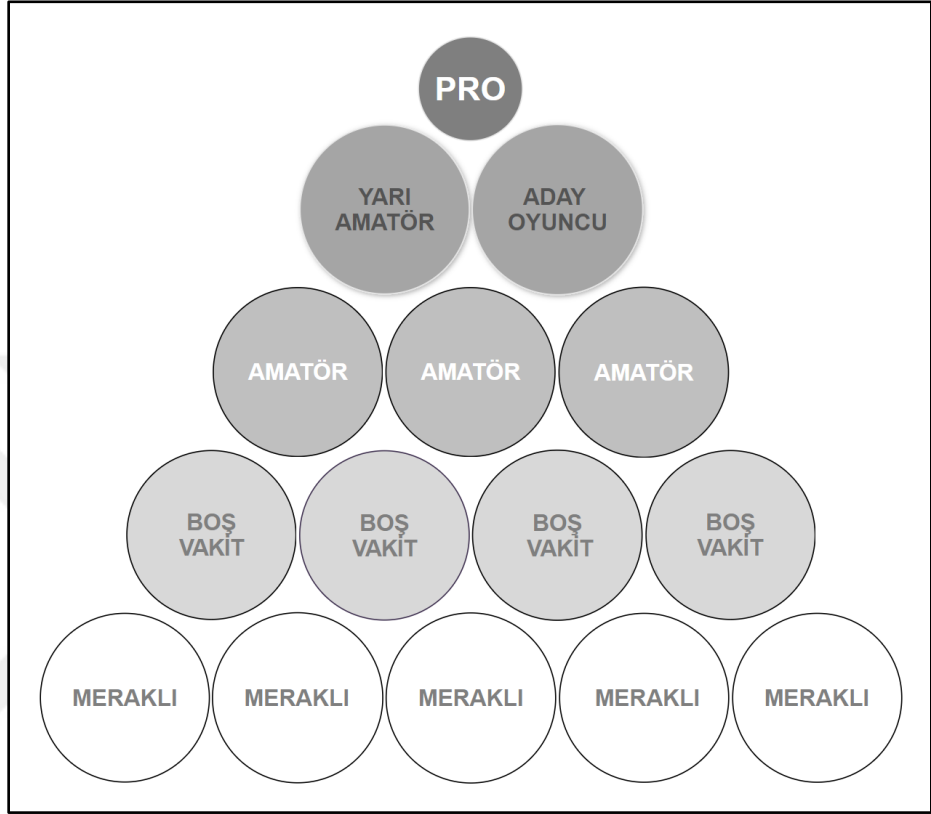
Şehir sathında oyun ve oyuncu odaklı mekânların sayısı stadyumlardan kat be kat fazladır. Dünyanın en çok ilgi gören takım sporu olan futbol şehirlerde, kasabalarda ve köylerde bir gündelik yaşam pratiğidir. Haftada bir ya da iki kez stadyumda seyredilir ama her gün bir grup insan tarafından şehrin bir köşesinde oynanmaktadır. Buna rağmen tribün ahalisi ve stadyum okumalarının dışına çıkarak kent sathında, çeşitli form ve mekânlarda futbol oynayanların

¹¹⁵ FIFA'ya göre 300 milyon oyuncu ve FIFPRO'ya kayıtlı 65 ülke federasyonunun yaklaşık 65.000 futbolcusu, tüm dünya ölçeğine uyarladığında yaklaşık olarak bu sayı elde edilmektedir. FIFPro verisi için bkz. FIFPRO, "About US", Erişim tarihi: 20 Nisan 2020. www.fifpro.org/en/about-us/our-vision

¹¹⁶ FIFA, "Big Count" başlığı ile dünya çapında futbol oyuncularını sayıyordu ama bu verinin kamuya açık versiyonu 2007'de durduruldu. 2007'de 270 milyon olan sayının kabataslak şekilde 2020 yılında en az 300 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Detaylı bilgi için bkz. FIFA, "FIFA Big Count 2006", Erişim tarihi: 20 Nisan 2020. www.fifa.com/mm/document/fifafacts/bcoffsurv/bigcount.statspackage_7024.pdf

¹¹⁷ FIFA'nın 2018 Rusya Dünya Kupası'na ilişkin araştırmasının detaylı sonuçları için bkz. FIFA, "PMSE's Global Broadcast and Audience Summary of the 2018 FIFA World Cup Russia", Erişim Tarihi: 20 Nisan 2020. resources.fifa.com/image/upload/njqsntvrvdvqv8ho1dag5.pdf

oluşturduğu yığının tümüne bakan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Ölçek problemi bunun başlıca etkeni olsa da esasen bilgi üretimin ve kültürel birikimin küresel ölçekte merkezileşmesi ile çeperde kalanların özgün bilgi üretememesi ile oluşan boşluk, çok daha temel bir sebep olarak görünmektedir.

Görsel 2 - Dünya genelinde temsili futbolcular piramidi.

Futbolun mekânını bu bağlamda sorunsallaştıran az sayıdaki çalışma, bir önceki bölümde aktarıldığı üzere genellikle Güney Amerika ve Afrika özelinde yapılmıştır. Bu coğrafyalar yoğun biçimde Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya oyuncu ihraç etmektedirler ve futbolcu göçü, bir yönüyle futbol iş gücünün ucuzlatılmasına hizmet ederken, bir yönüyle de nitelikli futbol mekânına ve elbette refaha ulaşma aracıdır.¹¹⁸ Nitekim bilhassa Batı ve Orta Avrupa'da, Japonya'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde rekreasyon alanları ve spor, kent manzarasında, dünyanın geri kalanına kıyasla oldukça güçlü bir yer teşkil

¹¹⁸ Matthew Taylor, "Global players? Football, migration and globalization 1930-2000," *Historical Social Research*, 31 (2006): 7-30.

etmektedir.¹¹⁹ Spor pratiği yönüyle olduğu kadar spor bilimleri alanında akademik üretimin de merkezi olan Avrupa ve ABD’de sporun ve futbolun mekânını oyuna içkin süreçler bağlamında sorunsallaştırmayı gerektirecek unsurlar zayıftır; zira spora, oyuna erişim dünyanın geri kalanına kıyasla oldukça kolaydır. Keza yukarıda özetlenen Britanya’ya dair tarihsel anlatı ve spor mekânının oluşumu, kısmen benzer unsurların ve zamanın devinimi içinde diğer yüksek refah ülkeleri için de geçerlidir.¹²⁰ Dolayısıyla stadyum haricinde futbol oynanan yaygın mekânların profesyonel futbol ve aday futbolcular için önemi ve önceliği çoğunlukla verili ve değişmez, etkisiz bir ölçüt olarak kabul edilmiştir.¹²¹

Futbol esasen kentleşmenin bir unsuru olarak, şehir içi açık alanlar sayesinde gündelik yaşam pratiği içerisine yerleşmiştir. Bir üst aşamada futbolculuğun okulları vardır: Kulüplerin alt yapı tesisleri. Tıpkı fabrikanın kapitalist üretim tarzına göre şekillenmiş, ihtiyaçlara yanıt veren ve üretim sürecini geliştiren mekânsallığı gibi¹²², futbol da stadyumda sergilenecek ve bir başka futbolcuyla, futbol takımıyla rekabet edecek oyunun üretimi için ihtiyaca cevap veren mekânları talep etmektedir. Profesyonel futbolun rekabetçiliği, uluslararası düzeye taşınmış oyunda mükemmeller arasında bir yarışır. Bu açıdan futbol oynanan mekânların niteliği ve futbol pratiğini profesyonel futbol için bir tür üretim zinciri olarak ele alırsak, serbest zaman aktivitesinin yapıldığı kamusal mekândan stadyuma doğru mekânın değişimi ve bu mekânlar içerisinde öznenin dönüşümü sağlanmaktadır.

Daha somut şekilde üst düzey futbolculuğa giden yolun basamaklarını şöyle sıralayabiliriz. Eğlence, keyif ve arkadaşlarla birliktelik için eve yakın bir yerde yapılan futbol maçları öne çıkan futbol becerisi ve azim, sonrasında büyüklerin

¹¹⁹ Simon Kuper ve Stefan Szymanski, *Soccernomics*, çev. Elif Nihan Akbaş (İstanbul: İthaki Yayınları, 2010): 335-348.

¹²⁰ G8 ülkeleri ve kişi başı gelirden önde gelen ülkeler kastedilmiştir.

¹²¹ Türkiye’de yazılan futbola dair tezler kaynakçasında mekânla ilgili bir çalışma yer almamaktadır. Turgut Kaplan vd., *Futbol, Bir Bibliyografik Deneme: Tezler* (İstanbul: Nobel, 2017). Spor bilimleri alanında küçük alan oyunları üzerine çok sayıda mevcuttur, fakat bunlar mekânın niteliğinden ziyade antrenman verimliliği üzerine kurulu çalışmalar ve araştırmalardır.

¹²² Foucault, *Büyük Kapatılma*, 126.

maçına girmekle ödüllendirilir. Bu aşamada futbol sahası, belirsiz ve birçok farklı amaçla kullanılabilen ortak bir mekândır. Oradan bir kulübe sıçrayarak başlayan formel futbol hayatı, 21. yüzyılda artık vahşileşen futbol rekabetinin etkisiyle üst düzey futbolun insanın fiziksel kapasitesini ve imkânlarını zorlayan talepleriyle şekillenir. Artık profesyonelliğe aday oyuncu için futbolun mekânı tanımlı bir futbol sahasıdır ve benzerleriyle giriştiği yarış, bir yerden sonra genç futbolcunun hayatını futbola hasretmesini gerektirir. Bunu yapmayanların büyük kısmı, piramidin tepesine çıkamadan elenir ve yarışın dışında kalır. Zaman geldiğinde örgün eğitim ya da futboldan birini seçmesi gerekebilir. Sürekli oynamalı, antrenman yapmalıdır. Daimi pratik, en başından beri sürecin olmazsa olmazıdır.¹²³ Aksi hâlde amatör olarak kalacak, profesyonel futbolun isteklerine yanıt veremeyecektir.

Erken yaştan başlayan yoğun spor pratiğinin bir spor dalında ustalaşmanın ön koşulu olduğu tezine yaslanan çalışmalar, uzun süredir farklı disiplinler altında sürmektedir. *10 yıl kuralı* ya da *10.000 saat kuralı* olarak kabaca formülleştirilen bu yaklaşıma göre sanatta ya da bir spor dalında ustalaşma, en iyilerle rekabet etme imkânına sahip olmak için yeteneğin yanı sıra uzun ve yoğun şekilde pratik yapmak gereklidir.¹²⁴ Bu sürecin de bilişsel ve fiziksel gelişimin en hızlı olduğu çocukluk ve erken gençlik döneminde gerçekleşmesi elzemdir. Son dönem artan bilişsel bilim çalışmaları, bu yaklaşımı destekler nitelikte olup teorinin hatlarını keskinleştirmiştir. Çocukluktan itibaren sporun yalnız bir dalına yoğunlaşarak gerçekleştirilen pratik ve öğrenme sürecinin ileri aşamada kısıtlayıcı olabildiği, oyun içeriği bulunmayan antrenmanın pedagojik problemleri gibi bir dizi yeni bulgu, savların içeriğini zenginleştirmiştir.¹²⁵ Yüksek koordinasyon becerisi gerektiren sporlar dahilinde yapılan araştırmaların teoriiyi destekler sonuç

¹²³ Konu hakkında öncü çalışmalardan biri için bkz. Andrew Parker, "Training for 'Glory', Schooling for 'Failure'?: English professional football, traineeship and educational provision," *Journal of Education and Work*, 13:1 (2000):61-76, doi: [10.1080/136390800112231](https://doi.org/10.1080/136390800112231).

¹²⁴ Karl Ericsson vd., "The role of deliberate practice in the acquisition of expert performance," *Psychological Review*, 100 (1993): 363–406.

¹²⁵ Erken dönemdeki literatürü derleyen bir çalışma için bkz. Joe Baker, "Early Specialization in Youth Sport: A requirement for adult expertise?," *High Ability Studies*, 14 (2003):85-94, doi: [10.1080/13598130304091](https://doi.org/10.1080/13598130304091)

verdiği, fakat dayanıklılık ve güç odaklı sporlarda sporcunun fiziksel kapasitesinin çok daha önemli olduğu kanıtlanmıştır. Sporcunun fiziksel ve psikolojik kapasitesinin, antrenmana ve yoğun pratiğe uygunluğunun diğer determinantlar olarak keşfi, teoriyi derinleştiren bir başka yeni bulgudur.¹²⁶ Malcolm Gladwell'e ait *Outliers: The Story of Success* (2009) adlı kitap, bu tezlere geniş çaplı bir ün kazandırmıştır.¹²⁷

Futbolcu adayı, çocukluğundan itibaren 10 yıl boyunca futbolu pratik ederken sakatlıkları, antrenör ve yöneticilerle ya da taraftarla yaşanan problemleri de aşmalı, en az hasarla atlatmalıdır. Üst düzeyde oynamak için gereken becerileri edinmişse ve tüm bu engelleri aşabiliyorsa sahne onundur. Yeteneğine, eğitim ve öğrenim düzeyine, oyun tecrübesine ve karakterine bağlı olarak bu sahnenin niteliği değişebilir. Yüz kişilik bir kasaba stadı ya da spot ışıklar altında, on binlerce insanın tribünlerinde oturduğu görkemli bir stadyum, hayalin gerçekleştiği mekân olabilir. Küreselleşen dünyada artık futbolcular için siyasi sınırlar fazlasıyla geçirgendir ve hayallerin sınırı yoktur.

Kalabalıklar önüne çıkmadan önce öğrendikleri genç futbolcunun kariyerinin devamını belirleyecektir. Jübile maçına dek yoğun futbol pratiğine devam etmeli, oyununa ekleyeceği bilgi-birikim ve tecrübe ile fark yaratmalıdır. Bununla birlikte profesyonelleşen ve stadyumlarda oynanan futbol, kuşkusuz oyundan fazlasını içermektedir. Johan Huizinga'nın *Homo Ludens*¹²⁸ kavramsallaştırması üzerinden bakıldığında bir oyun olarak futbol, stadyumlarda oyun vasfını bir ölçüde kaybetmiş ve ciddileşmiştir. Sürekli artan disiplini ve rekabeti ile profesyonel oyun, sert bir mücadele alanıdır.¹²⁹ Öyle ki, 20. yüzyılın ortalarından itibaren profesyonel kulüplerin alt yapılarında yer alan

¹²⁶ Vladimir Issurin, "Evidence-Based Prerequisites and Precursors of Athletic Talent: A Review," *Sports Medicine*, 47 (2017), doi: [10.1007/s40279-017-0740-0](https://doi.org/10.1007/s40279-017-0740-0).

¹²⁷ Türkçe'ye çevrilmiştir: Malcolm Gladwell, *Outliers, Çizginin Dışındakiler: Bazı İnsanlar Neden Daha Başarılı Olur?*, çev. Aytül Özer (İstanbul: Mediacat, 2016).

¹²⁸ Oynayan insan.

¹²⁹ Johan Huizinga, *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000): 247.

genç futbolcu adayları da oynamazlar, eğitilirler.¹³⁰ Onları ilerideki çetin mücadeleye hazırlayacak eğitim ve tecrübe, alt yapıda geçirdikleri süre boyunca vücutlarına ve zihinlerine zerk edilir. İdmanların sonunda oynanan futbol maçları genç futbolcu adaylarının idmanın dört gözle bekledikleri bölümüdür. Aynı hareketlerin sürekli tekrarlandığı, disiplinize edilmiş antrenmanın sonunda nihayet oyuna kavuşulur ve beklenen eğlence başlar. Antrenmanda öğrendikleri maçta yardımcısıdır, oyundan aldığı keyfi ve becerisini artırıp artırmadığı bu maçlarda test edilir. Maçlar ve antrenman birbirini kovalar, oyunun eğlencesi ile disiplinin gereklilikleri arasındaki sarkaç hızlanır. Sahneye çıktığı güne gelene dek stadyum haricindeki diğer futbol mekânlarında top koşturan genç futbolcu adayı, binlerce akranını oldukları yerde bırakmayı başarmıştır.

Çok az sayıda futbolcu en tepeye çıkmayı başarırken, milyonlarcası farklı mekânlarda top peşinde koşmayı sürdürmektedir. Bu akış, her yerde gündelik hayatın ritmi içerisinde akıp gitmemektedir, her coğrafyada oyun mekânına erişmek kolay değildir ve futbolun mekânsal standartları ülkeden ülkeye, coğrafyadan coğrafyaya farklılık arz etmektedir.

2.5 Futbolda Başarının Mekânsallığı

Stadyumlarda kulüpler arası ve uluslararası düzeyde gerçekleşen rekabet, coğrafyalar ve ülkeler bazında mekânsallığın tüm unsurlarını örtük biçimde gösterir. Bu durumu birçok yerden okumak mümkündür, fakat yeterince açıklayıcı ve çarpıcı bir betimleme üst düzey futbol üzerinden yapılabilir. Öyle ki, hiçbir Afrika ve Asya ülkesi Dünya Kupası'nda finale çıkamamıştır. Avrupa'nın en prestijli kulüplerarası organizasyonu olan UEFA Şampiyonlar Ligi'ne 55 ülkeden takım katılmasına karşın, turnuvanın 2019/20 sezonunda son 16'ya kalan tüm takımlar, aynı zamanda futbolda Dünya Kupası kazanmış 5 Avrupa

¹³⁰ İngiltere'de futbol eğitiminin kurumsallaşmasına dair bkz. Des Monk ve Dave Russell, "Training apprentices: Tradition versus modernity in the football industry." *Soccer & Society*, 1 (2000): 62-79, doi: [10.1080/14660970008721265](https://doi.org/10.1080/14660970008721265).

ülkesindendir.¹³¹ Dolayısıyla futbolda başarının mekâna kayıtlı bir dizi belirleyicisinden bahsedilebilir.

Futbolda uluslararası başarıya dair makro düzeyde bir çalışma, Simon Kuper ve Stefan Szymanski tarafından yapılmıştır. Oyunu icat eden İngilizlerin değil Brezilya ve Almanya gibi ülkelerin futbolda çok daha başarılı olmasını merkeze alarak futbola ilişkin birçok parametre incelenmiştir. Sporda uluslararası başarının determinantları, Soccernomics'in (2009) temel tezlerini oluşturur. İktisadi ve sosyolojik bakışla yapılan değerlendirmeye göre sporda dünyanın başarılı ülkesi Norveç'tir.¹³² Nüfusüne oranla en çok olimpiyat altını alan ülke olan Norveç, aynı zamanda BM bünyesinde hazırlanan İnsani Gelişme Endeksi'nin de lideri durumundadır.¹³³ Yaşam beklentisi, eğitim ve gelir bazlı bu endeks, şayet nüfus ve coğrafya yönüyle küçük bir ülke değilse spordaki başarıyla da büyük ölçüde uyum göstermektedir.

Kuper ve Szymanski'ye göre futbolda başarının ve üst düzey futbolcu olmanın da formülü oyunu erken yaştan itibaren uzun süre pratik etmektir. Dünyanın en iyi futbolcularının büyük çoğunluğu, kalabalık bir kentin çeperinde ve yoksulluk içerisinde geçen bir çocukluğun ertesinde stadyumlar önüne çıkma hakkını elde etmiştir.¹³⁴ Futbol bu yönüyle diğer sporların birçoğundan ayrılır. Kitap, bu durumun sebeplerini açıklarken oldukça güçlü bir çerçeve sunmaktadır:

Futbolda 10 bin saat sınırına ulaşma ihtimali en yüksek grup, fakir Avrupalı çocuklardır. Küçük evlerde yaşarlar ve bu da onları dışarıda daha çok vakit geçirmeye zorlar. Kendilerini evden dışarı atmaya aynı derecede hevesli diğer çocuklarla toplanarak futbol oynarlar. Aileleri

¹³¹ Her zaman böyle olmaz, araya bir iki takım girebilir ama genel manzara pek değişmemektedir. Detaylı bilgi için bkz. UEFA, "Champions League round of 16 ties: meet your opponents", Erişim tarihi: 20 Nisan 2020, www.uefa.com/uefachampionsleague/news/0258-0e9a1997c9a6-844476cc90e1-1000--meet-your-last-16-opponents/

¹³² Simon Kuper ve Stefan Szymanski, *Soccernomics-Futbolun Şifreleri*, çev. Elif Nihan Akbaş (İstanbul: İthaki Yayınları, 2010): 344-346

¹³³ Kitap 2006 verisine sahiptir ve bu durum 2019 yılındada da aynıdır. Norveç en tepededir. Detaylı bilgi için bkz. UNDP, "İnsani Gelişme Raporu 2019", Erişim tarihi: 25 Nisan 2020. <https://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/hdr2019/UNDP-TR-HDR-2019-EN.pdf>

¹³⁴ Kuper ve Szymanski, *Soccernomics-Futbolun Şifreleri*, 343.

orta sınıf ebeveynler gibi çocuklarını değerli zamanlarını ders çalışarak “harcamaya” zorlamazlar. Boş zamanlarında başka şeyler yapmaya yetecek paraları da yoktur. Futbolcuların başkaları tarafından kaleme alınmış biyografilerindeki değişmez şeylerden biri de çocuklukta takıntılı bir şekilde, durmaksızın futbol oynamak ve bir klasik olarak topla uyumaktır. (...) Bu çocuklar 15 yaşına geldiklerinde (orta sınıf) banliyö çocuklarının hepsinden daha iyi oyunculardır. Ama yine de bu Avrupalı futbolcuların çok fakir bir hayatta büyüdüklerini söylemek yanıltıcı olur. Dünya standartlarına göre zengin sayılırlardı. Cristiano Ronaldo’nun Madeira’sı, Wayne Rooney’nin Croxteth’i ya da Zinedine Zidane’ın La Castellane’sinde çocuklar yeterli seviyede beslenebiliyor ve düzgün sağlık hizmeti alabiliyorlardı. Cristiano Ronaldo’nun çamaşır makinesini çatıya koymalarını gerektirecek kadar küçük bir evde büyüdüğü doğru, ama Güney Afrika’da o çamaşır makinesi bir ailenin zengin sayılmasına neden olurdu.¹³⁵

Modeli destekleyen birçok bulgu mevcut olduğu gibi sapmalar ve istisnalar da vardır. Güney Amerika’nın başarılı futbol ülkelerinin çocukları, Avrupalı akranlarıyla aynı imkâna sahip değildirler ama futbol tarihine bakınca aralarındaki karşılaşmalarda üstün gelmeyi başarmışlardır. Brezilya ve komşularının sebep olduğu sapmadan ötürü futbolda başarıyı yeniden formüleştiren Kuper ve Szymanski’ye göre futbol tecrübesi veya kültürü, nüfus ve kişi başına milli gelirin belli bir seviyenin üzerinde olması uluslararası başarıyı mümkün kılan etmenlerdir.¹³⁶ Buna göre Afrika’nın ve Asya’nın bir bölümünün yoksulluk ve yine Asya’nın bir bölümü ile Kuzey Amerika’nın büyük ölçüde futbol kültürü yoksunluğu sebebiyle Dünya Kupası’nda finale ulaşma şansları çok düşüktür, çünkü futbolcularının niteliklerinin ve oyunun mükemmelleşmesine imkân tanıyan unsurlara sahip değildirler.

Kitabın yazıldığı 2009 yılında öne çıkardığı, futbolda hızla yükselmesini beklediği ülke ise Türkiye idi. Hızla artan nüfusu ve üzerine eklenen Almanya merkezli diaspora etkisi, Türkiye’de futbolun yükselişini hızlandıran Avrupalı futbol adamlarının etkisiyle bilgi-birikim artışı anılarak Türkiye’nin futbolda önünün açık olduğu ifade edilmekteydi.¹³⁷ Nitekim 1993 yılında FIFA sıralamasında 67.

¹³⁵ Kuper ve Szymanski, *Soccernomics-Futbolun Şifreleri*, 356-57.

¹³⁶ Kuper ve Szymanski, *Soccernomics-Futbolun Şifreleri*, 371.

¹³⁷ Kuper ve Szymanski, *Soccernomics-Futbolun Şifreleri*, 388-390.

olan Türkiye, 2004 yılına gelindiğinde 5.'liğe kadar yükselmişti. Kitap kaleme alındığında 41. sıraya dek gerileyen A Milli Takım'ın önümüzdeki yıllarda yeni bir çıkış yapması bekleniyordu, fakat henüz bu beklenti gerçekleşmemiştir.¹³⁸ Oysa Türkiye'nin nüfus gücü artmaya devam ederken büyük şehirlerde yükselen hizmet sektörü ve gelir düzeyi ile dünyanın büyük bölümüyle eşzamanlı olarak sahip olunan futbol kültürü, futbol açısından Türkiye'nin avantajı sayılmaktaydı. Aradan geçen zamanda kırdan kente iç göç devam etti, kent çeperlerine insan akışı sürdü. Futbol kültürü yönüyle Avrupa ile, bilhassa Almanya ile daha çok yakınlaşma mümkün oldu. Türkiye'nin diğer büyük şehirlerini açık ara geride bırakacak şekilde Almanya'dan ve diğer Avrupa ülkelerindeki Türkiye diasporasından Türkiye'ye oyuncu akışı sürmektedir.¹³⁹ Dolayısıyla Simon Kuper ve Stefan Szymanski'nin modeline göre Türkiye, bir yeni sapma oluşturmaktadır.

Bu tezin önerisi, Türkiye'ye ilişkin sapmayı ortaya çıkaran sebeplerin kentleşme bazlı olduğudur. UNESCO'nun terminolojisi ile futbolun mekânları, şehir içerisindeki birer *kültürel peyzaj* alanıdır¹⁴⁰ ve futbolculuğa dair değişmeyen şudur: Dünyanın hemen her yerinde stadyuma futbolcu olarak çıkabilmek için bir dizi engebeli yoldan ve çeşitli formlardaki futbol alanlarından geçmek, farklı oyun ve antrenman pratiklerini tecrübe ederek maharetini geliştirmek ve kendini kanıtlamak gerekmektedir. Grassroots¹⁴¹, profesyonel futbolun

¹³⁸ Bu tez yazılırken küresel Covid-19 pandemisi sebebiyle dünya genelinde tüm futbol müsabakaları durdurulmuştu. Eğer salgın olmasaydı Türkiye A Milli Futbol Takımı, 2020 Avrupa Şampiyonası'na katılacaktı. Uluslararası maçların ertelenmesinden önce Türkiye, FIFA ülkeler sıralamasında 29. sırada bulunuyordu.

¹³⁹ 2020 yılı Şubat ayı itibarıyla Almanya pasaportlu 380 oyuncu, yurt dışında profesyonel olarak futbol oynamaktadır. Bu oyuncuların göç ettikleri ülkeler sıralamasında 78 futbolcu ile Türkiye birinci sıradadır. İkinci sırada ise 39 Almanya pasaportlu oyuncunun top koşturduğu Hollanda yer almaktadır. Detaylı bilgi için bkz. CIES, "Atlas of Migration", Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020, <https://football-observatory.com/IMG/sites/atlasimigr>

¹⁴⁰ UNESCO'ya göre kültürel peyzaj alanı: "Tarihi bir olay ve bir etkinlikle birlikte olan ya da çeşitli kültürel ve estetik değerler sergileyen coğrafi alanlardır."

Emel Kayın, "Kültürel Manzara-Kültürel Peyzaj" Ögesi Olarak Kırsal Yerleşimlerin Korunmasına Yönelik Kavramsal ve Yasal İrdelemeler," *Mimarlık Dergisi*, Eylül-Ekim 2012, www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=381&RecID=2998

¹⁴¹ FIFA'nın kullandığı terim. FIFA'nın 2004 yılında yayımlandığı yönergeye göre futbolda grassroots prensipleri şunlardır: Her bir fert futbol oynama imkânına sahiptir. Futbol her yerdedir. Ayrımcılık yoktur. Futbol aktivitesi dinamik, basit, heyecan verici olmalıdır. Öncelik

damarlarında dolaşan kandır. Sokakta, parkta, kent içi sahalarda, kulüplerin antrenman tesislerinde futbol oynayan aday futbolcular, piramidin tepesinde yer alan profesyonel futbolun hayatiyet garantisi ve uluslararası düzeyde başarının esas menşeidir.

2019 yılında Türkiye, bilhassa lokomotif şehri İstanbul özelinde futbolun mekânı yönüyle oldukça zayıflamış görünmektedir. Oysa Avrupa dışında Buenos Aires'in, Sao Paulo'nun, Rio de Janeiro'nun, Montevideo'nun Güney Amerika futbolunu sırtlaması gibi İstanbul da başlangıcından itibaren Türkiye'nin futbol merkezidir. Fakat artık İstanbul'un çocukları, 1990'lı ve 2000'li yıllarda futbolda başarılar kazanan nesile kıyasla futbol mekânlarına kolay erişememektedirler. Futbolda başarıyı tepeden, üst düzey profesyonel futbola içkin süreçler üzerinden okumak, bu bağlamda fazlasıyla yetersizdir. Amatör futbolun ve alt yapıların yoğun bir şekilde hissettiği bu durum, futbola ilişkin tüm süreçleri etkilemektedir. Futbola dair tüm tartışmaların, beklentiler ile uyuşmayan gerçekliğin temelinde şehirleşme süreçlerinin etkisi görülmektedir.

Tezin İstanbul odaklı araştırma bulgularını içeren ve odağını teşkil eden bundan sonraki bölümü, futbol bağlamında İstanbul'un mekânsallığı ve İstanbul'da futbolun mekânının zaman içerisinde nasıl bir değişim geçirdiği ve toplumsal-kentsel süreçler bağlamında nasıl ve neye dönüştüğü ile Türkiye'nin futbolundaki yerel rekabet ile birlikte uluslararası düzeydeki başarısı üzerindeki etkisi hakkında olacaktır.

3. İSTANBUL'DA FUTBOLUN MEKÂNI

Futbolun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki serüveni, dünyanın geri kalanında olduğu gibi ticaretin yoğun olduğu kozmopolit liman şehirlerinde başlamıştır. Başkent İstanbul'un yanı sıra diğer gelişkin liman kentlerinden Selanik ve İzmir kriket, rabgi ve diğer İngiliz sporlarıyla birlikte futbolun da erken dönemde ilk

herkesin güvenliğidir. Oyuncular daima önce gelir. Fair-play'e uyulmalıdır. Arkadaşlık, takımdaşlık ve teknik becerilerin artırılması anahtar bileşenlerdir.

oylandığı Osmanlı şehirleridir. Bu kentlerde mukim levantenler, İngiliz gemilerinin mürettebatı, yabancı okulların öğrencileri ve elçilik mensupları tarafından oynanan oyun, kısa sürede başta gayrimüslim toplumsal gruplar olmak üzere şehrin diğer toplumsal gruplarının da ilgisini çekerek şehir yaşamı içerisinde kendine yer edinmiştir.¹⁴² Devamında Selanik şehri Balkan Savaşları sonucunda kaybedilecek ve futbol, İzmir'e kıyasla payitahtta çok daha hızlı ve yaygın bir gelişim gösterecektir. İmparatorluğun başkenti vasfıyla İstanbul, sahip olduğu nüfus gücü ve sosyo-kültürel avantajıyla futbolda da öne çıkacaktır.

3.1 İstanbul'da Erken Dönem Futbolun Mekânı (1880 - 1920)

İstanbul'a futbol, suyun karşı yakasındaki Kadıköy'den girmiştir.¹⁴³ 1880 yılının Kasım ayında tümüyle bir grup İngiliz, 22 kişi bulamamış olsalar da bir bölümü futbol kurallarıyla, bir bölümü ragbi kurallarıyla oynanan bir maç yapmışlardır. Haydarpasha Çayırı'nda oynanan bu maç, Osmanlı Devleti topraklarında *Asosyeşin Futbol*'un oynandığı kayıtlı ilk futbol maçıdır.¹⁴⁴ İngiltere ve Batı Avrupa'nın hâkim coğrafyasıyla benzerlik gösteren Asya'nın Tatlı Suları¹⁴⁵ ve Kadıköy'deki çayırılar, takım sporlarının İstanbul'daki ilk mekânlarıdır. Bu dönemde Boğaziçi'nin çayırlarına çıkan İngilizlerin oyunu ağırlıkla kriket ve ragbi iken futbolun vulgar hâli de ragbi ile karışık biçimde varlık gösteriyordu. Futbol ise şehirde ilk olarak Kadıköy'de oynanmış ve yine burada kurumsallaşmıştır. Bu bağlamda futbolun Osmanlı Devleti'nde ve İstanbul'da ilk oynandığı ve sonraları yaygın biçimde tatbik edildiği semt olan Kadıköy'ün tarihsel mekânsallığı, oyunun şehre gelişinde ve İstanbul'un yerli ahalisine transferinde büyük öneme sahiptir.

3.1.1 Kadıköy'ün Mekânsallığı

¹⁴² Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri: Futbol Tarihimizin Kadim Devreleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014): 21-33.

¹⁴³ Kastedilen bu dönem için Suriçi İstanbul'dur.

¹⁴⁴ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 27.

¹⁴⁵ Fransızca "Les Eaux-douces d'Asie", Göksu ve Küçüksu derelerinin etrafı, Avrupalılarca bu isimle anılmakta idi.

Futbolun İstanbul'a geldiği günlerde Kadıköy, İstanbul'un taşrasında Üsküdar'a bağlı bir yerleşim alanıydı.¹⁴⁶ Bağlar ve bahçelerden müteşekkil bir köy olmasının yanında sulak coğrafyası ve havadar iklimi sayesinde geçmiş yıllarda saray ahalisinden ilgi görmüştü. Çok daha eski zamanlarda, sekizinci yüzyılda Bizans İmparatoru IV. Konstantin, Kadıköy'e bir yazlık saray yaptırmış, Roma'dan kalma *villeggiatura* geleneğinin bir yansıması olarak sarayın sayfiyesi olarak kullanmıştır. Osmanlı hakimiyetinde de aynı şekilde, şehre yakın diğer bazı kırsal alanlar gibi hanedan mensupları tarafından sayfiye olarak değerlendirilmiştir.¹⁴⁷ Kadıköy'e yakın Kavak Sarayı'nı yaptıran Kanuni Sultan Süleyman, bu hasbahçeyi sık sık ziyaret etmiştir; fakat 16. yüzyıldan sonra sarayın Kadıköy civarına ve bir hasbahçe olan Fenerbahçe'ye ilgi azalmış, Haliç ve Boğaz kıyıları sayfiye yerleşimlerinin ve diğer iskân politikalarının mekânı olmuştur.¹⁴⁸ Sarayın Kadıköy'e olan ilgisinin azalması, zaman içerisinde bu semtin adım adım halkın yerleşimine açılmasını sağlamıştır. Kadıköy'ün havadar ve huzurlu atmosferinden yararlanmak isteyen Osmanlı elitleri, burada birçok köşk ve bağ evi inşa etmişlerdir.

İstanbul'a bir yönüyle yakın, bir yönüyle de uzak ve sulak bir yer olan Kadıköy'ün çayırları nüfus artışıyla paralel olarak Üsküdar ve İstanbul ahalisinin ilgisini daha çok celbetmiştir. Kadıköy'ün gününbirlik gezi mekânları olan mesireler, modernleşme ile birlikte Osmanlı toplumunun tüm unsurlarının birlikte yer aldığı bir kamusala alana dönüşmüştür.¹⁴⁹ *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul* (2017) adlı çalışmasıyla toplumsal değişmeyi ve bunun dışavurumunu gösteren Shirine Hamadeh'e göre saray erkânının Topkapı'dan dışarı çıkarak şehre

¹⁴⁶ 1869'da Üsküdar Sancağı'na bağlanmış, ancak 1930'da ilçe yapılmıştır. Kadıköy Belediyesi, "Geçmişte Kadıköy," Erişim tarihi: 1 Mayıs 2020,

<https://www.kadikoy.bel.tr/Kadikoy/Gecmiste-Kadikoy>

¹⁴⁷ Gülrü Necipoğlu, "The Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul as a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture." *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design*, ed. Attilio Petruccioli (New York: Leiden, 1997): 32-71.

¹⁴⁸ Deniz Kavukçuoğlu, *Moda'da Gezinti* (İstanbul: Can Yayınları, 2016). 13-16. Ayrıca Hafız Hüseyin Ayvansarayî, 18. yüzyılın son çeyreğinde Fenerbahçe'nin metruk hâli için "iki havuz ve iki çemen-soffe kalmıştır" demiştir. Detaylı bilgi için bkz. Ayşe Gül Başaran, "Osmanlı Mimarisi için Kaynak" (Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2001): 362.

¹⁴⁹ Shrine Hamadeh, *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*, çev. İlknur Güzel (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017).

yayılması, modern pratiklerin tatbik edileceği yeni mekânlar ortaya çıkarmıştır.¹⁵⁰ Nitekim mesiredeki karşılaşmalar ve sosyalleşme, dönemin mahalle bazlı toplum yapısında tehlikeli görülmüştür. Lale Devri olarak anılan dönemi sona erdiren 1730 tarihli Patrona Halil İsyanı'nda mesire yerlerinden bazıları yakılıp yıkılmış ve isyancılar, tahta çıkan I. Mahmut'tan dönemin en yaygın mesire alanı olan Sadabad'daki yüz yetmiş meskenin yıkılmasını istemişlerdir. Fakat bu türden olayların ertesinde, çok kısa sayılabilecek bir sürede, halkın mesire yerlerine olan teveccühü hızla artmıştır.¹⁵¹ Sadabad, Haliç ve Boğaziçi kıyılarından daha geç bir zamanda da olsa, Kadıköy'ün çayırları birer kamusal alana dönüşmüştür. 19. yüzyıldan itibaren Haydarpaşa, Kuşdili, Yoğurtçu ile Uzunçayır mesireleri, günbegün halkın ilgisini celbeder olmuştur. Sarayın bahçelerinden Fenerbahçe, artık halka açılmıştır.¹⁵²

Kadıköy'ün topografyasında çekim merkezini Dinlenç ve Kurbağalı dereleri oluşturur. 18. yüzyıldaki öncü yerleşimler bu iki derenin etrafında ve Moda yarımadasında öbeklenmiştir. Zamanla mesire yerlerine dönüşecek olan çayırlar bu iki derenin aşağı çıkışında, denize yakın düzlüklerde oluşmuştur. Semtin batısında Dinlenç Deresi, deniz kenarında Haydarpaşa Çayırı'nı oluşturmuştur. Moda burnunun diğer tarafında yer alan Kurbağalıdere Vadisi ise çok daha geniş düzlük alanlarla Hasanpaşa'ya dek uzanan Gazhane, Kuşdili, Yoğurt Çeşme¹⁵³ çayırlarını ve bir haliç meydana getirmiştir.¹⁵⁴ Tüm bu mekânlar, İstanbul'da toplumsal hayatın değişimiyle birlikte zamanla nitelikli birer kamusal alana dönüşeceklerdir.

¹⁵⁰ Hamadeh, *Şehr-i Sefa*, 29-33.

¹⁵¹ Hamadeh, *Şehr-i Sefa*, 52-53.

¹⁵² Havva Yılmaz, "Everyday Life, Status Group and The Sayfiye Culture in Kadıköy During the Second Constitutional Period" (Yüksek lisans tezi, Şehir Üniversitesi, 2017): 46-51.

¹⁵³ Sonradan ismi kısaltmış, Yoğurtçu Çayırı adıyla anılır olmuştur. 1924 yılında parka dönüştürülmüştür. İlhan Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013): 75.

¹⁵⁴ Kadıköy Belediyesi, *Merkez Kadıköy, Mekansal Stratejik Plan Mevcut Durum Raporu* (2019): 18-19. Bahsi geçen haliç aynı zamanda balıkçı barınağı olarak kullanılmıştır. Kalamış ve Fenerbahçe ise daha çok deniz sporlarının mekânıdır.

Kadıköy mesirelerine ilgiyi artıran, semti dönüştüren ve özgün şekilde İstanbul'a eklemleyen gelişmeler, 19. yüzyılın ortalarından itibaren sayfiye kültürü ve artan nüfus ile birlikte hız kazanmıştır. Sayfiyeye gitmek, Osmanlı'da saray için Bizans'tan devralınan eski bir gelenektir. Erken dönemde hasbahçeler, kısa süreli konaklamalar için yahut ava ve savaşa giderken kullanılmaktaydı.¹⁵⁵ Osmanlı saray erkânının deniz yolcuğuyla yaptığı bu günübirlik bahar yahut yaz gezilerine "biniş" adı veriliyordu.¹⁵⁶ 18. yüzyıldan sonra bu mekânlarda mevsimsel yerleşmeler daha sık görülmeye başlandı. İnciciyan'a göre İstanbul'un sayfiyesi Beşiktaş'tan başlıyordu.¹⁵⁷ Boğaz'ın kuzeyine ve kenti çevreleyen surların batısına ve Üsküdar'ın doğusuna uzanıyordu. Hem şehir, hem de kır hayatını birlikte yaşamak üzere gerçekleşen, saray ve şehir yaşantısından belli ölçüde uzaklaşmayı içeren bu açılma ve sayfiye kültürü, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde öyle yayılmıştır ki devlet, saray maiyeti ve sefaretlerin yazlık köşklerine geçişi gibi halkın da yazlık yerleşime gitmesi için ferman çıkarır olmuştur.¹⁵⁸

Batılılaşma etkisinin arttığı 19. yüzyılda İstanbul'un gündelik hayatında sayfiye, dışarıdan gelen yeni unsurların tatbik edildiği öncü mekân olarak öne çıkar. Yeni karşılaşmalarla birlikte kültürel değişimin taşıyıcı ve üreticisi olan sayfiye semtleri, İstanbul'un yeni sakinleriyle Suriçi toplumunun etkileşimini artırmıştır. Nitekim 1838'de imzalanan İngiliz Ticaret Antlaşması ve Tanzimat Fermanı'yla (1839) birlikte Kadıköy'ün tarihinde yeni bir sıçrama gerçekleşmiş, yabancılara özel mülkiyetin önünün açılması¹⁵⁹ ve müsaderenin kaldırılmasıyla

¹⁵⁵ Çayırkların erken dönemdeki kullanımı hakkında detaylı bilgi için bkz. Murat Candemir, *İstanbul'da Mesire Kültürü: Çırpıcı ve Veliefendi Çayırkları* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014): 16-19.

¹⁵⁶ Reşad Ekrem Koçu, "Biniş", *İstanbul Ansiklopedisi Cilt 5* (İstanbul: Koçu Yayınları, 1961): 2798-2799.

¹⁵⁷ Hamadeh, *Şehr-i Sefa*, 73.

¹⁵⁸ Mehmet Ö. Alkan, "Osmanlı'da Sayfiyenin İcadı," içinde *Sayfiye: Hafiflik Hayali*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014): 17-21.

¹⁵⁹ Ali Akyıldız, "Tanzimat", *DİA*, Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020. Ayrıca İstanbul'a futbolun geldiği erken dönemde, 1885 yılında hesaplanan nüfusa göre İstanbul içerisinde Osmanlı İmparatorluğu toprakları dışında doğan nüfusun oranı %13 düzeyindedir. Detaylı bilgi için bkz. Kemal Karpat, "The Social and Economic Transformation of Istanbul in the Nineteenth Century" *A.I.E.S.E.E Bulletin* 12, no. 2 (1974): 268-308.

levantenlerin İstanbul'daki varlığı güçlenmiştir.¹⁶⁰ Posta ve telgraf imkânlarının gelişmesi ve 1852'de başlayan vapur seferleri ile sur dışındaki semtlere ulaşım kolaylaşmış, Suriçi ve Galata'ya gün içinde ve konforlu şekilde gidip gelmenin mümkün olmasıyla sayfiye semtlerinin daimi mukimlerinin sayısı da artmaya başlamıştır.¹⁶¹ 1856 yılında sona eren Kırım Savaşı'nın ardından gelen göç dalgası, Kadıköy'ün nüfusunda yeni sıçramaya sebep olmuştur. Ayrıca 1860'taki Kuzguncuk Yangını'ndan kurtulan Yahudiler Kadıköy'e, Yeldeğirmeni'ne yerleştirilmişlerdir. 1857'de yürürlüğe konan nizamnameye göre İstanbul'da tesis edilen 14 belediyeden biri de Kadıköy olmuştur.¹⁶² 1873 yılında yapılan Haydarpaşa-İzmit tren yolu ise yalnızca Kadıköy'ün değil, şehrin Asya yakasının tüm sahil boyunca kaderini belirleyecektir. Ulaşım imkânlarının artması Kadıköy ve hinterlandının cazibesini artırmış, çeşitli sebeplerle gerçekleşen göçlerle birlikte hat boyunca yerleşimler görülmeye başlanmıştır.

Şehrin dış dünya ile kurduğu etkileşim hızlanır ve güçlenirken Kadıköy'de özgün bir kozmopolitizm oluşmuş, Şirket-i Hayriye'nin vapur seferleri şehir merkezi ile bağlantısını güçlendirmiş, demiryolu hattı ise hem sayfiye, hem de dört mevsim yaşam için uygun yerleşim alanları oluşturmuştur. Bu sırada sürekli toprak kaybeden imparatorluk başkenti 93 Harbi'nden sonra yeni bir göç dalgasına maruz kalmış, göçmenlerin bir kısmı da Kadıköy'e ve tren hattı boyunca Kızıltoprak, Göztepe, Erenköy ve Bostancı'ya yerleşmiştir. Nitekim 1882 yılına gelindiğinde 7.000 civarında olan Kadıköy nüfusu, yalnızca on iki yıl sonra, 1894'te 32.211'e yükselmiştir.¹⁶³ Ayrıca bu dönemde İstanbul'da nüfusun %52'si payitaht dışında doğmuştu ve bunların yaklaşık 150.000'i, yabancı ülke vatandaşlarıydı.¹⁶⁴ Savaşlardan ve felaketlerden kaynaklı göçler, yabancılara verilen imtiyazlarla gerçekleşen yerleşimlerden oluşan bu göç

¹⁶⁰ Tuncay Öğün, "Müsadere", DİA, Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020.

¹⁶¹ Eser Tutel, *Şirket-i Hayriye* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 25.

¹⁶² Haluk Öner, *Bir Dünya Cenneti Kadıköy ve Edebiyatımız* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2015): 35.

¹⁶³ Havva Yılmaz, "Everyday Life, Status Group and The Sayfiye Culture in Kadıköy During the Second Constitutional Period" (Yüksek lisans tezi, Şehir Üniversitesi, 2017): 49.

¹⁶⁴ Cem Behar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nufüsü 1500 - 1927* (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996): 71.

dalgası, semti İstanbul'a eklemleyerek Kadıköy'ü şehrin banliyölerinden biri hâline getirmiştir.

Nüfusun ve yerleşimin artışı Kadıköy'de fiziksel yakınlığın, dolayısıyla ilişkilerin yoğunluğunu artırmış, Kadıköy'ün toplumsal hayatını artan bir süratle canlandırmıştır. Oysa İstanbul'un geleneksel manzarasında mahaller dini ve etnik farklılaşmaya göre oluşuyordu. Her milletin mahalleleri kendi içerisinde tüm tabakaları barındırıyordu, mahalleler arasında sınıfsal bir ayrışma yoktu.¹⁶⁵ Bu yerleşik mahalle kültürü dışında kalmış şehrin taşrası durumundaki Kadıköy, mesire ve sayfiye kültüründen banliyöye varan gelişim sürecinde İstanbul'un her milletten üst sınıf ahalisinin sosyo-ekonomik olarak tabakalaştığı "mahalleden kaçış" alanı olmuştur. Modernleşme sürecindeki değişimlerin öncüsü ve batılı pratiklerin yerleşik ahaliye transferinde köprü sayılabilecek olan bu gruplar, şehrin merkezi ve mahallenin denetiminden uzak Kadıköy'e yerleşerek farklı kültürel unsurları içselleştirmişler, gündelik hayatın yeni pratiklerini tatbik etmişlerdir.

Tasvir edilen tarihsel unsurlar neticesinde Kadıköy, modern kozmopolitizmin canlı şekilde yaşandığı öncü bir İstanbul semti olmuştur. Bu tarihsel sürecin nihayetinde futbolun İstanbul'a girişi, Kadıköy'ün mekânsallığı ve özgün topografyası neticesinde gerçekleşmiştir. Moda ve civarında ikamet eden levantenler tarafından oynanan oyun, öncelikle Moda ve civarındaki ahalinin ilgisini çekerek çayirlara ve mesire yerlerine yayılmıştır.¹⁶⁶ İlk futbol maçları, insanların seyre çıkmak¹⁶⁷ için gittiği mesirenin düz bir bölümüne direkler dikilerek, çizgiler çizilerek tertiplenmiştir.¹⁶⁸ Kuşdili Çayırı ile Yoğurtçu Çayırı gibi

¹⁶⁵ İlhan Tekeli, İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013): 27.

¹⁶⁶ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 29-32.

¹⁶⁷ Seyre çıkmak: Dönemin terminolojisinde yürüyüş, gezinti. Nihayetinde futbol da oynanır ve seyredilir. İstanbul'da futbolun ilk mekânlarının niteliği göz önüne anıldığında kelimenin böyle bir anlamı da kapsadığını düşünmek, manayı genişletmektedir.

¹⁶⁸ Galata Mekteb-i Sultanisi futbolcularının Kadıköy'deki ilk maçı, aynen bu şekilde oynanmıştır. Asım Tevfik Sonumut aktarıyor: "Sabahleyin erkenden Nikolov'la ben gittim. Yerleri düzelttik. Golleri (kale direklerini) diktik, çizgileri çizdik. (...) Badehu hepsi birden Kuşdili Çayırı'na yeni yapılan gazinonun hususi odasına çıktık, soyunduk." Detaylı bilgi için bkz. Melih Şabanoğlu,

dönemin popüler mesire alanlarında futbol sahaları oluşturulmuştur. Yakınlarda Şifa'da, Bakla Tarlası adıyla anılan bir başka düz alan futbola uzun süre hizmet vermiştir. Yoğurtçu'dan biraz yukarıda yer alan Papazın Bahçesi bir başka önemli futbol sahası olurken, alt tarafında yer alan ve tevatüren Papazın Çayırı olarak adlandırılan düzlük bölüm Union Club sahası olarak erken dönem futbolun merkezi olmuştur.¹⁶⁹ Bu mekân, bugün de Fenerbahçe Şükrü Saraçoğlu Stadyumu olarak futbola hizmet vermeyi sürdürmektedir.

Futbolun şehirdeki ilk meskeni olan çayırlar, oyunun doğduğu İngiltere'deki tecrübeyi kopya ederek futbolun ihtiyacı olan sahalara mekân olmuştur. Derelerin taşkın alanları olarak çayır vasfını yıl boyu koruyan bu alanlardan Haydarpaşa Çayırı, evvelce burada kurulu olan Kavak Sarayı'nın eski bahçesi ve sonradan inşa edilen Selimiye Kışlası'nın ilk talim meydanıdır.¹⁷⁰ Aynı zamanda çok daha erken dönemde Sürre Alayları'nın İstanbul'dan son uğurlandığı ve kalabalıkların toplandığı yerdir.¹⁷¹ Düğünler ve sünnet düğünleri, Hıdırellez şenlikleri burada yapılan etkinliklerden bazılarıdır.¹⁷² Hazine-i Hassa'ya ait bu türden çayırların niteliği, bu çayırlardaki otlakların İstabl-ı Âmire tarafından sarayın atlarına verilmek üzerine düzenli olarak biçilmesinden ileri gelmektedir.¹⁷³ Sonraları mesire olarak yaygın kullanımı ve üzerine kurulan çeşitli yapılar sayesinde mekânın çayır niteliği korunur olmuştur. Kadıköy'deki Haydarpaşa, Yoğurtçu, Gazhane ve Kuşdili Çayırları bu nitelikte alanlardı, meddah oyunları ve birlikte tiyatro, sinema, müzik ve çeşitli eğlenceler bu çayırlarda tertip ediliyor ve aynı zamanda futbol oynanıyordu.¹⁷⁴

Kuruluş: Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Spor Kulübü'ne - Türkiye'de Futbolun Erken Çağı 1904-1907 (İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2018): 261.

¹⁶⁹ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 322. Papazın Çayırı'nın eski adı, Silahtarağa Çayırı'dır.

¹⁷⁰ Kışlanın teşekkülündeki gayretleri sebebiyle bu alan, dönemin sadrazamı Haydar Paşa'nın adıyla anılır olmuştur. Üzerine inşa edilen tren garı da aynı isimle anılmaktadır. Mekâna dair detaylı bilgi için bkz. Arif Atılğan, "Selimiye Kışlası", içinde *Mimarlar Mektupları* (İstanbul: Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi, 2009): 313.

¹⁷¹ Nitekim bu sebeple burada yer alan çeşmeye Ayrılık Çeşmesi adı verilmiştir.

¹⁷² Haluk Y. Şehsuvaroğlu, "Eski Mesireler: Haydarpaşa'ya Dair," İstanbul Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 61 - Haydarpaşa.

¹⁷³ Murat Candemir, *İstanbul'da Mesire Kültürü*, 156-157.

¹⁷⁴ Tamer Kütükçü, "İlk Kanto'nun icra edildiği çimenlik," içinde *Kadıköy'ün Kitabı: Geçmiş Zamanların, Mekanların ve Hatırlamaların Rafında* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014): 120.

Gazhane Çayırı'nda bir kır kahvesi bulunurken¹⁷⁵, yanı başında Mekteb-i Sultanî'nin futbol meraklısı oyuncularını burada ilk lise dışı maçlarını yapmışlar ve sonrasında hep birlikte Papazın Çayırı'na giderek İngiliz ve Rum oyuncularından müteşekkil Moda ile Imogene arasında oynanan maçı seyretmişlerdir.¹⁷⁶ Bakla Tarlası ve Moda Çayırı (diğer adıyla Mustafa'nın Çayırı) ise sulak alan niteliği taşımayan, tarla ya da arsa niteliğindeki düzlüklerdi. 1950li yıllara dek varlığını sürdüren Bakla Tarlası'nın yerinde bugün Şifa Camii ve apartmanlar yer alırken¹⁷⁷, Moda Çayırı daha erken bir dönemde futbol mekânı vasfını kaybetmiş, inşa edilen meskenlerle küçülerek bugüne ancak küçük arsa parçaları ulaşabilmiştir. (Harita 1)

3.1.2 Şehir Sathında Erken Dönem Mekânsallık

İstanbul'da futbolun mekânının Kadıköy haricinde kalan sahaları ise üç lokasyonda yoğunlaşıyordu. Mesire kültürünün hâkim olduğu, futbola ve diğer İngiliz sporlarına uygun Beykoz çayırıları, futbol maçlarına da ev sahipliği yapmaktaydı.¹⁷⁸ Kayıtlara geçen futbol maçlarının oynandığı Beykoz, Göksu ve Küçüksoy çayırıları 19. yüzyılın sonunda sahip oldukları mekânsal niteliklerin önemli bir bölümünü 21. yüzyıla taşıyabilmişlerdir. Bölgede park ve mesire yeri olarak kullanılan çayırıların yanı sıra bahsi geçen Beykoz Çayırı Kaz Otlığı'nda Ortaçeşme Spor Kulübü'nün sahası halen futbola hizmet etmektedir. Kandilli'de futbol oynanan yer ise muhtemelen Kuleli Askeri Lisesi'nin arkasında yer alan düzlük alandır, bugün de burada bir futbol sahası bulunmaktadır.¹⁷⁹

Boğaz'ın karşı yakasında ise Baltalimanı, Emrigan, Tarabya, Büyükdere, Boyacıköy çayırıları ve Robert Kolej sahası Rum¹⁸⁰, İngiliz, Ermeni ahalinin futbol

¹⁷⁵ Kadıköylü Hamid, "70 Sene Evvel Kadıköy," İstanbul Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi.

¹⁷⁶ Asım Tevfik Sonumut, "Galatasaray Nasıl Kuruldu?," İstanbul Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi, Taha Toros Arşivi, Dosya Adı: Galatasaray.

¹⁷⁷ Can Bartu, "Aslında Basketi Daha Çok Seviyordum", röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos. Yayımlanma tarihi: 14 Nisan 2020. Erişim tarihi: 30 Nisan 2020, www.dinyakos.com/2019/04/14/can-bartu-aslinda-basketi-daha-cok-seviyordum

¹⁷⁸ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 322.

¹⁷⁹ Galatasaray ile Kadıköy, 28 Ekim 1906'da Kandilli'de buluşup burada bir maç yapmışlardır. Detaylı bilgi için bkz. Şabanoğlu, Kuruluş, 241.

¹⁸⁰ Metin Delevi, *Türkiye Spor Tarihinde Yahudi Sporcular* (İstanbul: Libra, 2019): 83

maçlarına sahne olmaktaydı.¹⁸¹ Bu sahalardan ikisi bugün Robert Kolej'in bahçesine ve Boğaziçi Üniversitesi'nin Güney Kampüs meydanına dönüşmüştür. Şehrin batı ucunda ise Makriköy'ün çoğunluğunu oluşturan Rumlar birden fazla futbol takımı kurmuşlardı ve buradaki futbol muhteliti, Kadıköy ahalisiyle ilişkileri Suriçi'ne kıyasla daha güçlüydü. Nitekim Kadıköy ile benzer şekilde, İngilizlerin futboluna ilgi gösteren öncelikle Osmanlı İstanbulu'nun gayrimüslim unsurları Rumlar ve Ermeniler olmuştur.¹⁸²

II. Abdülhamid döneminde Müslüman ahalinin bir yerde toplaşması jurnal ile sonuçlandığından ötürü futbol teşkilatlanması mümkün olamamıştır.¹⁸³ Nitekim 1901 yılında Hariciye memuru ve Robert Kolej öğretmenlerinden Reşat Danyal Bey ile Mekteb-i Bahriye öğrencisi Fuad Hüsnü Kayacan tarafından kurulan, dönemin Osmanlı elitlerinden müteşekkil olarak müslüman tebaaya ait ilk futbol kulübü Black Stockings'ın aynı yıl kapatılması ve takımdan bazı isimlerin sürgüne gönderilmesi, dönemin futbol ortamına ilişkin en mühim hadiselerden biridir.¹⁸⁴ Yine de bu durum, futbolun müslüman ahali için katı bir şekilde yasaklanması olarak düşünülmemelidir. Nitekim farklı branşlardan sporcuların uluslararası yarışmalara katıldığı, dönemin yıldız sporcularından Selim Sırrı Tarcan'ın Saray ahalisiyle yakın ilişkili olduğu, okullarda beden terbiyesi ve jimnastik derslerinin müfredata konulduğu bu dönem, Osmanlı İmparatorluğu'nda sporun devlet düzeyinde benimsendiği bir dönemdir.¹⁸⁵ Mekteb-i Sultanî öğrencilerinin Kadıköy'ün Gazhane Çayırı'nda ve Yeşilköy'de toplanarak futbol oynamaları, Üsküdarlı gençlerin İbrahim Ağa Çayırı'na çıkmaları¹⁸⁶, futbol oynamaya dair bir yasaktan ziyade toplanmaya ve

¹⁸¹ Şabanoğlu, *Kuruluş*, 152 ve 274. Bahsi geçen üç semtin de denize yakın açıklıkları bugün yollar ve binalarla kapanmıştır. Emirgan Çayırı ile Boyacıköy Çayırı aynı yer olabilir.

¹⁸² Şabanoğlu, *Kuruluş*, 311-322.

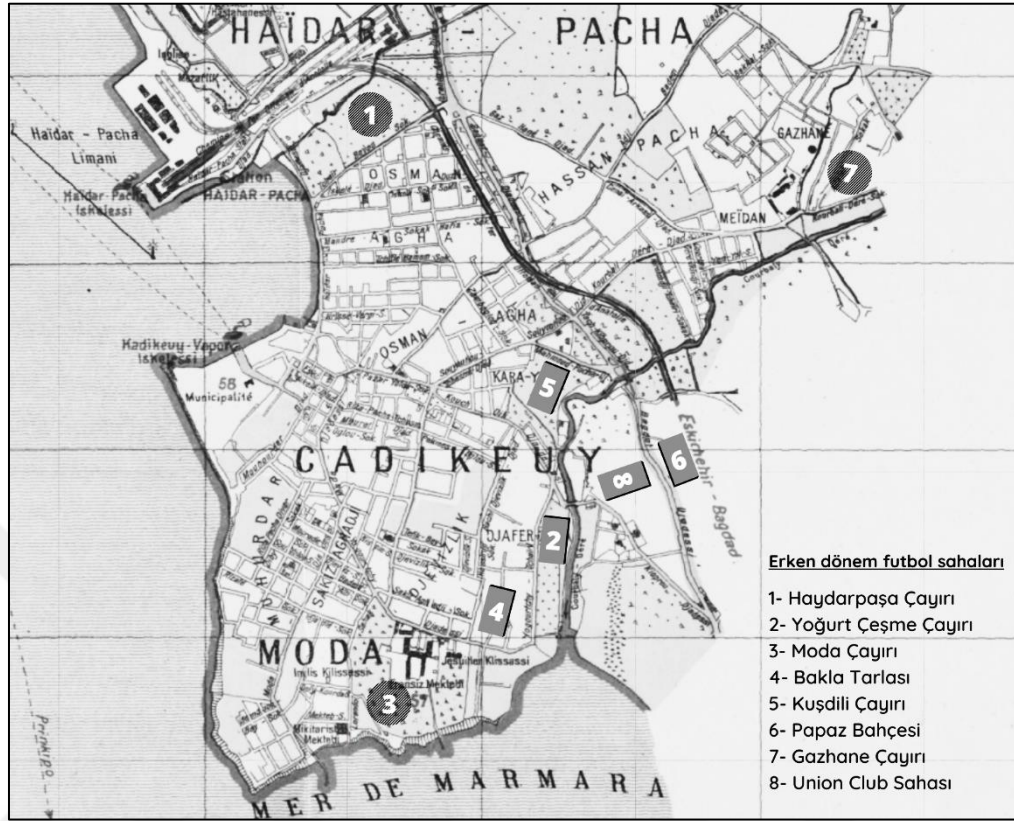
¹⁸³ Bir örnek olarak Üsküdarlı futbolcu gençlerin hikâyesi için bkz. Salih Demirci, "Mahallede Futboldan Voleybolda Dünya Şampiyonluğuna: Üsküdar'da Sporun Mekânsal Tarihi" *Üsküdar Dergisi*, Sayı 8 (2019): 65-69.

¹⁸⁴ Melih Şabanoğlu, *Kuruluş*, 48.

¹⁸⁵ Yiğit Akın, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar*, 51-52.

¹⁸⁶ Ayrılıkçeşme tren istasyonunun üzerinde kalan açıklık alanıdır. Bugün üzerinde çeşitli binalar ve bir AVM bulunmaktadır.

teşkilatlanmaya ilişkin baskıdan söz etmenin daha doğru olacağını göstermektedir.¹⁸⁷

Harita 1 - 1922 tarihli haritadan bir kesit üzerinde Kadıköy'ün erken dönem, 1880 ile 1920 arasındaki futbol sahalarının gösterimi. Dikdörtgenler ile mekânı tanımlı sahalar işaretlenirken Moda, Haydarpaşa ve Gazhane Çayırı'ndaki sahaların geniş açıklık içerisindeki konumu net tespit edilememiştir, bir ölçüde tahminidirler. Papaz Bahçesi ise sonraki tarihlerde çizilmiş Pervitch haritasında gösterildiği üzere konumlandırılmıştır. (Kaynak: Yale University, beinecke.library.yale.edu üzerinde Société anonyme ottomane d'études et d'entreprises urbaines. Plan d'ensemble de la ville d Constantinople)

İstanbul'un bu döneminde toplumsal grupların tatil günleri de birbirinden farklıdır. Müslüman tebaa Cuma günleri, bankalar ve çevresinde oluşan ticaret odaklı levanten gruplar ise Pazar günleri tatil yapmaktadırlar. Bu sebeple maç günlerini ortaklaştırmak zordur. Zaten futbolcu İngilizlerin de gayrimüslim tebaa ile ilişkileri daha yakındır. Nitekim Mekteb-i Sultanî öğrencileri, 1904 yılında futbol oynamak üzere Yeşilköy'e gittiklerinde daha sonra Kadıköy futbol camiası içerisinde güçlü isimler olduklarını öğrenecekleri iki futbolcuyla, İngiliz Horace

¹⁸⁷ Mekteb-i Sultanî öğrencileri defalarca jurnallenmişlerdir. Detaylı bilgi için bkz. Ali Sami Yen, "31 sene evvel, Galatasaray spor kulübünü nasıl kurduk?," röportaj Hikmet Feridun Es (1936) İstanbul Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi, Dosya Adı: Galatasaray.

Armitage ve Rum Yani Vasiliadis ile karşılaşmışlardır.¹⁸⁸ Bu hadisenin yaşandığı çayır, Yeşilköy'e banliyö hattıyla gittiklerini varsaydığımızda istasyona yakın bir açıklık olan, bugün Yeşilköy Sahil Parkı olarak hizmet veren alan olabilir.

Mekteb-i Sultanî'ye ilk kez bir top getirildiğinde oynanan oyun, futbolun İngiltere'deki ilk versiyonuna yakındır. Ali Sami Yen'in aktardığına göre okul bahçesinde yapılan ilk futbol maçında yaklaşık yüz kişi, iki farklı grup oluşturarak topu oradan oraya vurmuşlardır. Bir süre devam eden bu türden futbol oyununda okulun camları kırılmış, elbiseler parçalanmış, çeşitli yaralanmalar olmuş ve mektepte futbol oynandığına dair Saray'a jurnaller gitmiş ve nihayetinde futbolun bu vulgar hâli, okul idaresince yasaklanmıştır.¹⁸⁹ Fakat Galatasaraylıların futbol aşkı bitmemiş, şehrin çayırlarına sığramıştır. Pera'daki yerleşimin görece yoğunluğu, okulun bir sırtta kurulu olması sebebiyle yakınlardaki en uygun düzlük alan Taksim Meydanı'ndaki talimhane alanıdır, fakat burası şehre fazlaca yakındır. Bu sebeple şehrin farklı semtlerindeki çayırlara gitmek zorunda kalmışlardır. Buralarda yaşanan karşılaşmalar da önemlidir, zira oyunun vulgar formunu oynayan ve bu oyun tarzından driplinge dayalı *Asosyeşin Futbol'*a terfi eden Mekteb-i Sultanî öğrencileri, paslaşmayı ve ofsayı Yeşilköy'de öğrenmişlerdir.¹⁹⁰ Tıpkı Kadıköy'ün futbolun İstanbul'un gündelik yaşamına girişinde öncü mekân olması gibi, Kadıköy haricindeki Müslüman tebaadan oyuna ilk teveccüh gösteren¹⁹¹ ve çabucak bir takım kuran grubun Mekteb-i Sultanî öğrencisi olması tesadüf değildir. İngiltere'de kuralların tesisi sürecinde okulların kurumsallık avantajlarını kullandıkları gibi, Mekteb-i Sultanî öğrencileri de okulun sağladığı bu kolaylıktan faydalanmışlardır. Dağıtılan Black Stockings yalnızca futbol takımı olarak teşekkül etmiştir; fakat defalarca jurnallenmelerine rağmen okulun kurumsal kimliği ve futbolcuların daimi birliktelikleri neticesinde Mekteb-i Sultanî'de

¹⁸⁸ Şabanoğlu, *Kuruluş*, 88-90.

¹⁸⁹ Ali Sami Yen, "31 sene evvel, Galatasaray spor kulübünü nasıl kurduk?," röportaj Hikmet Feridun Es (1936) İstanbul Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi, Dosya Adı: Galatasaray.

¹⁹⁰ Şabanoğlu, *Kuruluş*, 88-90.

¹⁹¹ Okul büyük oranda gayrimüslim öğrenciye sahipti, fakat teşkilatmayı gerçekleştiren ve futbol takımının çekirdeğini oluşturan grup Müslüman tebaaya mensup öğrencilerdir. Detaylı bilgi için bkz. Şabanoğlu, *Kuruluş*, 94-95.

futbol, hayatîyetini sürdürmeyi başarmıştır. Kadıköy'ün müslüman tebaasına mensup gençleri ise istibdadın gevşemesiyle yeniden birleşmiş ve Fenerbahçe'yi kurmuşlardır.¹⁹²

Mekteb-i Sultanî'de futbol takımının teşekkülü açısından daha önemlisi, okulun müfredatı ve kuruluş amacı itibarıyla Osmanlı modernleşmesinin öncüsü ve taşıyıcısı vasfıdır. Pera'nın sakini Sultanîliler, modern eğitim müfredatı ile öğrenim görmekle birlikte İstanbul'un manzarası içerisinde ayrıcalıklı bir yere sahiptiler. Karaköy'de finans kuruluşları merkezli olarak oluşan yeni kozmopolitizm ile hızlıca İngilizler ve gayrimüslim tebaa ile iletişim kurmuş, temsil niteliğine haiz¹⁹³ şekilde Kadıköy'ün futbol sahasına çıkma gayreti göstermişlerdir.¹⁹⁴ Ayrıca jimnastik dersi lisede uzun süredir devam etmekteydi, birçok Sultanî öğrencisi hâlihazırda sportif kişilikliklerdi ve futbolun taleplerini karşılamakta zorlanmadılar.¹⁹⁵ Buna ek olarak, eski bir askeri yapı olan okul binası, talimhane olarak kullanılmak üzere tasarlanan geniş bir bahçeye sahiptir. Grand Cour olarak anılan Büyük Bahçe, bugünkü anlamda nizami futbol sahası ölçülerinde değilse de futbolun Galatasaray Lisesi'nde varlığını desteklemiştir. Bununla birlikte Galatasaraylılar, kendileri haricindeki okulları da etkilemişlerdir. 1907'deki okul yangını sonrası Sultanî'nin bir kısım yatılı öğrencisi Darüşşafaka'da kalmaya başlamıştır. Bu okula oyun bu sayede sıçramış, Suriçi'ndeki binanın bahçesinde oynanan ilk maçlar birkaç yıl sonra Yenibahçe'ye taşmış ve oyunu Suriçi'ne taşıyan öncü hareket böylece gerçekleşmişti.¹⁹⁶

¹⁹² Fenerbahçe Spor Kulübü, "Tarihçe", Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020, www.fenerbahce.org/kulup/tarihce

¹⁹³ Kadıköy'de oynanan maçta forma rengi kırmızı-beyaz'dır, tıpkı Black Stoickings gibi. Detaylı bilgi için bkz. Şabanoğlu, *Kuruluş*, 48 ve 203.

¹⁹⁴ Ali Sami Bey, "Galatasaray Kulübünün Tarihçesi " İdman Mecmuası, 15 Mayıs 1329 tarihli sayı (1913).

¹⁹⁵ "Maksadımız İngilizler gibi toplu bir halde oynamak, bir renge ve bir isme malik olmak ve Türk olmayan takımları yenmektir" derken Ali Sami Bey, kuşkusuz İngiliz, Rum ve Ermenileri kastediyordu. Detaylı bilgi için bkz. Şabanoğlu, *Kuruluş*, 327-330.

¹⁹⁶ 8 Mart 1907'deki okul yangını ile Beylerbeyi'ndeki barakalara taşınan Mekteb-i Sultanî öğrencileri, artık teneffüslerde maç yapamıyorlardı. Çünkü artık bahçesiz, mekânsal kısıtları olan bir okul hayatı başlamıştır. Detaylı bilgi için bkz. Şabanoğlu, *Kuruluş*, 308. Ayrıca Darüşşafaka hakkında bilgi için bkz. Darüşşafaka, "Darüşşafaka Spor Kulübü", Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020. <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/darussafaka-spor-kulubu>

1905 yılında başlayan İstanbul Ligi'yle birlikte¹⁹⁷ Kadıköy'ün İstanbul'da futbolun merkezi konumu pekişmiştir. Erken kurumsallaşma sonrasında Galatasaray ile Fenerbahçe rekabeti, böylesi bir atmosfer içerisinde dönemin futbol merkezine dönüşen ve artık bir tribüne sahip olan Union Club Sahası'nda başlamıştır.¹⁹⁸ 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanıyla Müslüman ahali arasında oyunun yayılma hızı artmış, Süleymaniye, Vefa, Şehremini ve İmalâtı Harbiye gibi çok sayıda yeni futbol kulübü kurulmuştur. Galata'nın ötesinde Tatavla Çayırı, burada aktif ve yoğun şekilde farklı branşlardan spor yapılan, Tatavla Heraklis Spor Kulübü'nün faal olduğu bir mekândır.¹⁹⁹ Yine Rumların kurduğu Asteros ve Kinegiros takımları ise Aya Lefter Mezarlığı'nın yanında, Taksim tarafında yer alan düzlük alanı futbol maçları için kullanmışlardır.²⁰⁰ Daha kuzeyde ise bugün Abide-i Hürriyet Parkı olarak kullanılan ve 31 Mart Vakası'nda ölenlerin hatırasına yapılan anıtın etrafında oluşturulan düzlük alanda futbol maçları tertiplenmiştir.²⁰¹

Kadıköy civarında ise yeni dönemde kurulan Hilalspor, Erenköy'de tren istasyonuna yakın konumdaki sahasında başladığı faaliyetlerini 1960'lı yılların sonuna dek sürdürmüştür.²⁰² Süleymaniye, Üsküdar'da Anadolu gibi kulüplerin semtlerinde, eldeki kaynaklarda buna dair bilgi yer almasa da nizami ölçülerde olmayan birer futbol sahası bulunduğu varsayılabilir.²⁰³ Hasköy'deki Yahudi topluluğunun oluşturduğu Maccabi kulübünün Hasköy sirtlarında bir lokali ve

¹⁹⁷ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 143.

¹⁹⁸ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 200.

¹⁹⁹ J Burada şimdilerde bir halı saha ve Kurtuluş Ortaokulu yer almaktadır. Jacques Pervititch, "Plan cadastral d'assurances. Tatavla. Tepe." SALT Araştırma Arşivi, Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/113074>

²⁰⁰ Burada bugün sıralı apartmanlar bulunmaktadır. Orhan Türker, *Osmanlı İstanbulu'ndan Bir Köşe: Tatavla* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2009): 75.

²⁰¹ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 322.

²⁰² Özkan Dalli, "Futbol Sahalarından Fizik Profesörlüğüne", röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos, Yayımlanma tarihi: 2 Ağustos 2019. Erişim tarihi: 30 Nisan 2020, <https://dinyakos.com/2019/08/02/ozkan-dalli-futbol-sahalarindan-fizik-profesörlugune/>

²⁰³ Üsküdar'ın gençleri, 1907 yılında futbola ilk merak sardıklarında Ayrılık Çeşme'deki İbrahim Ağa Çayırı'na gidiyorlardı. Detaylı bilgi için bkz. Burhan Felek, Hayal Belde Üsküdar (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2015): 187.

muntazam futbol sahasından bahsedilirken²⁰⁴, Piri Paşa Mahallesi'nde olması muhtemel bu saha yüzyıl ortasından önce kaybolmuş olduğu tahmin edilmektedir.²⁰⁵ Taksim Bahçesi ve Talimhane meydanlarını futbol sahası olarak kullanan Şişli Kulübü Ermeni, Pera Kulübü ise Rum ahaliden müteşekkil takımlara sahipti.²⁰⁶ Eyüp Sultan'da kurulan Eyüpspor, İplikhane Kışlası'nın talim meydanını futbol sahası olarak kullanmıştır. Bu sahanın yer aldığı alan bugün park olarak kullanılırken hemen yanında Eyüpspor'un idman tesisleri bulunmaktadır. İstanbul Sultanîsi ise yine bu dönemde futbolda boy gösteren bir başka okuldur.²⁰⁷

Saray'ın meskenine dönüşen Beşiktaş'ta ise futbola dair hareketlenmeler yine bu dönemde başlamıştır. İnciciyan'ın daha önce bahsi geçen, 18. yüzyıl için söylediği İstanbul'un sayfiyesi Beşiktaş'tan başlar ifadesi²⁰⁸, Beşiktaş'ın mekânsal arka planını bir yönüyle Kadıköy'e benzeterek, rekabete birkaç yıl geç katılmasına karşın sonraları Üç Büyükler'i oluşturan sac ayağın son parçası olmasını kısmen açıklar. Dolmabahçe ve Yıldız saraylarının varlığı ile bu bölge, yoğun kontrol altındadır ve öncesinde teşvik edilen jimnastik haricinde kayda değer bir hareketliliğe rastlanmamıştır. Ayrıca Beşiktaş'ın topografyası, bahsi geçen diğer semtler kadar futbol oyununa müsait değildir. Beşiktaş'ta düzlükler oldukça sınırlıydı ve bu alanların büyük çoğunluğuna Saray'a ait binalar inşa edilmişti. Beşiktaş semtindeki ilk futbol sahası ise kulüp binası hâline getirilen

²⁰⁴ Hacı Hasdemir, *İstanbul'un 100 Spor Kulübü* (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2010): 68.

²⁰⁵ Metin Delevi, *Türkiye Spor Tarihinde Yahudi Sporcular* (İstanbul: Libra, 2019): 97.

²⁰⁶ İlknur Taşköprü, "Gezi Parkı Taksim Bahçesi'nden Beyoğlu'nda Ermeniler", Agos Gazetesi, 19 Ağustos 2013. Erişim tarihi: 15 Mayıs 2020, <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/5461/gezi-parki-taksim-bahcesiyken-beyoglunda-ermeniler> Ayrıca bkz. Toli Harizanos, "Beyoğluspor: Türk sporunun 100 yıldan yaşlı sarı-siyah anıtı", Indigo Dergisi, 7 Şubat 2016. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020.

<https://indigodergisi.com/2016/02/beyogluspor-turk-sporunun-100-yildan-yasli-sari-siyah-aniti/>

²⁰⁷ Faure ve Frerler Mektebi gibi okulların öğrencileri de futbol maçları yaptılar ama Kadıköy civarındaki çayırar sebebiyle kampüslerin niteliği çok önemli değildir. Sonradan St. Joseph Lisesi'ne dönüşecek olan Frerler Mektebi'nde okul içerisinde daha çok basketbol gelişmiştir. İstanbul Sultanîsi ve Darüşşafaka için bkz. Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 276 ve 359. Her iki okul da kampüs içerisinde futbol oynanmıştır.

²⁰⁸ Hamadeh, *Şehr-i Sefa*, 73.

Akaretler’de 84 numaralı binanın bahçesidir.²⁰⁹ Bugünkü nizami ölçülerde olmadığı tahmin edilen saha ve kulüp binası, Pervitch haritasına göre Şehit Asım Caddesi’nin batı yönünde, Büyük Esmâ Sultan okul binasının yan tarafında bulunuyordu.²¹⁰ Bugün burada sıralı apartmanlar bulunmaktadır. Beşiktaş’ın başını çektiği, Pazar Ligi’ne alınmayan Müslüman ahaliye ait takımlardan oluşan İstanbul Türk İdman Birliği Ligi adındaki yeni bir futbol organizasyonu 1919 yılında teşekkül edecek ve Beşiktaş da böylece İstanbul’un futbol sahnesinde daha çok görünür olacaktır.²¹¹

Balkan Savaşı ve ardından I. Dünya Savaşı’nın patlak vermesiyle tüm sosyal hayat etkilendiği gibi futbolun da mahiyeti değişmiş, fakat şehir içerisinde yayılması sürmüştü ve yeni yerleşim alanlarına sıçramıştır. Düşman durumuna gelen İngilizler hızlıca toplumsal hayattan çekilirken, diğer gayrimüslim takımları İstanbul’un futbol ortamındaki konumlarını adım adım yitireceklerdir. Erken dönem futbol mekânlarından Makriköy (Bakırköy) de bir yerel lig²¹² kurulmuş olsa da zaman içerisinde bölgede çoğunluğu oluşturan Rumların, Baltalimanı ve Boyacıköy civarı ise Ermenilerin peyderpey göçü ve yeni Müslüman yerleşimcilerin semte gelişiyle kurumsal hafızasını kaybetmiş, ancak nüfus gücünü yeniden kazandığında mekânsal nitelikleri sayesinde İstanbul’un futbolunu beslemeyi sürdürmüşlerdir.

²⁰⁹ Beşiktaş Jimnastik Kulübü, “Tarihçe”. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020, <https://bjk.com.tr/tr/cms/tarihce/2/73>

²¹⁰ Jacques Pervititch, “Index au grand plan Cadastral – Béchiktache,” SALT Araştırma Arşivi, Erişim tarihi: 13 Mayıs 2020, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/99248>. Bir kısmı futbol takımında oyuncu olarak yer alacak olan jimnastik faaliyetlerinin ilk mekânı olan Osman Paşa Konağı ise Serencebey’de, bugün İtfaiye Müzesi’nin bulunduğu sokağın üst tarafında yer almakta ve bugün burada da sıralı apartmanlar bulunmaktadır.

²¹¹ Beşiktaş Jimnastik Kulübü, “Tarihçe”. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020, <https://bjk.com.tr/tr/cms/tarihce/2/78/>

²¹² Makriköy Ligi’nde Makriköy Çayırı’nın kullanıldığı tahmin edilebilir. Burası aynı zamanda Makriköy Gençlerbirliği Sahası ile aynı yerdir. Sonraları İstiklal İdman Yurdu Sahası olarak da anılacaktır. Bakırköy tren istasyonuna yakın, Muzaffer Faruk Gürtunca Sokağı’nın Ataköy tarafındaki bir alanda yer alıyordu. Bir yanı eski isminden kalma şekilde bugün Gençler Caddesi’dir. Baruthane Sahası ise ayrı bir yerdedir. Detaylı bilgi için bkz. Semih Takinacı, “Hebdomon Diye Bir Yer”, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020, <http://muham.org/hebdomon-diye-bir-yer.html>.

Benzer şekilde Zeytinburnu’nda bulunan Çırpıcı ve Veliefendi çayırlarında yine bu dönemde informal şekilde futbol oynanmış olduğu tahmin edilebilir.

1880'den 1915'e değin futbolda adım adım gerçekleşen kurumsallık yerini yeni bir döneme bırakmıştır ve futbol, artık giderek millîleşecektir. Selimiye Kışlası'nın Kadıköy üzerindeki etkisi bu dönemden sonra artacaktır. Hazine'den kiralanan Union Club sahasına dönemin idaresince el konulmuş, adı İttihadspor Sahası olarak değiştirilmiştir.²¹³ I. Dünya Savaşı süresince maçlar oynanmaktadır, fakat mütarekenin ertesinde işgal gören İstanbul'da futbolun da atmosferi farklıdır. İngilizler ve Fransızlar işgal ettikleri askeri binaların talim alanlarında futbol maçları yapmışlar, İttihadspor ve çeşitli futbol sahalarında İstanbul'un futbol takımlarıyla karşı karşıya gelmişlerdir.²¹⁴ Taksim Kışlası ve dönemin Harbiye Nezareti, eski Seraskerî binası Fransız askerlerinin karargâhı olduğunda talim meydanı futbol maçlarına sahne olmuştur.²¹⁵ Aynı zamanda Union Club sahası işgal kuvvetlerince talim meydanı olarak kullanılmıştır. Teşekkül eden ikinci küme maçlarıyla Union Club sahasının kapasitesinin aşılmasıyla Küçüksu Çayırı'nın bugünkü Öğretmen Evi karşısına denk gelen, Er Meydanı olarak güreş müsabakalarında kullanılan bölümü, futbol sahası olarak da kullanılır olmuştur.²¹⁶

Özetle; 1880 ile 1919 yılları arasında yazılı kaynaklarda geçen ve İstanbul sathında oynanan futbol maçları, 35 farklı sahada yapılmıştır. (TABLO 1) Bu sahalardan 10'u Kadıköy ve civarında yer almış ve erken dönemde İstanbul'da futbolun merkezi olan bu semtin öncü futbol mekânları olmuşlardır. Boğaz'ın kuzeyinde ise Avrupa tarafında 5 saha yer alırken, Asya tarafında yine 5 farklı sahada futbol maçları tertiplenmiştir. Şehrin batısında ise tren hattı üzerinde bulunan Makriköy ve Yeşilköy'ün birer futbol sahasına ev sahipliği yaptığı kayıtlıdır. Pera'ya ise Mekteb-i Sultanî üzerinden giren futbol, 1910 sonrasında çeperlere açılmaya başlamıştır. Taksim-Şişli aksında Tatavla, Feriköy ve Hürriyet Abidesi'ne varan bir seyir izlemiştir. 1915'ten sonra açılmalar artmış, futbol

²¹³ TFF, "Gurur kaynağı bir stat", Türkiye-Avusturya Maç Önü Bülteni (2011).

²¹⁴ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 315-319.

²¹⁵ İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt kampüsü olarak bugüne gelmiştir. Bugün Siyasal Bilgiler Fakültesi olarak kullanılan binanın önünde eskiden varolan geniş açıklık, futbol maçlarının mekânıdır.

²¹⁶ Ferda Kazancıbaşı, 21 Mart 2016 tarihli köşeyazısı, Dost Beykoz Gazetesi.

mekânları Beşiktaş ve Hasköy'ün yanı sıra Eyüp'e doğru genişleme göstermiştir. 1920'den önce futbolun Suriçi'ndeki varlığında İstanbul Sultanîsi ve Darüşşafaka önemlidir. Bu okulların Mekteb-i Sultanîyle ilişkisi, futbolun Suriçi ve Üsküdar'da, tümüyle Müslüman tebaa mensuplarından müteşekkil futbol takımların mahallelerine girişini kolaylaştırmıştır. Yine de 1919 yılına dek Suriçi'nde nizami futbol maçları, yalnızca Yeşilbahçe Çayırı'nda görülmüştür. Dolayısıyla futbol oyunu, halen başlangıçtaki nüvesini taşımaktadır ve İstanbul'un şehir merkezine ancak sızabilmektedir. (Harita 2)

Fotoğraf 1 - İşgal döneminde Harbiye Nezareti. (Kaynak: eskiistanbul.net)

Suriçi'ni çevreleyen duvarlara ve denize metaforik olarak benzer şekilde varolan sosyo-psikolojik duvarlar, yeni ve modern bir pratik olan futbolu hâlen şehir merkezinden uzakta tutmaktadır. Futbolun mekânı halen geleneksel mahallenin dışında, sayfiye ve yeni yerleşim birimleri etrafındaydı. Farklı toplumsal grupların bir aradalığının arttığı ve gayrimüslim yoğun semtler, futbolun Kadıköy'den sonraki yeni mekânları olurken doğusunda Dolmabahçe Sarayı ve yerleşkesi, kuzeyde Tatavla, Şişli ve Nişantaşı ile güneyde Galata ve

Pera'yı birbirine bağlayan kavşak noktası olan Taksim, İstanbul'da şehrin ve futbolun yeni merkezi olmak üzeredir.²¹⁷

Nitelik yönüyle futbol sahaları değerlendirilecek olursa, yoğun şekilde maç oynanan Union Club sahası çayır vasfını tümüyle kaybetmiş, kuru toprak bir alana dönüşmüştür. John Bale'ın gelişim modeline göre üçüncü faza geçen²¹⁸ ilk futbol mekânı olan bu sahayı etrafı tümüyle çevrili ilk saha olan Taksim Stadı takip edecektir. Diğer sahaların tümü, ikinci faz saha niteliği göstermektedir. Bilhassa 1910'dan sonra futbol harici etkinliklere büyük ölçüde kapanarak mesireden miras kalan genel kamusal alan vasfının dışında kalmışlardır, yahut futbol sahası vasfı güçlenmemiş, seyrek şekilde oynanan maçların devamı gelmediğinden ötürü bu mekânlarda futbol sahalarının devamlılığı sağlanamamıştır.

Sahaların devamlılığını sağlayan unsurların başında mekânın tanımlanarak statü kazanması gelmektedir. Erken dönemin merkez futbol sahası olan Union Club için 1906 yılında kulüp başına 2'şer lira Hazine-i Hassa'ya kira bedeli olarak ödenmektedir.²¹⁹ Diğer sahalar ortak kullanılan kamusal mekânlarda yer alırken Union Club'da turnuva ve lig maçları oynayan kulüplerin top ve formanın yanı sıra bir başka gider kaleminin oluşmasıyla futbolun mekânının formalizasyonu, futbolun kurumsallaşması ve giderlerin finansmanı için futbol seyrinin ücretli olmasının zemini de ilk olarak Union Club sahasında gerçekleşmiştir.

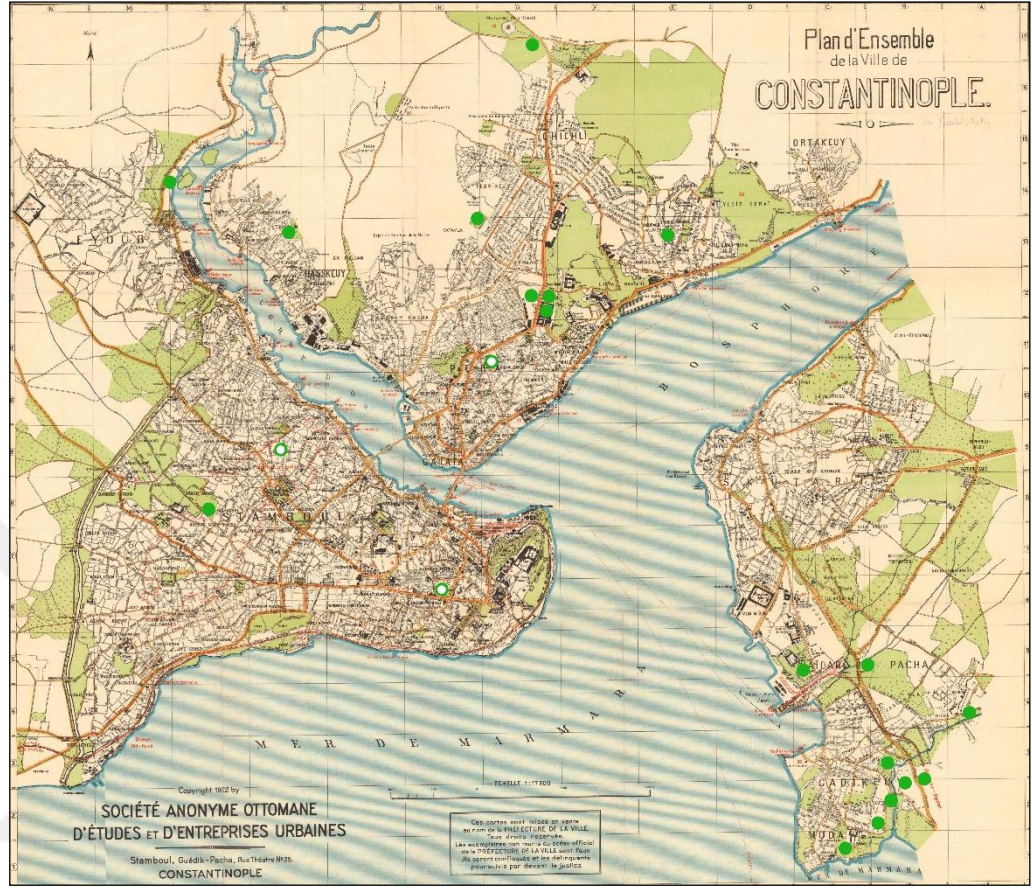
İstanbul'da futbolun erken döneminde bahsi geçen 35 futbol mekânından 18'i, derelerin aşağı çığırlarında oluşan çayırarda, mesire yerlerinde yer almaktadır. Yoğun kullanılan sahalar çayır vasfını yitirmiş, yine aynı dönemde şehir sathında

²¹⁷ İlhan Tekeli, İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013): 76-77.

²¹⁸ John Bale, *Sport Space and City*, 12.

²¹⁹ Şabanoğlu, Kuruluş, 242.

oyunun istikrar kazanmasıyla saha zeminleri kuru toprağa dönüşmüştür.²²⁰ Okul kampüsleri içerisindeki sahalara nizamî ölçülerden küçüktür.

Harita 2 - 1922 tarihli harita üzerinde Boğaz'ın kuzeyi, Makriköy, Yeşilköy ve Erenköy'deki sahalara hariç olmak üzere 1880 - 1920 yılları arasında İstanbul'da futbol oynanan 21 mekân yeşil daire ile gösterilmiştir. İçi boş üç yuvarlak ise mensuplarının futbol oynadığı bilinen, bahçesinde futbol oynanan okulları işaretlemektedir. (Kaynak: Yale University, beinecke.library.yale.edu üzerinde Société anonyme ottomane d'études et d'entreprises urbaines. Plan d'ensemble de la ville d Constantinople)

Bu dönemde futbol sahası vasfı kazanan mekânlardan yalnızca 10 tanesi, 2019 yılına gelindiğinde hâlen futbola hizmet vermektedir. Bu sahalardan Beykoz Çayırı, Kandilli Sahası, Büyükdere Çayırı, Anadolu Hisarı Er Meydanı²²¹ ve Fenerbahçe Stadyumu nizamî ölçülerde sahaya sahipken, küçük boyutlu halı

²²⁰ Sahaların kuru toprak vasfı yazılı kaynaklarda mütevatiren yer alırken 1910 sonrası dönemin fotoğraflarında ve hatıratlarda çim saha kaydına rastlamak güçtür. Sonraları İstanbul'un uydu fotoğrafları üzerinden de bu durum teyit edilecektir.

²²¹ Anadolu Hisarı Er Meydanı'ndaki saha metruk hâldedir ama yakınında Marmara Üniversitesi Beden Eğitimi Spor Yüksek Okulu, iki adet nizamî futbol sahasına sahiptir.

saha olarak hizmet veren mekânlar Baltalimanı ve Tatavla çayırlarıdır.²²² Bahsi geçen üç okuldan İstanbul Sultanî'si, İstanbul Lisesi adını alarak yeni bir binaya taşınırken yine bugün bahçesinde futbola elverişli küçük bir alan barındırmaktadır. Yine zaman içerisinde yeni kampüsüne taşınan Darüşşafaka'nın binasında Uluslararası Fatih Sultan Mehmet İmam-Hatip Lisesi yer alırken okul binası ve bahçesi büyük ölçüde korunmuştur. Galatasaray Lisesi ile halen aynı yerde eğitime devam ederken Grand Cour, artık halı saha kaplı şekilde yine futbol maçlarına ve antrenmanlarına mekân olmaktadır. Diğer 25 saha ise zaman içerisinde futbola kapanmıştır.

3.2 İstanbul'da Cumhuriyet Döneminde Futbolun Mekânı (1920 - 1946)

Şehir işgalden kurtulur, Kurtuluş Savaşı sona yaklaşırken Üsküdar'ın, Galata'nın, Beykoz'un, Beşiktaş'ın, Tatavla'nın ve Suriçi'nin gençleri oyunu şehrin dört bir yanına taşımaktadır. 1920'den itibaren futbolun İstanbul'a yayılma hızı artacak, futbol oyunu farklı ve yeni mekânlarda görülecektir.

3.2.1 1920-1925 Arası Dönem

Mondros Mütarekesi'nin sonrasında yaşanan İstanbul'un ilk işgalinde Suriçi'nin denetimi bir ölçüde Fransızlar'a, Kadıköy ise İtalyanlar'a bırakılmıştı. Futbolun henüz yaygınlaşma safhasında olduğu milletlerden olan Fransızların ve İtalyanların oyunu yalnızca karargâh ve polis merkezi olarak kullandıkları Harbiye Nezareti içerisinde, Makriköy'de ve İttihadspor sahasında oynadıkları sanılmaktadır. Buna karşın 16 Mart 1920'de başlayan ikinci işgal döneminde Suriçi İngilizler tarafından zapt edilmiş, şehir tümüyle İngilizlerin kontrolüne geçmiştir.²²³

²²² Baltalimanı ve Tatavla çayırlarının bulunduğu yerde 2019 yılı itibariyle nizami ölçülerde olmasa da bir futbol sahası bulunmaktadır. Kurtuluş'taki tesis Taksim Spor Kulübü'nün kullanımındadır, Baltalimanı'ndaki halı saha ise özel olarak işletilmektedir.

²²³ Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009): 133 ve 338-340.

Fiili işgal döneminden itibaren futbol Suriçi'nde ve Üsküdar'da hızlı şekilde çok daha fazla görünür olacaktır. Bu yılda Üsküdar Amerikan Koleji'nin yanındaki açıklıkta yer alan Bağlarbaşı Çayırı'nda²²⁴ bölgede mukim Ermeni vatandaşların oluşturduğu Üsküdar Ligi teşekkül etmiş, Ermeni kulüpleri Dork ve Enosis'in yanı sıra Üsküdar Ermeni Jimnastik Kulübü ve Müslüman ahaliden Beylerbeyi takımı burada düzenlenen turnuvaya katılmışlardır.²²⁵ Aynı zamanda bu dönemde şehrin birçok yerinde işgal kuvvetlerine karşı maçlar devam ediyordu. Union Club/İttihadspor ve Taksim Kışlası'nın yanı sıra Kuşdili, Makriköy, Büyükaada ve Tuzla çayırları ile Beyazıt Meydanı ve Kasımpaşa Camiialtı işgal kuvvetlerine karşı maçların yapıldığı mekânlardır.²²⁶ Ayrıca Harbiye Nezareti, Rami ve Balmumcu talimhane meydanlarında ve Sultanahmet At Meydanı'nda futbol maçları yapılmıştır.²²⁷ Bakırköy sahilinde yer alan Baruthane Parkı'nın yine bu dönemde futbola açıldığı tahmin edilebilir, zira işgal kuvvetleri Baruthane'yi zapt etmişlerdi.²²⁸ İstanbul'da futbolun erken yıllarından itibaren futbola açık olan bu alan, yüzyılın ortalarında istimlak edilmiştir. Kasımpaşa'da ise bugün iki adet halı sahanın yer aldığı, Denizcilik İşletmeleri'ne ait alanda, Camiialtı'nda Kasımpaşa'nın ilk futbol takımı sahaya 1920 yılında çıkmıştı. Aynı yıl işgal kuvvetlerinin burada maç yaptığı da bilinmektedir. Oyun Adalar'a da sıçramış, Heybeliada ve Büyükaada'da futbol sahaları kurulmuştu.²²⁹

Futbol bu süreçte ülke sathında da hızlı bir yayılma göstermektedir. Oyunun çoktandır oynandığı Trabzon, Samsun, Bursa ve Adana'da oyun yaygınlaşmış,

²²⁴ Bağlarbaşı Çayırı, Cumhuriyet ile Kısıklı caddelerinin kesiştiği dörtyolda, mezarlığın köşesinin tam karşısına denk gelen, vaktiyle Üsküdar Amerikan Lisesi'nin bulunduğu alandır.

²²⁵ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 334.

²²⁶ Mehmet Yüce, *Esir Şehirde Spor* (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2020): 362-369. Türk takımlarının işgalci askerlerle Makriköy'de karşılaştığı yerin Makriköy Gençlerbirliği Sahası'nda karşılaştığına ilişkin rivayetler vardı. Semih Takinacı, "Hebdomon Diye Bir Yer", Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020, <http://mu haz.org/hebdomon-diye-bir-yer.html>.

²²⁷ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 323-393. Muhtemeldir ki Eczacı Mektebi Sahası olarak geçen futbol sahası Beyazıt Meydanı'na bitişiktir ya da aynı mekândır. 1930'lu yıllarda meydan düzenlenmesi ile futbola kapanmıştır.

²²⁸ Abdurrahman Bozkurt, "İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi" (Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009): 339.

²²⁹ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 389. Ayrıca Kasımpaşa'da futbolun mekânının oluşumuna dair bkz. Sennur Sezer, *Kasımpaşa*, (İstanbul: Heyemola Yayınları, 2009)

Adana’da Fransız işgal kuvvetlerine karşı maçlar tertiplenmiştir.²³⁰ Eskişehir’e yine işgal ile giren oyun²³¹, bir başka liman şehri Trabzon’da yine bu dönemde tekrar canlanmıştır.²³² Kurtuluş Savaşı’nın zaferle sona ermesi ertesinde süreç daha da hızlanacak ve oyun Ankara²³³, Sakarya, Balıkesir, Edirne, Kastamonu, Konya, Kocaeli ve Antalya’ya ulaşacaktır.²³⁴

Fotoğraf 2 - Kasımpaşa Camii’nde işgal kuvvetlerine ait gemilerin mürettebatı arasında oynanan futbol maçı. (Kaynak: eskiistanbul.net)

Mekânsal çeşitliliğin artışına rağmen ilk futbolcularımızdan Fuat Hüsnü Kayacan’a göre bu döneme dek futbol, ülkemizde aradığı rağbeti görmemiş ve oldukça zayıf düzeyde kalmıştır. 1921 yılında yazdığı bir yazıda futbolun yüzyıl başında oynandığı günlerden o günlere dek ilerleyemediği, savaşların ve işgalin ertesinde artık çöküş ve düşüş döneminde olduğunu iddia etmektedir.²³⁵ Dolayısıyla bu yıllarda oyunun gündelik yaşam içerisinde uzun aralıklarla, haftadan haftaya, halen kamusal mekânın ortak kullanımıyla oynanageldiği söylenebilir. Şehrin kozmopolitizmi büyük yara almış, farklı toplumsal gruplar arasındaki etkileşim zayıflamıştır. Ayrıca başta jimnastik olmak üzere sportif etkinliklerin okullar ve çeşitli kurumlar öncülüğünde yerleştiği şehirde 1922

²³⁰ Özgür Daşlı, “Çukurova Futbolunda Rekabet”, içinde *Adana Futbolu*, ed. Yavuz Yıldırım ve Mustafa Uçar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009): 275-276.

²³¹ Özgür Topyıldız, *Anadolu Yıldızı Eskişehirspor* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 23-24.

²³² Sevecen Tunç, *Mektepliler Münevverler Meraklılar: Trabzon'da Futbolun Toplumsal Tarihi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011): 33-34.

²³³ Ankara’da futbolun 1917’ye dayanan geçmişi için bkz. Tanıl Bora, *Ankara Rüzgârı: Gençlerbirliği Tarihi* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2019): 7-8.

²³⁴ Detaylı döküm için bkz. Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 389.

²³⁵ Mehmet Yüce, *Ale’l-İtlak Baldırı Çıplak* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018): 75-80.

yılında İstanbul Atletizm ve Futbol Şampiyonası düzenlenmiştir. İşgal kuvvetlerinin sultasında gerçekleşen bu organizasyona Müslüman ahalinin ilgisi oldukça zayıf olmuştur. Türkçe, İngilizce, Fransızca, Ermenice, Rumca, İbranice ve Rusça hazırlanan broşürlerle tanıtılan, dönemin İstanbul ve spor manzarasını gösteren müsabakalar, bu oyunlar için yeniden düzenlenen Taksim Kışlası'nda yapılmıştır.²³⁶ Bu organizasyonla birlikte artık Taksim Kışlası tümüyle bir spor mekânına, stadyuma dönüşmüştür.

1923 yılı, İstanbul'un düşman işgalinden kurtuluşu ve Cumhuriyet'in ilanına sahne olurken oyun süratle şehre saçılıyor, işgal ve işgal öncesi döneme kıyasla maçların yoğunluğu da artıyordu. Halihazırda İngilizler tarafından cebren futbola açılan yeni mekânlar ile işgal kuvvetlerini ve bu dönemde belli bir gerilimin olduğu diğer etnik unsurların takımlarını futbol sahasında mağlup edebilme arzusu, futbolun dönemin İstanbul toplumu içerisindeki konumunu pekiştirmiştir. İşgalin son aylarında yaşananlar, futbolun çok daha kuvvetli biçimde sahiplenildiğini ve kurumsal düzeyde ortaklaşmaya giden yolun açıldığını göstermektedir.

1922 yılında İstanbul'da 16 kulüp birleşmiş ve Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı kurulmuştur.²³⁷ Bugün Spor Genel Müdürlüğü olarak Gençlik ve Spor Bakanlığı çatısı altında hizmet veren bu kurumun teşekkülünü Türkiye Futbol Federasyonu'nun Letafet Apartmanı'nda tesis edilmesi izlemiştir. 15-16 Mart 1920 tarihinde İngiliz askerlerince yapılan Şehzadebaşı baskınında işgal edilen Letafet Apartmanı, aynı zamanda modern Türk tiyatrosunun ilk mekânıydı. Direklerarası'nda yer alan bu binada kurulan Türkiye Futbol Federasyonu, dönemin önde gelen futbol adamlarının katılımıyla gerçekleşen toplantının ertesinde, 21 Mayıs 1923 günü Uluslararası Futbol Federasyonları Birliği FIFA'ya üye olmuştur.²³⁸ İşgal kuvvetlerine karşı oynanan sayısız maçın ardından 29 Haziran'da eski Taksim Topçu Kışlası'nın stadyuma dönüştürülen iç avlusunda

²³⁶ Metin Delevi, *Türkiye Spor Tarihinde Yahudi Sporcular* (İstanbul: Libra, 2019): 75.

²³⁷ Yiğit Akın, *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar*, 57.

²³⁸ Yiğit Akın, *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar*, 56.

düzenlenen General Harrington Kupası'nda Fenerbahçe'nin işgal kuvvetlerini mağlup etmesi, futbolun millileşme sürecinde önemli bir eşik olarak addedilir. Yine aynı mekânda, 6 Ekim günü 3. Kolordu'nun İstanbul'a girişiyle 29 Ekim Cumhuriyet'in ilanı arasındaki çok sınırlı zaman diliminde Türkiye'nin ilk milli futbol maçı tertip edilmiştir. 26 Ekim 1923 tarihinde Taksim Stadı'nda Romanya ile karşılaşan Türkiye Milli Futbol Takımı, futbolmuzun ulusal düzeydeki ilk temsilini gerçekleştirmiştir.²³⁹

İlk ulusal maçın oynandığı Taksim Stadı'nın tribünleri 1924 yılında 8 bin kişilik kapasitesiye ulaşacak ve bu hâliyle dönemin İstanbul'unun en nitelikli futbol mekânı olacaktır.²⁴⁰ Altınordu İdman Yurdu, Fenerbahçe ve Galatasaray oyuncularından müteşekkil A Milli Futbol Takımı'nda gayrimüslim tebaa mensubu oyuncu yer almamaktadır ve milli maçın İstanbul'un sosyal yaşamı için sembolik anlamı bir bakıma şudur: I. Dünya Savaşı'yla birlikte önce levantenler ve sonrasında diğer etnik gruplar, art arda şehri terketmişlerdir. İstanbul'un gayrimüslimleri zamanla azalacak, ulus-devlet süreciyle birlikte futbol da adım adım millileşecektir.²⁴¹

1923 ve ertesinde futbolun şehirdeki yayılımı sürmüştür. Surp Agop Ermeni Ligi Sahası muhtemel iki mekândan birinde, Taksim-Şişli aksında ortaya çıkmıştır.²⁴² Bugün Radyoevi'nin bulunduğu yer ya da Taksim Bahçesi, bu adla anılan sahanın evvelce bulunduğu yerdir. Kadıköy'de oyunun doğuya yayılımı sürerken mevcut Union Club sahasının yakınlarında Feneryolu Ümitspor kulübü teşekkül etmiştir. Bu kulüp muhtemelen civardaki elverişli mekânları kullanıyordu, fakat semt

²³⁹ TFF, "A Milli Takım'ın Oynadığı Tüm Maçların Detayları", Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020, <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=425>.

Daha önce kulüp takımlarımızın yabancı takımlarla maçları ve yurtdışı turneleri olmuştur. Galatasaray'ın 1911 yılında Macar ve Romen takımlarla yaptığı maçlara ilişkin detaylı bilgi için bkz. Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 223-228. Ayrıca Hasan Basri Bey'in bu seyahatlere ilişkin anılar için bkz. Mehmet Yüce, *Ale'l-İtlak Baldırı Çıplak* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018): 45-54.

²⁴⁰ Nüzhet Abbas, "Bir Açık Muhasebe," Cumhuriyet, 26 Mayıs 1938.

²⁴¹ Tanıl Bora and Necmi Erdoğan, "Dur Tarih Vur Türkiye: Türk Milletinin Milli Sporu Olarak Futbol" içinde *Futbol ve Kültürü*, ed. Bora, Reiter ve Horak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 223-225.

²⁴² Mehmet Yüce, *İdmanlı Ruhlar*, 240.

içerisinde de bir sahaya sahip olduğu kayıtlarda yer almaktadır.²⁴³ Daha önce Erenköy'e sığramış olan oyuna ilişkin bir kayıt bu yılda oyuna katılan Maltepe'den gelmiştir.²⁴⁴ Feriköy'de müslüman ahaliden oluşan futbol muhteliti²⁴⁵ ise bugünkü Feriköy Stadı'nın olduğu yerde futbol oynamaktadır. Suriçi'nde ise Karagümrük Sahası, ülke dışında bulunan gayrimüslim bir vatandaşa ait olan Çukurbostan'ın yanındaki arsadaki çalılarının ve ağaçların bir gece vakti temizlenmesiyle oluşturulmuştur.²⁴⁶ Aynı mekân sonrasında büyütülecek ve Karagümrük-Vefa Stadyumu olarak bugün de futbola hizmet vermeyi sürdürecektir. Yine bu yıl futbol oynandığı kayıtlanmış olan Şehzadebaşı Sahası ise Şehzade Camii'nin yanında, Bozdoğan Su Kemerinin önünde yer alan açıklıktır. Zaman içinde buraya evler yapılmış, istimlak sonrasında bu kez karşı tarafta futbol sahası kurulmuş ancak zaman içerisinde her iki alan da parka dönüştürülmüştür.²⁴⁷

Şehrin diğer semtlerinde ise Halıcıoğlu Topçu Mektebi'nin talimhanesinde futbol oynandığına dair kayıtlar yine Cumhuriyet'in ilanı ertesine tarihlenmekle birlikte bu mekânda futbolun işgal döneminden önce de oynandığı tahmin edilmektedir.²⁴⁸ Beylerbeyi Çayırı, yine 1923 yılında futbol maçına sahne olduğu kayıtlanmış bir başka mekândır.²⁴⁹ Daha kuzeyde, Kadıköy ve Bakırköy'e mekânsal olarak uzaklığına karşın Beykoz'da ise Milli Takım'a oyuncu verecek kadar gelişkin bir futbol ortamı mevcuttur. 1897 yılında Beykoz'da doğan İbrahim Kelle, semtin çayırılarında oynadığı futbolla yükselmiş, Ahmed Midhat Efendi'nin kurucularından olduğu Beykoz Spor Kulübü'nün erken dönemdeki

²⁴³ Mehmet Yüce, *İdmançı Ruhlar: Futbol Tarihimizin Klasik Devreleri* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 240.

²⁴⁴ Hasdemir, *İstanbul'un 100 Spor Kulübü*, 84.

²⁴⁵ Hasdemir, *İstanbul'un 100 Spor Kulübü*, 70.

²⁴⁶ Adnan Özyalçın, *Karagümrüklü Yıllar* (İstanbul: Heyemola Yayınları, 2009)

²⁴⁷ Mehmet Şefik Göksu, 9 Mayıs 2018, İstanbul, video kaydın ait olduğu "BİSAV Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı ve İstanbul'un Mekansal ve Kültürel Çeşitliliğine Yönelik Uygulama Örnekleri Projesi", İstanbul.

²⁴⁸ Hasköy takımının 1930'larda bu sahayı kullandığı kayıtlıdır. Şimdilerde bu sahanın yerinde Haliç Köprüsü'nün Halıcıoğlu tarafındaki ayakları vardır. I. Dünya Savaşı'nda önce ise bölgede Yahudi komünü birçok spor dalında aktiftir, bu mekânı da kullanmış olma ihtimallerinden bahsedilebilir. Detaylı bilgi için bkz. Metin Delevi, *Türkiye Spor Tarihinde Yahudi Sporcular* (İstanbul: Libra, 2019): 217.

²⁴⁹ Mehmet Yüce, *Osmanlı Melekleri*, 389.

önemli oyuncularından biri olmuştur. Mütareke döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin takımı Altınordu İdman Yurdu dağılınca farklı kulüplerden ödünç oyuncu istemiş, İbrahim Kelle de bu sayede Kadıköy'ün futbol ortamına dâhil olmuştur. Bu vesileyle Beykoz'dan Kadıköy'e yaya giderek maçlara çıkan "Kelle" İbrahim, Milli Takım'ın 1924 Olimpiyatları için Paris'e yapacağı seyahat kafilesinde yer alacaktır.²⁵⁰ Beykoz Vakıf Çayırı'nın denize yakın kısmı zamanla futbol stadyuma dönüşecek ve bugüne gelecek olan Beykoz Stadyumu inşa edilecektir.

Fotoğraf 3 - 29 Haziran 1923 tarihli General Harrington Kupası karşılaşmasında Taksim Topçu Kışlası, Taksim Stadyumu. (Kaynak: eskiistanbul.net)

1924 yılında İstanbul'unda İstanbul Pazar Ligi ve 14 okuldan müteşekkil İstanbul Mektepler Ligi oynanmaktadır.²⁵¹ Futbolun şehirdeki üst düzeydeki tezahürü olan İstanbul Ligi ise olimpiyat hazırlıkları sebebiyle yarım kalmıştır. Bu sırada devletin desteğiyle bir olimpik futbol takımı oluşturulmak üzere İstanbul'un yanı sıra İzmir, Eskişehir ve Ankara'da seçme müsabakaları tertiplenmiştir.²⁵² Futbolun Anadolu'ya yayılmış olduğunun bir emaresi de bu maçlardır, fakat

²⁵⁰ Cem Zamur, *Onun Gibisi Gelmedi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2012): 54-55.

²⁵¹ Mehmet Yüce, *İdmançı Ruhlar*, 123.

²⁵² Burhan Felek, "İlk Olimpiyatlara Nasıl Girdik?- 1", *Yeni Gün*, 19, 15 Temmuz 1939, s. 24.

Paris'teki olimpiyatlarda Çekoslovakya'ya karşı oynanan maçta sahaya çıkanlar yine tümüyle İstanbul'un oyuncularındır.²⁵³ İskoç teknik direktör Billy Hunter riyasetinde tarihindeki ikinci resmi maça çıkan Türkiye A Milli Futbol Takımı, maçı 5-2 kaybetmiştir. Türkiye İdman Mecmuası'nın tabiriyle *“beynelmilel sahada aldığı şerefli bir mağlubiyet”* ile ülkeye dönmüştür.²⁵⁴ Bu maçın ertesinde, 1924 sonbaharında Türkiye Futbol Şampiyonası ilk kez düzenleniyor ve tüm maçlar Ankara'da oynanıyordu.²⁵⁵ Sonraki iki sezonda maddi yetersizlikler sebebiyle yapılamayacak olan bu turnuva, Türkiye'nin ilk milli futbol şampiyonasıdır.

İstanbul özelinde ise 1925 yılında iki küme şeklinde tertip olunmasına karar verilen İstanbul ligleri, toplam 29 takımla birlikte oynanmaya başlanmıştır.²⁵⁶ Bu sezonda lige katılan Nişantaşı takımının şimdi Şişli Etfal Hastanesi'nin bulunduğu arazinin arka tarafında bir sahası bulunduğu tahmin edilmektedir.²⁵⁷ Bu mekân uzun süre futbola hizmet verdikten sonra şimdilerde hastanenin otoparkı olarak kullanılmaktadır.

1920'li yılların ortalarında bu türden semt sahalarının izini sürerken nitelikli tanışıklıklar sonucunda ulaşılan bir evrak, dönemin futbol tarih yazımına ve İstanbul'da futbolun mekânsal boyutuna derinlik katacak güçtedir. Futbolun erken dönemlerine ilişkin Literatürde yer alan şehrin yaygın futbol mekânlarına ek olarak birçok farklı futbol sahasından bahseden Mahir Yağız, oldukça geniş bir zaman aralığında tuttuğu defterler ile İstanbul'un futbol manzarasını oldukça çarpıcı bir şekilde resmetmektedir.

²⁵³ Nejat K. İren, Türk Futbolunda 31 Milli Maç (İstanbul: Galatasaray Spor Gazetesi Yayınları, 1949)

²⁵⁴ Mehmet Yüce, *İdmanlı Ruhlar*, 103.

²⁵⁵ Mehmet Yüce, “Memleketin İlk Futbol Birincisi,” *Tam Saha Dergisi*, 126 (2015): 60-66.

²⁵⁶ Mehmet Yüce, *İdmanlı Ruhlar*, 141.

²⁵⁷ “İşte 100 Yıllık 8 Metrekarelik Tesisi,” *Yeni Şafak*, 18 Haziran 2014. Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020, <https://www.yenisafak.com/spor/iste-100-yillik-kulubun-8-metrekarelik-tesisi!-659396> Nişantaşı'na ait Pervititch haritasında hastane arkasında bostanlar görünmektedir. Jacques Pervititch, “Plan cadastral d'assurances. Nichantach” SALT Araştırma Arşivi, Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93772>

3.2.2 1926-1936 Arası Dönem: Mahir Yağizer Defterleri

1926'da kurulan Davutpaşa Spor Kulübü'nde bir dönem futbol oynayan Mahir Yağizer, kulübün tarihini eşine az rastlanır bir titizlikle derlemiş ve bu tarihi 1972 yılına dek defterlerine yazmıştır.²⁵⁸ 1919 yılında Ali Paşa'da doğan Albay Yağizer'in derlediği notların bilhassa 1926-36 bölümü fazlasıyla kıymetlidir, zira Davutpaşa Spor Kulübü 1936'ya kadar liglere kabul edilmeyen, özel maçlar yapan bir takımdır. İstanbul'da kurumsallaşmış lig maçları şehrin stadyumlarında oynanır ve birçok kaynakta yer alırken, futbolun şehir sathındaki diğer mekânlarına ulaşmak ve şehir sathında sürüp giden futbolun izini sürmek materyal azlığından ötürü oldukça zordur. Dönemin aktörlerinin çok büyük kısmı vefat ettiğinden dolayı tanıklıklara ulaşmanın kolay olmaması, bir başka engeldir. Bu sebeple 1920 sonrasında oyunun şehirdeki hızlı yükselişi ve yayılması, lig maçları odaklı tarih yazımından öteye gidelememesi sebebiyle şimdiye dek yeterince aktarılamamıştır. Mahir Yağizer'in arşivciliği ve Uğur Ün'ün büyük emeği futbol tarih yazımına, İstanbul'da futbolun mekânsal tarihine önemli katkı yapacak niteliktedir.

Suriçi İstanbul'un bir kulübü olan Davutpaşa'da gençler, Yağizer'in defterlerine göre ilk kez Davutpaşa Camii avlusunda futbol topuna vurmuşlardır. Şehirde artan futbol heyecanı ve bilhassa semtin aşağısında, Samatya civarında oynanan maçlar kentin gençlerinin ilgisini çekmiş, oyuna karşı merak böylece artmıştır. 1926 yılında resmen kurulan kulüp, bu tarihten itibaren kendileri gibi Cemiyetler Kanunu'na tabii kulüplerle ve henüz gayri federe durumdaki takımlarla sayısız maç yapmıştır. Davutpaşa Spor Kulübü'nün kurumsallaşmış

²⁵⁸ Uğur Ün Arşivi, Mahir Yağizer Defterleri. Albay Mahir Yağizer'den aldığı evrakı tasnif eden Uğur Ün, kulübün 90 yıllık tarihini 2016 yılında neşretmiş ve bu eser, tek nüsha olarak Davutpaşa'daki kulüp binasındaki yerine konmuştur. Bu saklı hazinede 1926 yılından itibaren oynanan maçlar birçok detayla birlikte anlatılırken dönemin futbol mekânlarına ilişkin bilgiler Uğur Ün'ün şerhleriyle birlikte verilmiştir. Albay Mahir Yağizer, 1933 ile 1937 yılları arasında Davutpaşa forması giymiştir. Sonrasında askeri eğitim için ayrıldığı semtine 1962 yılında geri dönmüş ve bu arşiv çalışmasına girişmiştir. Bayrağı ondan devralan, entelektüel birikimi ve arşivciliğiyle binlerce fotoğraf ve yazılı belgeden oluşan bir futbol arşivine sahip olan Uğur Ün'ün babası ve Türk sinemasının ünlü yönetmelerinden biri olan Memduh Ün, aynı zamanda dönemin önemli futbolculardandır.

takımlardan biriyle yaptığı ilk maç, Balmumcu Sahası'nda Ortaköy'e karşıdır.²⁵⁹ Balmumcu Kışlası'nın talimhane meydanında, 1926 yılının Ocak ayında oynanan bu maçın ertesinde yıl boyunca 25 maç daha yapmışlardır. Ortaköy'ün gençleri maçlarını o dönemde yokuşlardan çıkarak burada oynamaktadırlar. Bu maçlardan ikincisi Harbiye Nezaretî'nde, üçüncüsü ise Rami Kışlası'nın talimhane meydanında oynanmıştır. Bu üç maçın mekânı ve dönemin üst düzey kulüpleri arasındaki maçların Taksim Topçu Kışlası'nın talim meydanı olarak kullanılan iç avlusunda yapıldığı düşünülürse, henüz çayır ve bostanların Suriçi ve civarında futbola açılmadığı bu dönemde askerî mekânların futbol için önemi aşikârdır.

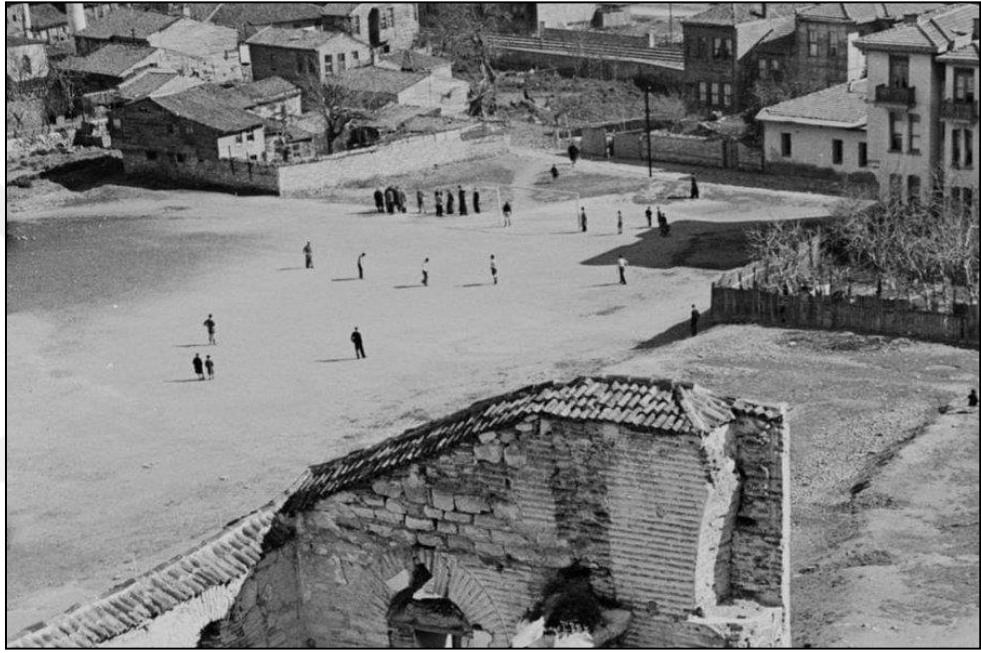
Davutpaşa takımı, ilk maçtan üç hafta sonra bu kez Suriçi'ne, Davutpaşa semtine yakın sahalardan en önemlisine çıkmıştır. Bu dönemde İstanbul Suriçi giderek eski şaşalı günlerinden uzaklaşmaktadır. Kentin çeperindeki yeni mahallelerin cazibesi giderek artarken, öncesinde saray erkânının Dolmabahçe ve Yıldız'a geçişiyle başlayan gerileme, bu dönemde daha da derinleşmiştir. İstanbul'dan çekilen kamu binaları başkent vasfını yitiren şehrin merkezini giderek gözden düşürmüştür. 1924 yılında hazırlanan İstanbul iktisat Komisyonu Raporu'na göre yarımadanın bilhassa Marmara Denizi kıyısında çok sayıda metruk mesken bulunmaktaydı.²⁶⁰ Yangınların harap ettiği ve göçlerle boşalan alanlar, bostanlara ve bir kısmı da futbol sahasına dönüşüyordu. Şark Şimendifer Sahası olarak da geçen²⁶¹ Yedikule-Samatya'daki Arapkuyusu Sahası, evraktan anlaşıldığı üzere İstanbul'un en yoğun kullanılan futbol alanlarından biridir. Burada Samatya'nın çoğunluk yerleşik ahalisi gayrimüslimlerin yanı sıra kentin dört bir yanından Türk takımları gelerek

²⁵⁹ Ortaköy'ün 1930'lardan çok daha önce semtin adını taşıyan bir futbol takımına sahip olduklarını öğreniyoruz. Ortaköyspor'un kuruluşu için 1930 tarihini veren kaynak için bkz. Hacı Hasdemir, *İstanbul'un 100 Spor Kulübü* (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2010): 98.

²⁶⁰ İlhan Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013): 76.

²⁶¹ Aydın Boysan, "O stadın orada yapılmasında saçmalık vardı," Toprak Saha, Ekim 2014. Erişim Tarihi: 20 Mayıs 2020, <http://topraksaha.net/10/2014/toprak-saha-ozel-biz-sorduk-sohbet-adami-aydin-boysan-cevapladi>. Ayrıca bkz. Emre Özcan "Nostaljinin Penceresinden Yedikule," Yedikule.org, 7 Nisan 2018. Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020, <http://www.yedikule.org/yedikule/yedikule-tarihi/761-nostaljinin-penceresinden-yedikule>

maçlar oynamaktadırlar. Davutpaşa kulübü de 1926 yılında çıktığı 26 maçın 10'unu Arapkuyusu Sahası'nda oynamıştır. Bu futbol sahası İmrahor İlyasbey Caddesi'nin deniz tarafında, Hacı Hüseyin Ağa Camii'nin yan tarafındaki boş alana kuruluydu. Muhtemeldir ki bu alan, Samatya'nın 1874 ve 1895'te geçirdiği iki büyük yangın ertesinde oluşmuş bir açıklıktır ve bir bölümü, Ekrem Hakkı Ayverdi'nin aktardığına göre 19. yüzyılda bostan olarak kullanılıyordu.²⁶² Bu alan 1940'lı yılların sonuna dek faal kalmış, sonrasında yerleşime açılmıştır.²⁶³ Nitekim bugün aynı yerde Arap Kuyusu adında bir sokak bulunmaktadır.

Fotoğraf 4 - 1930'lu yıllarda Arap Kuyusu Sahası. (Kaynak: yedikulespor.com.tr)

Davutpaşa'nın oynadığı yedinci maç, Kadirga Meydanı'ndadır. Bu mekânda mütareke döneminde başlayan futbol cereyanı²⁶⁴, devamında İstanbul'un önde gelen futbol sahalarından birine dönüşmesiyle neticelenmiştir. 1960'lı yıllarda park olarak düzenlenerek futbola kapanmasının öncesinde çok sayıda futbolcu yetiştiren bu saha, şimdilerde halen park olarak hizmet vermektedir. Yine bu

²⁶² Ekrem Hakkı Ayverdi, *XIX. Asırda İstanbul Haritası* (İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1958)

²⁶³ Erdoğan Tokol, "İstanbul Beyefendisi Bir İstanbulsporlu", röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos.

Yayımlanma tarihi: 28 Eylül 2014. Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020,

<https://dinyakoskrampon.blogspot.com/2014/09/erdogan-tokol-istanbul-beyefendisi-bir.html>

²⁶⁴ Fethi Aytuna, "Futbolcu Yatağı Kadirga," Dinyakos. Yayımlanma tarihi: 30 Eylül 2014. Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020, <http://dinyakoskrampon.blogspot.com/2014/09/futbolcu-yatag-kadrga.html>

dönemde futbol maçlarına sahne olan, Kadırga Meydanı'nın biraz aşağı tarafında yer alan Cinci (Cümdi) Meydanı Sahası ise yakın zamana kadar bu hüviyetini sürdürmüştür. 2000'li yılların başında küçültürek çeşitli yapılar ilave edilen saha, bugün küçük bir halı saha ile futbola hizmet etmeyi sürdürmektedir. Davutpaşa kulübü bu sahadaki ilk maçını ise 1927 yılında yapmıştır.

1926'nın Mart ayında İstanbul'da futbolun öncü mekânı İttihadspor Sahası'na çıkan takım, sonrasında Anadolu Hisarı Er Meydanı'nda ve Baruthane Sahası'nda maçlar yapmıştır. Sonrasında Beykoz'a giden takım, bu dönemde adeta İstanbul'un futbol coğrafyasını dolaşmaktadır. Mayıs ayıyla birlikte yeniden Suriçi'nde maça çıkan takım, bu kez Fatih Camii avlusunda maç oynamıştır. Fatih İdman Yurdu'yla oynanan bu karşılaşma, büyük olasılıkla camiinin cadde tarafındaki avlusunda değil, arka tarafta gerçekleşmiştir.²⁶⁵ Bu maçı takip eden hafta Davutpaşa sur dışında, Takkeci İbrahim Ağa Camii'nin karşısında yer alan Takkeçiler Sahası'na çıkmıştır. Suriçi'nin Topkapı civarı daha erken zamanda sokak düzeni oturmuş mahallelerden oluşuyordu ve mahalle içerisindeki alanların bostan olarak kullanılması, oyunun sur dışına taşmasını beraberinde getirmiştir. Takkeçiler Sahası, Haliç Köprüsü'nün ve çevreyollarının inşasına kadar varlığını sürdürmüştür. Bir sonraki maç ise yeniden Suriçi'nde, Aksaray'daki Etmeydanı'nda oynanmıştır. Kısa süre sonra futbola kapanacak olan sahanın yerinde bugün Aksaray metro istasyonu, sıralı binalar ve bir okul bulunmaktadır. Etmeydanı Osmanlı Devleti ve İstanbul'un tarihindeki mühim meydanlardan biridir. Kesim işlerinin yapıldığı ve yeniçerilere et dağıtılan bu alan, ayaklanmaların da merkezi olmuştur. Nitekim 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla sonuçlanan ayaklanmanın da ilk başladığı yer burasıdır.²⁶⁶ Futbol oyununun ihtiyaç duyduğu mekânı şehir içerisinde karşılayan bu türden alanların işlevinin bir kısmının futbol tarafından yüklenildiği iddia etmek, aşırı yorum olmayacaktır.

²⁶⁵ Fatih Camii avlusu için ayrıca bkz. Fethi Aytuna, *Çamurdaki Yıldızlar* (İstanbul: Velespit Yayınları, 2018): 191. Ayrıca Süleymaniye Camii avlusunda da maçlar yapıldığı Mahir Yağizer Defterleri'nde geçmektedir.

²⁶⁶ Abdülkadir Özcan, DIA, "Etmeydanı" (İstanbul: Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1995)

Davutpaşa'nın bir sonraki farklı mekândaki maçı, daha erken dönemde futbol oynanan Eyüp İplikhane Kışlası'ndaki sahadır. Yine bir talim meydanında oynanan bu maçın ertesinde bir başka talim meydanına, Selimiye Kışlası'nın Duvardibi sahası olarak anılan açıklığına gitmişlerdir. Temmuz ayında ise şehirden epey uzağa, Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyindeki İspartakule'ye davet edilmişlerdir. Arapkuyusu Sahası'nın da sahibi olan Şark Şimendifer Kulübü'nün organize ettiği turnuva için trenle gittikleri bu mesire yerinde Ayestefanos Rum takımıyla karşılaşmışlardır. Aksaray'dan Yedikule'ye dek giden tramvay hattını ve tren işletmesini yürüten bu şirketin Samatya ve civarındaki sosyal yaşam üzerinde olumlu etkisi burada da görülmektedir.²⁶⁷ Aynı yıl bir başka uzak seyahat gerektiren maç ise Robert Kolej Sahası'nda²⁶⁸ Şişli Ermeni takımıyla oynanmıştır. Sezonun son maçında ise Sultanahmet At Meydanı'na çıkan Davutpaşa, Balat ile golsüz berabere kalmıştır. Burada bahsi geçen dört mekân da artık futbola kapanmıştır.

Mahir Yağizer'in defterinde aktarıldığı üzere dönemin popüler futbol mekânlarından Sultanahmet At Meydanı'na takımlar erkenden gelir, sırasını bekler ve art arda maçlar oynanırken ilk futbol yılı da Davutpaşa için sona ermektedir. Birbirinden farklı 15 sahada oynanan maçlar ertesinde, yeni yılda kulüp yeni futbol mekânlarına açılacaktır. Bu yıl İttihadspor Sahası'na çıkan Davutpaşa, ikinci yılında Taksim'de maç oynama fırsatı bulmuştur. 1927 yılında Tatavla ile oynanan maç, Taksim Stadyumu'nun yanındaki Talimhane Meydanı'nda gerçekleşmiştir. 1930'lu yılların başından itibaren Taksim Talimhane Meydanı'nda sıralı apartmanlar yükselmiş, meydan futbola kapanmıştır. Dönemin gözde futbol mekânı olan Taksim Stadı'na çıkmak için bir yıl daha beklenmesi gerekecektir. Aynı dönemde sur dışındaki önemli futbol mekânlarından biri de suyun öte yakasında, Üsküdar sahilindedir. Şemsi Ahmet Paşa Camii yanında oluşturulan saha, zaman içerisinde tribün konularak bir

²⁶⁷ Ertan Ünal, "Tramvayları boşuna mı idam ettik?," İstanbul Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 125-Tramvay.

²⁶⁸ Boğaziçi Üniversitesi Güney Kampüs ya da Robert Koleji'nin önündeki açıklık. Bu dönemde okulun iki farklı binası vardır, sonradan birisi Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüşecektir.

stadyum hâline de getirilecektir.²⁶⁹ Burada Üsküdar'ın öncü kulübü Anadolu ile karşılaşan Davutpaşa, sonraları çok kereler yine buraya maç yapmaya gelecektir. Güncel olarak bu mekân eski Üsküdar Evlendirme Dairesi önündeki açıklıktır ve şimdilerde buradan sahil yolu geçmekte ve bir kısmı da otopark olarak kullanılmaktadır.

Bu dönemde futbol sahalarında görülen çeşitlilik, büyük ölçüde kent içi nitelikli mekânların futbol için kullanımını kapsamaktadır. Futbol sahası olarak kullanılırken bir yandan diğer işlevini sürdüren ya da başka bir işlev için tasarlanan, fakat futbol sahasına dönüşen düzlükler, dönemin hâkim futbol manzarasını teşkil etmektedir. Oyun henüz mahalle aralarında yeni yeni görülmektedir. Nitekim yine aynı yılda, 1927'de nüfus sayımı gerçekleştirilmiş, İstanbul'un nüfusu şehremaneti dahilinde 690.857, daha geniş ölçekte ise 806.863 olarak bulunmuştur. Öncesine ilişkin bilgiler çelişkili olsa da mütareke dönemi ve öncesinde kentin nüfusunun kabaca 1 milyon civarında olduğu kayıtlıdır. Yaşanan hızlı ve yoğun nüfus kayıplarının ertesinde şehrin nüfus artış hızı 1945'e dek yılda 25 bin kişi ortalamasını aşmayacaktır.²⁷⁰

Davutpaşa takımı ertesi yıl, 1928'de Eminönü Yemiş İskelesi ile Keresteciler Rıhtımı arasında bulunan Küçükpazar Sahası'nda Küçükpazar ile bir maç oynamıştır. Bu mekân Balık Pazarı'nın yıkılması ile ortadan kalmış, bir süre otopark olarak kullanıldıktan sonra Eminönü son durak olarak belediye otobüslerine hizmet vermektedir. 1928 yılında gerçekleşen kulüp için en mühim hadise ise futbolun Davutpaşa semtine gelişidir. Fındıkzade ile Hekimoğlu Ali Paşa Camii arasında, çalılık bir alanın temizlenmesiyle açılan saha tam olarak düz değildir ama semtin artık bir futbol sahası vardır. Bu saha 28 Mayıs 1928 tarihinde Necmi İstiklal kulübüyle yapılan ilk maç ile futbola açılmıştır, 1945'e dek futbola hizmet ettikten sonra istimlak edilmiştir.

²⁶⁹ 1946 yılına ait uydu fotoğraflarında futbol sahası görülürken tribünler yıkılmıştır.

²⁷⁰ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 69.

1928 yılında Davutpaşa’da semt sahası heyecanı yaşanırken İstanbul’un ve Türkiye’nin futbolunu yeni bir heyecan kaplamış ve Amsterdam Olimpiyatı için yolculuk başlamıştır. Ancak bundan dört yıl önce, 1924 Olimpiyatları’nda alınan netice değişmemiştir. Tümüyle Fenerbahçe ve Galatasaray oyuncularından oluşan Türkiye A Milli Futbol Takımı, Mısır’a karşı oynadığı olimpiik müsabakayı 7-1 kaybederek yurda dönmüştür. Bu maça çıkmadan önce son üç yılda oynanan 8 maçta 7 yenilgi ve 1 beraberlik alan A Milli Takım, henüz uluslararası düzeyde varlık gösterememektedir.²⁷¹

Fotoğraf 5 - 1930’lu yıllarda Kadırga Meydanı. (Kaynak: eskiistanbul.net)

Takip eden 1930’lu yıllarda Mahir Yağizer artık Davutpaşa takımının formasını giyerken takım da nihayet Taksim Stadi’na, Karagümrük-Vefa Stadi’na çıkmıştır. Yağizer’in defterinden anlaşıldığı üzere 1920’lerin sahalarının büyük bölümü, 1930’lu yıllara gelindiğinde halen korunmaktadır. Yeni dönemde futbolun mekânının genişlemesi sürmüş, Davutpaşa takımı Edirnekapi sur dışında Otakçılar Sahası’na, Baltalimanı’na, Arnavutköy’deki Feyziati Lisesi bahçesine ve Bakırköy Yenimahalle-Osmaniye Sahası’na gitmiştir.²⁷² Bu sahaların hiçbiri bugünlere kalamamıştır. Ayrıca eğer Ispartakule sayılmazsa, ilk şehir dışı futbol seyahatini 1936 yılında Tekirdağ’a yapmışlardır. Kulübün aynı yıl İkinci Küme’ye

²⁷¹ TFF, “A Milli Takım’ın Oynadığı Tüm Maçların Detayları”, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020, <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=425>.

²⁷² Bakırköy’ün eski Yenimahalle Osmaniye Sahası, Uğur Ün’e göre eski Derby fabrikasının olduğu yerde idi. Sonraları bu kulüp Fildamı Sarnıcı’nı saha olarak kullanmıştır.

kabulünden önce oynadıkları Beylerbeyi Sahası ise 15 Temmuz Şehitler Köprüsü'nün gişeleri hizasına gelen, bugünkü Beylerbeyi Stadı'ndan farklı bir futbol mekânıdır. Köprü inşaatında üzerinden yol geçmiştir.

Futbol artık şehre büyük oranda yayılmış ve kentin yerleşik merkezlerinin çeperine, tren hatları boyuna ve Boğaziçi'ne yerleşmiştir. Demografik bir dalgalanma yaşanmadığından ötürü yeni mekânlar bu dönemde sınırlıdır ve mevcut mekânlarda futbolun yoğunluğu yüksek değildir. Yine bu dönemde devlet çevrelerinde futbol faydasız spor olarak etiketlenirken, spora yönelik bakış büyük ölçüde miltarist bir saikle belirlenir olmuştur.²⁷³ Fakat bu tutumun şehir sathında futbolun etkinliği üzerine kayda değer bir etkisi olduğu çokça şüphelidir. Esas etki oyunun üst düzey tezahürü olan stadyumlar özelinde gerçekleşecektir. Futbolda yaşanan hızlı nicelik artışı ve futbolun ülke sathına yayılması, 1930'lardan itibaren nitelik artışıyla desteklenmeye çalışılacaktır.²⁷⁴

1932 ve 1933 yılları İstanbul'un futbolu için mekânsal açıdan önemli gelişmelerin yaşandığı iki yıldır. Taksim Stadı'nın açılışı, Kadıköy'ün değişen demografisinin yanı sıra İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin takımı Altınordu İdman Yurdu'nun güçten düşmesiyle bir ölçüde gözden düşen İttihâspor Sahası, yeniden düzenlenerek 1932 yılında Fenerbahçe Spor Kulübü'nün mülkiyetine geçecektir. Çok erken dönemlerden itibaren futbola ev sahipliği yapan bu mekânın yeni adı, artık Fenerbahçe Stadyumu olmuştur. Karşı yakada ise defalarca yangın geçiren, kısmen metruk durumdaki Çırağan Sarayı'nın bahçesi Milli Emlâk'tan kiralanarak Beşiktaş Jimnastik Kulübü'ne tahsis edilmiştir. Bu tahsis için çok uğraşan Ahmed Şerefettin Bey, stadın açılışını göremeden vefat etmiş ve sahanın bulunduğu mekâna nazır Yahya Efendi Kabristanı'na defnedilmiştir. Zamansız ölümü sebebiyle bu sahaya onun adı verilmiş ve ilk

²⁷³ Yiğit Akın, *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar*, 154-155.

²⁷⁴ Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın raporuna göre Türkiye'de 1934 yılında dönemde 57 ilin 52'sinde toplam 211 futbol sahası bulunmaktadır. Ağrı, Diyarbakır, Mardin, Elazığ ve Siirt hariç her şehirde futbol sahası mevcuttur. Kaynakça ve dönemin spor alanları inşa faaliyetlerine ilişkin detaylı bilgi için bkz. Efdal As, "İktidar-Spor Kurumları İlişkileri Bağlamında İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Katıldığı Olimpiyatlar (1924 Paris, 1928 Amsterdam, 1936 Berlin)," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 24 (2016): 156-204

günden itibaren Şeref Stadı olarak anılır olmuştur. Bu stadın konumu ve önemi, Beşiktaş'ta futbol sahası olarak kullanılabilecek mekânlar semtin topografyası sebebiyle oldukça sınırlı olmasından ileri gelmektedir. Uygun düzlükler Dolmabahçe ve Yıldız Sarayı'na ait mekânlarla çevrelenmiştir, semt ayrıca bu dönemde yapılaşma baskısını da hissetmeye başlamıştır.²⁷⁵ Beşiktaş'ta futbola mekân tahsisi noktasında dezavantaj oluşturan bu durum, Beşiktaş'ta futbolun yükselişi noktasında ise avantaja dönüşecektir. Deniz kıyısında yer alan bu düzlük alan Taksim Stadı'nın ardından İstanbul'da futbolun bir diğer merkezi olacaktır.

Davutpaşa kulübü 1936 yılında İkinci Küme'ye kabul edilince maçlarının mekânı artık çoğunlukla Taksim ve Şeref stadyumları olmuştur.²⁷⁶ Takım bu sırada yine özel maçlar yapmaya devam etmektedir, ancak lige kabul edilmeleri sebebiyle Davutpaşa'nın maçlarının İstanbul'un futbol manzarasını tasvir gücü zayıflamıştır. Nitekim bu süreçte ulaşım imkânları sebebiyle kentin Asya yakasındaki sahil boyunca sayfiye yerleşimleri artarken Boğaziçi'ndeki yerleşimler azalmış²⁷⁷, şehrin kuzeyindeki futbol sahalarına ilgi peyderpey düşmüştür. Küresel ölçekteki ekonomik kriz ile devletin Ankara öncelikli kentleşme ve ekonomik kalkınma programları, İstanbul'un cazibe merkezini Saray'ın Suriçi'nden çıkışından itibaren yükselen yeni yerleşimler bölgesine kaydırmıştır. Bu yeni dönemde de Suriçi'nin yangın alanları dolmamış, yerleşim Taksim - Şişli - Nişantaşı - Beşiktaş aksında genişlemeye başlamıştır. Yükselen yeni apartmanlar ile oluşan yeni şehir manzarası, sonrasındaki dönemde bu bölgeyi imar politikalarının merkezi hâline getirecek²⁷⁸ ve bu durum şehirde futbolun mekânını etkileyecektir.

²⁷⁵ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 77.

²⁷⁶ Ligdeki ilk sezonunda Davutpaşa takımının antrenörlüğünü Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray'da forma giyen ilk oyuncu olan, erken dönem futbolcularından Refik Osman Top yapmıştır. Şehirdeki futbol ağının tabancan tepeye dek gelişkin olduğunu göstermesi bakımından önemli bir hadisedir. Detaylı bilgi için bkz. Refik Osman Top, Davutpaşa. Erişim tarihi: 20 Nisan 2020, <http://www.davutpasa1926sk.com/rss/refik-osman-top>

²⁷⁷ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 78.

²⁷⁸ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 81-84.

3.2.3 1937-1946 Arası Dönem

İstanbul'da futbolun mekânsal tarihine ilişkin dönemlendirmede önemli iki olay birbirini takip etmiştir. Mahir Yağız'er'in Davutpaşa'sı 1936'da kurumsal liglere kabul edilir ve maçlar için şehrin ünlü futbol stadyumlarına çıkarken, takip eden yılda oyun artık mahalli sınırları aşarak ulusal düzeye yükselmiştir. 1937 yılında tesis edilen Milli Küme, 1950 yılına dek İstanbul'un yanı sıra Ankara ve İzmir'den takımların katılımıyla oynanmıştır. Bir yandan yerel ligler devam ederken katılımcı şehirlerde futbol içi tabakalaşma biraz daha belirginleşmiştir. Stadyumlarda maç yoğunluğu artmış, futbolun şehir sathındaki mekânları da şehrin gelişimiyle paralel şekilde oluşmuştur. Şehrin niteliğini artırma çabaları, futbolun ulusal düzeyde temsilini yansıtan stadyumun da niteliğini artırma çabasını beraberinde getirmiştir. Bu dönem, şehir plancısı Henri Prost'un tekrar İstanbul'a çağrıldığı, şehirde istimlak ve inşaa faaliyetlerinin hızlandığı bir dönemdir.²⁷⁹

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin elitleri, bir süredir büyük ölçüde sosyo-mekânsal etkenler dahilinde, kendi mecrasında akıp giden futbolu ve sporu önemsemektedirler. 1920'li yıllarda olimpiyarlarda beklenen neticelerin alınamaması²⁸⁰, 1930'larda iç siyasetin bir ölçüde yükselişi ve dönemin küresel ölçekte etkili siyasi atmosferi, diğer bir deyişle savaş hazırlıkları spor politikasının şekillenmesinde, spor mekânlarına ilişkin tasarruflarda ön plandadır. Henri Prost ve mimar Paolo Vietti-Violi²⁸¹ eliyle oluşturulmak istenen yeni spor mekânları spora destek ve niteliği artırma çabasının ürünüdür. Ancak İstanbul'da futbolun geleceğini şekillendirecek birincil unsur, bu türden siyasi ve teknik müdahalelerden ziyade II. Dünya Savaşı ertesinde hızlanacak olan kırdan kente göç olacaktır.

²⁷⁹ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 80.

²⁸⁰ Haysiyet Divanı 1928 Olimpiyatları'nda futbolun başarısızlığıyla ilgili bir rapor hazırlamış, dönemin hükümetine sunmuştur. Detaylı bilgi için bkz. Yiğit Akın, *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar*, 61.

²⁸¹ Dolmabahçe Stadyumu'nun mimarı.

Prost'un planları ve yapılan uygulamalardan birkaçı İstanbul'da futbolun mekânını ve kitle ilgisini birincil ölçüde etkilemiş ve belirlemiştir. Bunlardan ilki, Taksim Stadı'nın 1939 yılında yıkılarak bulunduğu alana Gezi Parkı'nın inşa edilmesini içeren projedir. Taksim, Harbiye, Maçka ve Dolmabahçe'yi kapsayan geniş bir bölgenin rekreasyon ve kültürel etkinlikler için ayrılırken, Dolmabahçe'ye inşa edilecek olan olimpik stadyum bölgenin ve şehrin cazibe merkezi olacaktır. İstanbul'un daha büyük ve daha nitelikli bir spor mekânına sahip olması düşüncesiyle Dolmabahçe Sarayı'nın Has Ahırları'nın yerine bir stadyum yapılmasına 1939 yılında karar verilmiştir. Fakat Taksim Stadı'nın yıkımının ertesinde yeni stadyumun yapılması oldukça uzun sürmüş, İstanbul'da üst düzey futbolun mekânı bu dönemden itibaren Fenerbahçe ve Şeref stadyumları olmuştur. Galatasaray ise bu süreçten en olumsuz etkilenen kulüptür. 1933-38 yılları arasında lise bünyesinde yaşanan ayrışma sonucu Ateş Güneş Kulübü'nün kulübünün kurulmasıyla²⁸² güç kaybeden Galatasaray, antrenman sahası olarak kullandığı, hissedârı olduğu²⁸³ ve bilet geliri elde ettiği Taksim Stadyumu'nun kaybıyla bir darbe daha almıştır. Dönemin Galatasaray Lisesi öğrencisi Doğan Koloğlu, mekânın önemini çarpıcı biçimde şöyle anlatmaktadır:

Taksim Stadı kapatıldığı zaman Galatasaraylı futbolcular, Gündüz (Kılıç) filan Grand Cour'a gelirdi antrenman yapmaya.²⁸⁴ Hiç yer yoktu. Para verecek durumu kalmamış kulübün, hiçbir geliri de yok. Galatasaray'ın top oynayacak yeri yoktu, Mecidiyeköy daha yapılmamıştı. Bugün Şişli camiinin olduğu yerden itibaren oralar bomboştu, hiçbir şey yoktu, ilerisi hep dutluktuk. (Bir zaman sonra) Mecidiyeköy'de saha vardı sadece, idman yapıyorduk. Baba Gündüz önde, biz arkada antrenmanlara çıkıyorduk. Galatasaray'ın çok kriz yaşadığı dönemdi o zamanlar, 15 sene şampiyonluk alamadığı bir dönem. Mektepten gelen o takım sonunda 1948'de şampiyonluk kazandı. (Böylece) Kendini toparlamış oldu kulüp.²⁸⁵

²⁸² Sevecen Tunç, "Ateş-Güneş Kulübü 1933-1938," *Tarih ve Toplum*, 13 (2011): 159-171.

²⁸³ Mehmet Yüce, *İdmançı Ruhlar*, 226.

²⁸⁴ Galatasaray Lisesi'nin içerisinde yer alan Büyük Bahçe. Yaklaşık olarak üçte bir futbol sahası büyüklüğündedir.

²⁸⁵ Orhan Koloğlu, "Mektebin Yapısı Spora Çok Açıkta", röportaj: Fethi Aytuna, Dinyakos.

Yayımlanma tarihi: 19 Nisan 2020. Erişim tarihi: 19 Nisan 2020,

<https://dinyakos.com/2020/04/19/orhan-kologlu-mektebin-yapisi-spora-cok-acikti>

Galata civarında futbola uygun en yakın düzlüğün bulunduğu yer Taksim'dir. Talimhane'ye yapılan apartmanların yanı sıra Taksim Bahçesi ve Taksim Stadı'nın art arda kapanmasıyla Galatasaray Lisesi futbolcularının nitelikli oyun sahasına kolay ulaşma imkânı fazlasıyla daralmıştır. 1933 yılından itibaren Taksim - Teşvikiye - Şişli aksının sonundaki Mecidiyeköy'de bulunan dutluk arazinin kulübe tahsisi için yapılan çalışmalar 1940'tan itibaren hızlanmış ve kulüp, 1943 yılında burayı antrenman yapılabilecek bir duruma getirebilmiştir.²⁸⁶ Sonradan Ali Sami Yen Stadyumu'na dönüşecek olan bu mekân, yüzyıl sonunda Türkiye'de futbolun en başarılı günlerine de tanıklık edecektir.

Henri Prost'un benzer bir rekreasyon alanı projesi, Topkapı ile Edirnekapi arasındadır. Surların dışında bir büyük stadyum ve geniş spor alanları tertiplenmesi öngörülmüştür. Ancak planların ölçek büyüklüğü ve II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle oluşan ekonomik daralma, Prost'un planlarının büyük bir bölümü gibi Topkapı-Edirnekapi rekreasyon alanı projesini de imkânsız kılmıştır. Yine de bu dönemde kara surlarının iki yanında, içte ve dışta 500 metre yapılaşma yasağı getirilmesi, zamanla buraların bostanlara ve futbol sahalarına açılmasını mümkün kılmış; fakat 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren bu kuralın geçerliliği büyük ölçüde kaybolmuştur.²⁸⁷

Sanayinin yer seçimi ve buna ilişkin kural koyma çabası, İstanbul'un mekânsal gelişimini ve futbolu etkileyen bir diğer önemli unsurdur. Bu dönemde gayri sıhhi müesseseler üçe ayrılıyor, birinci sınıfa giren çevreye zararlı görünen sanayi kuruluşlarının etrafında mutlaka yerleşime kapalı bir açık alan bulunması öngörülmüyordu. İkinci sınıftakiler önlemlerini almak kaydıyla konut alanlarına yakın konumlanabilecekti; fakat zaman içerisinde hızlanacak olan iç göç ve gecekondulaşma, bu kuralı adeta çöpe atmıştır. Sur dışının Marmara Denizi tarafında yer alan Kazlıçeşme ve Zeytinburnu, imparatorluk döneminden bu yana koku ve atık üreten mezhaba ve dericilik faaliyetlerinin yürütüldüğü

²⁸⁶ Osman Tanburacı, *Lisedeki Sarı Tribündeki Kırmızı, Cilt 1* (İstanbul: Filmon, 2016): 61-66.

²⁸⁷ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 85-88.

semtlerdi. Büyük ölçüde dere yatağında yer alan düzlüklerden oluşan bu bölge, İstanbul'un Suriçi'nden sur dışına doğru yapacağı patlamanın ilk merkezlerinden olacaktır.²⁸⁸ Ayvansaray-Eyüp aksında ise çömlekçiler yer alıyordu ve Rami'yi de içine alan bu bölge, 1930'lu yıllardan itibaren yeni yerleşimlere açılmaktaydı. Prost bu gelişimin yönünü değiştirmeye çalışmış, fakat bunda muvaffak olamamıştır. Keza Haliç'in sanayiden arındırılması da ilk kez bu dönemde gündeme gelmiş, fakat Kasımpaşa ve Feriköy üzerinden Haliç'in kuzey yakasını Şişli'ye, Kağıthane'ye, Taşlıtarla'ya ve Alibeyköy'e bağlayan yolların inşasıyla yeni yerleşimlerin bir aksı daha belli olmuştur. Ayrıca 1938 yılında işçi sayısı 500'den fazla olan fabrika ve ticari işletmelere spor alanı zorunluluğu getirilmiş ve böylece Bakırköy Sümerbank Fabrikası'nın²⁸⁹ bahçesi futbola açılmış, fabrika işçileri ve civardaki gençlerden oluşan Sümerspor futbol ortamına dahil olmuştur.²⁹⁰ Sümerbank'ı Adalet ve Defterdar tekstil fabrikalarının takımları takip etmiştir.²⁹¹

1939 ile 1951 yılları arasında gerçekleşen bu uygulamaların sonuçları ilerleyen yıllarda görülecektir. Buna mukabil II. Dünya Savaşı'nın koşullarında artan belirsizlik ve yoksulluk savaşa girmemesine karşın Türkiye'yi ve futbolu da fazlasıyla etkilemiştir. Milli Takım son maçını 1937 yılında oynadıktan sonra 11 yıl boyunca yeni bir maça çıkamamıştır.²⁹² 1941 yılında yaşanan vahim Erzincan Depremi'nin ertesinde, 1942 yılında Milli Küme maçları oynanamamıştır.²⁹³ Sosyal hayatın hızı ve heyecanı düşmüş, hayatı idame ettirmeye dair öncelikli ihtiyaçlara ilişkin yetersizlikler tüm dünyada futbol cereyanını zayıflatmıştır.

²⁸⁸ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 92.

²⁸⁹ Eski Bakırköy Pamuklu Sanayi Müessesesi.

²⁹⁰ 1970'li yılların başında futbola kapanmıştır. TRT Arşiv, "Samatya Gençlik Spor Kulübü'nden Mehmet", Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020, <https://www.trtarsiv.com/izle/153221/samatya-genclik-spor-kulubu>

²⁹¹ Sevecen Tunç, "Profesyonelliğin Erken Çağında Sıradışı Bir Fabrika Takımı: Adalet (1946-1965)," *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, no. 17 (2014): 164-165.

²⁹² TFF, "A Milli Takım'ın Oynadığı Tüm Maçların Detayları", Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020, <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=425>.

²⁹³ Mehmet Yüce, *İdmanlı Ruhlar*, 397.

II. Dünya Savaşı dönemi ayrıca Mahir Yağizer Defterleri'nden takip edilecek olunursa yeni birkaç futbol mekânına rastlamak mümkündür. Futbolun Suriçi'ndeki öncü mekânlarından Yenibahçe Sahası çok yakın bir yerde, Vakıf Gureba Hastanesi'nin bahçesine taşınarak Süleymaniye Sahası olarak anılır olmuştur. Bu saha, 1960'lı yılların sonunda ortadan kalkmıştır. Ayrıca 1940'lı yıllarda, bugün Topkapı Kavşağı'nın ortasında bulunduğu yeşil alanın Topkapı Parkı olarak geçen, Merkezefendi yönündeki açıklığında Güzelhisar adında bir yeni futbol sahası açılmıştır. Bu saha uzun süre futbola hizmet edecek ve Davutpaşa semt sahasının istimlakinden sonra Davutpaşa'nın maçlarına ve idmanlarına da ev sahipliği yapacaktır. Topkapı Otogarı'nın gelişimiyle 1970'li yılların başında bu saha da ortadan kalkmıştır. Liseler arası futbol turnuvaları ise yine bu yıllarda Şeref Stadi'nda sürmektedir.²⁹⁴ 1942'de Davutpaşa artık İstanbul Ligi'ne terfi etmiştir; 16 yılı aşkın çabanın neticesinde artık İstanbul'un en iyi takımlarının yer aldığı elit lige yükselmeyi başarmışlardır. Ancak kısa süre tutunabildikleri bu ligden 1944 yılında düşmüşler ve 1945 yılında Davutpaşa semt sahası istimlâkiyle bir başka olumsuz durumla karşı karşıya kalmışlardır.

Bu yıllarda Kadıköy'deki faal sahalara ilişkin detaylı bir anlatı, Fenerbahçe'nin efsane başkanlarından Faruk Ilgaz tarafından aktarılmaktadır. 1930'lu yıllarda Moda ve Kuşdili çayırılarından, Bakla Tarlası'ndan, Erenköy'deki Hilalspor sahasından, İbrahim Ağa Sahası'ndan ve Hasanpaşa'dan²⁹⁵ yetişerek Fenerbahçe'de oynayan oyuncuların bir dökümünün yapıldığı bu yazı, dönemin Kadıköy futbol ortamını oldukça etraflı şekilde tasvir etmektedir.²⁹⁶ Kadıköy'ün erken dönem futbol mekânları, 1945 yılına gelindiğinde halen korunmaktadır. (HARİTA 3)

Ayrıca erişilebilen yazılı ve sözlü kaynaklarda yer alan futbol sahalarına ek olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin yayımladığı 1946 tarihli uydu fotoğraflarına göre bugünkü Eyüp Stadi'nin olduğu yerde bir sahanın olduğu ve Cankurtaran

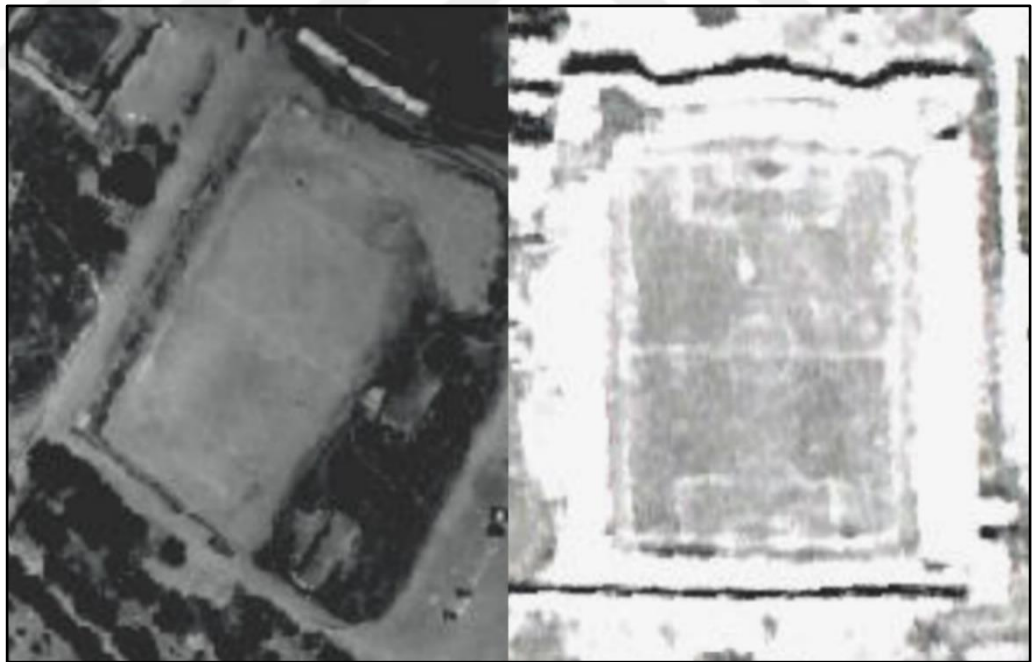
²⁹⁴ Fethi Aytuna, *Vefa'nın Galip'i: Galip Haktanır'ın Anıları* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 37.

²⁹⁵ Kesin yer tespiti sağlanamamıştır.

²⁹⁶ Faruk Ilgaz, "Zeynel Üner," Fenerbahçe Gazetesi. Yayımlanma tarihi: 11 Şubat 2011. Erişim tarihi: 5 Kasım 2013, <http://www.fenerbahcegazetesi.com/yazarlar/faruk-ilgaz/31-zeynel-uner>

Sahası tespit edilebilmektedir. Bu sahalardan Eyüp Stadyumu halen hizmet vermekte olup, Topkapı Sarayı sınırları içerisindeki Cankurtaran Sahası yakın dönemde futbola kapatılmıştır. (Resim 2)

Özetle, İstanbul'un 16 Mart 1920'de başlayan fiili işgâli dönemi futbolun şehir içersine yayılımını hızlandırmıştır. Oyun bu yıldan itibaren Suriçi İstanbul'da çok sayıda yeni mekân bulmuş, işgal kuvvetlerinin açtığı bu yeni oyun alanları sonraki dönemde de futbol sahası olarak kullanılır olmuştur. 1923 yılına gelindiğinde İstanbul'da futbol istibdat döneminde bir ölçüde baskılanışının tersine, şehirde yeniden teşekkül eden devlet nizamının şehrin göbeğinde ve bayraklar altında oynattığı, teşvik ettiği bir oyuna dönüşmüştür. İşgal güçlerine karşı yapılan maçlar ve bu maçlarda elde edilen muvaffakiyetin morali, futbolun yükselişini hızlandırmıştır. Aynı yıl futbol kurumsallaşmış, şehrin önemli mekânlarına açılmış ve ulusal boyuta çıkarak Futbol Milli Takımı düzeyine taşınmıştır.

Resim 2 - 1946 tarihli uydu fotoğraflarında Cankurtaran Sahası (solda) ve Ali Sami Yen Stadyumu (sağda). (Kaynak: sehirharitasi.ibb.gov.tr, Arşiv)

Futbola teveccühün arttığı bu dönemde birbirini ardına yeni sahalar oluşmuş, Suriçi'ndeki meydanlar, kamu binaları önündeki açıklıklar, selatin camiilerin avluları, yeniden imar edilmemiş yangın alanları futbola açılmıştır. Divanyolu,

Şehzadebaşı ve bugünkü Fevzi Paşa Caddesi boyunca futbol sahaları görünür olmuştur. Yerleşimin yoğun olduğu sırtlarda oyun alanları surun dışına taşmış, Edirnekapi ve Topkapı'da surların dışında futbol sahaları oluşmuştur. Kadıköy'deki İngiliz ahalinin şehri terk etmesi ve Kadıköy'ün demografisinin değişimiyle buradaki kültürel birikim ve mekânsallık, bir ölçüde Fenerbahçe Spor Kulübü'nde temerküz edecektir.

Bakırköy ve Kadıköy'de ise oyun alanları tren hattı boyunca genişlemeyi sürdürmüştür. Kadıköy'de ve daha doğusunda, ayrıca Bakırköy civarında yeni sahaların oluşumu bu aksta yer alan tren hattından ileri gelmektedir ve sıralı dere yatakları, futbolun bu semtlerdeki mekânlarının niteliğini yükseltmektedir. Üsküdar, oyunun hızla yükseldiği mekânlardan bir diğeridir. Bu semtte de tıpkı Suriçi gibi yine fiili işgal döneminde futbolun hızlıca görünür olduğu anlaşılmaktadır. Beyoğlu'nda ise futbol sahaları daha kuzeye ve denize doğru ötelenmiştir. Taksim Stadı'nın yükselişi ve yıkılışı bu dönemde gerçekleşmiş, kent içi nitelikli alanlar futbola tahsis edilmiştir.

Yaklaşık 20 sene İstanbul'un futboluna merkezi olan Taksim Stadyumu'nun tasfiyesi ile İstanbul'da futbolun manzarası çatallanmaya başlamıştır. Beşiktaş'a inşa edilen Şeref Stadı, Taksim Stadı'nın yükünü transfer ederek İstanbul'un futbol merkezi vasfını Kadıköy Fenerbahçe Stadı'yla paylaşmıştır. Prost Planı bu transferi desteklemiş, Dolmabahçe'de inşa edilecek olan yeni stadyum öncesinde sahasız kalan Galatasaray, Taksim - Teşvikiye - Şişli aksının sonundaki Mecidiyeköy'de yeni stadyumunun inşasına yine bu dönemde başlamıştır. Beşiktaş'ın ezeli rakiplerine üstünlük kurduğu ilk dönem, Taksim Kışlası'nın 1939'da futbola kapanmasından itibaren İstanbul'da futbolun mekânsal merkezinin Beşiktaş'a kaydığı zaman dilimidir. Beşiktaş bu dönemde İstanbul Futbol Ligi'ni domine etmiştir.²⁹⁷

²⁹⁷ Dolmabahçe'de yeni stadyum açılana dek 1939 ile 1946 arasında oynanan 8 sezonda Beşiktaş takımı 7 kez şampiyon, 1 kez de 2. olmuştur.

Bu dönemde şehir çok büyük bir alana yayılmıştır, dolayısıyla nüfus artışına karşın yerleşim yerleri yakınlarında bol miktarda boş alan bulunmaktadır. Suriçi’nde yangın alanlarının yapılaşmaması, bilhassa Şişli-Teşvikiye civarının yeni imar merkezi olması futbola bir yönüyle olumlu etmiş, mekânlar korunmuş ve sayısı artmıştır. Bu dönemde bilhassa Suriçi’nde mekânın niteliğinden önce erişebilirliğin öncelendiği görülmektedir, zira Bakırköy’ün, Kadıköy’ün ve Boğaziçi’nin sahip olduğu sulak alanlar Suriçi’nde oldukça sınırlıdır. Suriçi’nin sık yerleşik bazı mahallelerinde ise sur dışına açılan futbol mekânları ile boş arsa kısıtı aşılmıştır.

1880’de şehre gelen futbol, adeta 40 sene demlendikten sonra 1920’den itibaren tüm şehre yayılarak, yaklaşık olarak 10 sene içerisinde İstanbul’un oyunu olmuştur. İstanbul’da üst düzey futbolun merkezi olan stadyumlara ek olarak şehir sathında çok canlı bir futbol ortamı bulunmaktadır, Mahir Yağizer Defterleri bunu açık biçimde göstermektedir. Semt meydanlarının ve kent içi açıklıkların futbola açılmasıyla oyunun yoğunluğunun ve iştirakçi sayısının arttığı anlaşılmaktadır. Futbol maçları için Kadıköy’e ya da Boğaziçi’nde dere yataklarının denizle buluştuğu mesirelere, çayırlara gitmek nadir bir etkinliğe dönüşmüş, futbol artık mahalle içinde ve kent içindeki nitelikli mekânlarda oynanır olmuştur. Talimhane meydanları futbolun öncü mekânları olarak bu dönemde de revaçtadır. Nitelik açısından yeni sahaların hemen hepsi, yazın toprak, kışın çamurdur.

Bu dönemde Boğaziçi’nin bir ölçüde gözden düşmesiyle Boğaz’ın kuzeyinde, Kandilli ve Arnavutköy’den ötede yalnızca bir yeni saha tesis edilmiştir. Beykoz’da daha önce futbola açık olan çayırın denize yakın kısmında oluşturulan bu yeni saha, sonradan Beykoz Stadı’na dönüşecektir. Öte yandan literatürde²⁹⁸ futbol oynandığına ilişkin bilgiler bulunan YMCA Sahası, mekânsal şartların futbola uygunluğunun tartışmalı olduğu Beyoğlu jimnastikhanesi ya da Eminönü

²⁹⁸ Mehmet Yüce, *İdmanlı Ruhlar*, 240.

şubesi değil, YMCA'nın Kilyos kampı olabilir.²⁹⁹ Keza Şişli Sahası, bugün Şişli Camii'nin bulunduğu alan ya da Tatavla Çayırı olabilir.³⁰⁰

Nihayetinde 1880 ile 1920 arasında tespit edilebilen 35 sahaya ek olarak 1920 - 1946 arasında futbola açılmış 47 yeni futbol sahası tespit edilmiştir. Söz konusu sahalardan 17'si ancak 1966 yılına dek faal kalabilmiştir. Geri kalan 30 saha, bu dönemde futbola kapanmıştır. Bu futbol alanlarından Rami Talimhane Sahası ve Selimiye Sahası halen nizami ölçülere sahip birer futbol alanıdır. Eyüp Stadı bir süredir tadilatla olsa da faal durumdadır. Maltepe'de futbolun ilk mekânı halen futbola açıktır ve dört tarafı tribünlerle çevrili modern bir futbol mekânı olarak Maltepe Hasan Polat Stadyumu adıyla hizmet vermektedir. Beykoz Çayırı'nda inşa edilen Beykoz Stadyumu ile çukurbostana kurulan Karagümrük-Vefa Stadyumu yine faal durumdadır. Kasımpaşa Camiialtı ise boyutları küçülmüş şekilde, halı sahalar ile futbola açık kalmayı sürdürmektedir. Heybeliada'nın ilk futbol mekânı da zaman içerisinde korunmuştur. (HARİTA 3)

3.3 Yaygınlaşma Döneminde Futbolun Mekânı (1947 - 2002)

*"Futbolun en büyük okulu sokaktır. Sokakta insanların tahmin edemediği kadar yetenek geliştirme unsuru vardır. Araba geçer, bisiklet geçer, sen beşe beş maç yaparsın o sırada sokaktan insanlar geçer ve bu senin çevre kontrolünü, duyarlılığını geliştirir."*³⁰¹

Mustafa Denizli

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Türkiye'de ve tüm dünyada sosyal hayat normalleşirken futbol da bu dönemde hızlı bir yükseliş sürecine girmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde tüm dünyaya yayılan, iki büyük savaş arası dönemde devletlerin askerî gereklilikler sebebiyle bir ölçüde baskıladığı fakat bir yönüyle de teşvik ettiği oyun, bu yeni döneme toplumsal hayata derinlemesine nüfuz

²⁹⁹ Bilge Ar, "İşgal Altındaki İstanbul'da Kentsel ve Mimari Ortam" (Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2006): 45. Ayrıca bkz. Mehmet Yüce, *Esir Şehirde Spor*, 225.

³⁰⁰ Mehmet Yüce, *İdmançı Ruhlar*, 240.

³⁰¹ Mustafa Denizli, "Bu ligde yenemeyeceğim takım yok!" Ajansspor. Yayımlanma tarihi: 4 Ocak 2019. Erişim tarihi: 25 Mayıs 2020, <https://ajansspor.com/haber/mustafa-denizli-bu-ligde-yenemeyecegim-takim-yok-284656>

edecektir. Futbol oynayanların, kulüplerin ve seyircilerin sayısı adeta patlama yapacak, futbolun mekânı buna göre şekillenecek ve 20. yüzyılın ikinci yarısı, adeta futbol çılgınlığına sahne olacaktır. Bu bağlamda 1947 yılı, İstanbul'da futbolun geleceğini şekillendirecek çok sayıda olaya tanıklık etmiştir.

3.3.1 Kırdan Kente Göç ve Şehrin Yeni Mahalleleri (1947-1966)

İstanbul'da savaş sonrası gerçekleşen sosyal canlanma, aynı dönemde meydana gelen siyasi değişikliklerle hızlandırılmıştır. Türkiye'ye yurtdışı kaynaklı finansman akışı Amerika Birleşik Devletleri'nin Truman Doktrini dâhilinde, 1947 yılında imzalanan antlaşma ile başlamış, akabinde 1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelişi, Marshall Planı ve dış politika kaynaklı yeni gelişmeler, ülke sathında bir yeni sosyal dönüşümün kapısını açmıştır.³⁰² Bu dönem itibaren Türkiye'de kırdan kente göç durdurulamaz biçimde hızlanacaktır.

Dünya çapında gerçekleşen ekonomik genişlemenin sosyal hareketlenmenin motoru olduğu bu dönemde İstanbul'da hayatın hızlıca canlandığı, şehir içi inşaa faaliyetlerinden anlaşılabilir. 1944'te yeni yapılan imarlı bina sayısı 234 iken, savaşın bitimiyle birlikte hızlıca artmış ve 1947'de 1600'e yükselmiştir.³⁰³ Savaş ekonomisinin getirdiği ekonomik daralma, kiraların kanunla dondurulması ve sosyal hayatın zayıflamasının ardından şehrin yeniden açılmaya ve genişlemeye başladığı anlaşılmaktadır. Yurtdışı fonla ithal edilen traktörlerin Anadolu'ya sevkiyatı ise tarımda makineleşmeye hız kazandırmıştır.³⁰⁴ Kırdan kente iç göç dalgasının ayak sesleri duyulmaktadır. Buna mukabil olarak 1947 yılında İstanbul Belediyesi tarafından İstanbul Sanayi Bölgelerine ait Talimatname yayımlanmıştır. İstanbul'un sanayi alanlarının üç ölçeğe ayrılmış niteliği devam ettirilerek ağır sanayinin Eyüp Sultan'dan Edirnekapı ve Silahtarağa'ya, güneyde

³⁰² Yavuz Güler, "Marshall Planı ve Türkiye'de Marshall Planı'nın Uygulanışı" (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2009): 73-82.

³⁰³ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 92.

³⁰⁴ 1940 yılında 1.066 olan traktör sayısı, 1948'de 1.750'ye ve 1952'de 31.415'e yükselmiştir.. Detaylı bilgi için bkz. Feroz Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, çev. Ahmet Fehmi Yıldırım (İstanbul: Hil Yayın, 2010): 176.

ise Yedikule'den Bakırköy'e kadar olan iki bölgede konumlanması öngörülmüştür. Orta ölçekteki sanayi tesisleri için deniz taşımacılığının kullanılması amacıyla Haliç çevresi gösterilirken, küçük ölçekli işletmelere yerinde kalma izni verilmiştir.³⁰⁵

Hâlihazırda, bu yıllarda Rami civarı yeni yerleşimlere açıktır. Defterdar Fabrikası ile birlikte bugünkü Rami Cuma mahallesi bir ölçüde oluşmaya başlamıştır ve Alibeyköy üzerinden Şişli'ye ve diğer taraftan Edirnekapı'ya bağlanan Rami merkezde olmak üzere bu aks üzerinde yerleşimler hızlanmıştır. Yapılaşmanın yoğunlaştığı diğer bölge ise hâlihazırda şehrin atık üreten ve koku yayan, geleneksel olarak şehir dışına itilmiş işletmelerin ve bir dizi yeni sanayi tesisinin bulunduğu Zeytinburnu'nu işaret etmektedir. Daha batıda ise Baruthane'den sonra Sümerbank da faaliyettedir ve ayrıca bölgenin banliyö tren hattına sahip olması, İstanbul'un öncelikli genişleme aksını böylece tayin etmiştir. Nitekim 1947 yılında yalnızca 18 gecekonduya sahip olan Zeytinburnu, 1965 yılında 103 bin nüfusa ulaşacak kadar büyüyecektir.³⁰⁶ Üç yöne doğru genişleyen İstanbul'un nüfusu da aynı dönemde 860 binden 2.3 milyona sıçrayacaktır.³⁰⁷ Yaşanan bir dizi gelişme ertesinde İstanbul'un kentleşme süreci artık değişmiş ve geri dönülemez biçimde hızlanmıştır.

İstanbul'un futbolunda ise 1947 yılı, yapımı biten Dolmabahçe Stadyumu'nun açılışının tarihidir. İstanbul'un dört yanı tribünlerle çevrili ilk futbol stadyumu, futbolun artık seyirlik bir kitle aktivitesine dönüşümünün adeta nişanesidir. Hınca hıncı dolu dört tribün, pratikte kışın çamur yazın toprak olsa bile teoride çim zemin, dönemin futbol ortamı için oldukça mühim bir gelişmedir.³⁰⁸ Prost Planı'nın öngördüğü üzere Dolmabahçe civarının imarı ve belli ölçüde yeniden düzenlenmesiyle Beşiktaş ile Beyoğlu arasındaki sınırlar silikleşmiştir. Böylece

³⁰⁵ Cumhuriyet, 27 Nisan 1947.

³⁰⁶ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 127.

³⁰⁷ "Sayım Yıllarına Göre İstanbul Nüfusu, Sayımlar Arası Yıllık Nüfus Artış Hızı ve Yıl Ortası Nüfus Tahmini", içinde *Sayılarla İstanbul* (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2001).

³⁰⁸ "İnönü Stadyumu", İstanbul Ansiklopedisi Cilt 5 (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994): 176.

Şeref Stadı'nın Dolmabahçe'ye mekânsal yakınlığıyla birlikte Beşiktaş semti, İstanbul'da futbolun yeni merkezi olarak şehrin gündelik yaşamındaki konumunu güçlendirmiştir. Maçlar için şehrin dört bir yanından insan Taksim'e, Beşiktaş'a ve nihayetinde stadyuma geleceklerdir. Nitelik yönüyle açık ara şehrin en kaliteli futbol mekânı olan Dolmabahçe Stadyumu, defalarca yenilenecek bugün de futbola hizmet etmeyi sürdürecektir.

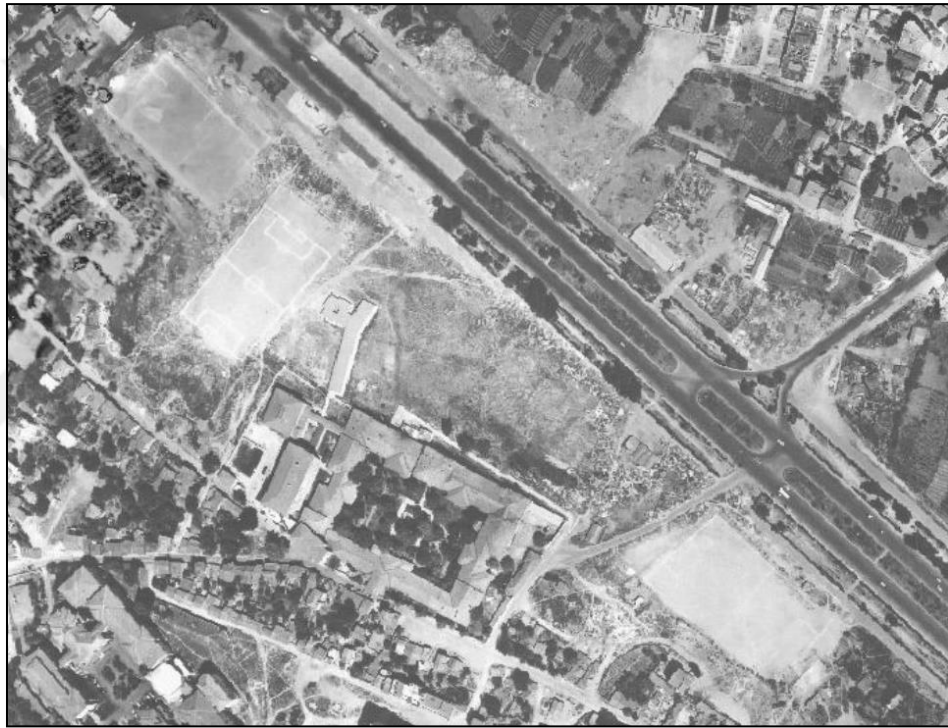
Seyircinin oyuna angajmanını artıran stadyumların inşasıyla şehir sahilinde futbolun seyri için uygun mekânların sayısı ve kapasitesi hızla artmaktadır. Dolmabahçe'deki yeni stadyumun açılmasından daha önce, 1945 yılında Galatasaray'ın Mecidiyeköy'de yaptığı yeni futbol sahasının kısmî inşaatı sonuçlanmış, Karagömrük-Vefa Stadı da yeniden düzenlenerek tribünlerin niteliği artırılmıştı.³⁰⁹ Aynı zamanda insanların futbolu seyrine daha fazla imkân sağlayan bir dizi gelişme, stadyumların inşasıyla eşzamanlı olarak yaşanmıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk olarak 1924 yılında kanunlaşan hafta tatili, 1935 yılında Cuma'dan Pazar'a alınarak en az 35 saat kaydına bağlanmış ve Cumartesi'yi de hafta tatiline dahil etmişti.³¹⁰ Kamu kurumları ve sanayide çalışan şehirli nüfusun kent yaşamında boş zamana sahip olması, henüz tatil günleri ücretli değilse bile şehirde sosyal yaşama olumlu etki yapan önemli bir gelişmedir. Fakat 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu'nda yer alan savaş ekonomisine ilişkin düzenlemelerden biri, hafta tatilinin askıya alınmasına imkân vermektedir. Çalışma saatinin günde 8'den 11'e çıkarılmasına cevaz veren kanun haftada bir gün tatil hakkına dokunulamayacağını söylese de kamuya ve özel teşebbüse ait fabrikaların yanı sıra yine özel ve kamuya ait bazı işletmeler, fiili olarak buna riayet etmemişlerdir.³¹¹ Savaş atmosferinin diğer etkileri de göz önüne alınırsa 1935'te süresi artan hafta tatilinin şehrin sosyal hayatına ve futbola yapmış olduğu görece olumlu etki, böylelikle inkıtaya uğramıştır. Fakat savaşın bitimiyle henüz kanunun hükmü ortadan

³⁰⁹ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 89.

³¹⁰ Cevdet Küçük, DIA, "Hafta Tatili" (İstanbul: Diyanet İslam Ansiklopedisi, 1995).

³¹¹ Mehmet Şehmus Güzel, "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek", içinde *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, ed. Donald Quatert ve Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998): 209.

kalkmamasına karşın fiili olarak çalışma saatlerinin normale dönmesi ve hafta tatilinin süresinin uzayarak tekrar uygulanması, sosyal hayatın yeniden canlanmasına önemli etki yapacaktır.³¹² Takip eden yıllarda Türkiye’de işçilerin yaşam koşullarının iyileşmesi devam etmiş, hak mücadeleleri neticesinde 1951 yılında hafta tatillerinde çalışılmayan saatler için yarım ücret, 1956 yılında ise tam ücret hakkı kanunlaşmıştır.³¹³ 1945 ile 1947 yılları arasında, şehrin düşük gelir grubundan insanların sosyal yaşamda ve futbolun nitelikli mekânlarında görünme imkânlarının arttığı bu dönemde açılan yeni stadyumlar, futbolun kitleleşmesinin motoru olmuştur.

Resim 3 - 1966 yılına ait uydu fotoğraflarında Yenibahçe, Vakıf Gureba, Çapa vs. isimleriyle anılan birbirine yakın 3 futbol sahası. (Kaynak: sehirharitasi.ibb.gov.tr, Arşiv)

Türkiye’de yükselen sanayileşme ile işçilerin spora yönlendirilmesi yine bu dönemde yaygınlaşmıştır. Ülkenin kalkınma hamlesinin kahramanı olarak bir ölçüde mitik bir figür olarak lanse edilen işçiye sporda da maharetli olma görevi

³¹² Barış Alp Özden, “Working class formation in Turkey, 1946-1962” (Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2011): 87.

³¹³ Yıldırım Koç, *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi* (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003): 34-35.

yüklenmeye çalışılmıştır.³¹⁴ Endüstriyel üretimin mekanik saate dayalı yapısı gereği daim zinde ve hazır olması beklenen işçinin ve bedenin, spor sayesinde üretim sürecinde daha etkin kılınacağına inanılmıştır.³¹⁵ Erken Cumhuriyet dönemiyle birlikte ülke sathında spor günlük rutinin bir parçası hâline getirilmeye çalışılırken savaş atmosferinin yerini barışa bırakmasıyla jimnastiğe yönelik vurgu azalmış, çok daha güçlü sosyal tabanı olan açık alan oyunlarının önü açılmıştır. İstanbul'da erken bir zamanda futbola açılan Sümerbank, 1948 yılında bir futbol turnuvası düzenlemiştir. Ayrıca Eyüp Defterdar ve Balat Adalet tekstil fabrikalarında, daha kuzeyde, Beykoz'da ve Paşabahçe'deki fabrikalarda yine futbol takımları kurulmuştur.³¹⁶ Nitekim Beykoz'daki bu fabrikalar etrafında gelişecek olan yeni yerleşimler, Boğaziçi'nin kuzeyinde çok daha erken dönemde neşet eden futbol cereyanını 21. yüzyıla taşıyan unsur olarak görünmektedir.

Oyun fabrikalara, işçilerin yoğunlaştığı mahallelere sığraken ve şehirde sosyal hayatın yeniden canlanması seyirci kapasitesi artan nitelikli stadyumlarla güçlenirken, şehir sathında kurulan kulüplerin sayısı da artmaktadır. Buna mukabil Türkiye'nin futbolu halen İstanbul odaklı şekilde uluslararası arenaya çıkmaktadır.³¹⁷ 1948 Olimpiyatları'nda Çin'i mağlup eden Türkiye Milli Futbol Takımı, yaklaşık 11 yıl sonra yeniden uluslararası arenaya çıktığı ikinci resmi maçında Yugoslavya'ya yenilmiş ve makus talih bir kez daha değişmemiştir. Futbolda uluslararası başarı için yeter şartlar halen oluşmamıştır, bu turnuvadan da eli boş dönülmüştür. Bir yıl sonra Avrupa anakarasında futbolda profesyonelliği kabul eden ilk ülke olan Avusturya³¹⁸ ile deplasmanda oynanan maçın oyuncularından Vefalı Galip Haktanır, dönemin futbol bilgi-birikim eksikliğini çarpıcı şekilde hikâye etmektedir:

³¹⁴ Barış Alp Özden, "Working class formation in Turkey, 1946-1962" (Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2011): 112.

³¹⁵ Konu hakkında yapılmış detaylı bir çalışma için bkz. Yiğit Akın, *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004).

³¹⁶ Barış Alp Özden, "Working class formation in Turkey, 1946-1962", 112.

³¹⁷ 1948 Olimpiyatları'nda sahaya çıkan oyuncuların tümü İstanbul'un 4 takımındandır: Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray ve Vefa.

³¹⁸ Goldblatt, *The Ball is Round*, 225.

Maçın oynanacağı Prater Stadı'na geldiğimizde bizi bir odaya aldılar. Biz de idarecilerimizin istediği gibi tam istirahat için masalara, kanepelere yayıldık. Odamızın camlı bölümü bir futbol sahasına bakıyordu. Düzgün formalı birtakım insanlar türlü hareketler yaparak ısınıyordu. Onların oraya ne zaman geldiklerini, ne kadar süreden beri çalıştıklarını bilmiyorduk. Maç saatinde çıkış kapısına geldiğimizde sahada çalışanların bizim yanımıza geldiklerini gördük. Üzerlerindeki terli formalarını çıkarıp Avusturya milli takımı formasını giydiler. İşte o zaman bunların biraz sonra oynayacağımız rakipler olduğunu anladık. Onların bu hâlini görünce birbirimize, 'Bunlar şimdi yorulmuştur, beş çekeriz,' dedik. Fakat işler bizim düşündüğümüz gibi gitmedi. Oyun başladığında onlar istedikleri her hareketi kolayca yapıyor, bizse zorluk çekiyorduk. Oyunda bir an öyle bir hâle geldim ki, 'Yer yarılrsa da içeri girsem,' demeye başladım. Zaman ilerledikçe biz de istediğimiz hareketleri yapmaya başladık. Böylece o zamana kadar bilmediğimiz bir husus meydana çıkmış oldu: Maçtan evvel ısınmak şarttı.³¹⁹

Galip Haktanır'ın anıları bize Prater Stadı'nda³²⁰ yanında ekstra bir saha daha bulunduğunu göstermektedir. İstanbul'da futbolun mekânı, II. Dünya Savaşı öncesinde idman ve maçı aynı mekâna sığdırırken, yeni dönemde yapılan nitelikli stadyumlarla maç ile idman sahasının mekânı ayrılmıştır. İdmanın niteliği ve futbolun idmanına ilişkin gereklilikler ise henüz uluslararası düzeyin uzağındadır. İstanbul'da stadyumlarla idman sahalarının mekânsal ayrılığı sürecektir, İstanbul'da futbolun mekânı Avrupa'nın büyük şehirlerinin stadyum ve idman sahasını aynı kampüs içerisine sığdıran formuna kıyasla farklı bir gelişim izleyecektir.³²¹

³¹⁹ Fethi Aytuna, *Vefa'nın Galip'i*, 67-68.

³²⁰ Bugünkü adıyla Ernst-Happel Stadı.

³²¹ Tuna nehri kıyısındaki Ernst-Happel Stadyumu'nun yanında 2019 yılı itibarıyla 15 adet nizami futbol sahası bulunmaktadır.

1950'li yıllarda futbol halen İstanbul'un yerleşiklerinin oyunudur, fakat artık İstanbul'un manzarasında işçi mahallelerinin görünürlüğü artmıştır. Bu türden bir sınıfsal ayrışma, sanayi toplumunda oluşan bir sonuçtur ve İstanbul, böylesi bir sınıfsal farklılaşmayı, bilhassa alt sınıflar özelinde yeni tecrübe etmektedir.³²² Öncesinde şehre hâkim olan büyük ölçüde orta sınıf nüfus ve tüccarlar, devlet elitleri ile bürokratların 19. yüzyılın sonundan itibaren Kadıköy'e ve Boğaziçi'ne açılması Osmanlı toplumu içinde belli bir ölçüde mekânsal tabakalaşma yaratmıştı. Futbol da bu açılmanın beraberinde getirdiği karşılaşmalar neticesinde şehre ve yerleşik Osmanlı toplumuna girmişti. Yeni durumda ise konut arzı göç hızına yaklaşamayacak ve konut arzındaki açık büyük ölçüde imar faaliyetlerinde rol alanlara ve bundan pay alan yerleşik kentlilere, diğer bir deyişle konut piyasasının kendi dinamiklerine terk edilecektir.³²³ 1954 yılında kat mülkiyeti hakkının kabulüyle yap-satçılık yasal zemine oturacak ve apartmanlaşma bu yıldan itibaren, kentin eski yerleşik bölgelerin etrafında oluşan Şişli, Teşvikiye, Levent, Beşiktaş, Kadıköy civarında ve Suriçi'nde hızlanacaktır.³²⁴

Diğer yandan 1950'lerden itibaren Kıbrıs'ta olup bitenlerin İstanbul'un sosyal hayatındaki yansımaları 6-7 Eylül Olayları ile neticelenmiş ve Rum azınlığın futboldan el çekmesiyle İstanbul'da futbolun millileşme süreci son evresine girmiştir.³²⁵ Sanayi etrafında kurulan gecekondu mahalleleri ise giderek büyüyecek ve Balkanlar'dan gelen yeni göçlerle İstanbul'un toplumsal yapısı daha da değişecektir. 1930'larda büyük sanayi tesislerine açılan ve sonrasında şehirde artan işçi nüfusuyla futbolun da atmosferi de yavaş yavaş dönüşecektir. 1960'lardan itibaren İstanbul'un mektepli futbolcularının ve futbol kurumlarının birikimi gecekondu mahallelerinin gençlerine aktarılacaktır.

³²² Kemal Karpat, *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization* (New York: Cambridge University Press, 1976): 62-63.

³²³ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 96.

³²⁴ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 98.

³²⁵ Mehmet Yüce, *Romantik Yürekler: Futbol Tarihimizin Yeni Devreleri 1952-1992* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016): 103-104.

Bu dönemde futbola ilişkin en önemli gelişme, profesyonelliğin kabulüdür. Kitlelerin artan ilgisi ve yeni stadyumların etkisiyle elde edilen gelir arttıkça futbolun amatörlükten profesyonelliğe evrilmesi baskısının çok daha erken yıllardan itibaren varolduğu bilinmektedir. Kitle ilgisinin yarattığı dönüşümün bu dönemdeki en iyi örneği, Balat Adalet Tekstil Fabrikası'nın 1951 yılında İstanbul'un köklü kulüplerinden yaptığı transferlerle güçlü bir takım kurması olmuştur.³²⁶ Fikrî kökleri erken Cumhuriyet dönemine varan, görünen hedefi ise fabrikanın ürettiği battaniyelerin reklamını yapmak olan Adalet futbol takımı, örtük profesyonellikten resmi profesyonelliğe geçiş sürecinde önemli bir göstergedir. Futbolun ürettiği maddi değer ile şehir sathında kitlelerin yalnız futbol ile bu denli mobilize olması, futbolun üretim ilişkileri açısından yerini kuvvetlendirmiş, dışarıdan futbola para girişine elverişli bir ortam sağlamıştır.

Şehrin artan nüfus gücüyle oyunun belli ölçüde kendi finansmanını elde etmeye başlaması aynı zamanda rekabetin artışı anlamına gelmektedir. Bir yandan futbolun içinden sesler yükseliyor, yurt dışı futbol seyahatlerinde görülenler ışığında beynelmilel başarının ve terakkinin ancak profesyonellikten geçtiği vaaz ediliyordu.³²⁷ Böylesi bir ortamda 1930'lardan bu yana örtük biçimde uygulanan ücretli futbol, diğer adıyla profesyonellik 1951 yılında kanunla garanti altına alınmıştır.³²⁸

1952 yılında en az 6 profesyonel oyuncuya sahip kulüpler ile başlatılan İstanbul Profesyonel Futbol Ligi³²⁹, ertesi sene sayıyı minimum 9 profesyonel oyuncu olarak değiştirecektir.³³⁰ Resmi profesyonelliğin ilk yıllarında profesyonel ligde oynayan oyuncular ortalama olarak bir memurdan daha fazla para

³²⁶ Sevecen Tunç, "Profesyonelliğin Erken Çağında Sıradışı Bir Fabrika Takımı: Adalet (1946-1965)," *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, no. 17 (2014): 164-165.

³²⁷ Sevecen Tunç, "A Game of Two Halves: The Making of Professional Football in Turkey, 1946-1963" (Doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019): 58-72. Ayrıca bkz. Barış Alp Özden, "Working class formation in Turkey, 1946-1962", 112.

³²⁸ Sevecen Tunç, "A Game of Two Halves: The Making of Professional Football in Turkey, 1946-1963", 80.

³²⁹ "Futbol Federasyonunun Yeni Profesyonellik Talimatnamesi" *Milliyet*, 23 Eylül 1951.

³³⁰ "Profesyonellik Talimatnamesinde Mühim Değişiklikler Yapıldı" *Milliyet*, 22 Haziran 1953.

kazanmaktadırlar.³³¹ Halen orta sınıf oyuncuların çoğunluk olduğu bir futbol ortamı vardır ve birçok futbolcu, futboldan kazandıklarının yanı sıra ek işler yapmaktadırlar.³³² Bu süreçte üst düzey oyun profesyonelleşirken, geri kalan futbolcu grubunda profesyonelliğı kendine bir hedef olarak belirleyenler giderek artacak ve şehir sathındaki futbol rekabeti hızlanacaktır. Artık mekânsal olarak nitelikten önce kolay erişimin ön plânda olduğu ve şehir sathına yayılmış olan oyun mekânları, uygun bulunduğu her yere sızacaktır. Futbol, 1950'lerin ortasından itibaren eski mekânlarından çıkarak adeta şehrin kılcal damarlarına doğru patlamıştır. Arsa-sokak futbolu, İstanbul'da futbolun yaygın mekânına dönüşmektedir.

Dönemin futbol ortamına şahit olan eski ünlü futbolcular, hatıralarında bu dönemin gündelik yaşamını oldukça çarpıcı biçimde tasvir etmektedirler. Bu yılların tanıklarından Cevat Gök, Süleymaniye Camii'nden İstanbul Üniversitesi bahçesine³³³ girerek burada top oynadıklarından söz etmektedir. Futbol topuna erişmenin hâlen kolay olmadığı bu dönemde buldukları tenis topu ile oynamışlardır.³³⁴ Topa hakimiyetini bu sayede kazandığını söyleyen ve tenis topuyla oynanan bir maç esnasında keşfedilerek Galatasaray'da oynamaya başlayan Gök'ün anıları, 1940'lı yılların sonundan itibaren İstanbul'da arsa-sokak futbolunun tüm unsurlarıyla birlikte oluşmaya başladığını göstermesi açısından önemlidir. Fikret Çokşen de II. Dünya savaşı sonrasına tarihlediğı ilk futbol tecrübesinin Robert Kolej'in kortlarından dışarı kaçan tenis toplarıyla olduğunu ve futbolun İstanbul'da öncü mekânlarından Baltalimanı sırtlarındaki Halimpaşa Korusu'nun bu dönemde futbola açıldığından bahsetmektedir.³³⁵ Galatasaray'ın mühim oyuncularından Ali Soydan ise Teşvikiye'de, bugün İstanbul Teknik Üniversitesi'nin otoparkının bulunduğu yerdeki futbol

³³¹ Fethi Aytuna, *Çamurdaki Yıldızlar*, 89.

³³² Fethi Aytuna, *Çamurdaki Yıldızlar*, 90.

³³³ Eski dönemde Harbiye Nezareti Sahası.

³³⁴ Fethi Aytuna, *Çamurdaki Yıldızlar*, 55.

³³⁵ İsmail Bakar, *Zeytin Ağacının Tanıklığında Halimpaşa Korusu* (İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2016): 49, 149-150.

tecrübesini arsa-sokak futbolunun oldukça güçlü bir tasviriyle birlikte şöyle anlatmaktadır:

Orada top oynadığımız boş bir alan vardı, kimi yeri daha geniş, kimi yeri daha dar. Taşlardan kale yapardık. Orada alıştık top oynamaya. Ufak yerde oynamanın faydası, çok güzel pas vermeyi öğreniyorsun. Bir de top bazen yamaçtan aşağı kaçardı. O zaman topu gidip kendin almak zorundasın, ceza olarak. O yüzden çok dikkatli oynardık. Tekniğimiz o sayede gelişmişti. Büyük sahaya geçtiğimiz zaman daha rahat oynuyorduk. Küçük sahada alıştığımız için ayağımızla istediğimiz yere atabiliyorduk topu. Küçük saha o melekeyi kazandırdı bize.³³⁶

Kadıköy ve civarında ise bölgenin orta sınıflar için sayfiye vasfı bir süre daha devam edecektir. Galatasaray Lisesi'nden mezun olup Galatasaray'da futbol oynayan Özkan Dalli, 1950'li yıllarda Erenköy'deki küçük sahalardan ve büyük futbol sahalarındaki yazlık turnuvalardan bahsetmektedir. Metin Oktay dâhil olmak üzere dönemin ünlü futbol simalarının Kadıköy ve civarında, Kuşdili'nde, Erenköy'de, Suadiye'de ve Fenerbahçe'de maçlar yaptıklarını aktarmaktadır.³³⁷ Türkiye futbol tarihinin çok sayıda oyuncunun yetişmesinde katkısı olmuş bir diğer önemli ismi Bahattin Baydar ise Erenköy Fırın Sokağı'nın alt tarafında kendilerine bir saha yaptıklarından ve profesyonel futbolcuların civardaki sahalarda yapılan yazlık futbol turnuvalarına geldiğine değinmektedir. Haydarpaşa Lisesi'nde geçirdiği öğrencilik hayatı boyunca sürekli spor yaptığından bahseden Baydar, evinin yakınındaki Ethem Efendi Caddesi'ne taşlarla kale yaparak maç oynadıklarını, ayrıca lise yaşamı boyunca sürekli topun peşinden koştuğunu anlatmaktadır.³³⁸ Feriköy'den çıkan önemli futbolculardan Çetin Güler de aynı dönemde Haydarpaşa Lisesi'nde okumuştur ve okulun bahçesinin dört ayrı maça imkân veren futbol mekânından söz etmektedir.³³⁹

³³⁶ Ali Soydan, "Galatasaraylı Küçük Ali", röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos, Yayımlanma Tarihi: 28 Şubat 2015. Erişim Tarihi: 30 Nisan 2020,

<https://dinyakoskrampon.blogspot.com/2015/02/ali-soydan-galatasarayli-kucuk-ali.html>

³³⁷ Özkan Dalli, "Futbol Sahalarından Fizik Profesörlüğüne", röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos, Yayımlanma tarihi: 2 Ağustos 2019. Erişim tarihi: 30 Nisan 2020,

<https://dinyakos.com/2019/08/02/ozkan-dalli-futbol-sahalarindan-fizik-profesordlugune/>

³³⁸ Fethi Aytuna, *Çamurdaki Yıldızlar*, 104

³³⁹ Fethi Aytuna, *Çamurdaki Yıldızlar*, 175.

Fotoğraf 6 - 1966 tarihli bu fotoğrafta görüldüğü üzere Bozdoğan Kemerı önündeki geniş açıklık, yıllar boyunca oyun alanı olarak kullanılmıştır. (Kaynak: eskiistanbul.net)

1950’li yıllarda Kadıköy ve tren hattı boyunca oluşan yeni sayfiye yerleşimlerinde futbol mekânlarının oluşması 1960’lı yıllarda da sürecektir. 1962 yılında Suadiye’ye taşınan Galip Haktanır, evlerinin yanındaki arsada çocukların futbol oynadığından bahsetmektedir. Dönemin Kadıköy ve tren hattı boyunca uzanan yerleşimlerini oldukça iyi şekilde tasvir eden ve emekli askerler ve doktorların oturduğu apartmanlara taşınan eski futbolcu - yeni antrenör Haktanır, dönemin futbolcularının toplum içerisindeki sosyo-ekonomik konumuna dair önemli bir örnektir.³⁴⁰ İstanbulspor ve Fenerbahçe’de top koşturan Erdoğan Dağdelen ise Bulgurlu’da bir futbol sahasında maç oynandığından bahseder.³⁴¹ Futbolun Üsküdar sırtlarına sıçramış olduğunun kanıtı olan sözlerinin arasında bahsettiği üzere bu dönemin kulüp futbolunda hâkim antrenman rejimi, haftada iki gün antrenman, bir gün maç şeklindedir.³⁴² Artık kulüplerde genç takımlar oluşmuş, arsa-sokak futbolunun yanı sıra liselerin futbol takımları kulüpleri beslemeyi sürdürürken profesyonelliğe aday oyuncular da kulüpler nezaretinde antrenman yapar olmuşlardır.³⁴³

³⁴⁰ Fethi Aytuna, *Vefa’nın Galip’i*, 100-101.

³⁴¹ Fethi Aytuna, *Çamurdaki Yıldızlar*, 22.

³⁴² Fethi Aytuna, *Çamurdaki Yıldızlar*, 28.

³⁴³ Fethi Aytuna, *Çamurdaki Yıldızlar*, 175.

İstanbul'da gerçekleşen kurumsallaşma ve profesyonelleşmenin ertesinde nüfuzu ve sosyal sermayesi güçlü kulüplerin arsa-sokak futbolunun nitelikli oyuncularını profesyonel futbola hazırlama faaliyetinin başlamış olması, İstanbul'da futbol birikimin bir ölçüde biçim kazandığını göstermektedir. Nitekim eleme müsabakaları ertesinde Türkiye A Milli Futbol Takımı, yine tümüyle İstanbul'da top koşturan oyunculardan oluşan kadrosuyla 1954 Dünya Kupası'na katılmaya hak kazanacaktır. Buna karşın futbolda güçlü Avrupalılar'a üstün gelmek halen hayâlden öteye gidememektedir. Türkiye'nin Dünya Kupası'ndaki ilk maçında ilk golünü atan dönemin Galatasaray oyuncusu Suat Mamat, maçın hikâyesiyle birlikte dönemin futbolunun uluslararası düzeyde yetersizliğini şöyle açıklamıştır:

“Maçın hemen başında, ikinci dakikada dört beş Almanı çalımlayarak tespih tanesi gibi dizdim ve bir şut attım. Gol olmuştu. Ancak sonra dört tane yedik. Zira 15 dakikalık bir eforumuz vardı, o eforu da sarf ettik. Ondan sonra da yürümeye başladık. Zira antrenman yapma alışkanlığımız yoktu. Çamur içinde çalışıyorduk, çim sahaya çıkınca şaşırıyorduk. İsviçre'de bunun acısını çektik.”³⁴⁴

İlk maçta Batı Almanya'da 4-1 kaybeden Milli Takım, ikinci maçta Güney Kore'yi 7-0 mağlup edecektir. Statü gereği son maçta yeniden Batı Almanya ile karşılaşan Türkiye, bu kez maçı 7-2 kaybederek turnuvayı tamamlamıştır.³⁴⁵ Futbolcuların gösterdiği bu performans ve Suat Mamat'ın anıları, bir yönüyle Türkiye'nin sahip olduğu futbol karakterinin de ifadesidir: Topa hakimiyeti yüksek, yoğun pratik sayesinde oyuncu tarafı güçlü; fakat atletik sporcu özellikleri uluslararası düzeyde olmayan futbolcu grubu. Futbol mekânının yetersiz nitelikleri, oyuncuların uluslararası arenadaki performansını olumsuz etkilemektedir. Bu zamandan sonra Türkiye'nin futbolundaki gelişmeler futbola içkin süreçleri, oyuncuların atletik özelliklerini, futbol bilgi-birikimini, organizasyonunu ve sahaların niteliğini geliştirmek üzerine olacaktır. Nitekim 1964 yılında Türkiye'nin ilk antrenör kursu açılarak üst düzey futbolda diplomalı

³⁴⁴ Zehra Yücebulut, *Onların Hikayesi* (İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004): 62-67.

³⁴⁵ TFF, “A Milli Takım'ın Oynadığı Tüm Maçların Detayları”, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020, <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=425>.

antrenörlük devri başlarken kurs programı Alman antrenör hocası Klaus-Peter Kirchrath tarafından hazırlanacaktır.³⁴⁶ Bu kursta akıcı Almancası ile İzmir futbolunun duayen futbol adamı Adnan Süvari yardımcı eğitmen olurken, dönemin önemli alaylı antrenörleri ise diploma almak üzere öğrenci olmuşlardır.³⁴⁷ Türkiye’de futbol antrenörlüğü, henüz imparatorluk döneminden itibaren yakın ilişkiler kurulan Almanların yol göstericiliğinde ilerleyecektir.

Türkiye’de futbolun müsabaka düzeyinde kurumsallaşması ise yine bu dönemde, 1959 yılında nihayete ermiştir. Ülke sathında tesis edilen Profesyonel Milli Lig ile bu yıldan itibaren Türkiye Profesyonel Futbol Şampiyonası oluşacaktır. İlk yıllarında henüz yalnızca İstanbul, İzmir ve Ankara takımlarından oluşan şampiyona zamanla Anadolu’nun diğer şehirlerine açılacak ve Türkiye 1. Futbol Ligi adını alacaktır. Ayrıca aynı yıl futbol üzerine bahis oynanması devlet kontrolüne alınmış, Spor Toto’nun tesisiyle birlikte kulüplere yeni ve daimi bir gelir kapısı açılmıştır.³⁴⁸ Bu iki önemli gelişme, Türkiye’de ve İstanbul’da futbola olan ilgiyi ve rekabeti artıracak, II. Dünya Savaşı ertesinde futbolun ivmelenmesini adeta bir patlamaya dönüştürecektir.

1950-60 döneminde İstanbul’a yapılan diğer müdahaleler, trafik sorununu rahatlatmak ve akamete uğrayan şehir plancılığına yeni bir boyut kazandırmak, estetik ve turizm kaygısıyla kentin yerleşik bölgelerinin görünümünü iyileştirmek üzerinedir. Bu kez doğrudan Ankara’nın kontrolünde gerçekleştirilen yeniden imar faaliyetleri, çok sayıda yeni cadde, bulvar ve yolun yapımıyla neticelenmiştir.³⁴⁹ Her iki yakada da tren hattı üzerindeki ana yollar genişletilmiş, Londra Asfaltı ile tren hattı paralelinde yeni bir aksın oluşumu

³⁴⁶ Fethi Aytuna, “Manisa Antrenör Kursu”, Dinyakos, Yayınlanma Tarihi: 17 Kasım 2012. Erişim Tarihi: 30 Nisan 2020, <https://dinyakos.com/2012/11/17/1964-manisa-antrenor-kursu>

³⁴⁷ Nejat Kabay, “Adnan Suvarili Efsane Göztepe”, Habertürk. Yayınlanma tarihi: 18 Ağustos 2014. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020. <https://www.haberturk.com/yazarlar/nejat-kabay/981008-yeni-yonetim-yeni-tesis-ve-adnan-suvarili-efsane-goztepe>

³⁴⁸ Sevecen Tunç, “A Game of Two Halves: The Making of Professional Football in Turkey, 1946-1963”, 147-149.

³⁴⁹ Murat Gül, *Modern İstanbul’un Doğuşu: Bir Şehrin Dönüşümü ve Modernizasyonu* (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015): 179-199.

belirginleştirilmiştir.³⁵⁰ Bu süreçten itibaren tren ile ana yol arasında kalan boş arsalar hızla yeni yerleşimlerle dolacaktır. Ayrıca Sirkeci'den Florya'ya dek yeni bir sahil yolu oluşturulmuş, sanayinin ve yeni yerleşimlerin etkisiyle kentin ana genişleme aksının etrafının yollarla tahkimatı sürmüştür. Bu bölgede yeni yerleşimlerin artışı ve sıralı dere yataklarının topografik yönden futbol sahasının tesisini kolaylaştırması, Zeytinburnu ilçesini 1947-66 tarihleri arasında en fazla sayıda yeni futbol sahasının çizildiği semt hâline getirecektir. (TABLO 2) Ayrıca Suriçi'nin caddeleri genişletilmiş, tarihi yapılar dâhil olmak üzere bir dizi istimplâk faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Suriçi'nde evleri yıkılanların bir kısmı Zeytinburnu'nda yeniden iskan edilmişler ve bu bölgenin genişlemesi sürmüştür.³⁵¹ Dolmabahçe'nin imarıyla Taksim'e entegre olan Beşiktaş, Barbaros Bulvarı ile Londra Asfaltı'na bağlanmış ve sahil yolu genişletilerek Suriçi'yle bağlantısı güçlendirilmiştir.³⁵² Böylece İstanbul'un yeni yerleşimlerinin çerçevesi bir ölçüde çizilmişken futbolun mekânı da buna göre şekillenmektedir.

1960 Askeri Darbesi ile Türkiye'de ve İstanbul'da yeni bir dönem başlamış ve devlet eliyle gerçekleştirilen yoğun imar faaliyetleri kesilmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı'nın kontrolüne geçen kent planlaması, çok daha kapsayıcı şekilde İstanbul'un nitelikli bölgelerini ve silüetini koruma üzerine yoğunlaşmıştır. 1961 yılında kabul edilen *40 Rakım İmar Plânı* ile Suriçi'nde 40 rakımın üzerindeki yerlerde üç kattan daha yüksek yapıların yapılması yasaklanmıştır.³⁵³ Bu karar, 21. yüzyıla gelene dek Suriçi'ni ve Suriçi futbol alanlarını yapılaşma baskısından bir süre daha koruyacaktır. Fakat öncesinde, 1957 yılında çatı katı yapma yasağı kaldırılmış, sonrasında ise 1964 yılında çıkan *İstanbul Kat Nizamı Planı* ise kat yüksekliklerini artırılmış, 1967'de ise yığma binalara bir kat ekleme izni verilerek yap-satçı inşaa faaliyetleri ve yerleşik semtlerde arsa rantı desteklenmiştir.³⁵⁴

³⁵⁰ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 104.

³⁵¹ Mehmet Atik, "Yenilenen Kentler Dönüşen Kentliler: İstanbul - Zeytinburnu Örneği" (Yüksek lisans tezi, Adnan Menderesi Üniversitesi, 2014): 60. Ayrıca Kağıthane için bkz. Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 128.

³⁵² Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 104-110.

³⁵³ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 116.

³⁵⁴ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 133.

Bu dönemde İstanbul’da futbolun mekânsallığına dair en önemli gelişme, şehrin genişlemesiyle paralel şekilde Yedikule ile Florya arasında olmuştur. Bir diğer önemli gelişme ise yapılaşmanın yoğun olduğu yerlerde mahalle arasındaki yolların, sokağın futbola açılmasıdır. Nihayetinde İstanbul sathında, toplam 49 yeni nizami ölçülerde futbol sahası, İstanbul’un 1966 tarihli uydu fotoğraflarında tespit edilmiştir.³⁵⁵ Böylece şehir sathında faal durumdaki nizami futbol sahalarının sayısı 79’a yükselmiştir. (TABLO 3)

Resim 4 - 1966 tarihli uydu fotoğraflarında Zeytinburnu ve Bakırköy’de oluşturulmuş nizami ölçülerdeki futbol sahaları. (Kaynak: sehirharitasi.ibb.gov.tr, Arşiv)

1966 yılı itibariyle Suriçi, 15 futbol sahasıyla İstanbul’da en çok futbol sahasına sahip bölgedir. 11 saha ile Zeytinburnu ve 10 saha ile Bakırköy, şehrin genişleme aksını ve futbolun yeni mekânlarını da tayin etmiştir. Bu iki ilçe, İstanbul’un

³⁵⁵ Uydu fotoğraflarının mekânsal ölçeği, 1966 yılı itibariyle Bakırköy’ün yalnızca Veliefendi civarını, Haliç’i çevresini, Boğaziçi’ni ve Kadıköy’ü kapsamaktadır.

Marmara Denizi kıyısında kurulmuş, çok sayıda dere yatağı bulunan ve topografik olarak Suriçi'ne ve kentin daha kuzey kesimlerine kıyasla düzlük bölgeleridir. Ayrıca İstanbul'da futbol tarihsel mekânlarıyla hem sosyal hem de fiziki bağlantıları oldukça güçlüdür ve kentsel imar faaliyetlerinin odağı konumundadırlar. Buna karşılık 1966 yılı itibariyle Taşlıtarla, Rami ile Silahtarağa arasında, Zeytinburnu'na kıyasla çok daha yoğun yerleşimler görülmektedir; fakat tepeler ve yamaçların ağırlıkta bu civarda, Gaziosmanpaşa ve Kağıthane sınırları içerisinde yalnızca toplam 3 saha faal görünmektedir. Haliç kenarlarında ve Silahtarağa'daki düzlük alanlarda kurulan sanayi kuruluşlarının depo alanları ve fabrikalar arasındaki açıklıklar, yalnızca işçilerin futbol mekânı olmuş ve bu bölgenin futbolun ana mekânlarıyla ulaşım bağlantısının zayıf olması sebebiyle Rami - Kağıthane futbolu alt düzeyde kalmıştır. Asya tarafında ise Kadıköy'de 12 saha, Üsküdar'da ise 9 saha bulunmaktadır. (TABLO 3)

İstanbul'da futbol tabana yayılırken 1960'larda Türkiye futboluna ilişkin en önemli gelişme, ülke sathında peyderpey şehir kulüplerinin kurulması olmuştur. 1961 yılında yeniden Türkiye Futbol Federasyonu'nun başkanlık koltuğuna oturan Orhan Şeref Apak, İstanbul'da futbol oynamış ve sonrasında birikimini Ankara'ya taşımış bir futbol adamı olarak Türkiye'nin futbolunu oldukça iyi tanıyordu. Anadolu'nun önde gelen liman şehirlerinin yanı sıra Eskişehir ve Ankara'da sürüp giden yerel futbol rekabetinin ulusal düzeye taşınmasının İstanbul ile rekabeti imkânsız hâle getireceğinin farkındaydı. Şehirlerinin ekonomik ve sosyal gücünün tek bir şehir kulübünde birleşmesiyle ortaya çıkacak rekabet gücünün İstanbul'a karşı ulusal düzeyde etkili olabileceğini düşünüyordu. Öyle ki, şehir kulüplerinin tesisi sonrasında *'Bir gün gelecek Milli Küme'de İstanbul'dan takım olmayacak!'* dediği rivayet edilmektedir.³⁵⁶ 1960-70 arasındaki dönemde öncülüğünü yaptığı şehir kulüplerinin oluşumuyla Türkiye'nin ve İstanbul'un futbol ortamı değişecek ve yeni bir dönem başlayacaktır.

3.3.2 Futbol Patlaması ve Anadolu'nun Yükselişi (1967 - 1982)

³⁵⁶ Tanıl Bora, *Ankara Rüzgârı*, 113-116.

Türkiye’de futbolun profesyonelleşmesi ile düzenli antrenman, tam zamanlı bir meslek olarak futbolculuk ve kulüplerin yeniden organizasyonu mümkün olmuştur. Futbol, artık dolu tribünler önünde oynamanın cazibesi ve rol model futbolcular ile şehrin gündelik hayatına yerleşerek kent içi dayanışmanın bir göstergesi ve sınıf atlamanın aracı hâline gelecektir. 1970’li yıllarla ivme kazanacak olan bu durum, zamanla oyunun işçilerden ve orta-üst sınıf futbolculardan alt ve orta sınıf çocuklarına transferi anlamına gelmektedir. Yeni dönemde İstanbul’un yeni mahalleleri, eski yerleşik semtlere kıyasla çok daha yoğun şekilde futbola açılacaktır. Buna mukabil şehrin yerleşik ve futbol kültürü çok daha erken döneme dayanan semtlerinde ise futbola mekân bulabilen mahalleler, adeta bir futbolcu fabrikasına dönüşecektir.

Dönemin futbol ortamının önde gelen kulüplerinden biri olan Davutpaşa Spor Kulübü, bu vasfını semtinde oluşturulan futbol sahasına borçludur. 1928 yılında oluşturulan eski sahasını 1945 yılında istimlâke kurban veren Davutpaşa gençleri, bunun sonrasında uzunca bir süre gezici şekilde civar sahalarda oynamışlardır. 1968 yılına gelindiğinde ise hem semt hem de İstanbul futbolu için önemli gelişme yaşanır. Davutpaşa gençleri Hagios Mokios Sarnıcı’nın, diğer adıyla Altımermer Çukurbostanı’nın içerisine kurulan yeni ve dönem için çok nitelikli bir futbol sahasına kavuşmuştur. Yeni bir saha, tıpkı Aetius Sarnıcı’nın çukurbostandan Karagümrük-Vefa Stadı’na dönüşmesi benzeri bir mekânsal farklılaştırma ile ortaya çıkarılmıştır.³⁵⁷ Bu saha kısa sürede Suriçi’nde futbolun cazibe merkezlerinden biri olacak ve çok sayıda önemli futbolcu ilk olarak burada top oynayacaktır. (RESİM 5)

Sahanın açılışıyla birlikte civarın gençleri ve çocuklar için yeni bir cazibe merkezi oluşmuştur. Yalnızca oyun alanı olarak değil, Çukurbostan’ın özgün yapısı sayesinde dört kenardaki yollara dizilerek aşağıda oynanan maçları seyretmek, tüm ahali için önemli bir aktiviteye dönüşmüştür. Çukurbostan özgün yapısıyla

³⁵⁷ Mahir Yağizer Defterleri, Uğur Ün Arşivi.

kendiliğinden bir stadyum yapısı oluşturmuştur ve kitleselleşen futbol, Davutpaşa'da giderek artan bir popüleriteye sahip olacaktır. Dönemin tanıklarından İsmail Erdoğan, Davutpaşa Çukurbostan Sahası'ndan şöyle bahsetmektedir:

“Benim ilk top oynadığım yer bizim Çukurbostan'dı. Burası malum eski sarnıçtır, buraya Davutpaşa bir saha yapmıştı. O zaman için şahane bir saha, sabahtan akşama bütün gençlik oradaydı. Ben oraya sabah saat 8'de inerdim, öğlene kadar top oynardım. Sonra okula giderdim, okuldan çıkınca hava kararana kadar yine aşağı iner top oynardım. Resmen futbolcu üretim merkezi gibiydi. Böyle yukarıdan sahaya bakınca aşağısı karınca gibi çocuk kaynardı bazen. Oynamayan da izlemeye gelirdi. Buluşma yeriymi Çukurbostan, böyle mıknaş gibi çekerti herkesi.”³⁵⁸

Dönemin futbol ortamında ise alt ligler kurulmuş, Türkiye'de futbolun üç kademesi ulusal düzeyde teşekkül etmişken şehir kulüplerinin üst düzey futboldaki varlıkları da kuvvetlenmişti. Nitekim Profesyonel Milli Lig'in 1962-63 sezonu katılan 22 takımın 11'i İstanbul'dan iken, 1974 yılına gelindiğinde İstanbul'dan sadece Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray 1. Lig'de yer alacaktır.³⁵⁹ Erken dönem şehir muhteliti maçlarıyla başlayan süreçte Anadolu sermayesinin yükselişi ve kentlerin futbol birikimi ile nüfus gücünün şehrin adını taşıyan kulüpte toplanması, İstanbul'un semt kulüplerinin gücünü fazlasıyla aşmıştır. Anadolu'nun İstanbul'u rekabette zorlamasıyla stadyumlarda maç hasılatının paylaşımı, ev sahibi takımın tamamını alacağı şekliyle 1971 yılında geri dönülmez biçimde değişmiştir.³⁶⁰ 1966'dan bu yana devam eden televizyonda futbol maçı yayınları kulüpler ile TRT arasında daima ihtilafa sebep olurken, 1974 yılında TRT ile Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray arasında yapılan görüşmeler neticesinde maç yayınlarına ilişkin ödemelerin bir protokole bağlanması kararlaştırılmıştır.³⁶¹ Spor Toto'dan elde edilen gelirin de etkisiyle üst düzey kulüpler ile semt kulüpleri arasındaki ekonomik güç farkı astronomik

³⁵⁸ İsmail Erdoğan, 19 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

³⁵⁹ TFF, “Süper Lig Tarihçesi”, Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020, <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=545>

³⁶⁰ Milliyet, 5 Ağustos 1971.

³⁶¹ Milliyet, 23 Şubat 1974.

boyuta ulaşmıştır. Tüm bunlar olurken İstanbul sathında futbolun yoğunluğu ve görünürlüğü giderek artmaktadır. Alt liglerde ve amatör düzeyde oyunun cazibesi sürmekte ve kitle ilgisinin yükselişi ve artan maddi getirisi ile oyun daha çok kişiyi etkisi altına almaktadır. 1970’lerde İstanbul’un futbol sahalarında top koşturan Davutpaşalı İsmail Erdoğan, dönemin futbol ortamını oldukça çarpıcı biçimde tasvir etmektedir:

Çukurbostan’dan başka aynı dönem çok gittiğim Çapa sahası vardı, Vakıf Gureba’nın yan tarafı. Sahanın arazisi hastaneye aitti galiba, hatta hastanede bir profesör vardı, topa karşıydı. Ama orada kupa maçları bile oynanırdı, her türlü maç oynanırdı. Fenerli Fuat Saner oradan çıkmıştı. Sonra Ziya Doğan orada bizimle bir maç oynadı, Serpil Hamdi Tüzün alıp Beşiktaş’a götürdü. Fuat Yaman, Özcan Kızıltan ile beraber sabahtan akşama top oynardık, birlikte Yedikule’ye minik takıma giderdik. Çapa Sahası’nın sol tarafında Yenibahçe Sahası vardı, karşısında Ulubatlı’da da boş arsalar vardı. Oraya gidip dört de taş buldun mu olurdu sana top sahası... Sahalarda maç varsa yahut adam bulamadıysak böyle yapardık. İkiye iki, üçe üç, yediye yedi... Top olsun yeter ki. Yine Topkapı’da Takkeçiler Sahası vardı, Matbaacılar Sitesi’nin orada. Orası çok eskidir gerçi, ben sonuna yetiştim. Güzelhisar Sahası vardı, tam Topkapı kavşağının orada. Bunlar hep 11’e 11 oynanan sahalardı, büyük oyuncular da gelirdi buralara. Turnuvalar oynardık, çıkışta sohbet, muhabbet, eğlenceler olurdu. Çelikspor sahası vardı sonra, Silivrikapı’da surların dibindeydi. Daha ötede Bahçelievler Sahası vardı, hani Ömür’den içeri giriyorsun, orada ana caddedeydi. Yenişehir Sahası vardı, Kasımpaşa’dan Dolapdere’ye giderken soldaydı. Çıksalın’da turnuvalar olurdu, toplanır giderdik. Zeytinburnu Stadı’nın olduğu yerde eskiden de saha vardı, orada turnuvalar olurdu yine. Stadyum yapınca da oynadım orada. Ama stadın karşısında başka bir saha daha vardı, oradaki turnuvadan kalma resim bile var bende. Orada daha çok oynadım. Zemini de yumuşaktı biraz, severdim orayı. Yine oralarda, az daha yukarıda iki tane yan yana saha vardı, kaleler arka arkayaydı böyle. Daha ileride, Bakırköy’de Vita Sahası vardı, İstanbul Caddesi’nin sonunda. Mithatpaşa, Şeref, Seyit Nizam... Buralarda hep maçlar, turnuvalar oynadım. İzlemeye de giderdik. Asıl Zuhuratbaba Sahası’nda şöhretler maçları olurdu, hem de ne maçlar, çata çat maçlar... Kuralları başkaydı. En fazla 6 tane profesyonel oyuncu oynatırlardı, gerisi amatörden genç takımdan olurdu. Büyük takımlardan, Anadolu’dan adamlar gelir hususi bu maçları seyrederlerdi mahallelerden topçu bulabilmek için. Yeni çocukları atarlardı sahaya, çocuk çıkardı karşısında profesyonel oyuncular... Eyvah, derdin. Ama arada inan ki çok fark olmazdı, biraz sivrilen de hemen zıplardı yukarıya. Beni de Malatyaspor gündüz Davutpaşa’da, Çukurbostan’da oynarken seyretmiş, sonra bir de akşamına Zuhuratbaba’da seyrettiler. Geldik Laleli’de mukavele yaptık.

O zaman bu sahalardan çok iyi sporcu yetişirdi, hele ki bizim ukurbostan, apa, Zuhuratbaba topçu kaynıyordu. Benim zamanımda birinci kümeye giden de vardı, ama ikinci kümeye bir dolu adam gitti buralardan, profesyonel oldu.”³⁶²

Sabahtan akşama dek futbol oynayan çocuklar, bu dönemde İstanbul’un gündelik yaşamının aşına bir manzarasıdır. Bir mahallenin nitelikli bir futbol sahasına sahip olması, mahallenin sosyal yaşamına çok daha önemli bir katkı yapmaktadır. Bu türden, dönem için oldukça nitelikli sayılabilecek sahaların bulunduğu Davutpaşa, manzarayı en iyi sergileyen meknlerden biridir. Yalnız futbol sahaları değil, boş arsalar ve sokaklar da çocukların daimi oyun mekânıdır. Dönemin tanıklarından Galatasaray’ın eski futbolcusu ve elli yılı aşkın süredir futbolun mutfağında olan “Küçük” Metin ekiler, Davutpaşa’da geçen çocukluğunu ve sokakta oynadığı oyunların futbola etkisini şöyle anlatmaktadır:

Ben hemen ukurbostan’a inemedim. nce yakında bi arsa vardı, orada top oynardık. Yeterince iyiysen aşağı inebilirdin, yoksa arsada devam edeceksin biraz daha. Ama zaten bizim oynadığımız her oyun zaten futbol antrenmanıydı. Bugün bakınca böyle görüyorum ben. Saklambaç oynardın, reaksiyon ve koçu idmanıydı. Yakalamaca oynardık, iki sokak köşesi arası koçu yarışı yapardık, işte bugün buna interval koçu diyorlar. Mendil kapmaca oynardık, reaksiyon ve çabukluk idmanıydı. Üç beş kişi olduk mu hemen ma kurardık, ikiye iki e  dar alan çalışması işte al sana... Abilerimiz de onu öyle yapma bunu böyle yap derdi; tabii bugünkü antrenör gibi değillerdi ama onlardan çok istifade ettik. Işte ben de o zamanki her ocuk gibi farkında olmadan sokakta oynayarak hazırlamıştım kendimi. Kısa süre sonra ukurbostan’a indim, oradan da Galatasaray’a...³⁶³

Bu dönemde Davutpaşa’dan ve bahsi geçen diğer sahalardan sayısız futbolcu yetişmiştir. Futbol sahasının mekânsal yakınlığı ve bu sahaların şehrin futbol ağıyla bağının kuvveti, İstanbul’un genç oyuncularını profesyonel dünyanın aday futbolcusuna dönüştürüyordu. Bu dönemin geçmiş yıllardan farkı, semt sahalarında düzenlenen turnuvaların ve kulüplerin sayısının artışı ile futbolun şehir sathındaki yaygınlığı kadar yoğunluğunun da fazlasıyla artmış olmasıdır.

³⁶² İsmail Erdoğan, 19 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

³⁶³ Metin ekiler, 25 Ocak 2020 tarihli görüşme.

Nitekim 1975 yılına gelindiğinde İstanbul'un nüfusu 4 milyonu zorlamaktadır.³⁶⁴ Bakırköy'den Kadıköy'e, kuzeyde Beykoz'a dek şehirde gelişkin bir futbol ağı vardır ve Futbol Federasyonu'nun regülasyonlarına tabii maçların yanı sıra sürekli ve çok sayıda özel turnuva düzenlenmektedir. Dönemin tanıklarının anlattığı üzere her hafta sonu bir yerlerde özel turnuva maçları oynanır ve stadyumlara gidenlerden çok daha fazlası şehirdeki futbol patlamasına oyuncu ya da seyirci olarak iştirak etmektedir.

Resim 5 - 1982 tarihli uydu fotoğrafında Davutpaşa'nın Çukurbostan Sahası.
(Kaynak: sehirharitasi.ibb.gov.tr, Arşiv)

Bu dönemde İstanbul'un canlı futbol mekânlarından biri Boğaziçi'nin Avrupa tarafında yer alan Halimpaşa Korusu'dur. 1950'li yılların sonunda Mecidiyeköy - Levent aksının devamında ilk gecekondu yerleşimlerin oluşmaya başladığı Hisarüstü ve Baltalimanı'nda Robert Kolej'in varlığı sosyal ve kültürel hayatın birincil unsurudur. Bir bölümü sonradan Boğaziçi Üniversitesi'ne dönüşecek olan okulun çalışanlarınca yapılan ilk yerleşimler, yakınlarda faaliyette olan taş ocağında ve Levent-Şişli aksındaki fabrikalarda, atölyelerde ve kent sathındaki

³⁶⁴ "Sayım Yıllarına Göre İstanbul Nüfusu, Sayımlar Arası Yıllık Nüfus Artış Hızı ve Yıl Ortası Nüfus Tahmini", içinde *Sayılarla İstanbul* (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2001).

inşaatlarda çalışmaya gelenlerle mahalleye dönüşmüştür.³⁶⁵ Burada yoğunlaşan gecekondu olgusu, 1968 yılında Kemal Karpat'ın yürütücüsü olduğu bir saha çalışmasıyla da incelenmiştir. Osmanlı Arazi Kanunnamesi'ne göre âtıl bir araziye verimli hâle dönüştürenin toprak üzerinde mülkiyet hakkı kazandığını anımsatan Karpat, zamanla “milli servet” olarak değerlendirilecek ve yasal statü kazanacak olan gecekondu mahallelerine ilişkin çarpıcı bir çerçeve ortaya çıkarmıştır. Bu mahallelerde üretilen kültürel ve sportif bir diğer ve mekân olarak futbol sahaları da pekâla aynı kapsamda değerlendirilebilir. Nitekim Halimpaşa Korusu üzerine yapılmış yetkin bir etnografinin sahibi olan İsmail Bakar, çalışmasının üçte ikisini Halimpaşa'da oynanan futbola ayırmıştır.³⁶⁶ Dönemin gecekondu mahallesinin sosyal yaşamında futbolun ne denli önemli olduğu, buradan anlaşılabilir.

Civardaki gecekondu mahallelerinin kullandığı mesire yeri ve sosyalleşme alanı olan Halimpaşa Korusu, bu dönemde içerisinde dört adet küçüklü büyüklü futbol sahası barındırmaktadır.³⁶⁷ Kuru içerisindeki düzlüğün nizami bir futbol sahası hâline gelişi 1961 yılına tarihlenirken³⁶⁸, yeni yerleşimlerle birlikte 1960'ların sonunda Beşiktaş'tan Sarıyer'e varan oldukça canlı bir futbol ağı olduğu anlaşılmaktadır. Robert Kolej'le süren etkileşim içerisinde her iki okulun bahçesi³⁶⁹, şimdi otoparka dönüşen Nafi Baba Tekkesi tarafındaki açıklık ve şimdilerde halı sahaya dönüşen Baltalimanı Sahası, idmanlar ve maçlar için kullanılmakta idi. Bu dönemin takımlarında Robert Kolej mezunları da yer almakta, gecekondu mahallelerinin gençleri ile kolejliler Halimpaşa'da birlikte top koşturmaktadır. Kolejliler bu civardaki semtlerin futbolunun kurumsallaşmasına katkı vermişler, futbolun erken dönemlerinde bölgenin Ermeni ve Rum ahaliden müteşekkil nüfusunun futbol birikiminin geleceğe aktarımında önemli rol üstlenmişlerdir. Uzun yıllar boyunca Türkiye'nin

³⁶⁵ Kemal Karpat, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019): 117-121.

³⁶⁶ İsmail Bakar, *Zeytin Ağacının Tanıklığında Halimpaşa Korusu* (İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2016).

³⁶⁷ İsmail Bakar, *Zeytin Ağacının Tanıklığında Halimpaşa Korusu*, 425.

³⁶⁸ İsmail Bakar, *Zeytin Ağacının Tanıklığında Halimpaşa Korusu*, 161.

³⁶⁹ Robert Kolej'in o dönemde hizmet verdiği iki ayrı okul binası kastedilmektedir.

futboluna hizmet eden Şenes Erzik ve Prof. Dr. Ahmet Aykaç, Robert Kolej mezunu oyuncular olarak Halimpaşa'daki turnuvalarda futbol oynamış iki mühim isimdir.³⁷⁰ Bununla birlikte Davutpaşa'nın futbolunda görülen hiyerarşik örgütlenme biçimi, Halimpaşa Korusu'nda da benzer şekilde mevcuttur. Dönemin tanıklarından Naki Öztürk, kendi tecrübesini şöyle anlatmaktadır:

Halimpaşa'da racon şöyleydi: Önce (saha kenarında) su satacak, sonra saha dışına çıkan topları toplayacaksın. Biraz büyüdükten sonra küçük sahada top oynamaya başlayacaksın. Belli bir kıvama geldikten sonra artık abilerinle büyük sahada, yeterli duruma geldiğin zaman turnuvalarda oynamaya başlayacaksın.³⁷¹

İsmail Bakar'ın tespitine göre 1962 ile 1985 yılları arasında Halimpaşa Sahası'nda 21 turnuva düzenlenmiş ve bunlara Trabzonspor'un da dâhil olduğu 91 ayrı takım iştirak etmiştir.³⁷² Mahallenin genç futbolcularından Rıza Çalimbay bu turnuvalarda sivrilecek, Beşiktaş'a ve A Milli Futbol Takımı'na kaptan olacaktır.³⁷³ Eşsiz Boğaziçi manzarası ile birçok Yeşilçam filminde plato olarak kullanılan ve oldukça canlı bir sosyal hayatın yaşandığı koru, 1985'te başlayan ikinci boğaz köprüsü inşaatıyla tarihe karışacak ve Halimpaşa, futbola kapanacaktır.

Futbol çılgınlığı ile birlikte kentin genişlemesi bitimsiz şekilde sürmektedir. Bu dönemde sanayi gelişimi, sanayi için gösterilen bölgelerin dışında görülürken bilhassa bağlantı yolları etrafında fabrikalar ve atölyeler kurulmaktadır. Zeytinburnu'ndan sonra Taşlıtarla, Eyüp Sultan ve Kağıthane gecekondulaşmanın merkezleridir. Prost Planı'yla Alibeyköy, Kasımpaşa, Feriköy ve Şişli'nin birbirine bağlandığı aks, kural dışı biçimde sanayiye açılmış ve etrafında gecekondu mahallelerinin oluşumunu beraberinde getirmiştir. Böylelikle Haliç ve civarı, sanayi tesisleri ve gecekonduyla sarılmış durumdadır.³⁷⁴ Şehir çoktan yasal imar alanları dışına taşmış, kırsal statüdeki

³⁷⁰ İsmail Bakar, *Zeytin Ağacının Tanıklığında Halimpaşa Korusu*, 185.

³⁷¹ İsmail Bakar, *Zeytin Ağacının Tanıklığında Halimpaşa Korusu*, 204.

³⁷² İsmail Bakar, *Zeytin Ağacının Tanıklığında Halimpaşa Korusu*, 451-452.

³⁷³ İsmail Bakar, *Zeytin Ağacının Tanıklığında Halimpaşa Korusu*, 244.

³⁷⁴ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 142-145.

arsalar herhangi bir bürokratik kayıda bağlanmaksızın parsellenmekte ve hisseli satış yöntemiyle parça parça gecekondulara açılmaktadır.³⁷⁵

Fotoğraf 7 - Robert Kolej’de, şimdinin Boğaziçi Üniversitesi Güney Kampüsü’nde futbol maçı.
(Kaynak: website.robcol.k12.tr)

Erken dönemde inşa edilen ve şehrin eski yerleşik semtleri civarındaki gecekondulu mahallelerinde apartmanlaşma eğilimi yine bu dönemde başlamıştır. Apartmanlaşmayla artan yoğunluk ve otomobillerin kamusal alanı işgâli, 1977 yılında yapılan düzenleme ise her bir konut için kendi parseli dâhilinde otopark alanı bırakılması ya da belediyeye otopark yapım bedeli ödenmesini öngörmektedir.³⁷⁶ Pratikte gerçekleşen ise parsel dışı otopark oluşturulması için belediyelere para yatırılması ve belediyelerin bu hizmeti sağlayamaması olmuştur. Adım adım otomobillere göre düzenlenen şehirde yollar, kaldırımlar ve çeşitli kamusal alanların otoparka dönüşmesinin önü alınamayacaktır. Ayrıca 1970 yılında yapımına başlanan ve 1973 yılında kullanıma açılan Boğaz Köprüsü³⁷⁷, kentin yoğun yerleşik bölgelerini saran bir kuşak yaratmış ve yapılaşma eksenini çevre yollarının iki tarafında yoğunlaştırmıştır. Kentin kuzeyindeki yerleşimleri desteklenmiş, yapılaşmanın eksenini kuzeye doğru itilmiştir. Şehrin desantralizasyonunu artıran bu durumun

³⁷⁵ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 168-170.

³⁷⁶ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 140.

³⁷⁷ 2015 yılından itibaren 15 Temmuz Şehitler Köprüsü olarak anılmaktadır.

kısa vadede futbolun mekânına olumlu yansıdığı ve 1970’li yıllarda boş arsalar üzerindeki yapılaşma baskısını azalttığı ve yarattığı açılmayla yeni futbol sahalarının oluşmasına imkân sağladığı söylenebilir. Nitekim örneklem dâhilindeki İstanbul ilçelerinde 1970’te faal durumda olan sahalardan 24’ü 1982 yılına gelindiğinde futbola kapanmıştır. (TABLO 2) Buna karşılık 1982 itibariyle 66 adet yeni nizami saha oluşmuştur. 1982 yılı itibariyle örneklem dâhilindeki İstanbul ilçeleri sınırlarındaki nizami ölçülerdeki futbol sahalarının sayısı 164 olmuştur. (TABLO 4) Ayrıca daha küçük mekânlarda arsa-sokak futbolu sürmekte ve bu dönemde futbolun mekânı nizami sahalardan kat be kat geniş bir alanı kaplamaktadır. Futbolun mekân yönüyle tümüyle gündelik hayattaki erişebilirliğe dayandığı bu dönem, Türkiye’nin 1990’lı yıllardan itibaren futbolda elde ettiği başarıların zeminini oluşturacaktır.

Şehir sathında bunlar olurken Türkiye’nin ve İstanbul’un futbol ortamı aynı dönemde, 15 yıl içerisinde köklü bir değişim yaşamıştır. 1960’tan 1975 yılına gelindiğinde İstanbul semt kulüplerinin futbol ortamındaki yeri değişmiş, İstanbul’un futbol hiyerarşisi geniş kitlelerce desteklenen büyük kulüplerin lehine, geri dönülemez biçimde yeniden şekillenmiştir. Buna bağlı olarak İstanbul’un güçlü kulüplerinin insan kaynağı arayışları giderek Anadolu merkezli bir hâl almaya başlamış ve yüksek transfer bedelleri borçlanmanın yolunu açmıştır. Fakat İstanbul’un semt kulüplerine kıyasla sosyal, malî ve kurumsal yönden çok daha güçlü olan şehir kulüplerinden oyuncu koparmak, kolay değildir. Futbolda patronajın yükseldiği bu dönemde futbola yüklü para girişiyle birlikte şehir kulüplerinin üst düzey performans gösteren oyuncularının İstanbul’a transferi yoğunluk kazanmış, İstanbul’un semt takımlarının üst düzey kulüplerin oyuncuları içerisindeki ağırlığı azalmıştır.³⁷⁸ Dönemin Suriçi semt takımlarından Yeşildirek Spor Kulübü başkanı Bekir Özavar, dönemin futbol manzarasındaki yansımaları şu şekilde yorumlamıştır:

³⁷⁸ Kastedilen oransal olarak Anadolu’dan gelen futbolcuların artmasıdır. Bu dönemde şehir içerisinde oyuncu transferi sürmektedir. Örneğin 1973’te Galatasaray’a transfer olan Engin Verel, Davutpaşa’ya yüklü bir para kazandırmıştır. Milliyet. 4 Temmuz 1973.

Üç Büyükler İstanbulspor, Feriköy, Beykoz, Vefa, Yeşildirek, Karagümrük gibi kulüplerin yıkılışına seyirci kaldılar. Onların durumlarına güldüler. Bu kulüpler büyük kulüplere deplasman masrafı ödetmeden büyük gelir sağlıyor ve ucuz fiyatlarla oyuncularını veriyorlardı. Şimdi zaman zaman kendileri ligden düşecek hâle geliyorlar. Fenerbahçe Ali Kemal'in transferi için 5 milyon öder, Trabzon deplasmanına gitmek için 150 bin lira harcarsa elbette malî yönden yıkılır.³⁷⁹

Tüm bunlara ek olarak 1970'li yıllarda yaşanan küresel krizlerin Türkiye ekonomisine olumsuz etkisi ve ülkede yaşanan döviz sıkıntısı ile maddi gücü yüksek İstanbul büyükleri, yükselen rekabetin de etkisiyle ekonomik olarak zora düşmüşlerdir.³⁸⁰ Transfere harcanan paralar sahada karşılığını bulmamış ve futbol ürettiği maddi değerın üzerine çıkan yüksek maliyeti transferler ve ücretler bir yeni kriz yaratmıştır.³⁸¹ Türkiye'de futbolun zirvesi, böyle bir ortamda ilk kez yer değiştirmiştir. Kültürel birikimi ve nüfuz gücünü Trabzonspor'da toplayan Trabzon şehri, 1976'dan 1984'e dek 6 şampiyonluk elde ederek İstanbul'un tahtını sarsmıştır. Türkiye'de futbol birikimini artık Anadolu'nun liman şehirlerinin yanı sıra Eskişehir'de temerküz etmiş ve bu kentlerin adını taşıyan kulüpler, futbolun merkezi vasfını devam ettiren İstanbul ile yarışabilecek güce erişmiştir.³⁸²

Uluslararası arenada ise değişen fazla bir şey yoktur. 1958 yılında Beşiktaş'ın dönemin ve futbol tarihinin en başarılı takımlarından Real Madrid'e karşı bir hezimet yaşaması beklenirken deplasmanda gösterdiği başarılı oyun, kaleci Varol Ürkmez'e *Madrid Panteri* lakabını vermiştir. Maçın 2-0 Real Madrid'in galibiyetiyle bitmesine rağmen sonuç sevindiricidir. Milli Takımlar düzeyinde 1970 Dünya Kupası Elemeleri'ni yalnızca 2 gol atarak puansız tamamlayan Türkiye A Milli Futbol Takımı, arada iyi sonuçlar olsa da 1982 Dünya Kupası Eleme Grubu'nda ancak 1 gol atabilecek ve yine puan alamayacaktı. Kulüpler tarafında Adnan Süvari yönetimindeki Göztepe, Fuar Şehirleri Kupası ve Kupa

³⁷⁹ Milliyet, 24 Ocak 1979.

³⁸⁰ Mehmet Ali Gökaçtı, *Bizim İçin Oyna* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 243.

³⁸¹ Milliyet, 18 Aralık 1979.

³⁸² Eskişehirspor, Trabzonspor'dan çok daha önce şampiyonluğa yaklaşacak, ancak bu mümkün olmayacaktır. Detaylı bilgi için bkz. Özgür Topyıldız, *Anadolu Yıldızı Eskişehirspor* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 137-151.

Galipleri Kupası'nda art arda turlar atlayacak ve 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yılların başı İzmir'in futbolu için altın dönem olarak anılacaktır.

Türkiye'de futbol mekânsal olarak genişler ve bir dizi değişim yaşanırken, Avrupa'da spor ve futbol çok daha nitelikli ve örgütlü bir hâle almıştır. Diğer alanlarda olduğu gibi adeta onlar kaçıyor, Türkiye kovalıyor ama bir türlü yetişemiyordur. Spor bağlamında mekân ve nitelik sorunu, bilgi-birikimin yetersizliği Türkiye'yi geride bırakıyordu. Oyunun yaygınlaşması yetmiyor, Avrupa'nın iyi takımlarıyla boy ölçüşebilmek için daha fazlası gerekiyordu. 1971 yılında Almanya'ya giden, bir dönem Galatasaray'da da oynamış olan Altaylı Feridun Öztürk, aradaki farkı şöyle anlatmaktadır:

“Gittiğim kasabanın beşinci amatör kümede takımı vardı, orada lisanssız olarak oynadım. Köln'ün amatör takımı maç yapmaya gelmişti, benim attığım gollerle maç 2-2 bitti. Adamlar bir antrenman yapıyordu, ben Altay'da, Gençlerbirliği'nde öyle antrenman yapmamıştım. Almanya'da beşinci amatör kümede oynayan takımın bile idman için üç-dört tane çim sahası vardı. Soyunma odaları çok iyiydi, sıcak su akan duşları vardı. Oysa biz Galatasaray'da koşmak için Belgrad Ormanı'na gidiyorduk. Gençlerbirliği'nde oynarken idmandan sonra üç tane duş vardı, herkes sıraya girerdi duş yapmak için. Bir tanesi de bozuktu, soğuk su akardı. Ben beklememek için hep soğuk suyla duş yapardım.”³⁸³

Türkiye futbolda oyunu yoğun şekilde pratik ve bunun getirdiği teknik beceri noktasında yetkindi. Dönem dönem yurt dışına transfer olan oyuncular bunun ispatı niteliğinde değerlendirilmektedir.³⁸⁴ Fakat atletik yönden zaafiyet halen devam etmekte ve futbolun mekânlarının, sportif idmanın nitelik yetersizliği aşikâr durumdadır. Bundan sonraki dönemde, adeta 1920 ila 1930 arasındaki yaygınlaşmanın 1930'lu ve 1940'lı yıllarda nitelik artışıyla desteklenmesine benzer şekilde, İstanbul'da futbolun mekânına ilişkin gayretler, niteliğin geliştirilmesi yönünde olacaktır.

³⁸³ Feridun Öztürk, “Altaylı Feridun”, röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos, Yayımlanma tarihi: 31 Ağustos 2013. Erişim tarihi: 30 Nisan 2020,” <https://dinyakos.com/2013/08/31/feridun-ozturk-altayli-feridun>

³⁸⁴ Bülent Esel, Can Bartu, Engin Verel, Metin Oktay, Şükrü Gülesin ve daha birçok oyuncu, bu dönemde ve öncesinde Türkiye'den Avrupa'ya transfer olmuşlardır.

1976 ile 1984 yılları arasında Trabzonspor şampiyonluklar kazanırken İstanbul'da büyük kulüplerinin öncelikli gündemi tesisleşme olmuştur. Fenerbahçe çok daha erken dönemden kalan stadyumu ve Dereağzı'ndaki saha ile öncü şekilde tesisleşmiştir. Nitekim bu dönemde Trabzonspor ile rekabetin başını çeken İstanbul kulübü Fenerbahçe'dir. Buna karşın Beşiktaş'ın Şeref Stadi yoğun kullanım sebebiyle artık toprak niteliğini kaybetmiş, betonlaşan zeminden ötürü gözden düşmeye başlamıştır. Beşiktaş'ın yeni tesislerine geçmesi için çalışmalar bu dönemde başlatılmıştır.³⁸⁵

Resim 6 - 1982 yılında Zeytinburnu'nun yamuk formundaki futbol sahaları.
(Kaynak: sehirharitasi.ibb.gov.tr, Arşiv)

Galatasaray ise neredeyse Taksim Stadi'nı kaybedeliberi göçebe durumdadır. Ali Sami Yen Stadi'nin tesisleşmesi uzun bir süreç sonunda mümkün olmuş, buranın stadyuma dönüşümüyle idman sahası arayışları başlamıştır. Sarıyer'de, Altunizade'de, Cevizli Tekel Fabrikası'nın sahasında idman yapan Galatasaray, 1970'li yıllarda Florya'da bir arazi üzerinde antrenman tesisleri yapmaya

³⁸⁵ Milliyet, 24 Kasım 1979.

çalışmaktadır. Nitekim Trabzonspor'un şampiyon tamamladığı 1979-80 sezonunu Beşiktaş 9. sırada, Galatasaray ise 11. sırada tamamlamıştır. Her iki kulüp de aşikâr bir sportif krizle karşı karşıya kalmıştır. Buradan çıkışın yollarını yeni futbol mekânlarının teşekkülünde ve futbol organizasyonun niteliğinin artışında aramaktadırlar. Galatasaray'ın Florya'daki toprak idman sahası 1980 yılının Kasım ayında³⁸⁶, Beşiktaş'ın Fulya'daki *"su tutmayan, çamur yapmayan, oldukça yumuşak nitelikteki"*³⁸⁷ yeni futbol sahası ise resmen 1983 yılında açılmıştır.

Kullanımında kulüplerin tek söz sahibi olduğu bu yeni futbol mekânları, futbol idmanının nitelik artışına imkân sağlayan oldukça önemli bir gelişmedir. Semt kulüplerinin ekonomik güç kaybı ile organizasyon ve rekabet kapasitesinin düşmesi sonrasında Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray'ın İstanbul'un nitelikli insan kaynağını kullanma kapasitesi zayıflamış, arsa-sokak futbolunun ulusal düzeye taşınması için futbolun mekânının yeniden organizasyonu kaçınılmaz olmuştur. Şehir sathında futbolun pratik edildiği mekânların tarihsel olarak zirvede olduğu, şehir sathında en az 164 adet nizami futbol sahası bulunan bu dönemde İstanbul'un güçlü kulüplerinin tarihsel ve sportif birikimi, yalnızca kendilerin kullanımına tahsis edilmiş olan bu yeni futbol sahaları sayesinde mekâna kayıtlanacak, genişleyecek ve 1980'li yılların sonundan itibaren gerçekleşen uluslararası başarıların kapısını açacaktır.

3.3.3 Yükseliş, Diaspora ve Başarı (1983-2002)

İstanbul'da yaşanan kentleşme süreci, küresel ekonominin öncü şehirleriyle benzer şekilde gerçekleşmiş, 1980 sonrasında ise bu süreç hızlanmıştır. Paris'i ve Fransa'yı bu açıdan inceleyen Henri Lefebvre'e göre toplumsal dönüşümün motoru olan sanayileşme ile kent sorunsalı başlamaktadır. Şehir artık diğer etkenlerin neredeyse tümüne baskın gelen sanayileşmenin belirleyiciliğinde gelişir. Kent kaynakları sanayinin ihtiyaçlarına tahsis edilir. Bir doğal enerji kaynağı ya da su kenarı, sanayi tarafından işgal edilir. Yaşam artık bu noktadan

³⁸⁶ Milliyet, 30 Kasım 1980.

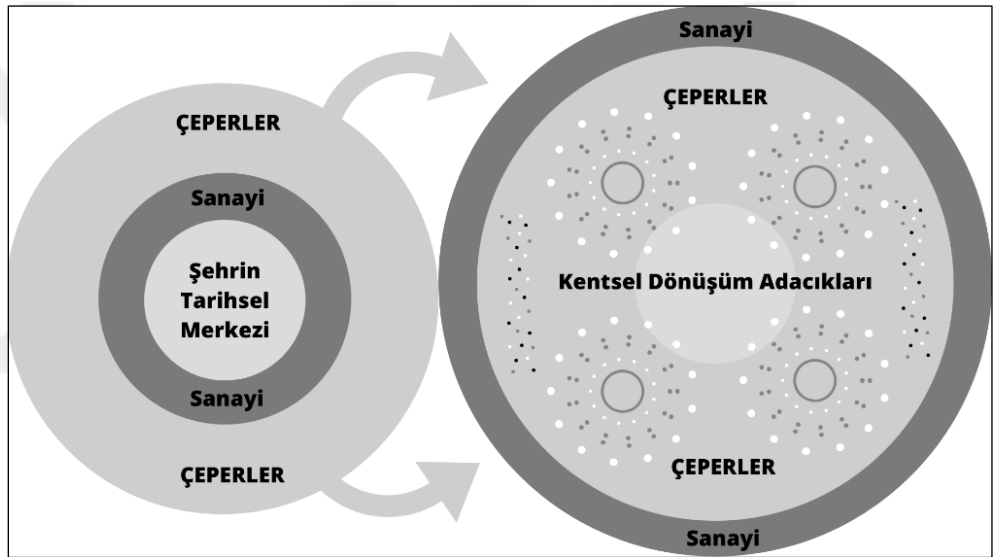
³⁸⁷ Milliyet, 12 Şubat 1982.

sonra sanayi tesisleri odağında, yeni bir üretim ilişkisi dahilinde gelişmektedir. Eşzamanlı olarak toprağa dayalı üretimde kaynağın kısıtladığı yerlerden kırsalın kente akışı da böylece başlar. Şehre yeni gelenler, sanayi merkezlerinin etrafına yerleşirler. Kentsel süreçlerin bir safhasına gelindiğinde ise çok merkezli şehirde nüfus giderek artar ve zaman içerisinde sanayi tesisleri, kentin konut bölgesi dışına taşınmak zorunda bırakılır. Kentte biriken sermaye ile oluşan merkezlessiz kent artık yüzünü diğery yöne dönmüştür; çünkü sanayi tesisleri artık merkez vasfından çıkarak konut alanlarından ardına, kentin yeni çeperinde konumlanmıştır. Bunun sonucunda şehirde sanayiden boşalan alanlar ve işçisi sınıfının meskenleri, artık toprak spekülasyonunun mahalli hâline gelecektir.

İstanbul örneğinde kentin çok merkezliliği ve hatta merkezlessizliği açısından gecekondulaşma mahalleleri Lefebvre'in yaklaşımına yakın görünmektedir. Banliyöde ve gecekonduda yaşayanlar, tarımla ve küçük ölçekli de olsa hayvancılıkla uğraştıklarından ötürü, hâlen kırsal yaşamın öğelerini gündelik yaşamlarında taşımaktadırlar. Bu durum aynı zamanda kentsel tecrübenin işgücüne bağımlı ekonomisinin olumsuz etkilerine karşı kısmî bir güvencedir. Henüz kırla bağ kopmamıştır ve kentsel kriz, bu aşamada politik bir angajmana dönüşmemiştir. Buna karşın kamu yatırımları tarafında gecekondulaşma, banliyöden fersah fersah uzaktadır. Erken dönem gecekondulaşma mahallesinde gündelik yaşamın neredeyse tamamı, informel bir akış üzere işlemektedir. İstanbul'da futbol sahalarının patladığı yıllar, daha önceki bölümlerde açıklandığı üzere böyle bir dönemde, gecekondulaşmayla eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir. Zaman içerisinde alt yapı yatırımlarının yetersizliği, kentle kurulan ilişkideki problemlerle birlikte gecekondunun krizini üretmiş ve nihayetinde bu durum, gür bir sesle politik alana taşınmıştır.

Yerleşim birimleri yakınlarındaki boş arsalar, kullanım ve erişim kolaylığı ile İstanbul'da futbolun yaygınlaşma döneminin futbol mekânıdır. Geçmişte şehir içerisindeki nitelikli alanların bir kısmının futbol sahasına dönüşümü gerçekleşirken, kırdan kente yoğun göçle oluşan mahalle arasındaki boş ve görece niteliksiz alanlar, futbol sahası olarak kullanılır olmuştur. Bu niteliksiz

alanlar basit aletler yardımıyla tümsekleri düzlenerek ya da çukurları doldurularak toprak futbol sahalarına dönüştürülmüşlerdir. Aynı zamanda mahalledeki çocukların da oyun alanı olan bu boş arsalardan bir kısmı, zamanla yalnızca futbol sahası olarak kullanılır olmuştur. Bu dönemde inşa edilen okulların bahçeleri, yine önemli birer futbol sahası vazifesi görerek öğrencilerin toprak ya da asfalt zeminde futbol oynamasına ve diğer sporları yapmasına imkân vermekteydi. Semt sahalarında, boş arsalarda, henüz arabaların çok seyrek geçtiği sokaklarda oynanan futbol, şehrin sosyal yaşamını ve futbol kültürünü besleyerek yetenek havuzunu, insan kaynağını olabildiğince genişletmiştir.

Görsel 3 – Henri Lefebvre’in şehirlerin sanayi sonrası gelişim sürecine ilişkin teorisinin modellemesi.

Dönemin tanıklarından aktarıldığı üzere yetenekli amatör gençler, adım adım bir üst aşamaya çıkarak semt sahalarında düzenlenen turnuvalarda kendilerini göstermekte ve profesyonel takımlara tarafında beğenilme şansına sahip olmaktadır. 1980’lerin başında İstanbul’un futbol manzarası, oyunun yoğun şekilde pratik edildiği, futbol ağının oldukça gelişkin olduğu, sayısız turnuvanın organize edildiği ve futbolun fazlasıyla kiteselleştiği bir görünüm arz etmektedir.

1980 sonrası dönemde şehrin profesyonel futbolu ve uluslararası düzeydeki temsili, önceki yıllardan pek farklı sonuçlar vermemiştir. 1982 Dünya Kupası Elemeleri'ndeki başarısızlığın ardından çekilen *Futboliye* adlı sinema filmi, rekabette öne geçmek adına çoğunluğu Yugoslav kökenli olan yabancı futbolculara ödenen yüksek ücretlerini ve buna karşın uluslararası düzeyde başarısızlığın sürmesini hicvetmektedir.³⁸⁸ Milli Takım düzeyinde ise 1986 Dünya Kupası Elemeleri'nde yaşananlar, öncekilerden farklı değildir. Toplam 2 gol atabilen ve Romanya deplasmanında aldığı beraberlikle eleme grubunu 1 puanla tamamlayan Türkiye, İngiltere'ye karşı oynadığı ilk maçta 8-0, ikinci maçta 5-0'lık skorla mağlup olmuştur. 1987 yılında bir kez daha İngiltere'yle karşılaşıldığında makus talih değişmeyecek, Türkiye A Milli Futbol Takımı bu maçı da travmatik şekilde, yine 8-0 kaybedecektir.³⁸⁹ Buna karşın kulüp takımları düzeyinde 60'ların sonunda başlayan hareketlenme, futbolun Türkiye'de İstanbul haricinde de güçlü birikim havzalarına sahip olduğunu göstermektedir. Anadolu futbolunun yükselişi ve İstanbul'un düşüşü Trabzonspor'u zirveye yaşımış, 1976 - 1984 yılları arasında ligi domine eden Bordo-Mavililer Türkiye'nin futbol manzarasında yeni bir resim oluşturmuşlardır. Rekabetteki güçlü konumu yara alan İstanbul, bir yandan düşüşün sebeplerini irdelemekte ve aynı dönemde yeni bir atılım yapmaktadır. 1970'lerin sonundan itibaren İstanbul'da bazı sahalarda yaşanan nitelik değişimi, kulüplerin yeniden organizasyonunu mümkün kılmıştır. Değişen politik atmosferle ekonomik olanakların gelişmesi ve Avrupa'yla artan etkileşimin sonucu olarak İstanbul kaybettiği gücü geri toplamaya başlayacaktır.

1980 Askeri Darbesi ertesinde, 24 Ocak Kararları'nın ve bu kararların arkasında ismi olan Turgut Özal'ın merkezinde olduğu yeni bir dönem Türkiye için başlamıştır. Her alanda liberalleşmenin egemen olacağı bu yeni dönemde ihracata yönelen ekonominin dış pazar arayışları, döviz alım-satımının serbest bırakılması ve yurt dışı kaynaklı sermaye girişinin kolaylaşması Türkiye'nin

³⁸⁸ Yönetmen Osman F. Seden, *Futboliye* (1983: İstanbul, Mine Film, 1983).

³⁸⁹ TFF, "A Milli Takım'ın Oynadığı Tüm Maçların Detayları", Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020, <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=425>.

dünya ile irtibatının artışının motoru olmuştur.³⁹⁰ 1961'den bu yana devam eden Avrupa'ya işçi göçüyle birlikte oluşan diasporanın etkisiyle yeni bir bilgi-birikim ve insan kaynağı girişi, yine bu dönemde gerçekleşecektir. Zamanla artacak şekilde futbol, Almanya'dan Türkiye'ye tersine göç çarkını hızlandıracaktır.

Bu dönemdeki gelişmelerin şehirleşmeye yansıması ise yatırımlarının artması ve gecekondu tapu hakkı verilmesi, İstanbul'a göçün artarak devamının yanı sıra ihracata dayalı ekonomik modelin bir sonucu olarak Türk Lirası'nın değerinin düşmesi ile birleşerek şehirde toprak spekülasyonunun önünün fazlasıyla açılmasıdır.³⁹¹ Bununla birlikte 1984 yılında yerel yönetimlerin yetkileri ve ekonomik imkânları artırmış ve imar planlarının yapımı ve denetimi de yerel yönetimlere bırakmıştır.³⁹² Gecekondu apartmanlara dönüşümü hızlanmış, nüfus yoğunluğu artmaya başlamıştır. Evlerin büyük ölçüde apartmana dönüşümünü 1980'den daha erken zamanda gerçekleştiren ilçelerden biri ise Kadıköy'dür.³⁹³ Ayrıca doğal sınırlarına ulaşan bazı ilçelerde nüfus artış hızı yavaşlamıştır. Zeytinburnu şehrin 1945 sonrası en hızlı gelişen ilçesi iken artık nüfus kaybetmeye başlamıştır.³⁹⁴

Tüm bunların şehirde futbolun mekânı için anlamı, mahalle arasında kalan niteliksiz alanların, futbol sahalarının yapılaşma baskısına maruz kalmaya başlamasıdır. 1990 yılına yaklaşıldıkça eski yerleşik semtler Fatih, Kadıköy, Beyoğlu, Şişli ve Zeytinburnu büyük ölçüde arsa futboluna kapanmaktadır. Yapılardaki dönüşüm ve arsa rantının yükselişi, İstanbul içerisinde demografik bir hareketlilik başlatmış ve yeni göçlerle birlikte kentin çeperi daha da genişlemiştir. Bu gelişmeyle paralel olarak 1985 yılında Boğaziçi'nde ikinci köprünün temeli atılmış, inşaat 1989 yılında tamamlanmıştır. Böylece şehri

³⁹⁰ Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2013): 218-221.

³⁹¹ Kemal Karpat, *Kısa Türkiye Tarihi*, 220-221.

³⁹² Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 138.

³⁹³ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 171.

³⁹⁴ Tekeli, *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*, 173.

kuzeyden saran yeni bir kuşak oluşmuş, şehrin desantralizasyonuna ve yeni yerleşimlere bir yeni aks daha eklenmiştir.

Haliç'in sanayiden arındırılması, bu dönemde şehir sathında yapılmış ve kentsel mekânda önemli değişmeler yaratan kritik bir dönüşümdür. 1984 ile 1989 yılları arasında Haliç sahili ve Kağıthane Deresi'nin aşağı çığırı sanayiden arındırılmış, fabrikalar ve atölyeler taşınarak Silahtarağa'ya dek 8 kilometrelik kıyı şeridinin büyük bölümü kamuya açılmıştır.³⁹⁵ Oluşturulan rekreasyon alanlarında ayrıca futbol sahaları oluşmuş, şehrin eski yerleşik semtlerinden Balat, Kulaksız, Hasköy, Kasımpaşa, Sütlüce sahilinde yeni ve nitelikli futbol mekânları ortaya çıkmıştır. İmrahor ve Silahtarağa caddeleri boyunca 10, Balat ve Hasköy sahilinde ise 5 yeni futbol sahası oluşmuştur. (TABLO 5) Yeni dönemin futbol sahaları, doğrudan kent plânının bir parçası olması yönüyle nitelikli birer futbol mekânı olarak inşa edilmişlerdir. Zemin toprak dahi olsa sahaların etrafı çevrilmiş, nizami ölçüler gözetilmiş ve bazılarında sosyal tesisler inşa edilmiştir. Bu dönemde Balat'ta top peşinde koşan 1977 doğumlu Fatih Akyel, arsa-sokak futbolundan Galatasaray'a, uluslararası başarılarla ve Avrupa'ya ulaşan serüveninin erken dönemini ve Haliç'in sanayiden arındırılmasının futbola etkisini şöyle anlatmaktadır:

“Sokaklardan geldim ben. Balat'ın Karagümrük'ün sokaklarında top oynuyordum. Balat çarşısına yakın yerde bizim arsa dediğimiz taşlık bir yer vardı, orada 5'e 5 yahut 6'ya 6 oynuyorduk. Dizler dirsekler kan içinde kalırdı. Sahil park olmuştu sonra, orada maç kurar oynardık. Sonra saha da yapıldı oraya, etrafta başka da pek bir yer kalmamıştı. Sabahtan akşama kadar günde 5 maç, 6 maç yaptığımı bilirim. Toprak zeminde, beton zeminde, ağaçların arasında top oynayıp da engellerle mücadele ediyorduk. 11 yaşında seçmelere gittim, Galatasaray alt yapısına seçildim. Profesyonel olana dek idmanlar için Balat'tan Florya'ya gidip gelmeye başladım. İdmandan dönünce mahallede birkaç maç daha oynayardım, zaten mahalle arkadaşlarıyla oynanan oyunun zevkini hiçbir yerden alamazsınız. Altınay ile mahalle maçı yapardık, orası yukarı mahalleydi. Hafta sonuna gün alınırdı, sözleşilirdi. Cumartesi'yi heyecanla beklerdim, maç günü heyecandan sanki kalbim yerinden

³⁹⁵ Dikmen Bezmez, “The Politics of Urban Waterfront Regeneration: The Case of Haliç (the Golden Horn), Istanbul”, *International Journal of Urban and Regional Research*, 32 (2008): 815-840.

çıkardı. Çok severdim o maçları. Hem o dönem Serpil Hamdi Tüzün vardı Beşiktaş'ta, rahmetli Salih Bulgurlu vardı Galatasaray'da, Karagömrük'te Lağım Osman (Odman) Hoca vardı. Böyle sokakta oynayan çocukları keşfedip, bulup kulüplere getirirlerdi.”³⁹⁶

1980'lerin sonunda Fatih Akyel ve arkadaşları Galatasaray alt yapısına dâhil olurken yakın tarihlerde, 1989 yılında Galatasaray takımı Avrupa Şampiyon Kulüpler Kupası'nda yarı final maçı oynamaktadır. O güne değin Türkiye'nin kulüpler düzeyinde elde ettiği en büyük başarı olan bu karşılaşma, Türkiye'nin futbolunda bir şeylerin değişmeye başladığını göstermektedir. 1984 yılında göreve gelen Alman teknik direktör Jupp Derwall'in yardımcılığını yapan Mustafa Denizli, 1987 yılında devraldığı teknik direktörlük görevinde çitayı daha yukarıya koyacaktır. Almanya doğumlu oyuncuların yanı sıra Yugoslav yabancılarla birlikte Türkiye'nin insan kaynağı ve bilgi-birikimi meyvelerini vermeye başlamıştır. Bu dönemde halen Milli Takım düzeyinde travmatik mağlubiyetler alan Türkiye, kulüpler düzeyinde uluslararası alanda önemli bir çıkış yakalamıştır. Bu durumun bir tesadüf ya da birkaç kişinin ortaya çıkardığı bir mucize olmadığı ise zamanla görülecektir.

Türkiye'nin futbol birikimi, büyük kulüplerin yeni futbol mekânlarına kayıtlanmaya başlamıştır. Yabancı dil bilen ve yurt dışı bağlantılara sahip bazı emekli futbolcular³⁹⁷ ve futbol yöneticileri³⁹⁸, bu dönemde kilit rol oynayacaklar ve Batı Avrupa'nın bilgi-birikimini Türkiye'ye taşıyan Gordon Milne, Jupp Derwall gibi Avrupa'nın önde gelen teknik direktörleri ile kulüp arasında köprü vazifesi göreceklerdir. Yurt dışı tecrübesi ve bağlantıları güçlü Serpil Hamdi Tüzün'ün yol göstericiliğinde 1975 yılında kurulan Beşiktaş Özkaynak Düzeni, organizasyon ve bilgi-birikim artışıyla 1980'lerin başından itibaren bir model oluşturmaya başlayacaktır.³⁹⁹ Dönemin Beşiktaş alt yapısı, eski milli futbolcu Saffet Sancaklı'nın aktardığı üzere sokak futbolunu temel alan bir yapıdadır:

³⁹⁶ Fatih Akyel, 20 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

³⁹⁷ Bir örneği Bahattin Baydar için bkz. Fethi Aytuna, *Çamurdaki Yıldızlar*, 200-201.

³⁹⁸ Bir örneği Alp Yalman için bkz. Osman Tanburacı, *Lisedeki Sarı Tribündeki Kırmızı*, Cilt 1 (İstanbul: Filmon, 2016): 133-154.

³⁹⁹ Serpil Hamdi Tüzün, “Özgüvene parmağınızla dokunabilirsiniz”, röportaj Onur Yazıcıoğlu, Goal.com. Yayımlanma tarihi: 1 Ağustos 2010. Erişim tarihi: 10 Nisan 2020,

“10 yaşında Kültürspor’da top oynarken Akaretler Sahası’nda bir turnuva oynadım. 1976 senesiydi, şimdi orada Beşiktaş’ın kulüp binası var. O zamanlar Serpil Hamdi Tüzün ile Sanlı (Sarılioğlu) Abi bakıyordu alt yapıya. 96 takım katılmıştı, oradan Beşiktaş’a oyuncu seçiyorlardı. Gol kralı oldum o turnuvada, beni de istedi Beşiktaş. Rahmetli babam dedi ki, nasıl gidip geleceksin oraya? O zamanlar Gaziosmanpaşa’dan Beşiktaş’a antrenmana gelip gitme ihtimalim yoktu.”⁴⁰⁰

Yerleşik tesis avantajına sahip kulübün 1983’te Fulya’daki yeni tesislerine geçmesiyle süreç ivmelenecek, şehrin artan ulaşım imkânları tesislere ulaşımı kolaylaştıracak ve arsa-sokak futbolundan gelen oyuncuların futbol eğitimi ile geliştirildiği takım 1980’lerin sonundan itibaren bir süre Türkiye 1. Ligi’ni domine edecektir.⁴⁰¹ Galatasaray ise 1980 yılında yerleştiği Florya’yı 1986 yılında çim sahası olan bir tesis hâline getirecektir. Yine yurt dışı ve ülke içi bilgi-birikim artışıyla beraber kulüp yukarı ivmelenecek, bu dönemde 14 yıllık şampiyonluk hasretine son verecek olan kulüp sonrasındaki yıllarda uluslararası alanda kulüp futbolunun lokomotifi hâline gelecektir.

1980’li yılların sonunda Türkiye’de futbol aynı zamanda yeni bir kurumsallaşmanın eşiğindedir. 1989 yılında Türkiye Futbol Federasyonu, merkezi spor teşkilatından ayrılarak özerk bir yapıya kavuşmuştur. Artık Türkiye’de futbolun birikimi, kendi kendini idare edecek şekilde yeniden örgütlenecektir. Robert Kolej’deki öğrencilik yılları ve sonrasında Halimpaşa’da futbol oynayan Şenes Erzik, bu yeni dönemin ilk federasyon başkanıdır. Türkiye bölgelere ayrılmış, ülkenin dört bir yanından ve tabii İstanbul’dan futbolcularla Genç Milli Takımlar oluşturulmuştur. Kamplara, antrenman programlarına alınan bu seçilmiş oyuncu grubu, Ümit Milli Takım (U21) düzeyinde bir turnuva olan 1991 Akdeniz Olimpiyatları’nda finalist, 1993 Akdeniz Oyunları’nda ise

www.goal.com/tr/news/206/genel/2010/01/08/1733906/özel-serpil-hamdi-tüzün-özgüvene-parmağınızla

⁴⁰⁰ Saffet Sancaklı, “Yeşil Sahalardan Meclis Sıralarına”, röportaj Eyüp Karakuş, Anadolu Ajansı. Yayımlanma tarihi: 12 Aralık 2019. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020,

<https://www.aa.com.tr/tr/futbol/yesil-sahalardan-meclis-siralarina-saffet-sancakli/1671587>

⁴⁰¹ 1989-1995 yılları arasında Beşiktaş 4 lig şampiyonluğu ve 3 Türkiye Kupası kazanmıştır.

şampiyon olacaktır.⁴⁰² Ayrıca 1992 yılında Türkiye 18 yaş altı (U18) Milli Takımı, 1994'te ise 16 yaş altı (U16) takımı Avrupa Futbol Şampiyonası'nı kazanacaktır.⁴⁰³ Türkiye, artık kulüpler düzeyinde çıtasını yükseğe koyarken A Milli Takım'ın yükselişinin ayak sesleri de duyulmaya başlamıştır.

Türkiye'nin futbolu yükselirken, kent sathında arsa-sokak futbolunun devri yükselişi sona ermiştir. Eski yerleşik ve futbol birikimi güçlü ilçelerde futbolun mekânları teker teker kapanmakta, yapılaşma baskısı şehrin çeperine doğru yayılmaktadır. Dönemin başarılı milli futbolcularından 1976 doğumlu Serdar Topraktepe, 1980'lerin sonu 1990'lı yılların başında İstanbul'un futbol atmosferini ve dönemin Genç Milli Takımlar'ının önemini şöyle izah etmektedir:

Aksaray'da büyüdüm ben. Mahmudiye İlkokulu vardı, en çok onun bahçesinde beton zeminde oynardım çocukken. Şehrin göbeğiymiş tabii, top oynayacak yer o zaman bile yoktu artık. Abimin arkadaşları beni Karagömrük alt yapısına götürdü, orada saha bölünür idman yapıldı sabahtan akşama. Takıma girdim. Sonra ben orta ikiye geçince Avcılar'a taşındık. Denizköşkler Mahallesi'nde sabahtan akşama kadar top oynardım. Top oynayacak bir dolu yer vardı orada. Yazın saat 5'e kadar denize girerdik, hadi 7'de sahada buluşuyoruz derdik sonra. Yemek yiyip bu sefer maça başladık. Tatil gününde saatlerce bisiklete binerdik. On kilometre mi diyeyim yirmi mi diyeyim, ta Zeytinburnu'na giderdik. Sonra meyve ağaçlarına dalmanın adrenalini var, köpekten kaçacaksın icabında. Ağaca tırmanacaksın. Başka gün yüzerdik, akşam zaten maç var. Hepsi antrenmandı bunların... O zamanlar Avcılar yazlık bir yerd, çadırlar kurulurdu. Florya, Cennet Mahallesi... Buralar yazın binlerce kampçıyla dolardı. Her yer bomboştu. İddialı mahalle turnuvaları olurdu, bazen yirmi takım katılırdı. Forma diktirirdik. Taşındıktan sonra da Avcılar'dan Karagömrük'e gelip gitmeye devam ettim. Hem bu arada Genç Milli Takımlar'a da gidiyordum. Kendi yaşıma gidiyordum, bir üst yaşa da gidiyordum. Biz bu (Francesco) Totti'leri iki maçta da yendik. Çok iyi oyuncular vardı. Hasan (Şaş), Ali Eren (Beşerler), Ayhan (Akman)... Müthiş bir takımımız vardı. Sonra bu takımlardan gelenlerle bir sürü başka başarılar kazandık işte."⁴⁰⁴

⁴⁰² Bu iki turnuvada U21 Milli Takım'ın başında teknik direktör olarak Fatih Terim bulunmaktadır.

⁴⁰³ Bu iki turnuvada U21 Milli Takım'ın başında teknik direktör olarak Serpil Hamdi Tüzün bulunmaktadır.

⁴⁰⁴ Serdar Topraktepe, 20 Mayıs 2020 tarihi görüşme.

19. yüzyılda İstanbul'da futbolun erken döneminde merkezde olan sayfiye, 20. yüzyıl sonunda yeniden sahnededir. Nüfus yoğun bölgelerde futbol sahaları kaybolurken, şehrin çeperindeki kamp alanları ve sayfiye semtleri⁴⁰⁵ şehirde futbolun yeni mekânlarıdır. Fatih ve Kadıköy'ü merkeze alan 3 ila 5 kilometrelik daire içerisinde neredeyse tüm boş arsalar büyük ölçüde yerleşime açılmış, ikinci halkada yer alan Zeytinburnu, Şişli, Beşiktaş ve Üsküdar büyük ölçüde arsa futboluna kapanmıştır. Arsa futbolu hâlen devam etmektedir, ancak 90'ların ikinci yarısıyla artacak olan otomobil sayısı bu semtlerde sokak futbolu da maziye karışacaktır. İkinci halkada yer alan Bakırköy ve D-100 üzerindeki ilçeler ise bir süre daha arsa-sokak futbolunu muhafaza edeceklerdir ve artan ulaşım imkânları sayesinde kulüplerin nitelikli antrenman tesislerine erişim kolaylaşacaktır. Tesis yönüyle üçüncü halkada, Florya'da yer alan Galatasaray, bu dönemde çeperde ve yeni sayfiyelerde süren arsa-sokak futbolundan en çok fayda sağlayacak İstanbul kulübü olacaktır. Orta sınıfın çoğunlukta olduğu, yoğun apartman yerleşimleri arasında kalan Beşiktaş ve Fenerbahçe'nin tesisleri ise insan kaynağının optimizasyonunda giderek zayıflayacaklardır.

Şehir sathında oyun gerilerken Türkiye'de futbol yeni bir sıçrama yapmanın eşliğindedir. 1996 yılına gelindiğinde A Milli Futbol Takımı, tarihinde ilk kez Avrupa Futbol Şampiyonası'na katılma hakkı kazanmak üzeredir. 1991 ve 1993 Akdeniz Olimpiyatları'nda Ümit Milli Takım'ın başında olan Fatih Terim, bir dönem Sepp Piontek'in yardımcılığını yaptıktan sonra A Milli Takım antrenörlüğü görevini devralmıştır. Başarılı geçen eleme grubunun bitimine az zaman kala Milliyet Gazetesi röportajı için seçilen mekân, Topkapı Sarayı'dır. Babüsselam önünde poz veren Fatih Terim'in fotoğrafının altına *"İktidar, ihtişam, zafer, güç sembolüydü Topkapı ve tarihi Fatih Terim canlandırdı. Spor ordusuyla sanki zaman içinde bir yolculuk yaptı ve Avrupa'nın kalbine Türk korkusunu saldı..."* yazılacaktır.⁴⁰⁶ Türkiye'de futbolun taşıdığı tarihsel bagajın açık bir tezahürü olan bu ifade biçimi, futbolun en baştan belirlenen hedefine

⁴⁰⁵ Murat Daltaban, "Sayın Kamp Sakinleri...", *Sayfiye: Hafiflik Hayali*, ed. Tanıl Bora (İstanbul: İletişim Yayınları, 2014): 143-150.

⁴⁰⁶ Milliyet, 4 Eylül 1995.

doğru güçlü adımlar attığını gösteriyordu. Türkiye artık elit futbolcu ürettiği kadar futbol antrenörlüğünde de erken dönemde futbolla tanışan liman şehirlerinin insan kaynağı kullanılıyordu. Bu dönemde başarılı takımların başında yer alan Mustafa Denizli İzmir futbolundan, Fatih Terim ise Adana futbolundan gelmişti ve asırlık futbol birikiminin çiçeğe durduğu zamanların kahramanları olacaktı. Aynı zamanda Türkiye Futbol Federasyonu bünyesinde de futbolun mekânsal ve organizasyonel niteliğini artırma çabaları sürmektedir. Dönemin yöneticilerinden Candemir Berkman, yapılanları şöyle anlatmaktadır:

Türkiye'deki bütün profesyonel takımların görüntüleri, antrenörlerinin ve tesislerinin kontrolünü yapan bir bölümün başkanı oldum. Türkiye'nin aşağı yukarı her bölgesini dolaştım, antrenörlerin durumunu inceledim. Her alt yapının ve A takımların çim sahası olması mecburiyeti getirdik. Takımlara baskı yapınca iş kendiliğinden doğruya girdi. Şimdi her takımın antrenman tesisi ve stadı var. Bu benim devremdeki baskılı kontrolden dolayı bu hale geldi.⁴⁰⁷

Nihayetinde, 1980 - 2000 arasında Türkiye'de futbolun mekânına yaygın bir yeni form eklenmiştir. İstanbul'un Trabzonspor'a karşı rekabette geri kaldığı yıllarda başlayan tesisleşme ile geleneksel futbol sahalarının yanı sıra kullanım hakkı yalnızca bir kulübe ait olan, niteliği artırılmış futbol mekânları ilave edilmiştir. Yüzyıl ortasında profesyonelleşme ile tam zamanlı işe dönüşen futbol, 1980'den itibaren dış dünyadan izole edilerek bir ihtisas alanına dönüşmüştür. Bunu sağlayan, bilgi-birikimin mekâna kayıtlanmasını mümkün kılan yeni ve nitelikli futbol mekânları, kulüplerin antrenman tesisleridir.

Arsa-sokak futboluna antrenman ve organizasyonun eklenmesi sonrasında Türkiye'nin futbolu zincirlerini kırmaktadır. Ayrıca 1980'li yıllardan itibaren Türkiye futboluna katılan Almanya başta olmak üzere diaspora kaynaklı oyuncular, Avrupa'nın futbol birikimiyle kurulan etkileşime yeni bir halkayı eklemişlerdir. Bilhassa A Milli düzeydeki tüm başarılarda birden fazla gurbetçi

⁴⁰⁷ Candemir Berkman, "Demir Canlı Futbolcu", röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos. Yayımlanma tarihi: 18 Haziran 2014. Erişim tarihi: 5 Nisan 2020, <http://dinyakoskrampon.blogspot.com/2014/06/candemir-berkman-demir-canli-futbolcu.html>

oyuncunun yer almış, zaman içerisinde artan etkileşim ve tersine futbolcu göçü ile Türkiye'nin futbolu Batı Avrupalı rakiplerine bir adım daha yakınlaşmıştır. 1990'ların ortası bu açıdan bir başka dönüm noktasıdır. Nispeten seyrek şekilde seyreden tersine futbolcu göçü, artık hem kulüpleri hem de Milli Takımlar'ı besleyecek boyuta bu dönemde ulaşacaktır. Nitekim Türkiye A Milli Futbol Takımı'nda Almanya doğumlu olup da 10 milli maç barajını geçen ilk futbolcu Erhan Önal'dır. 1979 ile 1989 yılları arasında milli formayı giymiştir. Bu sıralamada ikinci oyuncu ise Ogün Temizkanoğlu'dur, 1990 ile 2002 yılları arasında milli formayı giymiştir. A Milli formayla 10 maça en erken dönemde ulaşan üçüncü futbolcu ise 1994-2004 yılları arasında A Milli formayı terleten Tayfur Havutçu'dur. Sonrasındaki yıllarda çok sayıda oyuncu bu sayıya ulaşacak ve Almanya, Türkiye A Milli Takımı'nın ve kulüplerin birincil insan kaynağına dönüşecektir.⁴⁰⁸

Resim 7 - Uydu fotoğraflarında Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri'nin 1982 yılındaki (solda) ve 2006 yılındaki görüntüsü. (Kaynak: sehirharitasi.ibb.gov.tr, Arşiv)

Almanya ile bir süredir devam eden etkileşimin arttığı ve Almanya'dan gelen oyuncuların sayısının çoğaldığı bu günler, aynı zamanda uluslararası maç tecrübesinin de arttığı bir dönemdir. Buna karşılık 1995 yılında Bursa'da yapılan Ümit Milli Takım kampında Türkiye'de futbolun geleceğine ilişkin oldukça çarpıcı bir tespit yapılmaktadır. Türkiye'nin arsa-sokak futbolunu kulüplerin

⁴⁰⁸ Türkiye Futbol Federasyonu Bilgi Bankası'ndan derlenmiştir.

ekonomik gücü ve bilgi birikim ile destekleyerek uluslararası alanda yarışmacı kılan duayen futbol adamları, tüm bu başarıların gölgesinde gelecekte olacakların da farkında görünmektedirler. Dönemin Ümit Milli Takım oyuncusu Serdar Topraktepe, şu çarpıcı sözleri aktarmaktadır:

Eskilerden size çok ilginç gelecek bir şey anlatayım. Dün gibi hatırlıyorum, biz bir gün Ümit Milli Takım kampı için Bursa'dayız. Sene 95 ya da 96. Bilirsiniz, hocaların hocası Gündüz Tekin Onay vardır. Hoca bizim kampımıza uğramıştı. Herkes etrafında toplanmış, bütün hocalar falan, Gündüz Hoca'yı dinliyoruz. Birisi bir soru sormuştu, soruyu duymadım ama hatırlıyorum aşağı yukarı 77-78'den beri, 80'den beri küçük yaşlarda oyuncu sayımız azalıyor dedi hoca. Minik takımlarda iyi gruplar kurmakta zorlanıyoruz, oyuncu azalıyor dedi. Biri 'niye hocam' dedi oradan. Gündüz Hoca dedi ki, daha da kötüye gidecek bu, çünkü sokak futbolu bitiyor, her yer apartman doldu dedi. Hiç unutmam, döndü. Serdar dedi, mahalle arasında taş koyup maç yaptın mı hiç dedi bana. Her şeyin farkındaydı yani.

Şehirde futbolun mekânı önemli bir dönüşüm geçirirken, profesyonel düzeyde yukarı doğru ivmelenmesi sürmektedir. 1996 Avrupa Şampiyonası'nın ardından bu kez başarı yeniden kulüpler düzeyinde yakalanacak ve Fatih Terim'in liderliğindeki Galatasaray, 2000 yılında UEFA Kupası'nı ve Süper Kupa'yı kazanacaktır. Aynı yıl başında Mustafa Denizli'nin yer aldığı A Milli Takım bir kez daha Avrupa Şampiyonası'na katılacak ve çeyrek finale ulaşacaktır. Ertesi sene Türkiye, 1949 yılında oynanan maçtan önce ısınmanın lâzım geldiğini öğrendiği Avusturya'yı 5-0 yenecek ve 1954 yılından sonra ilk kez Dünya Kupası'na gitme hakkı elde edecektir. 2002 yılında Güney Kore ve Japonya'da düzenlenen Dünya Kupası adeta bir rüya gibi geçecek ve Türkiye, Trabzon'un futbolunun birikimini taşıyan Şenol Güneş'in antrenörlüğünde turnuvayı 3. sırada tamamlayacaktır.

Nihayet Türkiye'nin futbolu, yüz yılı aşkın birikimiyle tarihsel hedefine ulaşmıştır. Bu çıkışa Anadolu kulüpleri de katılacak ve 2001-02 sezonunda Denizlispor, 2002-03 sezonunda Gençlerbirliği UEFA Kupası'nda son 16 turuna erişecektir. Bu sırada, 2002 yılı itibariyle örneklem dahilindeki İstanbul ilçelerinde 114 futbol sahası bulunmaktadır. (TABLO 5) 2002 yılı itibariyle, 1982 yılına kıyasla örneklem dahilindeki ilçelerde futbol sahalarının yaklaşık olarak

3'te 2'si kaybedilmiştir. Daha önemlisi, sokak ve kent içi oyun alanların adım adım kapanmaktadır. Böyle bir ortamda başarılı dönem ve artçıları biraz daha sürecek, İstanbul'un arsa-sokak futbolundan yetişen son elit futbolcusu Arda Turan'ın bir parçası olduğu A Milli Futbol Takımı, yine Fatih Terim antrenörlüğünde 2008 Avrupa Şampiyonası'nı 3.'lük madalyasıyla tamamlayacaktır. Bu turnuvada İstanbul'da yetişen 9 futbolcu kadroda bulunur iken, İstanbul kentsel dönüşümün şehrine dönüşecektir. Futbol şehrin çocuklarının gündelik hayatından dışlanırken nizami sahalarının azalması sürecek ve aradan geçen yılların ertesinde 2016 Avrupa Şampiyonası'nda İstanbul'da doğmuş yalnızca 1 oyuncu yer alacaktır.⁴⁰⁹

3.4 Kentsel Dönüşüm ve Şehirde Futbolun Krizi Dönemi (2003 - 2019)

İstanbul'da kentsel dönüşüme ilişkin ilk uygulamalar, ölçeği geniş dahi olsa uygulaması sınırlı kalan ulus-devletleşme sürecindeki şehir planlama ve yeniden imar faaliyetlerinin yanı sıra 1980 sonrasında şehrin bazı gecekondu bölgelerinde yapılan yeniden inşa faaliyetleridir. Kırdan kente göç ile şehrin çeperinde oluşan toplumsal mobilizasyon yukarıdan aşağı yönlendirilememiş, kısıtlı alanda ve işlev odaklı yapılan kentsel planlama ve dönüşüm faaliyetleri kentin hâkim manzarasını şekillendirecek boyuta varamamıştır.⁴¹⁰ Kentleşme bağlamında gecekonduyu olumsuzlayan söylemin ilanihaye devam etmesine karşın oluşan yeni sınıfsallık tabanda güçlenerek kentleşme pratiklerini etkilemiş, Türkiye'nin toplumsal yapısını ve siyasetini dönüştürmüştür.⁴¹¹ 1980 sonrasında artan bir hızda gecekondu apartman olurken, kat mülkiyeti bazlı yapılaşma kent içi imar faaliyetleri için istimplâki imkânsız kılmıştır. Bu sürecin sonunda bütüncül bir kentsel dönüşümün İstanbul'un gündemine yerleşmesi, ancak 1999 Marmara Depremi sonrasında gerçekleşmiştir.

⁴⁰⁹ Arda Turan.

⁴¹⁰ Murat Cemal Yalçın vd., "İstanbul Dönüşüm Coğrafyası", içinde *Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar*, ed. Ayfer Bartu Candan ve Cenk Özbay (İstanbul: Metis Yayınları, 2014): 52.

⁴¹¹ Gecekondu mahallelerinde erken dönem siyasi hareketlenme için bkz. Kemal Karpaz, *Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm*, 247-284.

Depremi peşi sıra gelen siyasal krizler ve 2001 ekonomik krizi neticesinde kentsel dönüşümde kısa sürede bir atılım yaşanmamış, söylem düzeyinden uygulamaya geçiş ancak birkaç yıl sonrasında mümkün olabilmektedir. 2002 yılında iktidara gelen Adalet ve Kalkınma Partisi, kuruluşundan itibaren alt yapı ve kentsel mekân odaklı yatırım faaliyetlerini teşvik etmiş ve ülke sathında imar faaliyetlerini hızlandırmıştır. Benimsenen ekonomik modelin sahaya yansımaları neticesinde inşaat sektörü, büyümenin motoru hâline gelmiştir.⁴¹² Geçmiş dönemden birikimli şekilde artarak gelen kat sayıları, inşaat finansmanı ve rantın paydaşlarca bölüşümünün öncelendiği kentsel dönüşüm modelinde daha da yükselerek kentsel rant büyümüştür. Birbirini besleyen etkenlerin sonucu olarak kentsel dönüşüm, İstanbul’da mekâna ilişkin başat unsur hâline gelmiştir.

Ekim 2011’de gerçekleşen Van Depremi, kentsel dönüşüm süreçlerini hızlandıran elim bir hadisedir. Ülke sathında niteliksiz yapı stokunu en hızlı şekilde dönüştürmeyi amaçlayan “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun”, Van Depremi’nin acı sonuçlarının ertesinde, 2012 yılında çıkarılmıştır.⁴¹³ Böylece kentsel dönüşüm süreci, toprak spekülasyonunun en yoğun olduğu ve bir büyük deprem bekleyen İstanbul’dan başlayarak yeni bir ivme kazanmıştır.

Henri Lefebvre’e göre sanayinin kentte biriktirdiği sermaye, sanayinin kuşattığı ve motoru olduğu şehri bir sonraki safhada kaçınılmaz biçimde toprak spekülasyonunun kucağına itmektedir. Gayrimenkul üzerinden oluşan yeni piyasa, finans kapitalin yardımıyla şehirde yeni bir mekânsallık talep ederek düşük gelirliilerin yaşadığı ya da eski tarihli evlerin ve sanayi tesislerinin yer aldığı bölgeleri kentin merkezine yakınlığına göre yeniden değerlendirmektedir.⁴¹⁴

⁴¹² İnşaat sektörünün yıllara göre büyüme ve istihdama etkisi için bkz. Koray Yılmaz ve Demet Özmen Yılmaz, “İnşaat Sektörünün İstihdam ve Büyüme Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Analizi, 1923-2015”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2 (2019): 1287-1320.

⁴¹³ Elizabeth Angell, “Assembling disaster: Earthquakes and urban politics in Istanbul”, *City*, 18:6 (2014): 667-678.

⁴¹⁴ Henri Lefebvre, *Şehir Hakkı*, çev. Işık Ergüden (İstanbul: Metis Yayınları, 2015): 21-44.

Birçok Avrupa şehri, bir anlamda sermayenin talebi doğrultusunda “yeniden değerlemenin” yapıldığı bu türden kentsel dönüşüm süreçlerinin sonrasında, yeniden planlama süreçlerinden geçerek son yüz elli yılda inşa edilmiştir.⁴¹⁵ İstanbul ise sanayinin şehrin genişlemesinin motoruna dönüşmesini ve şehirden uzaklaştırılmasını ve buna bağlı olarak kentin metalaşmasını çok daha yakın bir dönemde, deprem tehdidinin etkisi altında iken tecrübe etmiştir.

Yine Lefebvre’e göre şehirde toprak spekülasyonundan elde edilen gelir, devamlılığını ve kârlılığını sağlamak üzere yeniden toprağa, inşaat sektörüne yatırılır. Mekân talebi bir dönemden sonra sanayi şehrinin yeni motoru hâline gelmektedir. Sermaye, adeta mekânda cisimleşmektedir.⁴¹⁶ İstanbul örneğinde gecekondular mahalleleri etrafındaki kamu arazileri, konut sektörüne açılması en kolay alanlardır; zira kat mülkiyeti bazlı apartmanlar için gereken kamulaştırma süreci, çoğu zaman yeniden imar sürecini uzatmaktadır ve inşaatın maliyetini artırmaktadır. Dolayısıyla İstanbul’da sanayinin şehir merkezinden taşınması ve kentsel dönüşümün hızlanması sürecinde öncelikli olarak inşaat sektörüne tahsis edilen alanlar, sanayiden boşalan bölgeler, bu alanların çeperinde kurulu gecekondular ve çoğunluğu imarsız birkaç katlı apartmanların etrafında yer alan, çevre ve bağlantı yollarına yakınlığıyla kıymetli lokasyonlarda bulunan niteliği düşük konut ve arazilerdir.⁴¹⁷ Bir anlamda buradaki yeni imar alanlarının mutenalaşma yoluyla yakınlardaki diğer yerleşimleri adım adım dönüştürmesi beklenmiştir. Yasal hak sahibi paydaşların kârlılığını öngören, sat-yap modeliyle yurt dışı kaynaklı kredilere endekslenen inşaat sektörünün öncüsü olduğu yapılaşma biçimi, on yıllık bir süreç içerisinde şehrin yeni manzarasını oluşturacaktır. İstanbul’da mahalle bazlı dönüşüm projelerinin yanı sıra, çoğunlukla ada bazlı dönüşüm projeleri uygulanacak ve şehrin yoğun yerleşik ilçeleri adeta bir beton denizine dönüşecektir. Nihayetinde Avrupa’da 150

⁴¹⁵ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent*, çev. Girol Koca ve Tamer Tosun (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007): 499-547.

⁴¹⁶ Neil Brenner, *Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi* (İstanbul: Metis Yayınları, 2017): 181.

⁴¹⁷ Murat Cemal Yalçın vd., “İstanbul Dönüşüm Coğrafyası”, içinde *Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar*, ed. Ayfer Bartu Candan ve Cenk Özbay (İstanbul: Metis Yayınları, 2014): 52-74.

metreden uzun bina sayısı en fazla olan ve gayrimenkul rantına dayalı kentsel dönüşümün en şedid yaşandığı metropollerdir birisidir.⁴¹⁸

İstanbul'un yeni manzarası içerisinde futbol sahaları, yeni dönemde artık arsa vasfından tümüyle çıkmıştır. Şehrin kılcal damarlarına dek uzanan, arazilerin en küçük ölçü birimine varana dek ölçüldüğü bu dönemde tanımlanmayan herhangi bir mekân, hayatiyetini sürdürme imkânında sahip değildir. Nitekim üzerinde futbol oynanan arsaları tarihsel süreç içerisinde "mekân" yapan, orada oynanan oyundur. Futbolun mekânı, futbol oynayanlarca üretilmiş bir toplumsal mekândır.⁴¹⁹ Sahalara kültürel peyzaj vasfını kazandıran, burada gerçekleşen pratiklerin tüm ulusu etkileyen bir milli temsil yaratması ve elde edilen başarılarla oluşan soyut değerdir. Bu değer sokaktaki oyun alanlarından, arsa-sokak futbolun tüm mekânlarından ve tanımlı futbol sahalarından beslenerek kentsel mekânda üretilmektedir. Fakat bu değer çok daha güçlü, üretim ilişkileri ve sermaye üzerinde etkili paydaşlarca savunulan ve önemsenen alternatif değerler, mekân üzerindeki tasarruflarda daha etkin olacaktır.

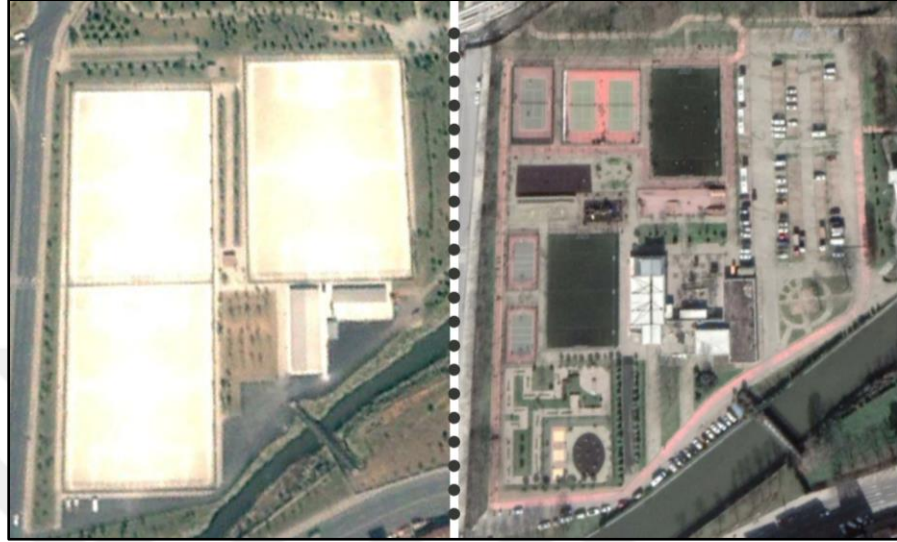
2000 sonrasında kitle desteğine sahip kulüplerin antrenman tesisleri kısmen büyürken, şehir sathında bulunan ve üzerinde hiçbir yapı birimi yer almayan futbol sahaları, inşaat sektörünün birincil hedeflerinden biri hâline gelmiştir. Aday futbolcuların ve amatör futbolun mekânı olan kent içi sahalarda 105 x 68 metrelik alanı⁴²⁰ çevreleyen tel örgülerin haricinde futbol sahasına özgü başka herhangi bir sabit birim yoktur. Sahanın yanında bir kulüp binası olsa bile bu, oldukça küçüktür ve yeri geldiğinde kolayca gözden çıkarılabilir ve başka bir amaç için kullanılmak üzere çarçabuk dönüştürülebilir. Bu açıdan futbol sahası, arsa-sokak futbolundan bu yana bir bakıma "olmayan mekândır". Peyzajı,

⁴¹⁸ Gamze Çalışkan, "Türkiye, 150 metre üstü gökdelen sayısında Avrupa lideri", yayımlanma tarihi: 13 Temmuz 2016. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020, <http://www.dunyainsaat.com.tr/haber/turkiye-150-metre-ustu-gokdelen-sayisinda-avrupa-lideri/16211>

⁴¹⁹ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 61, 133.

⁴²⁰ Uluslararası profesyonel futbol standartlarında nizamî futbol sahasının ölçüleri.

donatı alanları, binası yoktur. Yalnızca toprak, çim ya da suni çim zemine çizilmiş çizgilerden ve direklerden ibarettir. Dolayısıyla yeni dönemde birtakım donatıların inşa edilmesi, en azından etrafının çevrenmesi, kapatılması⁴²¹ ve fiziksel bir “mekân” olduğunun ispatı gerekmektedir.

Resim 8 - Silahtarağa ile Alibeyköy arasında Haliç’in sanayiden arındırılmasıyla açılan alanda oluşturulan 3 nizami futbol sahası, 2002 tarihli uydu fotoğraflarında görülüyor. (Solda) Aynı yere ait 2019 yılındaki uydu fotoğrafında ise sahalardan biri otopark olurken iki küçük halı saha, tenis kortları ve parklardan müteşekkil bir spor alanı (sağda) görülmektedir. (Kaynak: sehirharitasi.ibb.gov.tr, Arşiv)

John Bale’ın futbol sahalarının tarihsel gelişimini açıkladığı modelin ikinci veya üçüncü safhasında, yahut ikinci ile üçüncü safha arasında bir yerde duran⁴²² tanımlı futbol sahaları, kent planlarında spor alanı olarak görülür ve yasal düzlemde diğer spor alanlarından herhangi bir farklılığı yoktur.⁴²³ Oysa mesele kent mekânını dönüştürmek olduğunda, duvarları ve çatısı olan bir spor salonunu yıkmak ile bir aslında “olmayan bir mekân” olan futbol sahasına iş makinalarıyla girip doğrudan temel kazmak, birbirinden farklıdır. Keza kapalı spor salonlarında birden fazla, çok sayıda spor icra edilirken⁴²⁴, futbol sahası

⁴²¹ Michel Foucault’ın kullandığı anlamda, “confinement”.

Michel Foucault, *Büyük Kapatılma*, çev. Ferda Keskin (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011).

⁴²² John Bale, *Sport Space and City*, 12.

⁴²³ 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 18. maddesinin P bendinde görüleceği üzere belediyelerin sağlama yükümlüğünde olduğu spor alanları üzerinde herhangi bir branş kaydı yoktur. TBMM. “Belediye Kanunu (5393 S.K.)” Temmuz, 2005. Erişim tarihi: 10 Haziran 2020.

⁴²⁴ Türkiye’nin yetiştirdiği önemli voleybolcu ve spor yönetici Neslihan Demir, 21. Yüzyılda Türkiye’nin takım sporlarında en başarılı branşı olan voleybolun başarısının arkasında yatan mekânsal genişlemeyi şöyle aktarmaktadır: “Çok sayıda kız çocuğu, yalnızca İstanbul’da 950

genellikle yalnızca futbol oynamaya uygundur.⁴²⁵ Ayrıca nizami bir futbol sahası çok büyük bir alan kaplar, yaklaşık olarak 4 ila 8 dönümlük bir araziye ihtiyaç duyar. Şehirde bir futbol sahası, tribünleri ile ürettiği artı değer olmaksızın nitelikli kent mekânları içerisinde kalmış çok kıymetli büyük bir alan olarak her türlü yapılaşma tehdidine açık hâle gelir. Dolayısıyla oyunun mekânının mekânsal büyüklüğü, metalaşmış kentte bu mekânının paydaşlarını alabildiğine genişleterek şehirlerin ve ülkelerin sahip olduğu ekonomik, toplumsal ve siyasi gücün gölgesini futbolun mekânı üzerine düşürmektedir. Diğer bir deyişle kent içinde yer alan bir amatör futbol sahası, öncelikler ve aktörler arasında bir mücadele alanıdır. İstanbul’da amatör futbolun paydaşları, kent mekânı için mücadele ettikleri güçlü aktörlerle boy ölçümemişlerdir.

2019 yılı itibarıyla örneklem dâhilindeki İstanbul ilçelerinde 59 nizami futbol sahası kalmıştır. Bu sayı 1982’de 164, 2002’de 114 iken sahaların sayısı çarpıcı bir düşüş yaşamıştır. Mevcut 59 nizami futbol sahasının 5 tanesi çim zeminli stadyum olup düzenli futbol antrenmanına kapalıdır. 9 saha, profesyonel kulüplerin A Takım ve alt yapı antrenman tesisleridir, yalnızca mensuplarına hizmet vermekte ve alt yapı dahilindeki futbol maçlarına ev sahipliği yapmaktadır. Amatör futbola açık nizami futbol sahalarının sayısı ise 45’tir. Söz konusu 45 amatör futbol sahasından 25’i ilçe belediyelerine, 4’ü İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne, 12’si Gençlik ve Spor Bakanlığı’na aittir. Dernek statüsündeki amatör kulüplere tahsis yoluyla kullandırılan bu mekânlar üzerindeki tasarruf, ilgili kamu kuruluşlarına aittir. Amatör kulüpler yalnızca kullanım ve kısmî tadilat hakkına sahip olup, çeşitli sübvansiyon ve patronaj ilişkilerine bağımlıdırlar. Yalnızca 2 amatör futbol sahası ise kulüplerin mülkiyetindedir. (TABLO 6) Tanımlı futbol sahası vasfı taşımayan, boyutları küçük oyun alanlarının olduğu gibi bırakılması da yine imkân dâhilinde değildir.

kulüpte voleybol oynuyor ve bunlar birbirleriyle maç yapıyorlar. Çok sayıda salonumuz var, federasyonumuz salonları da var. Onun dışında federasyonumuzun yaptığı protokolle Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı okulların salonları da kullanıyoruz. Böyle olunca salon açığımız da kapandı.” Neslihan Demir, “Spor ve Sağlık”, Bein Sports 4, yayımlanma tarihi: 24 Şubat 2020.

⁴²⁵ Rugby, kriket vb. kent içi açık alan oyunları Türkiye’de yaygın değildir.

Mutlaka bir tanımlı mekâna dönüştürülmüş ve bu dönemde futbola kapanmıştır.

Resim 9 - Eyüp Sultan'a bağlı Yeşilpınar'da 2002 (üstte) ve 2019 (altta) tarihli uydu fotoğrafları. (Kaynak: sehirharitasi.ibb.gov.tr, Arşiv)

Çoğunlukla belediyelerin sahip olduğu sahaların arazilerinde, yine belediyelerin tasarrufunda olan bu yıkım ve imar faaliyetleri, kökleri kentin 1950 sonrası kentleşme süreçlerine uzanan gelişmelerin şehrin metalaşması ve kentsel dönüşüm sürecindeki uzantılarıdır. Başta GSB olmak üzere diğer kamunun aktörlerinin rolü sınırlıdır, zira GSGM esas yatırımı amatör sporlara yapmaktadır. 2002 yılında GSB'ye bağlı federasyonlar bünyesinde lisanslı amatör sporcu sayısı 848 bin 315 iken 2019 yılında bu sayı 4 milyon 983 bin 506'e yükselmiştir.⁴²⁶ Özerk statüdeki futbolun lisanslı oyuncu sayısına ilişkin bu

⁴²⁶ "Türkiye'de Her 3 Sporcudan Biri Kadın", Sabah Gazetesi, Yayımlanma tarihi: 8 Mart 2019. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.sabah.com.tr/spor/tum-sporlar/2019/03/08/turkiyede-lisansli-her-3-sporcudan-biri-kadin>

süreçte resmi veri, yalnızca 2010 yılına aittir. 2010 itibariyle Herkes İçin Futbol⁴²⁷ kampanyası dahilindeki lisanslar ile birlikte Türkiye’de 466 bin lisanslı sporcu bulunmaktadır.⁴²⁸ Eski federasyon başkanlarından Mahmut Özgener, 2009 yılı itibariyle faal lisanslı futbolcu sayının 225 bin düzeyinde olduğunu söylemiştir.⁴²⁹ Dönemin Kulüpler Birliği Başkan Yardımcısı Erol Bedir ise 2018 yılı itibariyle Türkiye’de lisanslı futbolcu sayısının 400 bin civarında olduğunu belirtmiştir.⁴³⁰ Ülke genelinde diğer sporlar yükselirken, futbol bu seyrin çok gerisinde kalmış, İstanbul özelinde gerilemiştir. Bu gerilemenin etkilerini futbolun mekânı üzerinden aşikâr şekilde gözlemleyen Davutpaşa Spor Kulübü’nün başkanı Davut Kılıç ve kulübün emektarlarından İsmail Erdoğan, Suriçi’ndeki mevcut durumu şöyle tasvir etmektedir:

Biliyorsun bizim bu Çukurbostan’ı park yaptı belediye. Dedik bari kenarına bir top sahası yapın. Tamam dediler, onu da ufacık bir şey yaptılar. Çocuklar anca 5’e 5 oynayabiliyor. En azından 7’ye 7 ya da 8’e 8 kadar yapsaydı daha faydalı olurdu. Şimdi çıkmış alt yapı alt yapı diyorlar televizyonda... Fatih ilçesinde 54 tane futbol takımı var, 2 tane saha var. Adama gülerler abi ya! Vefa’da oynuyorduk, orası da çim döşendi 1. Lig’e çıkınca, idmana kapandı. Gaziosmanpaşa Stadı’nı yıktılar, sonra Yıldıztabya Sahası da yıkıldı. Gaziosmanpaşa’da kayıtlı 24 kulüp ve toplam 1500 lisanslı futbolcu var. Koskoca ilçede anca 1 tane top sahası kaldı. Bu nasıl şey, buradan ne çıkar Allah aşkına?⁴³¹

Bu saha yerlerini alıp park yapıyorlar ya hele, spora hiç faydası yok. Spor kayboluyor böyle böyle. Yakınlarda boş yer görmesinler, hemen dolduruyorlar. Peyzaj mı ne işte, koşacak yer bile bırakmıyorlar. Bu belediye bir yere bir düzgün saha yaptı, ama adam oradan evine gelene kadar zatürre olur. Mahalleye uzak, duş alsan adam rüzgardan hasta olur.⁴³²

⁴²⁷ TFF, “Herkes İçin Futbol Lisansı Talimatı”. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/TALIMATLAR/HiF-Lisans-Talimati.pdf>

⁴²⁸ TFF, “Lisanslı futbolcu sayısı 466 bine ulaştı”. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=204&ftxtID=10581>

⁴²⁹ Mahmut Özgener, “Almanya’da 6.5 milyon, Türkiye’de 225 bin!”, Hürriyet Gazetesi, Yayımlanma tarihi: 12 Ocak 2009. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/ozgener-almanyada-6-5-milyon-turkiyede-225-bin-10760477>

⁴³⁰ Erol Bedir, “Türkiye’de 400 bin lisanslı futbolcu var”, Anadolu Ajansı, Yayımlanma tarihi: 1 Mayıs 2018. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/spor/turkiyede-400-bin-lisansli-futbolcu-var/1132755>

⁴³¹ Davut Kılıç, 19 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

⁴³² İsmail Erdoğan, 19 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

Futbolun mekânına erişimin kolay olduğu 1970’li yıllardan itibaren profesyonel kulüpler düzeyinde başlayan mekânsal dönüşüm, arsa-sokak futbolunun korunduğu bir ortamda gerçekleşmiştir. 2000’li yıllara gelindiğinde ise İstanbul’da futbolun mekânı olan tanınmış futbol sahalarının vasfı değişmiş, profesyonel futbolun üzerinde yükseldiği amatör futbolun zemini çatlamaya başlamıştır. Zamanla profesyonel futbolun temeli kayacak, arsa-sokak futbolun ve futbol sahalarının kaybıyla İstanbul’da futbol alabildiğine sıkışacaktır.

Sahaların kaybı, çocuk-genç futbolunun zayıflaması, amatör futbolun gücünü yitirmesi İstanbul’da futbol için yeterince vahim bir sonuçsa da en çarpıcı olanı çeperde, halen kısmen gecekondü yerleşimlerinin bulunduğu ve arsa rantının görece düşük olduğu, ilk kez yapılaşan alanlarda da arsa-sokak futbolunun çok zayıf bir varlık göstermesidir. Bir dönem sokakta futbol oynamanın yaygın olduğu şehirde futbol patlamasının ateşi sönmüş, oyun artık bir yönüyle durulmuş, futbol oynayanlardan fersah fersah yoğun biçimde taraftarlık ve televizyondan seyir odaklı bir futbol atmosferi oluşmuştur.⁴³³ Ayrıca bazı tanınmış sahalar atıl vaziyette durmakta, henüz yapılaşmaya açılmamasına karşın mülkiyet anlaşmazlıkları sebebiyle bu mekânlarda oyun oynanamamaktadır. Kent içinde yapılan rekreasyon alanlarında ise futbol, oldukça sınırlı bir görünüm arz etmektedir.

Tüm bunlardan hareketle, 2019 yılında İstanbul’da futbolun mekânını değerlendirirken İstanbul’da ve Türkiye’de futbolun tarihsel gelişim süreci, şehirle kurulan ilişkide futbolun konumu, futbolla kurulan ilişkinin gündelik yaşam ve hayaller içerisindeki yeri, değişen öncelikler ve şehirde mekânın yeni hâlleri dikkate alınmalıdır. Hatta bunlar da yetmez; futbolun yeni evredeki durumu, futbolun ve sahaların hukuki statüsü, hükümetlerin spor politikaları,

⁴³³ Erken dönem taraftarlığa ilişkin etkileyici bir makale için bkz. Can Kozanoğlu, “Gençler, Deplase Olunuz!”, içinde *Futbol ve Kültürü*, ed. Bora, Reiter ve Horak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 95-113. Televizyon odaklı seyrin etkileri için bkz. Andreas Klose, “Televizyon Futbolu”, içinde *Futbol ve Kültürü*, ed. Bora, Reiter ve Horak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 373-383. Ayrıca futbolun medyadaki tezahürüne ilişkin kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Ümit Kıvanç, *Kesin Ofsayt* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2001).

federasyon, futbolun diğer paydaşlarının mekândaki ve futbol politikasındaki rolleri de önemsenmelidir. Birçok bileşen, etken ve paydaşın varlığı bizi “Aktör-Ağ” ve “Asemblajlar” üzerinden süreci anlamlandırmaya yönlendirmektedir.

3.4.1 Aktör-Ağ ve İstanbul’da Futbolun Krizi

Aktör-Ağ teorisine göre şehirde her şey aktörler ve onların kurduğu ağlar üzerinden çalışır. Canlı varlıklar kadar cansızlar ve coğrafya, iklim gibi olumsuzluktan da oluşan aktörler kayıtsız şekilde birleşerek ittifaklar kurarlar. Bu aktörler birleşir, dağılır ve yeniden birleşirler. Kent bir ağlar bütünüdür: İnsan ağları, güvenlik ağları, alt yapı ağları... Eğer ittifak çalışıyorsa, aktörler kendilerini kritik bir yerde konumlandırıp mecburi geçiş noktası olmaya çalışırlar ve sanki bir masada oturup anlaşmışçasına plânlı işliyor görünürler. Asemblaj, bu aktörlerin bir kurumda, mekânda ya da kurulu yapıda bir araya gelişini ifade eder. Ağlar yığılarak bir asemblajı oluştururlar.⁴³⁴ Asemblaj teorisyenlerinden Colin MacFarlane’e göre kent asemblajları, kaynak ve enformasyon denetimiyle şekillenir.

Aktör-Ağ ve asemblajlar perspektifinin nihai amacı, kimin ve neyin olan-biteni nasıl biçimlendirdiğini anlamaya çalışmaktır. Bir bakıma, teori temelli bakışların köşeli bakışını genişletip derinleştirmek, Aktör-Ağ teorisinin kent çalışmalarına katkısıdır. Bu bakış açısı İstanbul’da futbol tarihinin erken dönemlerine de uygulanarak 2019 yılı itibariyle oluşan manzaranın daha sarıh biçimde anlamlandırılması mümkün olabilir.

1960 ila 1970 arasındaki dönemde İstanbul’da futbolun zaman içerisinde sürekli genişleyen mekânına ilişkin en önemli değişimin yaşandığı zaman dilimidir ve bu tezin ele aldığı konu bağlamında bu dönemde oluşan durum oldukça önemlidir. Profesyonelliğin ilk yıllarında kulüplerin tek önemli gelir kalemi olan

⁴³⁴ Neil Brenner, “Asemblajlar, Aktör-Ağlar ve Eleştirilen Kent Teorisinin Karşılaştığı Zorluklar”, içinde *Kâr İçin Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı*, ed. N. Brenner, P. Marcuse ve M. Mayer, çev. Ali Yağız Şen (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014): 155-181.

tribün hasılatı yarı yarıya paylaşılmaktadır.⁴³⁵ Bu dönemde İstanbul'un semt kulüplerinin rekabet edebilme kapasitesi azımsanmayacak kadar güçlüdür. Zamanla taraftar sayısı daha fazla olan, ayrıca mekânsal ve tarihsel yönden avantajlı büyük kulüpler hasılat taksimatından daha çok pay alır olmuşlardır.⁴³⁶ Her maçın aynı stadyumda oynandığı günlerin ardından futbolun Anadolu'ya açılmasıyla gelişen mekânsal farklılaşma, yayın ve bahis gelirlerinin üst düzey futbola akması ile giderek semt kulüplerinin aleyhine işleyen bir süreci beraberinde getirmiştir. 1960'lı yıllarda Türkiye genelinde şehir kulüplerinin kurulması ve yaşanan diğer gelişmeler, İstanbul'un semt kulüplerinin kentin sosyal yaşamı içerisindeki rolünün ve toplumun sahalar üzerindeki nüfuzunun zayıflamasıyla sonuçlanacaktır. Şehirdeki büyük stadyumda oynanan maçların hasılatının takımlar arasında paylaşılması, semt takımlarının finansmanını sağlıyordu. Fakat tüm hasılatın büyük stadyumlara sahip kulüplerde kalması ile maçlarını küçük stadyumlarda oynayan Vefa gibi kulüplerinin sübvansiyonu da 1970'li yıllarla birlikte sona edecektir. Semt kulüplerinin nüfuzu zayıflarken futbol sahaları yaygınlaşmayı sürdürecektir ve 1980'li yılların başında zirveye girecektir. Fakat sonraki yıllarda sahaların çok büyük bölümünün kaybına varacak gelişmeler, 1960 ile 1970 arasındaki dönemde yaşananların bir neticesidir.

Kent sathındaki informel sahaların ürettiği ekonomik değerin giderek azalmasıyla mekânın toplumsal nosyonu giderek zayıflayacaktır. İstanbul'da yerelliğin zayıflamasıyla amatör futbol, kamunun patronajına muhtaç hâle getirecektir. Nihayetinde sahalar, şehrin daha etkin aktörlerince farklı mekânlara dönüştürüleceklerdir ve 21. yüzyılda Türkiye'nin futbolunda oluşan "sorun", İstanbul bağlamında bu zaman diliminde yaşananların bir sonucudur.

Dönemin tanıklarının tasvir ettiği üzere 1970 sonrasında semt sahaları Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray'ın insan kaynağı devşirdiği mekânlardan öteye

⁴³⁵ Milliyet, 1 Şubat 1952.

⁴³⁶ Profesyonelliğin erken dönemlerinde hasılat taksimatına ilişkin değişimler ve dönemin futbol atmosferi için bkz. Sevecen Tunç, "A Game of Two Halves: The Making of Professional Football in Turkey, 1946-1963" (Doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019): 97-104.

gidemeyecektir. Artan nüfus, şehir mekânlarının formalizasyonu ve kentin metalaşması⁴³⁷ ile bu sahalar üzerinde yapılaşma baskısı artacak ve bilhassa büyük kulüplerinin idman tesislerine erişim aksında bulunan futbol sahaları tümüyle kaybedilecektir. Galatasaray'ın idman sahalarının bulunduğu Florya'nın hinterlandı olan Bakırköy, Zeytinburnu ve Fatih'te Galatasaray'ın idman sahaları haricinde yalnızca toplam 7 adet nizami futbol sahası kalmıştır. (TABLO 6) Oysa bu bölge, 1950 ile 2000 yılları arasında şehrin futbol patlamasının merkezi olan ilçelerdir. Hâlihazırda bu bölgede yalnızca Fatih Karagümrük Spor Kulübü, belli ölçüde bir yerellik üreterek ve bunu koruyarak Karagümrük-Vefa Stadyumu'nda varlık gösterebilmektedir. Bunu da çok daha erken dönemde şehir planlaması eliyle stadyuma dönüştürülmesine, ayrıca tarihi eser vasfı taşıyan Çukurbostan'da kurulu olmasına borçludur. Benzer şekilde Kadıköy'ün tüm semt sahaları da kaybolmuş, ilçe sınırları içerisinde Fenerbahçe'nin tesisleri haricinde nizami futbol sahası kalmamıştır. Aynı durum Şeref Stadi'ndan itibaren, 2000'li yılların başına dek semtinde idman sahalarına sahip olan Beşiktaş'ın etki alanı içerisindeki bölge için de geçerlidir. Sarıyer'e dek Beşiktaş'ın kuzeyinde, Boğaziçi boyunca ve Ulus, Etiler, Levent'e yalnızca Beşiktaş'ın ve okulların futbol sahaları⁴³⁸ ile Mecidiyeköy Sahası faal durumda kalabilmiştir.⁴³⁹ Kasımpaşa Stadi'nin korunmasını ise yenilenen stadyuma adı verilen, Kasımpaşa'da doğup büyüyen Recep Tayyip Erdoğan ile doğrudan ilintili olarak değerlendirilmek yanlış olmayacaktır.

İstanbul'un büyük kulüpleri, kuşkusuz Türkiye'nin futbolunun en önemli aktörleridir. Kurumsal varlıkları bir bakıma milli hüviyet taşımaktadır; zira ülke sathında ve diasporada çok geniş taraftar kitlelerine sahiptirler. Zamanla şehir kulüpleriyle sahada rekabet etmek çok çetin bir hâl almış olsa da Milli Lig'in teşekkülüyle birlikte ülke sathında taraftar edinmeleri mümkün olmuştur. Gittikleri her şehirde ve hatta Avrupa ülkesinde stadyumu dolduracak taraftar kitlesine sahiptirler. Deplasmana gittikleri şehirlerde hayat oynanacak olan

⁴³⁷ Henri Lefebvre, *The Urban Revolution* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003): 154.

⁴³⁸ İstanbul Teknik Üniversitesi, Darüşşafaka, Robert Koleji, Boğaziçi Üniversitesi.

⁴³⁹ Zincirlikuyu'da, plazaların altında mezarlığa bitişik futbol sahası.

maça endekslenmektedir. Bu durum Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihiyle bir açıdan paraleldir. Yüzyıllardır imparatorluk coğrafiyasının dört bir yanından g alan günümüzün Türkiye toprakları, geçmişi Osmanlı İmparatorluğu millet sistemine dayanan ve 19. yüzyılda gelişen Türk kimliğinin farklı coğrafiyalardan gelen göçmenleri tek bir st kimlikte kaynaştırmıştır.⁴⁴⁰ Buna benzer şekilde futbol taraftarlığı, İstanbul'un büyük kulüplerinin potasında erimiř⁴⁴¹ ve İstanbul sathında herhangi bir yerelliğin güçlenmesine izin vermediği gibi Anadolu'nun futbolunda da yerellik ancak nisb düzeyde gelişebilmiştir.

Diğer yandan ele alınan örnekleme içerisinde 2019 yılı itibariyle İstanbul'un amatör futbola açık en fazla sayıda futbol sahası bulunduran ilçesi, ormanların bir lde yapılaşma baskısını sönümlendiği Eyüp Sultan ile Haliç'ın sanayiden arındırılmasıyla Kağıthane Deresi taşkın alanlarının boş bırakıldığı, Sadabad'ın avantajına sahip Kağıthane'dir. Bu iki ilçe Beşiktaş'ın⁴⁴², Fenerbahçe'nin ve Galatasaray'ın tesislerine ters bir aksta yer almaktadır ve mekânın formalizasyonu süreçlerinde insan kaynağını mekânsal yakınlığa bir lde ikna edebilmiştir. Bu ilçeler ayrıca topografik olarak avantajlıdırlar ve Kadıköy ile Bakırköy'n derelerinin uğradığı akıbeta Kağıthane Deresi ile Sadabad uğramamıştır. Halen akmaya devam etmektedir. Yine nispeten geç zamanda kurulan D-100 karayolunun kuzeyindeki ilçelerde semt içi futbolun mekânlarından birer tanesi Eyüp, Bayrampaşa, Gaziosmanpařa⁴⁴³, Ümraniye, Gngren, Esenler ilçelerinde ve Kağıthane'nin Alibeyköy semtinde, ayrıca Anadolu yakasında Maltepe, Kartal⁴⁴⁴, Pendik'te stadyuma dönüşerek nitelikli futbol mekânı vasfı kazanabilmişlerdir. Büyük kulüplerin nüfuz alanlarının nispeten ikincil halkasında yer alan bu ilçeler, yoğun kullanım ve kitle ilgisi sayesinde hayatiyetini devam ettirmesi mümkün olan semt sahalarından bir

⁴⁴⁰ Kemal Karpat, *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2017): 26-31.

⁴⁴¹ Tanıl Bora and Necmi Erdoğan, *"Dur Tarih Vur Türkiye: Türk Milletinin Milli Sporu Olarak Futbol"* içinde *Futbol ve Kültürü*, ed. Bora, Reiter ve Horak (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015): 226.

⁴⁴² Fulya Tesisleri kastedilmektedir.

⁴⁴³ Bu stadyum yakın zamanda yıkıldı, otopark ve pazar yeri inşaatı başlatıldı.

⁴⁴⁴ Bu stadyum yıkılma tehlikesi sebebiyle yakın zamanda yıkıldı, futbol sahası da kullanıma kapatıldı.

tanmesini stadyuma dönüştürerek bir ölçüde şehir içerisinde kısmî bir yerellik üretebilmişlerdir. Fakat 2010 sonrasında bu ilçelerdeki stadyum haricindeki sahaların büyük bir bölümü ve bazı stadyumlar da yapılaşma baskısına direnemeyecek, adım adım futbola kapanacaktır. (TABLO 2)

Resim 10 - 1966 ile 2019 yılları arasında dönem dönem faal olan Zeytinburnu'nun nizami futbol sahaları siyah nokta ile işaretlenmiştir. Tümü 2019 itibarıyla futbola kapanmıştır. Zeytinburnu Stadyumu ise arsasına ilişkin mülkiyet problemi nedeniyle atıl durumdadır. (Kaynak: sehirharitasi.ibb.gov.tr, Arşiv)

Beşiktaş, Fenerbahçe ve Galatasaray'ın futbol mekânı da zaman içerisinde değişmeye devam etmektedir. Bu dönemde üzerine ofis-AVM inşa edilen sahalardan ikisi⁴⁴⁵, Beşiktaş kulübüne gelir getirmesi amacıyla inşaat sektörüne devredilmiştir. İstanbul'da futbolun baş paydaşlarından birisi, Fulya'daki futbol mekânını açılışından yaklaşık 20 yıl sonra gönüllü şekilde terk etmiş ve idman tesislerini şehrin çeperine taşımıştır. Beşiktaş semtiyle birlikte büyüyerek ülkenin en önemli futbol kulüplerinden birine dönüşen Beşiktaş'ta idman

⁴⁴⁵ Beşiktaş'ın Fulya Şan Ökten Tesisleri. Daha önce kulüp binasının yapıldığı Akaretler'de bulunan yer de sahaydı. Beşiktaş üçüncü kez sahalarını Beşiktaş'tan daha öteye taşımıştır.

tesislerinin taşınmasıyla birlikte kopuşun yalnız mekânla sınırlı kalmadığı iddia edilebilir; zira kentin eski yerleşik semtlerinde erken yaştan itibaren futbolu pratik edebilen insan kaynağı daralmaktadır. Beşiktaş'tan daha önce Fenerbahçe, 2000 yılı itibarıyla A Takım idmanlarını Kadıköy'den Samandıra'ya taşımıştır. Galatasaray ise 1980'de yerleştiği ve Atatürk Havalimanı'nın varlığı sayesinde yüksek yapılaşma baskısından bir ölçüde sıyrılan Florya'dan çıkmayı planlamış, fakat bu karardan geri dönmüştür.⁴⁴⁶ Diğer yandan Galatasaray'ın stadyum serüveni, İstanbul'un kentleşmesinin adeta bir fragmanı gibidir. Taksim Stadı'ndan çıktıktan sonra yeni stadyum için I. Çevreyolu aksına, Mecidiyeköy'e taşınan Sarı-Kırmızılılar, yeni dönemde ise daha kuzeye, II. Çevreyolu'nun kuzeyinde inşa edilen Seyrantepe'ye geçmişlerdir.

İstanbul, güneyinde ve kuzeyinde deniz, ortasında Boğaziçi ile sınırlanan toğrafyasına bağlı olarak mekânsal limitleri fazlasıyla sınırlı bir şehirdir. Bu durum arazi spekülasyonunu pekiştirmekte ve kentin mekânları buna göre şekillenmektedir. 2002 yılında faal olup da yeni dönemde kaybolan futbol sahaların dönüştüğü mekânların türleri ve dönüşme sebepleri birbirinden oldukça farklıdır. David Harvey'den mülhem, "kentteki bir mekânı yalnızca oranın bedelini ödeyebilenlerin kullanmasından" hareketle nitelikli konut, AVM ya da ofis yapılması, yaşananlarla örtüşmektedir.⁴⁴⁷ Şehir sathında yeni inşa edilen futbol sahalarının çoğunlukla Silivri, Çatalca, Başakşehir, Büyükçekmece, Pendik ve Sancaktepe ilçelerinde olması⁴⁴⁸, bu tespiti destekleyen bir başka durumdur. 1994 ile 2002 yılları arasında Türkiye'de yeni inşa edilen tek stadyum olma özelliği taşıyan Olimpiyat Stadyumu ve Başakşehir, şehrin ikinci çevreyolu

⁴⁴⁶ "Emlak Konut'tan Galatasaray Açıklaması", CNN Türk, Yayımlanma tarihi: 6 Aralık 2019. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.cnnturk.com/spor/futbol/emlak-konuttan-galatasaray-aciklamasi>

⁴⁴⁷ David Harvey, *Âsi Şehirler* (İstanbul: Metis Yayınları, 2013): 136. Futbol mekânı bağlamında benzer süreçler, belli ölçüde hafif olsa dahi sporun ve amatör futbolun nüfuzunun çok güçlü olduğu İngiltere'de dahi yaşanmaktadır. 2010 ile 2019 yılları arasında İngiltere'de 700 amatör futbol sahası kaybedilmiştir. Detaylı bilgi için bkz. Jamie Doward, "As British teams conquer Europe, cuts force sale of 710 local football pitches", Guardian, Yayımlanma tarihi: 2 Temmuz 2019. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, www.theguardian.com/society/2019/jun/02/tory-cuts-force-sale-710-local-football-pitches

⁴⁴⁸ İstanbul Büyükşehir Belediyesi, "İstanbul Spor Envanteri." Erişim tarihi: 5 Haziran 2020. www.istanbulsporenvanteri.com

kuzeyindeki yeni futbol merkezleridir. 2002 sonrasında ise futbol mekânına stadyum ölçeğinde yapılan yatırımlar ülke sathında patlama yapmıştır. Avrupa Futbol Şampiyonası'nı Türkiye'de düzenleyebilmek adına devlet finansmanı ile 23 şehirde 25 yeni futbol stadyum projelendirilmiş, 2019 yılına gelindiğinde bunların 16 tanesi tamamlanmıştır.⁴⁴⁹ Ülke sathında profesyonel futbolun mekânları, dünya standartlarına yükseltilmiştir. Yılda 10 ay, ortalama 10 ila 15 günde bir kez futbol oynanacak stadyumların sayısı ve niteliği artırılırken gündelik hayatın bir parçası olan kent içi futbol mekânları kaybedilmiştir.

Futbolun paydaşları, kentte ortaya çıkan yüksek rantın bedelini ödeyebilecek kadar güçlü değildirler ve kent imarı süreçleri, çok sayıda girift ilişkideki aktörlerin oluşturduğu geniş bir ağdan müteşekkildir. Bu ağ içerisinde *futbol camiası* ve Türkiye Futbol Federasyonu'nun konumu tartışmalıdır. Delegasyon sistemi içerisinde amatör futbola yalnızca %3 yer ayıran, federasyon seçimlerinde toplam oyların yaklaşık olarak %85'ine profesyonel futbol kulüplerinin sahip olduğu yönetim modelinde paydaşlar arasındaki dengesizlik aşikârdır.⁴⁵⁰ Bu durum, federasyonun profesyonel kulüpler üzerinde yaptırım gücünü baskılamakta ve amatör futbolun ihtiyaçlarının, problemlerinin görünür kılınmasına set çekmektedir. Orta ve uzun vadede profesyonel futbolun da aleyhine olan bu durum, Türkiye Futbol Federasyonu'nun amatör futbol bağlamında bir aktör olmasını imkânsız kılmaktadır. Nitekim 2014 yılında Türkiye Futbol Direktörü olan Fatih Terim, futbolun önemli aktörlerinin değişen mekânsallığın farkında olduğuna ilişkin şu açıklamayı yapacaktır:

Çocukların artık eskisi gibi sokaklarda top oynama şansları, futbolu kendiliğinden öğrenebilecekleri ortamları yok. Bu eğitimi biz üstlenmek zorundayız. Bunu gerek kulüp alt yapılarında, gerekse TFF olarak kendi projelerimizle yapmalıyız. Ülkemizde kulüp ve lisanslı futbolcu sayısını mutlaka artırmalıyız.⁴⁵¹

⁴⁴⁹ Gençlik ve Spor Bakanlığı, "23 Şehir, 25 Süper Stadyum." Erişim tarihi: 5 Haziran 2020. <http://www.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/15020/23-sehir-25-super-stadyum.aspx>

⁴⁵⁰ TFF, "Türkiye Futbol Federasyonu Statüsü." Erişim tarihi: 5 Haziran 2020. <https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/TFF-KANUN-STATU/TFF-Statusu.pdf>

⁴⁵¹ Fatih Terim, "Sokak Futbolu Bitti", Fotomaç, Yayımlanma tarihi: 13 Mayıs 2014. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.fotomac.com.tr/millitakim/2014/05/13/sokak-futbolu-bitti>

Arsa-sokak futbolunun kapanması sonrasında şehirde futbolun mekânının yeniden organize edilmesi gerekirken, tanımlı sahalar birbiri ardına kapanarak azalmıştır. Bu dönemde futbol, tabandan zirveye patronaja bağımlı hâle gelerek futbolun paydaşlarının kent mekânları üzerindeki nüfuzu kitle desteğine sahip profesyonel kulüplerle sınırlanmıştır. Şedid bir rekabetin yaşandığı üst düzey profesyonel futbolun kapladığı nüfuz alanlarına giremeyen, sesini duyuramayan amatör futbol tabanda destek aramış, fakat hayatiyetin devamı için muhtaç olunan belediye patronajına karşı güçlü bir nüfuz alanı yaratılamamıştır.

İstanbul'da futbolun mekânının aktif kullanıcısı olan mahalle sakinleri, futbol sahalarının yıkılmaması için yer yer seslerini yükselteceklerdir. Yedikuleliler, semtlerindeki futbol sahasının belediye tarafından yıkılıp park yapılmaması için futbol sahasında nöbet tutmuşlardır.⁴⁵² Osmaniye İstiklâl Spor'un küçük sahalardan müteşekkil tesisi eylemlere rağmen yıkılmıştır.⁴⁵³ Zuhuratbaba Sahası'nda mahalle sakinlerinin eylemlerine karşın yapılaşma gerçekleşmiş, üst bölümde kalan küçük alanın da sonrasında otopark yapılmak istenmesiyle mahalleli bir kez daha sahada toplanarak eylem yapmıştır.⁴⁵⁴ Gaziosmanpaşa'da sahaların yıkılmaması için ilçe halkı birçok yol denenmiş, fakat bu mümkün olmamıştır.⁴⁵⁵

Futbol sahaları etrafında ortaya çıkan sosyal hareketliliği yalnızca futbol mekânı olması yönüyle açıklamak kafi gelmemektedir. Nitekim yapılaşmanın giderek yoğunlaştığı İstanbul'da az sayıdaki futbol sahasının işlevi yalnızca futbolla sınırlı

⁴⁵² "Yedikulespor için kenetlendiler", Hürriyet Gazetesi, Yayımlanma tarihi: 31 Ağustos 2018. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/yedikulespor-icin-kenetlendiler-kulupleri-icin-nobet-tutuyorlar-40941600>

⁴⁵³ "Bakırköy'de, tarihi spor kulübünün önünde yıkım gerilimi", Hürriyet Gazetesi, Yayımlanma tarihi: 25 Ekim 2016. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cumhuriyetten-eski-spor-kulubu-yikiliyor-40258054>

⁴⁵⁴ "Bakırköy'de Saha Protestosu", İhlas Haber Ajansı, Yayımlanma tarihi: 9 Kasım 2019. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, www.haberler.com/bakirkoy-de-spor-sahasi-protestosu-12601110-haberi

⁴⁵⁵ "Gaziosmanpaşa Stadi'nin yerine otopark projesine CHP protestosu", CNN Türk, Yayımlanma tarihi: 15 Ekim 2019. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.cnnturk.com/spor/futbol/gaziosmanpasa-stadinin-yerine-otopark-projesine-chp-protestosu>

değildir. Osmaniye İstiklâl Kulübü'nün başkanı Sultan Öztürk, mahalle arasındaki futbol sahasının tüm kent sakinleri için sosyal işlevini şu şekilde ifade etmektedir:

Yıkıma geldikleri tesisler için ruhsat yok diyorlar ama bu tesisleri yapan Bakırköy Belediyesi. Hizmet Binası yapacaklarmış. 6 dönümlük arazi burası, burada 300 lisanslı futbolcu var, 178 ağaç var. Vatandaş depremde 1 ay burada kaldı.⁴⁵⁶

Davutpaşa Spor Kulübü'nden İsmail Erdoğan ise futbol sahasının bilhassa düşük gelir grubundan ailelerin oturduğu mahallelerdeki sosyal işlevini şu çarpıcı sözlerle ifade etmektedir:

“Sahayı yıktın mı bitti gitti, artık orada genç nereye gidecek? Bizim zamanımızda kahveye giderdi, şimdi başka başka yerlere gidiyorlar. Uyuşturucusu bilmem nesi... Bu çocuklar nerde oynayacak, işte halı sahada oynayacak da para vericen. Herkesin parası var mı bakalım ortaya verecek? Napacak çocuk, mecbur orada burda geziyor işte...”⁴⁵⁷

Haliç'in sanayiden arındırılması sürecinde oluşan sahalardan birinde faaliyet gösteren Yavuzselimspor'da ise futbol sahasının başka bir yönü öndedir. Fener-Balat bölgesinde halen faaliyet gösteren kulüp, halı sahada oynanan futbolun mahalledeki toplumsal rolünün şöyle açıklanmaktadır:

Buradaki çocukların eğitim ve spor dışında kurtuluşları yok. Mafyanın, uyuşturucunun, fanatik siyasi grupların çocuklara çok rahat ulaşabildiği bir yer burası. Aşağıda sahada kırık elli çocuk var, en az yarısı Kürt onların. Bu yaşta çocukları arkadaş yaparsak, ileride kavga etme şansları kalmaz. “Kürt gol attı” diye sevinmeyen bir tane çocuk görmedim. Takımdaki çocukları bu yaşta arkadaş yapabilirsek, çok şey değişir.⁴⁵⁸

Tüm bu örüntüler, futbol sahasının kaybıyla dönüşmekte ve yok olmaktadır. Buna karşılık son dönemde kaybolan futbol sahalarından bir kısmı hâlen

⁴⁵⁶ “Bakırköy'de, tarihi spor kulübünün önünde yıkım gerilimi”, Hürriyet Gazetesi, Yayımlanma tarihi: 25 Ekim 2016. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cumhuriyetten-eski-spor-kulubu-yikiliyor-40258054>

⁴⁵⁷ İsmail Erdoğan, 19 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

⁴⁵⁸ İrfan Özet, *Fatih-Başakşehir: Muhafazakar Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019): 101-102.

kamusal alan vasfını sürdürmektedir ve peyzajı tamamlanmış birer park olarak kullanılmaktadır. Futbol sahalarının dönüştürüldüğü parklar ve diğer kamu binaları, bu açıdan sosyal işlevlerini sürdüren mekânlar olarak farklı bir yerde durur. Tanımlı bir mekân olarak park talebi, kent içerisinde tüm mekânların formalizasyonun bir sonucudur. Bu talep, anlaşılan odur ki kentin sosyal yaşamının gelişimi ve dönüşümü ile yakından ilişkilidir.

Bu dönemde yeni kentleşme formları yaygınlaşmış, kapalı siteler daha fazla görünür olmuştur. Şehirdeki güvenlik sorununu bir ölçüde abartan ve tabakalaşmayı derinleştiren bu türden yeni mesken formları, sokağın tekinsiz bir mekâna dönüşümünün de ispatıdır. Bu türden yerleşimler içerisinde otopark, peyzaj alanları, çocuk parkı ve genellikle bakım masrafı olmayan, etrafı tel örgülerle çevrili beton zeminli bir alan bulunur. Tenis, basketbol ve minyatür kale futbol, tek mekânda halledilir. Havuz ve spor salonu, tümüyle orta-üst sınıf bir spor olan tenisle birlikte güvenli sitede yaşamının sosyal statü talebi gereği tercih edilir.⁴⁵⁹

Şehirde bir diğer öncelik okullardır; eğitim halen sınıf asansörünün en iyi çalışan tuşu olarak görülmektedir. Belli bir yaştan sonra adanmışlık gerektiren ve bedenin alet olarak kullanıldığı futbolda profesyonel olabilmek için yoğun pratik ve antrenman süreçlerinden geçmek gerekmektedir. Futbol ile okulun birlikteliği, profesyonel oyunun doğası gereği daima sorunlu olmuştur. Zamanla gerçekleşen rekabet artışı, örgün eğitimin bir ölçüde ihmâli ve futbol pratiğine daha çok zaman ayıranların öne geçmesi sonucunu doğurmuştur. Dolayısıyla bir noktada futbolcu adaylarının önüne bir yol ayrımı gelmektedir.⁴⁶⁰ Orta-üst sınıf bir çocuk için eğitim ile geçim ve statü elde etmek, futbola kıyasla çok daha kolaydır. Bununla birlikte informel sahalar içerisinde mühim bir yeri olan okul bahçeleri, yeni inşa edilen ve kapasitesi artırılan okullarda eskiye oranla epey küçülmüştür. Yenilenen okulların da bina alanı ve kat sayısı artmış, eğer ki

⁴⁵⁹ Aliye Ahu Akgün ve Tüzin Baycan, "Gated Communities in Istanbul: The New Walls of the City." *The Town Planning Review* 83, no. 1 (2012): 87-109.

⁴⁶⁰ Safer Yılmaz, *Bi Futbolcu Olursak: Futbolda Profesyonellik, Sınıf Atlama ve Hayal Kırıklığı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017): 117-123.

bahçesine spor salonu inşa edilmişse, okulun bahçesi futbol maçı yapılamayacak kadar daraltılmıştır. Öyle ki, okulların birinci katlarında duvarlar yıkılarak ekstra kullanım alanı sağlama çabalarına sıkça rastlanmaktadır. Ayrıca 2000'lerin başına değin okul saatleri haricinde dışarıya açık olan okul bahçeleri, artık sıkı şekilde korunmaktadır ve kamusal oyun alanı olmaktan neredeyse tamamen çıkmıştır. Tam gün eğitimin yaygınlaşmasının okul bahçesinde ve sonrasında oyun oynama talebini azaltmaktadır. Yine tam gün eğitimin yaygınlaşmasıyla işgücü kullanımında cinsiyet eşitsizliğinin azalması, bu bağlamda dolaylı olarak etkili başka husustur.

Fotoğraf 8 - İstanbul'da bir özel okul bahçesi. (Kaynak: floryakoleji.k12.tr)

Diğer yandan eğitimde rekabetin artışı, yeni sınav sistemleri ve kursların yaygınlaşmasıyla yeni bir çocukluk algısından da bahsetmek gerekir: Artık kimse futbol bir kenara, sokakta oyun oynamamaktadır. Yeni çocukluk hâlleri, futbol oynama imkânlarının mekân olarak kısıtlandığı şehirde zamanı da kısıtlamıştır. Bilhassa orta sınıflar, çocuklarını birden fazla okul dışı kursa yönlendirmektedirler. Adeta tam zamanlı bir çocukluk yaşanmaktadır.⁴⁶¹ Geçmiş yıllara göre çok daha sınırlı olmak üzere çocuklar ancak kent çeperindeki mahallelerde ve kapalı sitelerde dışarıda oynarken görülebilmektedir.

⁴⁶¹ Hülya Mete, "Kent ve Çocuk: Gündelik Hayat Pratiği Olarak Sokakta Oyun Oynamak" (Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019): 34.

Arabaların sokakları işgâliyle birlikte sokak futbola tamamen kapanırken beraberinde gelen otopark sorunu, bazı sahaları ücretsiz - ücretli otoparka dönüştürerek yok etmiştir. Bitişik nizam yapılaşma ve artan kat sayıları neticesinde arabalar sokaklara sığmaz olmuş ve otopark sorunu, kent yaşamının en önemli problemleri içerisinde girmiştir. Kent merkezlerinde sokak, çocuklara tamamen kapanmıştır.

Bir diğer aktör dijitalleşme, tüm bunların içerisinde bir başka sosyal değişime işaret etmektedir. İnternet, cep telefonları ve e-spor'un gelişimiyle sosyalleşmenin yeni formları oluşmuştur. İletişim, oyun ve rekabet, sanal düzlemde yaygınlaşmıştır. Spor salonlarında yapılan e-spor etkinlikleri kapalı gişe iken⁴⁶², Üç Büyükler'in futbol maçları ve Fenerbahçe'nin basketbol maçları haricinde kapalı gişe futbol etkinliğine rastlanmamaktadır.⁴⁶³ Koşmayan, atlayıp zıplamayan ve bazı ebeveynlerce hemen her hareketi kısıtlanan ekran çağının şehir çocuklarının büyük çoğunluğu, hayat kalitesi için gereken motor becerileri kendi anne-babalarına kıyasla çok geç yaşta kazanmaktadırlar. Tek ayak üzerinde dengede durmayı 10 yaşında gerçekleştirememek anatomik bir anomalidir, fakat İstanbul'da artık oldukça yaygın görülmektedir. 1980'li yıllarda ve sonrasında İstanbul'un sahalarında futbol oynayan Serdar Topraktepe, bu dönem ile kendi tecrübesini karşılaştırdığında şunları söylemektedir.

Biz arsada maç oynarken sahadan insanlar geçerd, işinden eve dönerdi adam. Sahayı kestirme yapardı, onları vurmamak lâzımdı. Sokakta oynarken cam kırılmasın diye plase vurmak lâzımdı. Yeteneği geliştirecek o kadar çok şey vardı ki sokakta. Şimdilerdeki çocuklara yapamaz edemiyor deniyor ya işte, biz doğaçlama güçleniyorduk. Alt yapılarda çapraz bağlar kopmaya başladı şimdi, benim zamanımda hayatta böyle şeyler olmazdı. Orada burada koşturup, yüzüp atlayıp doğal güçleniyorduk biz. Bir de komşuluk vardı, mahalle kültürü vardı. Biz 10 yaşımızdayken şehri dolaşırdık, şimdi çocuğu sokağa bırakamıyorsun. Şimdiki çocukların sahaya çıkınca becerememeleri

⁴⁶² Enes Altunbaş, "KMF biletleri iki saat içinde tükendi", 5 Mid, Yayımlanma tarihi: 27 Mart 2017. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <http://www.5mid.com/lol/kmf-2017-biletleri-iki-saat-tukendi>

⁴⁶³ Aktifbank, "Ekolig 2017-2018/2018-2019 Sezonu Raporu." Erişim tarihi: 5 Haziran 2020, <https://www.aktifbank.com.tr/Documents/Ekolig-Final-11112019.pdf>

onların suçu değil. Üç yaşında veriyoruz eline telefonu, başka bir dönem artık.⁴⁶⁴

İstanbul'un çocuklarının anatomik ve atletik zaafiyetinin fark edildiği yerler ise genellikle spor okullarıdır.⁴⁶⁵ Mahalle arasındaki küçük sahalarda faaliyet gösteren futbol okulları, kentle kurulan yeni ilişkinin ve kentsel dönüşümün bir sonucu olarak İstanbul'da futbolun yeni mekânı olarak öne çıkmaktadır.

3.4.2 Şehirde Futbolun Yeni Mekânı: Halı Saha

İstanbul'da futbolun mekânsal dönüşümü ve krizi ise henüz 1990'lı yılların sonunda futbolun gündemine gelmiştir. Dönemin Şişli Belediye Başkan adayı Mustafa Sarıgül, seçim vaadi olarak 25 yeni halı sahayı hizmete sokmayı vaat etmiştir.⁴⁶⁶ Arsa-sokak futbolunun sona ermesinin tedavisine yönelik planan bu proje birkaç sahadan öteye geçememiş, halı saha yapılacak alanlar da binalar ve otoparklar ile dolmuştur.

Halı sahalar çoğunlukla kamu dışı finansman ile faaliyet göstermektedir. Örneklem dâhilindeki İstanbul ilçelerinde 2012 yılı itibarıyla 190 halı saha bulunmaktadır.⁴⁶⁷ Kanunlar uyarınca imar izinleri esnasında kamuya ayrılması gereken donatı alanlarının yapıdan ayrı olması zorunluluğu, mevcut halı sahaların imara açılmasını koruyan unsurlardan en önemlisidir. Birçok halı saha, kentsel dönüşüm esnasında yüksek kat izni verilip imar alanının küçültülmesiyle ortaya çıkan donatı alanları üzerindedir. 7'ye karşı 7 ya da 6'ya karşı 6 futbol oynanan bu sahalara erişim ücretlidir, bilhassa akşam saatlerinde ve hafta sonu öğleden sonra yoğun talep görmektedir. Her hafta maç oynamak üzere belli bir günün belli bir saatine abone olanların yanı sıra şirket turnuvaları, hemşehri derneği turnuvaları ve hafta sonu tüm yıl süren informel amatör futbol

⁴⁶⁴ Serdar Topraktepe, 20 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

⁴⁶⁵ Diğer senaryoda ise ebeveynler çocuklarının hareket kısıtını kendileri fark edip, onu bir spor okuluna yazdırırlar: Yüzme, voleybol, jimnastik, tenis, basketbol vb.

⁴⁶⁶ Metin Tükenmez, *Sahil Yolunda Yürümek* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2002): 122.

⁴⁶⁷ Kadir Engil, "Men and Masculinities at Play: The Halı Saha Football in İstanbul" (Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019): 134.

turnuvaları da düzenlenmektedir. Bu yeni durum, ekonomik değer üreterek halı sahaları birer futbol mekânı olarak korumaktadır; ancak geçmişte profesyonelliğe aday oyuncuların semt sahalarında boy gösterdiği futbol turnuvaları, artık bir sosyalleşme aracından öteye geçmeyen, yaş ortalaması yüksek fakat oyun kalitesi düşük organizasyonlara dönüşmüştür.

Futbol okulları ise sahaları kullanıma yönelik talebin nispeten düşük olduğu hafta sonu sabah saatlerinde ve okul çıkışına denk gelen iş çıkışı saatlerinde bu sahalarda faaliyet göstermektedir. Genellikle 15 yaş altı çocuklara hizmet veren bu kurumlarda öğrenci yaşı 4'e kadar düşebilmektedir. Çoğunlukla haftada 2 gün ve 1'er saatlik antrenmanların planlandığı futbol okullarına şehrin hemen hemen her halı sahasında rastlamak mümkündür. Tümünde iki ya da daha fazla antrenörün yer aldığı futbol okullarına katılım ücretlidir. Bazı futbol okullarının çeşitli kulüplerle olan bağlantısı, diğerlerine kıyasla avantajlı olarak değerlendirilir.⁴⁶⁸

2000'li yıllara gelinceye değin lise çağına kadar antrenman odaklı bir futbol eğitimi İstanbul'da yaygın görülmemektedir. Yalnızca büyük kulüpler ve futbol sahasına sahip, kültürel birikimi de buna ekleyebilen semt kulüpleri formal futbol eğitimi vermektedir. Kentle birçok alanda kurulan ilişki gibi futbol eğitimi de informal şekildedir; sokakta ya da mahalle arasındaki bir sahada veya okul bahçesinde futbol oynamak ve buradan sıçrayarak kendini bir amatör kulüpte denemek yoluyla gelişir. Eğitici ise genellikle eski futbolculardır, usta-çırak ilişkisi kurularak devrim sağlanır. Oysa yeni dönemde ise futbol oynamak, çok küçük yaşlardan itibaren planlı bir idman ve antrenör nezaretinde, formal bir hâl almıştır. Kuşkusuz bu durum, 1970'lerin sonundan itibaren İstanbul'un büyük kulüplerince gerçekleştirilen tesisleşmenin devamı niteliğindedir.

20. yüzyılın ortalarından itibaren Batı Avrupa'dan başlayarak futbol, kent içi yaygın spor alanlarına ek olarak kulüplerin çok sayıda futbol sahasına sahip

⁴⁶⁸ Beşiktaş, Fenerbahçe, Galatasaray, Trabzonspor, Altınordu, Altay, Paris Saint-Germain, Barcelona, Juventus bu kulüplerden bazılarıdır.

olduğu idman tesisleriyle desteklenmiştir.⁴⁶⁹ Rekabetin artışıyla oyunu daha erken yaştan itibaren pratik edilmesi, belli bir yaşa kadar farklı sporların birlikte pratiği, profesyonel düzeyde esas farklılaşmayı yaratan unsurdur.⁴⁷⁰ Bununla birlikte 1995 yılında Bosman Kuralları olarak bilinen dava sonucunda Avrupa Adalet Divanı, işçilerin Avrupa Birliği sathında serbest dolaşımına cevaz veren kararıyla futbol hukukunu kökten değiştirmiştir. Kulübüyle sözleşmesi biten oyuncular üzerinde kulüplerin söz hakkı ortadan kalkmış, Avrupa Birliği'nin futbolda güçlü ve üretken ülkelerinden diğer ülkelere futbolcu göçünün artması sonucu doğmuştur.⁴⁷¹ Bu sebeple Batı Avrupa başta olmak üzere yeni bir tesisleşme süreci başlamış, kent sathında oyun alanlarının tahkimatı ile birlikte futbolun erken yaşlardan itibaren pratik edilmesi sürecinde kulüplerin rolü artmıştır. Buna karşılık 2019 yılı itibariyle Türkiye Futbol Federasyonu'nun regüle ettiği son yaş grubu, 11 yaş altıdır. Daha erken yaşlar için halen bir regülasyon bulunmamaktadır. 2000'lerin başına dek arsa-sokak futbolun varlığı sayesinde böyle bir düzenlemenin eksikliği hissedilmiyorken, artık İstanbul'da futbolun mekânı geri dönülmez şekilde farklılaşmıştır.⁴⁷²

İstanbul'da futbolun mekânları azaldıkça futbolun yaygınlığı ve pratik edildiği süre, geçmişe kıyasla adeta dibe vurmuştur. Dolayısıyla futbol okullarında erken yaşta başlanan futbol eğitiminin artışı, henüz ulusal bazda pozitif farklılık yaratacak düzeyde görünmemektedir. Diğer yandan, futbol okullarına ilişkin bir denetim mekanizması bulunmamaktadır. Çalışan antrenörlerin yetkinliği belirsizdir, bu da futbol içerisinde yeni bir iş kolu yaratmakla birlikte verilen eğitimlerin muhtevasını tartışmalı hâle getirmektedir. Yine de şehrin bir çok ilçesinde futbol için başka seçenek yoktur, mevcut nizamî futbol sahalarındaki

⁴⁶⁹ Londra'da sokak futbolu 1940'larda arabanın artışıyla bitmiş ama kent sathındaki yaygın spor mekânları, İngiltere'nin futbolunda bir zaafiyet yaratmamıştır. John Bale, *Sport Space and City*, 17.

⁴⁷⁰ Erken dönemdeki literatürü derleyen bir çalışma için bkz. Joe Baker, "Early Specialization in Youth Sport: A requirement for adult expertise?," *High Ability Studies*, 14 (2003):85-94

⁴⁷¹ John Binder ve Murray Findlay "The Effects of the Bosman Ruling on National and Club Teams in Europe", *Journal of Sports Economics*, 13 (2008): 107-129.

⁴⁷² Kendi tecrübemde çocukluğumda evime yakın 10 farklı mekânda futbol oynadığımı anımsıyorum. Bunlardan yalnızca 1 tanesi tanımlı bir futbol sahasıydı. Oyun mekânların değişimi için bkz. Hülya Mete, "Kent ve Çocuk: Gündelik Hayat Pratiği Olarak Sokakta Oyun Oynamak" (Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019).

yoğunlu⁴⁷³ sebebiyle bilhassa küçük yaşta futbolun pratiği, halı sahalar haricinde şehrin gündelik yaşamından tasfiye edilmiştir. 1950’li yıllardan itibaren İstanbul’un futbol pratiğinde orta-üst sınıflar nüfuz kaybederken alt sınıflar yükselişe geçmiştir. Ancak ücretli eğitim veren futbol okulları, çoğunlukla orta-üst sınıf ailelere hitap etmektedir. Düşük gelir gruplarının erken yaşta futbola erişimi, büyük ölçüde örselenmiştir.

Fotoğraf 9 - Kadıköy, Moda’da halı saha. (Kaynak: Oleyy.com)

Futbol okulları, kaçınılmaz şekilde şehirde futbolun yeni aktörüdür ve İstanbul’un çocuklarının futbola yegane erişim imkânına dönüşmüştür. Fakat bu sahalarda futbolun pratik edildiği süre oldukça sınırlıdır ve ücrete tabiidir. Hem kira bedeli hem de antrenör hizmet bedeli ödenmesi gerekmektedir. Futbol okulları haricinde halı sahaların çoğunluk kullanıcıları ise profesyonel futbol ağının dışında kalan, yaş ortalaması yüksek bir insan grubudur. Az sayıdaki nizami futbol sahası ise çok yoğun biçimde kullanıldığından ötürü yoğun pratik ve nitelik artışı imkânı oldukça sınırlıdır. Amatör kulüplerin alt yaş grupları da futbol okullarına benzer şekilde oldukça düşük idman saatlerine sahiptir. Nitekim sahaların yetersizliği sebebiyle alt yaş amatör liglerinde sezon yalnızca

⁴⁷³ Bu sebeple 11,12 ve 13 yaş altı ligleri yalnızca 3 ay oynanıyor, maçlar ise sabah 9’da başlıyor ve tüm gün sürüyor. İstanbul’da daha uzun sezon oynayacak yeterli saha yok.

3 ay sürmekte, geri kalan zamanlarda çocuklar yarışmacılıktan ve yoğun futbol pratiğinden uzak kalmaktadır. İstanbul'un amatör futbol sahalarındaki yoğunluk, dönem dönem çok çarpıcı boyutlara ulaşmaktadır:

Maçlar sabah saat 09.00'da olduğunda çok zorlanıyoruz. Örneğin Bakırköy'deyiz ama Sarıyer'de oynayacağız. Trafiğe çıkacağımızı da düşündüğümüzde saatler inanılmaz erken. 4-5 kez yaşadık bunu. Çocuklar sabah 05.30 ya da 06.00'da uyanmak durumunda kalıyor.⁴⁷⁴

Mevcut sahaların nitelik sorunu da bir başka problemdir. Suni çim zeminler zamanla, yoğun kullanım sonrasında fiziksel aktiviteye uygun özelliğini kaybederek sakatlıklara ve fiziksel anomalilere davetiye çıkarmaktadır. Profesyonel futbolun üzerinde yükseldiği zemin büyük ölçüde aşınmış, pro-lisanslı antrenör Mehmet Ak'ın sözleriyle, *elit bir profesyonel futbolcunun yetişme sürecinde 5-15 yaş arasında yoğun şekilde gerçekleşmesi gereken fiziksel aktivite ve oyun pratiği*, İstanbul'da neredeyse imkânsız hâle gelmiştir.⁴⁷⁵

İstanbul'da futbolculuk hayali kuran çocuklar için kalan tek cazip seçenek, üst düzey profesyonel kulüplerden birinin alt yapı eğitim süreçlerine erken yaştan itibaren katılabilmektir. Fatih Akyel'in aktardığına göre her yıl yaklaşık yarım milyon çocuk, büyük kulüplerin alt yapı seçmelerinde boy göstermektedir. Ülkenin ve hatta Avrupa'nın dört bir yanından bu seçmelere gelen çocuklardan çok azı kapasite ölçüsünde kulüplere kabul edilmektedir.⁴⁷⁶ Bu kapasite, kuşkusuz mekâna bağlıdır. Beşiktaş'ın üç ayrı ayrı yerde toplam 3 adet, Fenerbahçe'nin iki ayrı yerde toplam 3 adet ve Galatasaray'ın Florya'da yine 3 adet nizami ölçülerde alt yapı sahası bulunmaktadır. Profesyonelliğe aday oyunculuk sürecinde yoğun futbol pratiğine imkân bulabilmekte ve büyük kulüpler bünyesinde eğitim almaktadırlar. Fakat bu türden bir imkâna şehir sathında çok az sayıda çocuğun sahip olmasından ötürü uluslararası futbol

⁴⁷⁴ Tolga Özdede, "Daha Çok Tesis, Daha Çok Destek", Aydınlik Gazetesi, Yayımlanma tarihi: 29 Nisan 2019. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.aydinlik.com.tr/haber/amatör-futbol-alt-yapi-antrenoru-tolga-ozdede-aydinlik-a-konustu-daha-cok-tesis-daha-cok-destek-206812>

⁴⁷⁵ Mehmet Ak, 30 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

⁴⁷⁶ Fatih Akyel, 20 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

ortamina kıyasla rekabet oldukça zayıftır. Bu durum genç oyuncuların profesyonel düzeye geçişinde yaşanan zorlukla kendini göstermektedir.

Resim 11 - Hollanda'nın Rotterdam şehrinde yer alan, Feyenoord Kulübü'nün stadyumun yanında bulunan 19 nizamî futbol sahasından müteşekkil tesis. (Solda) İsviçre'nin Basel şehrinde bulunan, şehrin futbol kulübü Basel'a ait 20 nizamî futbol sahası bulunan tesis. (Sağda) Arjantin'in Buenos Aires şehir merkezinde yer alan, 64 nizamî futbol sahasından oluşan futbol tarlası. (Altta) (Kaynak: Google Earth - 2019)

Nihayetinde, İstanbul'da oluşan yeni kentsel mekânın bir sonucu olarak 21. yüzyılın İstanbullu çocuklarından çok azı, Avrupalı ve Güney Amerikalı akranlarının erken yaşlarda eriştiği 10.000 saat futbol pratiğine⁴⁷⁷ erişebilmektedir. Profesyonel olabilenler ise çok daha geç zamanda, ancak profesyonel futbolculuğunun ilk yıllarından sonra uluslararası düzeyde rekabet edebilecek sportif kaliteye ulaşabilmektedir. Bu durum futbola içkin tüm süreçleri etkilemekte ve İstanbul'un Türkiye'nin futboluna olan katkısını giderek

⁴⁷⁷ Kuper ve Szymanski, *Soccernomics-Futbolun Şifreleri*, 356-57.

düşürmektedir. İstanbul başta olmak üzere yaşanan yeni kentleşme deneyimleri, Türkiye'nin elit futbolcu üretme kapasitesini sınırlandırmakta, uluslararası alanda rekabet kapasitesi düşürmekte ve futbol ekonomisinin ürettiği ekonomik değer, yarışmacı olmak adına yurt dışına transfer edilmektedir.

İstanbul'un yaşadığı bu mekânsal kriz, Türkiye'nin profesyonel futbol tarihinde ikinci kez yaşanan bir durumla kendini gösterecektir. 2010 yılında lig şampiyonluğunu Bursaspor, Türkiye Kupası ise Trabzonspor kazanacak ve 1984-85 sezonunda Trabzonspor'un iki kupayı da aldığı sezondan sonra ilk kez İstanbul sezonu kupasız kapatacaktır. Bir diğer yükselen rakip ise İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin patronajıyla kurulan ve 3. İstanbul olarak öne çıkan kentin geç dönemde gelişen ilçelerinden Başakşehir'i mesken tutan Başakşehir Futbolu Kulübü'dür. 2016'dan itibaren üç sezon boyunca lig sıralamasında ilk 3'te yer alan kulüp, İstanbul'un büyük kulüplerinin yaşadığı krizden faydalanarak aradan sıyrılmaya çalışmaktadır.

Türkiye'nin futboluna Avrupa'dan yeni bilgi-birikim girişi, erken yaşta yurt dışına çıkan futbolcular ile bu dönemde de sürmektedir. Bununla birlikte başta İzmir, Trabzon ve Bursa olmak üzere yeni şehirleşme deneyimini İstanbul kadar yoğun hissetmeyen futbol tecrübesi sahibi Anadolu şehirleri Milli Takımlar'ın ve İstanbul kulüplerinin oyuncu kaynağının merkezi olmuşlardır.⁴⁷⁸ Öyle ki, son dönemde İstanbul kulüplerinin alt yapısından çıkarak üst düzey futbola adım atan oyunların birçoğu, erken çocukluk dönemini Anadolu'da geçirmiş futbolculardır.⁴⁷⁹ Nitekim Anadolu'da bu döneme uygun futbol mekânı formları görülmeye başlamıştır. Altınordu kulübü, İzmir'de üç farklı lokasyonda yer alan futbol kampüslerinde bulunan toplam 10 nizami futbol sahası ve çeşitli boyutlarda futbol sahasıyla önemli bir atılım gerçekleştirmiştir. Buraya yapılan yatırım neticesinde profesyonel olan Çağlar Söyüncü ve Cengiz Ünder, 2016 ve

⁴⁷⁸ Salih Demirci, "Türkiye Şehirlerinde Kimlik, Aidiyet ve Yerellik:Futbol Örneği" (İLEM TLÇK toplantısında sunulan tebliğ, Malatya, 21-24 Nisan, 2019).

⁴⁷⁹ Semih Kaya, Ozan Kabak, Merih Demiral vd.

2017 yıllarında Avrupa'nın önemli kulüplerine transfer yapmışlar ve kısa sürede A Milli Takım'ın değışmez oyuncularını olmuşlardır.

4. SONUÇ

Dünyanın en yaygın açık alan top oyunu olan futbol, mekân unsuruna sıkı sıkıya kayıtlıdır. Birçok farklı coğrafyadaki sayısız top oyunu içerisinde tarihsel süreç içerisinde süzülerek Britanya'nın öncü ve özgün koşullarında ehil bir forma bürünmüş, kurumsallaşmış ve yaygınlaşmıştır. 17. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da, İngiltere merkezli olarak yaşanan bir dizi gelişmenin sonucu olarak yaşanan toplumsal değişme, beraberinde getirdiği unsurları çeşitli araçlarla dünyanın dört bir yanına taşımıştır. Bu bağlamda futbol, sanayi devriminin dolaylı bir sonucu olarak kolonyal dönem Birleşik Krallık'ın liman şehirleri, işgal kuvvetleri ve demiryolu üzerinden taşıdığı ihraç paketinin parçalarından biridir. Buna bağlı olarak futbolun bir toplumda, bir şehirde yaygınlaşabilmesi için kapitalist üretim ilişkilerinin gündelik yaşamı şekillendirecek biçimde, belli bir düzeyde yerleşmiş olması gerekmektedir. Gelişkin liman kentleri, bu açıdan kendi coğrafyaları dahilinde öncü konumdadır.

19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında, dünyanın farklı coğrafyalarında yaşanan keskin toplumsal dönüşümlerin gündelik yaşama ilişkin tezahürlerinden biri olan futbol, öncelikli olarak yerel elitlerle etkileşim içerisinde, liman şehirlerinde ve liman şehirlerinin iç bölgelerle ulaşım aksları üzerinde yaygınlaşmıştır. Bu bağlamda futbol, dünya çapında kentleşme süreçleri ile belli bir paralellik arz etmektedir. Kamusal alanlar oyuna mekân olmuş, ayrıca şehirler için kimi zaman olumsuz görülen bazı unsurlar, futbola uygun mekânları ortaya çıkararak şehrin sosyal hayatına yeni bir hareket katmıştır. Sanayileşmiş liman kentleri ve başkentler, ulusal düzeyde futbolun başat şehirleri olurken aynı zamandan uluslararası rekabetin de merkezindedir.

Kentleşme süreçleri ve buna bağlı olarak mekânsallık, futbolda rekabet gücünün başat belirleyicisidir. Futbol, tarihsel olarak sulak ve düz bir coğrafyanın, liman şehirlerin akarsu yataklarının oyunudur. Topografya ve iklim, futbolun mekânı üzerinde başlıca etkili olan diğer iki unsurdur. 21. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde oyunun üst düzey formlarının mekânı olan stadyumlar ve idman

sahaları, tüm dünyada arazi üzerinde bir tür özgün tarımsal faaliyet yürütülerek İngiltere'nin ve Batı Avrupa'nın hâkim topografyasına benzetilmekte ve kısa kesilmiş çimler üzerinde oynanmaktadır. Fakat futbolun dünya çapındaki yaygın mekânı, çok sayıda farklı mekânsal form arz etmekte ve coğrafyaya göre çeşitlenmektedir. Bu durum futbolun oynanma biçimini, niteliğini, rekabet gücünü doğrudan etkilemekte ve insan bedeninin mekânla ilişkisi bağlamında oyunu şekillendirmektedir.

Futbol, öncelikli olarak yine İngiltere'de yaşandığı üzere dünyanın hemen her yerinden yerel elitler üzerinde zaman içerisinde alt sınıflara transfer edilmiştir. Başlangıcı itibariyle oyuna yüklenen üst-orta sınıf değerler, gelir düzeyi düşük toplumsal grupların rekabetçiliği karşısında bir ölçüde erimiş ve profesyonelliğin getirdiği uzmanlaşma ile birlikte dönüşen oyunda niteliksel sıçramalar gerçekleşmiştir. Futbolda rekabetin daimi artışı, ücretli futbolculuğun cazibesi, oyunun kentlerin gündelik hayatında yaygınlaşması ile birlikte futbolun kent içerisindeki türlü mekânsal formlarının sayısı artmıştır.

Kapitalist üretim ilişkilerinin oyunu olan kurallı futbol, futbol sahasının sınırları ile kendi üretim biçiminin sınırlarını çizerek kendini mekâna kayıtlamıştır. Sokaktan stadyuma dek futbolun oynandığı tüm mekânlar, uluslararası rekabet bağlamında değerlendirildiği takdirde adeta üst düzey futbolcu üretim bandı üzerinde yer alan bir tür sosyal makine durumundadır. Bu makinelerin niteliği ülkelerin ve şehirlerin kapitalist üretim biçimlerine ilişkin uygunluğuna, yine ülkelerin ve şehirlerin ekonomik gücüne, nüfusuna, erken dönemden itibaren futbolun kültürünün gelişmiş olmasına ve şehirlerin özgün mekânsallığına varana değin bir dizi parametreden etkilenmektedir. Nihayetinde üretim süreçlerinde gerçekleşen herhangi bir aksama, şehirlerin ve ülkelerin ulusal ve uluslararası rekabet gücünü etkilemektedir.

İstanbul'da futbol, tarihsel bağlamda kent merkezinden sayfiyeye, Kadıköy'e kaçışın ve burada yerleşik levantenler ile etkileşimin neticesinde üst-orta sınıfların gündelik hayatına yerleşmiştir. Mesirede, ortak kamusal alanda

başlayan oyun işgal döneminde İngilizler eliyle yaygınlaşmış, kentin birçok yerinde görünür olmuştur. Meydanların yanı sıra kent içerisindeki kışlaların talim meydanları, toplu şekilde fiziksel aktiviteye uygun alanlar olarak futbolun da şehirdeki önemli mekânları olmuşlardır.

Bu çalışmanın önemli bulgularından birisi, futbolun şehirde ilk büyük sıçramayı yaptığı 1920 ile 1930 arasındaki döneme ilişkindir. Bu zaman dilimi Türkiye özelinde yeni bir atılım dönemidir ve futbol da bu dönemde İstanbul’da çok hızlı biçimde yaygınlaşmıştır. Öyle ki, Ankara’nın başkent olmasıyla birlikte bir ölçüde gözden düşen İstanbul’un kentleşme süreçlerine dair olumsuz addedilen kimi unsurlar, futbol için uygun mekânlar yaratmıştır. Suriçi yangın alanları, metruk binaların yıkımıyla oluşan boşluklar ve bakımsız kalan kimi bostanlar, futbolun şehirde çok daha yaygın görüldüğü dönemin mekânlarıdır. İkinci Dünya Savaşı öncesinde ise militarist atmosferin etkisiyle oyunun bir ölçüde baskılandığını iddia etmek mümkün olsa da kent içerisinde futbolun stadyum ölçeği haricindeki mekânsal formları birbiriyle etkileşim hâlinde ve kesintisiz biçimde, giderek yoğunlaşarak sürüp gitmiştir.

Şehirde futbolun ikinci sıçrama dönemi, tüm dünyada olduğu gibi II. Dünya Savaşı sonrasındadır. Bu dönem aynı zamanda Türkiye’de kırdan kent göçün hızlandığı ve kapitalist üretim ilişkilerinin topluma çok daha derin biçimde nüfuz etmeye başladığı bir dönemdir. Zaman içerisinde şehrin büyümesi, nüfus artışı ile arsa-sokak futbolu kent sathına yayılmış, kentin manzarasında oldukça belirgin bir yer edinmiştir. Nizami futbol sahası ölçülerini taşımayan, başta gecekondulu mahalleleri olmak üzere kentin hemen her yerinde karşılaşılabilen oyun alanları, İstanbul’da futbolun yükselişinin temelini teşkil etmiş ve çok sayıda nizami ölçüde futbol sahası yine bu dönemde oluşmuştur. Şehir içerisinde yer alan bu niteliksiz alanlara *mekân* vasfı kazandıran, orada futbol oynayan ve bu pratiği zaman içerisinde bir artı değere dönüştüren kent sakinleridir, yani futbolculardır.

Arsa-sokak futbolunun sağladığı nicelik artışı, kulüpler düzeyinde adım adım gerçekleşen mekânsal nitelik artışı ve bilgi-birikim ile desteklenmiştir. Kulüplerin kendilerine ait nitelikli idman sahalarına sahip olması, Avrupa ile etkileşim ve bilgi-birikim transferinin diaspora üzerinden artışı ile desteklenmiş ve Türkiye'nin futbolu, gücünü büyük ölçüde İstanbul'un futbol ortamından alarak 20. yüzyılın son çeyreğinde tırmanışa geçmiştir. Ülke içinden yetişen önemli figürlerin ön saflarda yer aldığı bu dönemde Türkiye, dünyanın önde gelen futbol ülkeleri arasında kendine yer edinmiş ve FIFA sıralamasında 5. sıraya dek yükselmiştir. Fakat bahsi geçen başarılı günlerden sonra Türkiye'de futbol, hem kulüpler hem de Milli Takımlar düzeyinde uluslararası rekabetteki gücünü bir ölçüde yitirmiş ve benzer bir başarılı dönemi yakalamak mümkün olmamıştır.

Bu çalışma boyunca ispatlanmaya çalışıldığı İstanbul'da futbol, 1970'li yılların sonu itibariyle adeta kent sathını kaplamış durumdadır. Bazı ilçelerde hemen her köşe başında bir futbol oyun alanı görülürken şehrin futbolcuları birbirleriyle sürekli bir etkileşim ve rekabet hâlinedir. Dört mevsim turnuvaların yapıldığı, büyük ölçüde informal bir yapıda olan İstanbul futbol ağı, profesyonel futbolu uluslararası başarılarla götüren zemini teşkil etmiştir. Kentleşmeye dair hâkim söylemde olumsuzlayıcı unsurların yoğun olduğu bu dönemde İstanbul'da futbol, kent sakinlerinin oyunun pratiğine erişimi yönüyle en verimli zamanlarını geçirmiştir. Bu dönemin artçıları 1990'ların sonuna dek sürmüş, 21. yüzyıla birlikte adım adım kent kendi içine çökerek futbolun mekânlarını yeniden kentin yerleşik ilçelerinin dışına sürmüştür. Bu durum 1970'lerin sonundan itibaren şehir sathında futbola erişimin adım adım zorlaşmasını beraberinde getirmiş ve 2000 sonrası dönemde şehirde futbolun mekânsal daralma süreci daha da hızlanmıştır. Arsa rantının yeni bir ivme kazandığı bu yeni dönemde kent sathında yaşanan mekânsal değişimlerin motoru, kentsel dönüşüm uygulamaları olmuştur.

Pratik futbol deneyimi, kuşkusuz mekâna dayalı bir deneyimdir. Futbolun üzerinde oynandığı “yer” olarak futbol sahası, futbolun dönüştürdüğü özgün bir mekândır. Şehrin gelişimi ile ikircikli bir paralellik gösteren biçimde ilerleyen futbolun mekânsal gelişimi, tez boyunca muhayyel, nostaljik bir öge olmaktan çıkarılıp somutlaştırılmıştır. Böylece İstanbul özelinde futbola ilişkin süreçlerin bir ölçüde futbolun aktörlerinin kontrolü dışında, informel şekilde ve çok sayıda aktörün etkeni olduğu şehirleşme süreçleri etrafında geliştiği kanıtlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çocukluktan itibaren pratik edilen oyun ve 18-20 yaş arasında profesyonel düzeye taşınan futbolculuk, profesyonel düzeyde alınan sonuçların önceki on yılın futbol birikiminin tezahürü olarak ele alınmasını gerektirir. Dolayısıyla 1980’lerin futbolu, tıpkı önceki yıllarda olduğu gibi kendisinden önceki dönemde üretilen artı değer bir tezahürüdür. Fakat aynı dönemden itibaren İstanbul’da arsa-sokak futbolunun gerilemesi başlamış, şehirde nüfus artışı, mekâna ilişkin yeni tasavvurlar, şehirle kurulan yeni ilişki ve öncelikler ve tez boyunca bahsi geçen birçok faktör ve aktörle birleşerek İstanbul’da futbolun mekânına ilişkin mevcut manzarayı oluşturmuştur. Nüfus artışıyla ters orantılı olarak oyun alanları azalmış, şehirde futbolun mekânına erişim zorlaşmış, şehirde futbol oynayan çocuk oranı ve oyunun yarışmacı formlarının sayısı giderek zayıflamıştır. Nitekim tarihsel süreçte büyük ölçüde İstanbul’dan beslenen Türkiye futbolu, bu dönemde FIFA sıralamalarında sert düşüşler yaşamıştır. Hızlanan yeni kentleşme süreçlerinin adım adım ülkenin diğer büyük şehirlerine sirayeti ile birlikte ülke içerisinde profesyonel düzeye futbolcu geçişi nihayet dibi dörmüştür. 2019 yılı itibariyle Türkiye Süper Ligi, alt yapı eğitimi aldığı kulüpte profesyonel olan ve ligde süre alan oyuncuların oranında Avrupa’nın en kötüsü durumuna düşmüştür.⁴⁸⁰

Futbolun İstanbul’da ilk kez oynandığı 1880 yılı ile 1946 yılı arasında İstanbul’da 82 farklı futbol sahası tespit edilmiştir. Bu sahalardan 13’ü 2019 yılına gelindiğinde halen nizami futbol sahası durumdadır. 6 tanesi ise halı saha olarak futbola hizmet vermeyi sürdürmektedir. Sonrasında ise ele alınan örneklem

⁴⁸⁰ CIES, “Demographic Atlas”, Erişim tarihi: 5 Haziran 2020, www.football-observatory.com/Digital-Atlas

dahilinde, batıda Küçükçekmece Gölü'nü, doğuda Üsküdar ve Kadıköy ilçe sınırları ve II. Çevreyolu'nun güneyini kapsayan bu çalışmanın örneklemini dahilindeki bölgede 1967'den sonra oluşan 194 nizami futbol sahası daha yok olmuştur. Bu 194 nizami sahanın 136 tanesi ise 1967 ile 2002 yılları arasında dönem dönem faal olmuş ve 2002 yılına gelindiğinde kaybedilmiştir. Sonraki dönemde ise, 2002'de faal durumda olan 58 nizami futbol sahası 2019 yılına gelindiğinde daha farklı bir mekâna dönüştürülmüştür.⁴⁸¹ (TABLO 1 ve 2)

Toplamda, futbol literatürünün yanı sıra İstanbul'a ait eski tarihli uydu fotoğraflarından ve tanıklıklar sayesinde tespit edildiği üzere 1880 ile 2019 yılları arasında dönem dönem faal olan 269 nizami futbol sahasından 21'i halı saha olarak, küçük boyutta kullanılmaya devam edilmekte olup 248 nizami futbol sahası kapanmıştır. Buna karşılık örneklem dahilindeki İstanbul ilçe sınırlarında toplam 59 adet nizami futbol sahası bulunmaktadır. Yıllara göre faal futbol sahası sayıları, şu şekildedir:⁴⁸²

Dönem	Kent sathında tespit edilen sahalar
1880-1919	35
1920-1946	46
Yıllar	Örneklem dahilinde kullanımda olan nizami sahalar
1966	79
1982	164
2002	114
2019	59

Futbola kapanan 248 futbol sahasının 81'i üzerinde konutlar, 16'sı üzerinde AVM-Rezidans bulunmaktadır. 37 tanesi okul yapılmış, 25'i ise parka dönüştürülmüştür. Otopark olarak kullanılan futbol mekânlarının sayısı 17 iken,

⁴⁸¹ İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin Spor Envanteri, geçmiş yıllarda yapılmış ve güncellenmemiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi, "İstanbul Spor Envanteri." Erişim tarihi: 5 Haziran 2020. www.istanbulsporenvanteri.com. Keza Türkiye Futbol Federasyonu da envanterini güncellememiş, yıkılmış bazı sahaları faal göstermektedir. Bu çalışmada kullanılan veri seti, Coğrafi Bilgi Sistemleri ve şahsi araştırma bazlı olarak 2019 yılının güncel durumunu ortaya koymaktadır.

⁴⁸² 1946'ya dek herhangi bir dönem kullanılan sahalar listelenmiş, 1966'dan itibaren ise ilgili yıllarda örneklem dahilindeki bölgede faal durumda olan futbol sahaları gösterilmiştir.

21 saha ise karayolu ve tren hattı altında kalmıştır. 6 futbol sahası ise hastaneye dönüşürken, yalnızca 21'i halı saha ve 5 tanesi de spor salonu olarak toplamda 26'sı spor alanı olarak faaliyetine devam etmektedir. Kayıp diğer 34 sahada ise muhtelif binalar bulunmaktadır. (TABLO 7)

Türkiye'nin ve futbolun lokomotif şehri İstanbul'da nitelikli yeni oyuncu sayısının giderek düşmesi, şehrin büyük kulüplerince rekabette diri kalmanın çaresinin gurbetçi ve yabancı oyuncularda aranmasıyla neticelenmiştir. İstanbul'un futbola nüfus kapasitesinin çok altında katkı yapması, Anadolu'nun nitelikli gençlerini transfer etmenin İstanbul'un güçlü kulüplerince büyük bir yarışa dönüşmesine sebep olmuştur. Anadolu'nun büyük liman şehirleri de futbol bağlamında kentleşme süreçlerinden olumsuz etkilenmiştir, ancak göreceli olarak İstanbul'dan daha iyi durumda oldukları açıktır. Buna karşın Anadolu'nun büyük kısmında futbol kültürü ve mekân unsuru halen oldukça zayıf durumdadır ve bu durum İstanbul'un mekânsal yönden zayıflamasının Anadolu şehirleri üzerinden tolere edilmesini imkânsız kılmaktadır.⁴⁸³ Bu sebeple Türkiye Süper Ligi, 2019 yılı itibariyle Güney Kıbrıs'tan sonra en çok sayıda ülke dışında doğan profesyonel futbolcuya sahip ligdir.⁴⁸⁴ Bundan ötürü ülke dışına yüklü miktarda para çıkışı gerçekleşmiş, futbol ekonomisi ürettiği maddi değeri çok büyük oranda yabancı oyuncu transfer ve maaş ücretlerine yatırmıştır. Sonuç olarak 2019 yılı itibariyle futbol ekonomisi bir darboğaza sürüklenmiş, peşi sıra köklü futbol kulüpleri iflas etmiştir.⁴⁸⁵

⁴⁸³ Türkiye'nin profesyonel futbolcuları üzerinde yapılan bir araştırmaya göre 38 ilde doğmuş profesyonel oyuncu sayısı, ancak 0 ile 10 arasındadır. Detaylı bilgi için bkz. "81 ilden 38'i 0-10 arasında profesyonel oyuncu çıkarabilmiş", Habertürk, Yayımlanma tarihi: 19 Nisan 2020.

Erişim tarihi: 5 Haziran 2020,

<https://www.haberturk.com/karabuk-haberleri/77297560-ilk-6-ay-dogumlularin-profesyonel-futbolcu-olma-sansi-yuksek81-ilden-38i-0-10-arasinda>

⁴⁸⁴ CIES, "Demographic Atlas", Erişim tarihi: 5 Haziran 2020,

www.football-observatory.com/Digital-Atlas

⁴⁸⁵ Tuğrul Akşar, "Devlet elini çekse Süper Lig'de bir iki kulübün dışında kulüp kalmaz", T24, Yayımlanma tarihi: 16 Ekim 2019. Erişim tarihi: 5 Haziran 2020,

<https://t24.com.tr/haber/devlet-elini-cekse-super-lig-de-bir-iki-kulubun-disinda-kulup-kalmaz,843990>

Türkiye'nin futbol tecrübesinin sahip olduğu bilgi-birikim ve nitelik artışı halen sürmektedir ve başarılı dönemin aktörlerinin büyük çoğunluğu halen faaldir; fakat halka halka Türkiye'nin diğer şehirlerine yayılan yeni kentleşme deneyimi, başta İstanbul olmak üzere futbol kültürünün gelişkin olduğu futbolun mekânını bir ölçüde işgal etmiş ve Türkiye'nin elit futbolcu üretme kapasitesi başarılı döneme kıyasla düşmüştür. Bilhassa İstanbul, artık Türkiye'nin futboluna nüfus ve bilgi-birikim potansiyelinin çok çok altında katkı yapar durumdadır. İstanbul'un yeni kentleşme pratiği, futbolun sırtında taşıdığı tarihsel bagaj ve hedefler bağlamında şehirde futbolun mekânının yeniden organize edilmesini mutlak suretle gerekli kılmaktadır.

Türkiye'de "futbolun sorunu" bağlamında futbola içkin süreçler dahilinde veya kamu eliyle yapılacak değişiklikler, ancak şehirlerin nüfus yoğun bölgelerinde ve bu bölgelerin kolay erişim akslarında futbola yeni mekânlar açılmasını sağladığı ölçüde çözüm üretebilecektir. İstanbul şehri özelinde Türkiye'nin futbolda nitelik artışını sağlayabilmesi için öncelikle çocukların futbola kolay erişiminin sağlanması gerekmektedir. Diğer tüm unsurlar, futbolun mekânına kıyasla ikincil önemde ve Türkiye'nin sahip olduğu bilgi-birikim üzerinden açıklarını kapatabileceği boyuttadır. Futsal, yani salon futbolu, şehrin nüfus yoğun ilçelerinde oyunu okullara taşıyarak yaygınlaştırmak üzere elde kalan yegane seçenek olabilir.

Şehirde futbol mekânının yeniden organizasyonuna bir öncü proje, Esenler ilçesinde bulunan trafo merkezinin taşınmasıyla ortaya çıkacak alanda tasarlanmaktadır. Esenler Belediyesi, bu alanda 1'i stadyum, 7'si nizami ölçülerde amatör futbol sahası olmak 13 futbol sahasına sahip dev bir tesis inşa etmeyi planlamaktadır.⁴⁸⁶ Bu proje, gerçekleştiği takdirde İstanbul'un futboluna adeta can suyu olacak ve yeni dönemde futbolun şehir sathında talep ettiği yeni mekânsal organizasyona ilişkin farkındalığı artıracaktır.

⁴⁸⁶ Esenler Gazetesi, "Esenler'de açılacak Spor Külliyesi ve Spor Vadisi ile ilçe adeta bir 'Spor Şehri' olacak", Yayımlanma tarihi: 23 Ocak 2019. Erişim tarihi: 5 Haziran 2020, <http://www.gazeteesenler.com/esenler-de-acilacak-spor-kulliyesi-ve-spor-vadisi-ile-ilce-adeta-bir-spor-sehri-olacak-h10020.htm>

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz. *Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980*, çev. Ahmet Fehmi Yıldırım. İstanbul: Hil Yayın, 2010.
- Akgün, Aliye Ahu ve Tüzin Baycan. "Gated Communities in Istanbul: The New Walls of the City." *The Town Planning Review* 83, no. 1 (2012): 87-109.
- Akın, Yiğit. *Gülbüz ve Yavuz Evlatlar*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Aldous, David. *International Turf Management Handbook*. New York: Routledge, 2011.
- Alkan, Mehmet Ö., "Osmanlı'da Sayfiyenin İcadı," içinde *Sayfiye: Hafiflik Hayali*, ed. Tanıl Bora, 15-44. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Andersson, Helena, Björn Ekblom, Peter Krusturp. "Elite Football on Artificial Turf Versus Natural Grass: Movement Patterns, Technical Standards and Player Impressions," *Journal of Sports Sciences*, 26, no.2 (2008): 113-122. <https://doi.org/10.1080/02640410701422076>.
- Andrieu, Gilbert. "La Gymnastique Commerciale," *Les Athlètes de la République Gymnastique, Sport et Idéologie Républicaine 1870-1914*, ed. Pierre Arnaud, 63-77. Paris: L'Harmattan, 1997.
- Angell, Elizabeth. "Assembling Disaster: Earthquakes and Urban Politics in İstanbul", *City*, 18:6 (2014): 667-678.
- Ar, Bilge. "İşgal Altındaki İstanbul'da Kentsel ve Mimari Ortam." Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, 2006.
- Aries, Philippe, ve Georges Duby. *Özel Hayatın Tarihi Cilt 4: Fransız Devrimi'nden Büyük Savaşa*, çev. Ali Berktaş. İstanbul, YKY, 2008.
- As, Efdal. "İktidar-Spor Kurumları İlişkileri Bağlamında İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin Katıldığı Olimpiyatlar (1924 Paris, 1928 Amsterdam, 1936 Berlin)," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 24 (2016): 156-204.
- Atılğan, Arif, "Selimiye Kışlası", içinde *Mimarlara Mektuplar*, 312-313. İstanbul: Mimarlık Vakfı İktisadi İşletmesi, 2009.
- Atik, Mehmet. "Yenilenen Kentler Dönüşen Kentliler: İstanbul - Zeytinburnu Örneği." Yüksek lisans tezi, Adnan Menderesi Üniversitesi, 2014.
- Aytuna, Fethi. *Çamurdaki Yıldızlar*. İstanbul: Velespit Yayınları, 2018.

- Aytuna, Fethi. *Vefa'nın Galip'i: Galip Haktanır'ın Anıları*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı. *XIX. Asırda İstanbul Haritası*. İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 1958.
- Azizoğlu, Selimcan. "A Socio-Spatial Analysis of Stadiums in Istanbul (1890-1980)." Yüksek lisans tezi, İstanbul Şehir Üniversitesi, 2019.
- Bailey, Steven. "Living Sports History: Football at Winchester, Eton and Harrow," *The Sports Historian*, 15, no. 1 (2008): 34-53. <https://doi.org/10.1080/17460269508551675>.
- Bakar, İsmail. *Zeytin Ağacının Tanıklığında Halimpaşa Korusu*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2016.
- Baker, Joe. "Early Specialization in Youth Sport: A requirement for adult expertise?," *High Ability Studies*, 14 (2003): 85-94.
- Baker, Joe. "Early Specialization in Youth Sport: A Requirement for Adult Rxpertise?," *High Ability Studies*, 14 (2003): 85-94. <https://doi.org/10.1080/13598130304091>.
- Bale, John. *Sport Space and City*. Londra: Routledge, 1993.
- Başaran, Ayşe Gül. "Osmanlı Mimarisi için Kaynak." Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, 2001.
- Behar, Cem. Osmanlı İmparatorluğu'nun ve Türkiye'nin Nüfusu 1500 – 1927. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996.
- Bellos, Alex. *Futbol: Brezilya Tarzı Yaşam*, çev. Çiğdem Özuer. İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2003.
- Bezmez, Dikmen. "The Politics of Urban Waterfront Regeneration: The Case of Haliç (the Golden Horn), Istanbul", *International Journal of Urban and Regional Research*, 32 (2008): 815-840. <https://doi.org/10.1080/09523367.2013.854776>.
- Binder, Joe, ve Murray Findlay. "The Effects of the Bosman Ruling on National and Club Teams in Europe", *Journal of Sports Economics*, 13 (2008): 107-129.
- Bora, Tanıl, ve Necmi Erdoğan, "Dur Tarih Vur Türkiye: Türk Milletinin Milli Sporu Olarak Futbol" içinde *Futbol ve Kültürü*, ed. Bora, Reiter ve Horak, 221-240. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

- Bora, Tanıl. *Ankara Rüzgârı: Gençlerbirliği Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2019.
- Bozkurt, Abdurrahman. "İtilaf Devletlerinin İstanbul'da İşgal Yönetimi." Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2009.
- Brenner, Neil. "Asemblajlar, Aktör-Ağlar ve Eleştirilen Kent Teorisinin Karşılaştığı Zorluklar", içinde *Kâr İçin Değil Halk İçin: Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı*, ed. N. Brenner, P. Marcuse ve M. Mayer, çev. Ali Yağız Şen (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014): 155-181.
- Brenner, Neil. *Eşitsiz Gelişim: Doğa, Sermaye ve Mekânın Üretimi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2017.
- Brown, Matthew, ve Gloria Lanci. "Football and Urban Expansion in São Paulo, Brazil, 1880-1920," *Sport in History*, 36, no.2 (2016): 162-189. <https://doi.org/10.1080/17460263.2015.1129646>.
- Burns, Jimmy. *Tanrı'nın Eli*, çev. Ali Kaftan. İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.
- Candemir, Murat. *İstanbul'da Mesire Kültürü: Çırpıcı ve Veliefendi Çayırıları*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Connell, John. "Globalisation, Soft Power, and the Rise of Football in China." *Geographical Research*, 56, no. 5 (2018): 5-15. <https://doi.org/10.1111/1745-5871.12249>.
- Curry, Graham, ve Eric Dunning. *Association Football: A Study in Figurational Sociology*. New York: Routledge, 2015.
- Çelik, Kubilay. *Futbolda Neden Yokuz*. İstanbul: A7 Yayıncılık, 2019.
- Daltaban, Murat, "Sayın Kamp Sakinleri...", *Sayfiye: Hafiflik Hayali*, ed. Tanıl Bora, 143-150. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
- Daşlı, Özgür, "Çukurova Futbolunda Rekabet", içinde *Adana Futbolu*, ed. Yavuz Yıldırım ve Mustafa Uçar, 275-286. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Davis, Mike. *Gecekondü Gezegeni*, çev. Gürol Koca. İstanbul: Metis, 2016.
- Delevi, Metin. *Türkiye Spor Tarihinde Yahudi Sporcular*. İstanbul: Libra, 2019.
- Demirci, Salih. "Futbol: Arsada, Tavernada, Dergâhta" *Fitbol Dergisi* (Ekim 2015).

- Demirci, Salih. "Mahallede Futboldan Voleybolda Dünya Şampiyonluğuna: Üsküdar'da Sporun Mekânsal Tarihi" *Üsküdar Dergisi*, Sayı 8 (2019): 65-69.
- Demirci, Salih. "Türkiye Şehirlerinde Kimlik, Aidiyet ve Yerellik: Futbol Örneği," İLEM TLÇK toplantısında sunulan tebliğ, Malatya, 21-24 Nisan, 2019.
- Dunning, Eric, ve Kenneth Sheard. *Barbarians, Gentlemen and Players: A Sociological Study of the Development of Rugby Football*. Londra: Routledge, 2005.
- Elias, Norbert. *Uygarlaşma Süreci: Cilt 2*, çev. Erol Özbek. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Engil, Kadir. "Men and Masculinities at Play: The Halı Saha Football in İstanbul." Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019.
- Ericsson, Karl, Ralf T. Krampe, Clemens Tesch-Roemer. "The Role of Deliberate Practice in the Acquisition of Expert Performance," *Psychological Review*, 100 (1993): 363-406.
<https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.3.363>.
- Felek, Burhan. *Hayal Belde Üsküdar*. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2015.
- Foucault, Michel. *Büyük Kapatılma*, çev. Ferda Keskin. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2011.
- Foucault, Michel. *Cinselliğin Tarihi*, çev. Hülya Uğur Tanrıöver. İstanbul: Ayrıntı Yayınları: 200.
- Frydenberg, Julio, Rodrigo Daskal ve Cesar R. Torres. "Sports Clubs with Football in Argentina: Conflicts, Debates and Continuities," *The International Journal of the History of Sport*, 30, no. 14 (2013): 1670-1986.
<https://doi.org/10.1080/09523367.2013.831840>.
- Gaffney, Chris. "Stadiums and Society in Twenty-First Century Buenos Aires," *Soccer & Society* 10, no. 2 (2009): 160-182.
<https://doi.org/10.1080/14660970802601647>.
- Gladwell, Malcolm. *Çizginin Dışındakiler: Bazı İnsanlar Neden Daha Başarılı Olur?*, çev. Aytül Özer. İstanbul: Mediacat, 2016.
- Goldblatt, David. *The Ball is Round: A Global History of Soccer*. New York: Riverhead Books, 2006.
- Göktaş, Mehmet Ali. *Bizim İçin Oyna*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

- Grønlund, Jo. "A Home Away from Home: Football and the Street in a South African Township," *Critical African Studies*, 11 (2019): 193-207. <https://doi.org/10.1080/21681392.2019.1613900>.
- Gül, Murat. *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Şehrin Dönüşümü ve Modernizasyonu*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2015.
- Güler, Yavuz. "Marshall Planı ve Türkiye'de Marshall Planı'nın Uygulanışı." Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2009.
- Güzel, Mehmet Şehmus, "İkinci Dünya Savaşı Boyunca Sermaye ve Emek", içinde *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950*, ed. Donald Quatert ve Erik Jan Zürcher, çev. Cahide Ekiz, 197-224. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Hamadeh, Shrine. *Şehr-i Sefa: 18. Yüzyılda İstanbul*, çev. İlknur Güzel. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Harvey, Adrian. "The Public Schools and Organized Football in Britain: Fresh Perspectives on Old Paradigms," *The International Journal of the History of Sport*, 33/3 (2016): 272-288. <https://doi.org/10.1080/09523367.2016.1181440>.
- Harvey, Adrian. *Football: The First Hundred Years: The Untold Story*. New York: Routledge, 2005.
- Harvey, Adrian. *The Beginnings of a Commercial Sporting Culture in Britain, 1793-1850*. Aldershot: Ashgate, 2004.
- Harvey, David. *Âsi Şehirler*. İstanbul: Metis Yayınları, 2013.
- Hasdemir, Hacı. *İstanbul'un 100 Spor Kulübü*. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2010.
- Huizinga, Johan. *Homo Ludens Oyunun Toplumsal İşlevi Üzerine Bir Deneme*, çev. Mehmet Ali Kılıçbay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2000.
- Issurin, Vladimir. "Evidence-Based Prerequisites and Precursors of Athletic Talent: A Review," *Sports Medicine*, 47 (2017): 1993-2010. <https://doi.org/10.1007/s40279-017-0740-0>.
- İren, Nejat. *Türk Futbolunda 31 Milli Maç*. İstanbul: Galatasaray Spor Gazetesi Yayınları, 1949.
- Junior, Edivaldo Gois. "Gymnastics, Hygiene and Eugenics in Brazil at the Turn of the Twentieth Century," *The International Journal of the History of Sport*, 31, no. 10 (2014): 1219-1231.

Kadıköy Belediyesi. *Merkez Kadıköy, Mekansal Stratejik Plan Mevcut Durum Raporu. İstanbul: Kadıköy Belediyesi, 2019.*

Kaplan, Turgut, Murat Şahin, Melike Esentaş, Figen Şahin. *Futbol, Bir Bibliyografik Deneme: Tezler.* İstanbul: Nobel, 2017.

Karpat, Kemal. "The Social and Economic Transformation of İstanbul in the Nineteenth Century" *A.I.E.S.E.E Bulletin* 12, no. 2 (1974): 268-308.

Karpat, Kemal. *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2013.

Karpat, Kemal. *Osmanlı'da Milliyetçiliğin Toplumsal Temelleri.* İstanbul: Timaş Yayınları, 2017.

Karpat, Kemal. Türkiye'de Toplumsal Dönüşüm: Kırsal Göç, Gecekondu ve Kentleşme (İstanbul: Timaş Yayınları, 2019): 117-121.

Kavukçuoğlu, Deniz. *Moda'da Gezinti.* İstanbul: Can Yayınları, 2016.

Kayalı, Kurtuluş. *Türk Düşünce Dünyasının Bunalımı.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Kemal Karpat, *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization.* New York: Cambridge University Press, 1976.

Kerigan, Dianne. "Languaculture and Grassroots Football: "Small Goal" in Trinidad," *International Review for the Sociology of Sport*, 51 (2014): 735-751. <https://doi.org/10.1177/1012690214552431>.

Kıvanç, Ümit, "Halı Saha: Seyircinin Sahaya İnişi" içinde *Futbol ve Kültürü*, ed. Bora, Reiter ve Horak, 385-400. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Kıvanç, Ümit. *Kesin Ofsayt.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.

Klose, Andreas, "Televizyon Futbolu", içinde *Futbol ve Kültürü*, ed. Bora, Reiter ve Horak, 373-383. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Koç, Yıldırım. *Türkiye İşçi Sınıfı ve Sendikacılık Hareketi Tarihi.* İstanbul: Kaynak Yayınları, 2003.

Kozanoğlu, Can, "Gençler, Deplase Olunuz!", içinde *Futbol ve Kültürü*, ed. Bora, Reiter ve Horak, 95-113. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Kozanoğlu, Can. *Bu Maçı Alıcaz.* İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Kuper, Simon, ve Stefan Szymanski, *Soccernomics-Futbolun Şifreleri*, çev. Elif Nihan Akbaş. İstanbul: İthaki Yayınları, 2010.

- Kuper, Simon. *Futbol Asla Sadece Futbol Değildir*, çev. Sinan Görtünca. İstanbul: İthaki Yayınları, 2003.
- Kütükçü, Tamer, "İlk Kanto'nun icra edildiği çimenlik," içinde *Kadıköy'ün Kitabı: Geçmiş Zamanların, Mekanların ve Hatırlamaların Rafında*, 120-122. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2014.
- Lagartos, J. M. Comas. "L'auto-organisation de l'espace Urbain : La Pratique du Football à Buenos Aires," *Eurostudia*, 8 (2012): 265-290. <https://doi.org/10.7202/1026642ar>.
- Lapper, Richard. "A City Apart," *The Blizzard - The Football Quarterly*, 24 (2017): 56-66.
- Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*, çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.
- Lefebvre, Henri. *Şehir Hakkı*, çev. Işık Ergüden. İstanbul: Metis Yayınları, 2015.
- Lefebvre, Henri. *The Urban Revolution*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2003.
- Lloyd, Alan. *The Great Prize Fight*. Londra: Souvenir Press: 1977.
- Lo, Dominc. "Football - The World's Game: A Study on Football's Relationship with Society." Lisans tezi, Claremont McKenna College, 2011.
- Mangan, James Anthony. *The Games Ethic and Imperialism*. Londra: Frank Cass, 1998.
- Maughan, Ronald, Susan Shirreffs, Kerem Özgünen, Sanlı Sadi Kurdak. "Living, Training and Playing in the Heat: Challenges to the Football Player and Strategies for Coping with Environmental Extremes," *Scandinavian Journal of Medicine & Science in Sports*, 20, no. 3 (2010): 117-124. <https://doi.org/10.1111/j.1600-0838.2010.01221.x>.
- McDougall, Alan. *Contested Fields: A Global History of Modern Football*. Toronto: University of Toronto Press, 2020.
- McGillivray, Donald ve Jane Holder. "Locality, Environment and Law: The Case of Town and Village Greens," *International Journal of Law in Context*, 3 (2007): 1-17. <https://doi.org/10.1017/S1744552307001012>.
- Mete, Hülya. "Kent ve Çocuk: Gündelik Hayat Pratiği Olarak Sokakta Oyun Oynamak." Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2019.

Mommsen, Theodor. "Football in Renaissance Florence," *The Yale University Library Gazette*, 16, 1 (1941): 14-19.

Monk, Des ve Dave Russell. "Training Apprentices: Tradition Versus Modernity in the Football Industry," *Soccer & Society*, 1 (2000): 62-79. <https://doi.org/10.1080/14660970008721265>.

Mumford, Lewis. *Tarih Boyunca Kent*, çev. Girol Koca ve Tamer Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.

Mumford, Lewis. *Technics and Civilization*. New York: Harcourt, Brace and Company, 1934.

Nair, Nisha. "Cricket Obsession in India: Through the Lens of Identity Theory," *Sport in Society* 14, no. 5 (2011): 569-580. <https://doi.org/10.1080/17430437.2011.574351>.

Necipoğlu, Gülru. "The Suburban Landscape of Sixteenth-Century Istanbul as a Mirror of Classical Ottoman Garden Culture." *Gardens in the Time of the Great Muslim Empires: Theory and Design*, ed. Attilio Petruccioli, 32-71. New York: Leiden, 1997.

Öner, Haluk. *Bir Dünya Cenneti Kadıköy ve Edebiyatımız*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2015.

Özden, Barış Alp. "Working class formation in Turkey, 1946-1962." Yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2011.

Özet, İrfan. *Fatih-Bağakşehir: Muhafazakar Mahallede İktidar ve Dönüşen Habitus*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Özyalçın, Adnan. *Karagömrüklü Yıllar*. İstanbul: Heyemola Yayınları, 2009.

Parker, Andrew. "Training for 'Glory', Schooling for 'Failure'?: English professional football, traineeship and educational provision." *Journal of Education and Work*, 13:1 (2000): 61-76. <https://doi.org/10.1080/136390800112231>.

Piercey, Nicholas. *Four Histories about Early Dutch Football 1910-1920*. Londra, UCL Press, 2016

Pujadas, Xavier. "Sport, Space and the Social Construction of the Modern City: The Urban Impact of Sports Involvement in Barcelona (1870–1923)," *The International Journal of the History of Sport*, 29, no.14 (2012): 1963-1980. <https://doi.org/10.1080/09523367.2012.696348>.

Sezer, Sennur. *Kasımpaşa*. İstanbul: Heyemola Yayınları, 2009.

Sheard, Rod. *The Stadiums: Architecture for the New Global Culture*. Sydney: Periplus, 2005.

Steane, John. "The Oxford University Parks: The First Fifty Years." *Garden History* 32, no. 1 (2004): 87-100. <https://doi.org/10.2307/1587315>.

Stempel, John-Lewis. *Six Weeks: The Short and Gallant Life of the British Officer in the First World War*. Londra: Orion, 2010.

Storch, Robert D., "Introduction: persistence and change in nineteenth-century popular culture", ed. R. D. Storch, *Popular Culture and Custom in Nineteenth-Century England*, 1-19. Londra, Routledge: 1982.

Şabanoglu, Melih. *Kuruluş: Mekteb-i Sultani'den Galatasaray Spor Kulübü'ne - Türkiye'de Futbolun Erken Çağı 1904-1907*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları, 2018.

Tanburacı, Osman. *Lisedeki Sarı Tribündeki Kırmızı, Cilt 1*. İstanbul: Filmon, 2016.

Taylor, Matthew. "The Global Spread of Football" *The Oxford Handbook of Sports History*, ed. Robert Edelman ve Wayne Wilson, 189-195. New York: Oxford University Press: 2017.

Taylor, Matthew. "Global players? Football, Migration and Globalization 1930-2000," *Historical Social Research*, 31 (2006): 7-30.

Tekeli, İlhan. *İstanbul'un Planlamasının ve Gelişmesinin Öyküsü*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

Topyıldız, Özgür. *Anadolu Yıldızı Eskişehirspor*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Tunç, Sevecen "A Game of Two Halves: The Making of Professional Football in Turkey, 1946-1963." Doktora tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2019.

Tunç, Sevecen. "Ateş-Güneş Kulübü 1933-1938," *Tarih ve Toplum*, 13 (2011): 159-171.

Tunç, Sevecen. "Profesyonelliğin Erken Çağında Sıradışı Bir Fabrika Takımı: Adalet (1946-1965)," *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar*, no. 17 (2014): 157-174.

Tunç, Sevecen. *Mektepliler Münevverler Meraklılar: Trabzon'da Futbolun Toplumsal Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Tutel, Eser. *Şirket-i Hayriye*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008): 25.

Tükenmez, Metin. *Sahil Yolunda Yürümek*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

- Türker, Osman. *Osmanlı İstanbulu'ndan Bir Köşe: Tatavla*. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2009.
- Uğur, Yunus. "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar" *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6 (2005): 9-26.
- Vamplew, Wray. *Pay Up and Play the Game - Professional Sport in Britain, 1875-1914*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.
- Weber, Eugen. "Gymnastics and Sports in Fin-de-Siècle France: Opium of the Classes," *The American Historical Review*, 76, no. 1 (1971): 70-98. <https://doi.org/10.1086/ahr/76.1.70>.
- William J. Baker, "The Making of a Working-Class Football Culture in Victorian England." *Journal of Social History* 13, no. 2 (1979): 241-251.
- Wilson, Jonathan. *Kirli Yüzlü Melekler*, çev. Tolga Esmer. İstanbul: İthaki Yayınları, 2017.
- Winner, David. *Kökler: İngiliz Futbolunun Yakın Tarihi*, çev. Egemen Özkan. İstanbul: İthaki Yayınları, 2017.
- Yalçınan, Murat Cemal, Çare Olgun Çalışkan, Kumru Çılgın ve Uğur Dünder, "İstanbul Dönüşüm Coğrafyası", içinde *Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar*, ed. Ayfer Bartu Candan ve Cenk Özbay, 47-70. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Yıldıran, İbrahim. "Tepük Futbol Mudur? XI. Yüzyıl Türk Spor Faaliyetlerinden 'Tepük' Oyununun Mahiyeti Üzerine Bir Araştırma," *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 2 (1997): 54-62.
- Yılmaz, Havva. "Everyday Life, Status Group and The Sayfiye Culture in Kadıköy During the Second Constitutional Period." Yüksek lisans tezi, Şehir Üniversitesi, 2017.
- Yılmaz, Koray, ve Demet Özmen Yılmaz, "İnşaat Sektörünün İstahdam ve Büyüme Bağlamında Karşılaştırmalı Bir Analizi, 1923-2015", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2 (2019): 1287-1320.
- Yılmaz, Safer. *Bi Futbolcu Olursak: Futbolda Profesyonellik, Sınıf Atlama ve Hayal Kırıklığı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Yüce, Mehmet. "Memleketin İlk Futbol Birincisi," *Tam Saha Dergisi*, 126 (2015): 60-66.

Yüce, Mehmet. *Ale'l-İtlak Baldırı Çıplak: Hatırât, Makalât, Mülakât*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Yüce, Mehmet. *Esir Şehirde Spor*. İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2020.

Yüce, Mehmet. *İdmançı Ruhlar: Futbol Tarihimizin Klasik Devreleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Yüce, Mehmet. *Osmanlı Melekleri: Futbol Tarihimizin Kadim Devreleri*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.

Yüce, Mehmet. *Romantik Yürekler: Futbol Tarihimizin Yeni Devreleri 1952-1992*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.

Yücebulut, Zehra. *Onların Hikayesi*. İstanbul: Tarih Düşünce Kitapları, 2004.

Zamur, Cem. *Onun Gibisi Gelmedi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Zubaida, Sami. "Max Weber's "The City" and the Islamic City," *Max Weber Studies*, 5/6 (2005): 111-118.

İNTERNET SİTELERİ

Aktifbank. "Ekolig 2017-2018/2018-2019 Sezonu Raporu." Erişim tarihi: 5 Haziran 2020.

<https://www.aktifbank.com.tr/Documents/Ekolig-Final-11112019.pdf>

Akşar, Tuğrul. "Devlet Elini Çekse Süper Lig'de Bir İki Kulübün Dışında Kulüp Kalmaz." T24, 16 Ekim 2019.

<https://t24.com.tr/haber/devlet-elini-cekse-super-lig-de-bir-iki-kulubun-disinda-kulup-kalmaz,843990>.

Altunbaş, Enes. "KMF biletleri iki saat içinde tükendi." 5 Mid. 27 Mart 2017. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020.

<http://www.5mid.com/lol/kmf-2017-biletleri-iki-saat-tukendi>.

Aytuna, Fethi. "Futbolcu Yatağı Kadirga." Dinyakos. Erişim tarihi: 2 Mayıs 2020.

<http://www.dinyakoskrampon.blogspot.com/2014/09/futbolcu-yatag-kadrga.html>.

Aytuna, Fethi. "Manisa Antrenör Kursu." Dinyakos. Erişim Tarihi: 30 Nisan 2020.

<https://www.dinyakos.com/2012/11/17/1964-manisa-antrenor-kursu>.

Bartu, Can. "Aslında Basketi Daha Çok Seviyordum." Röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos, 14 Nisan 2020.

<https://www.dinyakos.com/2019/04/14/can-bartu-aslinda-basketi-daha-cok-seviyordum>.

Bedir, Erol. "Türkiye'de 400 Bin Lisanslı Futbolcu Var." Anadolu Ajansı, 1 Mayıs 2018. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020.

<https://www.aa.com.tr/tr/spor/turkiyede-400-bin-lisansli-futbolcu-var/1132755>.

Berkman, Candemir. "Demir Canlı Futbolcu." Röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos, 18 Haziran 2014.

<http://www.dinyakoskrampon.blogspot.com/2014/06/candemir-berkman-demir-canli-futbolcu.html>.

Beşiktaş Jimnastik Kulübü. "Tarihçe." Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020.

<https://bjk.com.tr/tr/cms/tarihce/2/73>.

Boysan, Aydın. "O stadın orada yapılmasında saçmalık vardı." Röportaj Toprak Saha, Ekim 2014.

<http://topraksaha.net/10/2014/toprak-saha-ozel-biz-sorduk-sohbet-adami-aydin-boysan-cevapladi>.

CIES. "CIES Weekly Post no.292, Player Export: Brazil Leads the Table." Erişim tarihi: 20 Nisan 2020. <https://www.footballobservatory.com/IMG/sites/b5wp/2019/wp292/en>.

CIES. "Atlas of Migration." Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020, <https://www.football-observatory.com/IMG/sites/atlas migr>.

CIES. "Digital Atlas." Erişim tarihi: 5 Haziran 2020, <https://www.football-observatory.com/Digital-Atlas>.

CNN Türk. "Emlak Konut'tan Galatasaray Açıklaması" CNN Türk, Yayımlanma tarihi: 6 Aralık 2019. Erişim tarihi: 1 Haziran 2020, <https://www.cnnturk.com/spor/futbol/emlak-konuttan-galatasaray-aciklamasi>.

CNN Türk. "Gaziosmanpaşa Stadı'nın Yerine Otopark Projesine CHP Protestosu." CNN Türk, 15 Ekim 2019. <https://www.cnnturk.com/spor/futbol/gaziosmanpasa-stadinin-yerine-otopark-projesine-chp-protestosu>.

Çalışkan, Gamze. "Türkiye 150 Metre Üstü Gökdelen Sayısında Avrupa Lideri." Dünya İnşaat, 13 Temmuz 2016. <http://www.dunyainsaat.com.tr/haber/turkiye-150-metre-ustu-gokdelen-sayisinda-avrupa-lideri/16211>.

Daily Mail. "A shot in time: Hackney Marshes." Daily Mail, 8 Ekim 2017. <https://www.dailymail.co.uk/sport/football/article-4961024/A-shot-time-Hackney-Marshes-home-120-pitches.html>.

Dallı, Özkan. "Futbol Sahalarından Fizik Profesörlüğüne." Röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos, 2 Ağustos 2019. <https://dinyakos.com/2019/08/02/ozkan-dalli-futbol-sahalarindan-fizik-profesorlugune>.

Darüşşafaka. "Darüşşafaka Spor Kulübü." Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020. <https://www.darussafaka.org/hakkimizda/cemiyet/darussafaka-spor-kulubu>.

Davutpaşa SK. "Refik Osman Top." Davutpaşa Yiğitleri. Erişim tarihi: 20 Nisan 2020. <http://www.davutpasa1926sk.com/rss/refik-osman-top>.

Demirkol, Mehmet. "Kaos Futboluna Dönüş." Fanatik, 26 Ağustos 2017. <https://www.fanatik.com.tr/yazarlar/mehmet-demirkol/kaos-futboluna-donus-1315320>.

Denizli, Mustafa. "Bu Ligde Yenemeyeceğim Takım Yok!" Ajansspor, 4 Ocak 2019.
<https://www.ajansspor.com/haber/mustafa-denizli-bu-ligde-yenemeyecegim-takim-yok-284656>.

Doward, Jamie. "As British Teams Conquer Europe, Cuts Force Sale Of 710 Local Football Pitches." Guardian, 2 Temmuz 2019.
<https://www.theguardian.com/society/2019/jun/02/tory-cuts-force-sale-710-local-football-pitches>

Esenler Gazetesi. "Esenler'de Açılacak Spor Külliyesi ve Spor Vadisi ile İlçe Adeta Bir 'Spor Şehri' Olacak." Esenler Gazetesi, 23 Ocak 2019.
<http://www.gazeteesenler.com/esenler-de-acilacak-spor-kulliyesi-ve-spor-vadisi-ile-ilce-adeta-bir-spor-sehri-olacak-h10020.htm>.

Eton College. "Games." Erişim tarihi: 27 Nisan 2020.
<https://www.etoncollege.com/Games2.aspx>.

Eton College. "The Field Game." Erişim tarihi: Nisan 27, 2020.
<https://www.etoncollege.com/userfiles/files/FIELDGAMELAWS-2007-Booklet.pdf>.

Fenerbahçe Spor Kulübü. "Tarihçe." Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2020.
<http://www.fenerbahce.org/kulup/tarihce>.

FIFA. "FIFA Big Count 2006." Erişim tarihi: 20 Nisan 2020.
https://www.fifa.com/mm/document/fifafacts/bcoffsurv/bigcount.statspackage_7024.pdf.

FIFA. "PMSE's Global Broadcast and Audience Summary of the 2018 FIFA World Cup Russia." Erişim Tarihi: 20 Nisan 2020.
<http://resources.fifa.com/image/upload/njqsntvrdvqv8ho1dag5.pdf>.

FIFPRO. "About US", Erişim tarihi: 20 Nisan 2020.
www.fifpro.org/en/about-us/our-vision.

Gençlik ve Spor Bakanlığı, "23 Şehir, 25 Süper Stadyum." Erişim tarihi: 5 Haziran 2020.
<http://www.gsb.gov.tr/HaberDetaylari/1/15020/23-sehir-25-super-stadyum.aspx>.

Habertürk. "81 İlden 38'i 0-10 Arasında Profesyonel Oyuncu Çıkarabilmiş." Habertürk, 19 Nisan 2020.
<https://www.haberturk.com/karabuk-haberleri/77297560-ilk-6-ay-dogumlularin-profesyonel-futbolcu-olma-sansi-yuksek81-ilden-38i-0-10-arasinda>.

Harizanos, Toli. "Beyoğluspor: Türk Sporunun 100 Yıldan Yaşlı Sarı-Siyah Anıtı." Indigo Dergisi, 7 Şubat 2016. <https://www.indigodergisi.com/2016/02/beyogluspor-turk-sporunun-100-yildan-yasli-sari-siyah-aniti>.

Hürriyet Gazetesi. "Bakırköy'de Tarihi Spor Kulübünün Önünde Yıkım Gerilimi." Hürriyet Gazetesi, 25 Ekim 2016. <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/cumhuriyetten-eski-spor-kulubu-yikiliyor-40258054>

Hürriyet Gazetesi. "Yedikulespor İçin Kenetlendiler." Hürriyet Gazetesi, 31 Ağustos 2018. <https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/yedikulespor-icin-kenetlendiler-kulupleri-icin-nobet-tutuyorlar-40941600>.

İlgaz, Faruk. "Zeynel Üner." Fenerbahçe Gazetesi, 11 Şubat 2011. <http://www.fenerbahcegazetesi.com/yazarlar/faruk-ilgaz/31-zeynel-uner>.

İBB. "İstanbul Spor Envanteri." Erişim tarihi: 5 Haziran 2020. <https://www.istanbulsporenvanteri.com>.

İBB. "Sayım Yıllarına Göre İstanbul Nüfusu, Sayımlar Arası Yıllık Nüfus Artış Hızı ve Yıl Ortası Nüfus Tahmini", içinde *Sayılarla İstanbul* (İstanbul: İBB Kültür AŞ, 2001). Erişim tarihi: 5 Haziran 2020. <http://www.ibb.gov.tr/tr-TR/BilgiHizmetleri/Istatistikler/Documents/demografi/t211.pdf>.

İHA. "Bakırköy'de Saha Protestosu." İhlas Haber Ajansı, 9 Kasım 2019. <https://www.haberler.com/bakirkoy-de-spor-sahasi-protestosu-12601110-haberi>.

Kabay, Nejat. "Adnan Suvarili Efsane Göztepe." Habertürk, 18 Ağustos 2014. <https://www.haberturk.com/yazarlar/nejat-kabay/981008-yeni-yonetim-yeni-tesis-ve-adnan-suvarili-efsane-goztepe>.

Kadıköy Belediyesi. "Geçmişte Kadıköy," Erişim tarihi: 1 Mayıs 2020. <https://www.kadikoy.bel.tr/Kadikoy/Gecmiste-Kadikoy>.

Kayın, Emel. "Bir "Kültürel Manzara-Kültürel Peyzaj" Ögesi Olarak Kırsal Yerleşimlerin Korunmasına Yönelik Kavramsal ve Yasal İrdelemeler," *Mimarlık Dergisi*, Sayı 367. Eylül-Ekim 2012. <https://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=381&RecID=2998>

Koloğlu, Orhan. "Mektebin Yapısı Spora Çok Açıktı." Röportaj: Fethi Aytuna, Dinyakos. 19 Nisan 2020. <https://www.dinyakos.com/2020/04/19/orhan-kologlu-mektebin-yapisi-spora-cok-acikti>.

Meleke, Uğur. "Bir Şans ve Başarı Öyküsü." Hürriyet Gazetesi, 11 Ocak 2018.
<https://www.hurriyet.com.tr/sporarena/yazarlar/ugur-meleke/bir-basari-ve-sans-oykusu-fatih-terim-40706140>.

Özcan, Emre. "Nostaljinin Penceresinden Yedikule." Yedikule.org. Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020.
<http://www.yedikule.org/yedikule/yedikule-tarihi/761-nostaljinin-penceresinden-yedikule>.

Öztürk, Feridun. "Altaylı Feridun." Röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos, 31 Ağustos 2013.
<https://www.dinyakos.com/2013/08/31/feridun-ozturk-altayli-feridun>.

Özdede, Tolga. "Daha Çok Tesis, Daha Çok Destek." Aydınlık Gazetesi, 29 Nisan 2019.
<https://www.aydinlik.com.tr/haber/amator-futbol-altyapi-antrenoru-tolga-ozdede-aydinlik-a-konustu-daha-cok-tesis-daha-cok-destek-206812>.

Özgener, Mahmut. "Almanya'da 6.5 milyon, Türkiye'de 225 bin!" Hürriyet Gazetesi, 12 Ocak 2009.
<https://www.hurriyet.com.tr/ozgener-almanyada-6-5-milyon-turkiyede-225-bin-10760477>.

Sabah Gazetesi. "Türkiye'de Her 3 Sporcudan Biri Kadın." Sabah Gazetesi, 8 Mart 2019.
<https://www.sabah.com.tr/spor/tum-sporlar/2019/03/08/turkiyede-lisansli-her-3-sporcudan-biri-kadin>.

Sancaklı, Saffet. "Yeşil Sahalardan Meclis Sıralarına." Röportaj Eyüp Karakuş, Anadolu Ajansı, 12 Aralık 2019. <https://www.aa.com.tr/tr/futbol/yesil-sahalardan-meclis-siralarina-saffet-sancakli/1671587>.

Sivaslı, Ahmet. "Türkiye Neden Başaramıyor?," Aljazeera Turk. Yayımlanma Tarihi: 23 Haziran 2016.
<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/turkiye-neden-basaramiyor>.

Soydan, Ali. "Galatasaraylı Küçük Ali." Röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos. 28 Şubat 2015. <https://dinyakoskrampon.blogspot.com/2015/02/ali-soydan-galatasarayli-kucuk-ali.html>.

Takinacı, Semih. "Hebdomon Diye Bir Yer." Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020.
<http://www.muhamaz.org/hebdomon-diye-bir-yer.html>.

Taşköprü, İlknur. "Gezi Parkı Taksim Bahçesi'Yken Beyoğlu'nda Ermeniler." Agos Gazetesi, 19 Ağustos 2013. <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/5461/gezi-parki-taksim-bahcesiyken-beyoglunda-ermeniler>

- Terim, Fatih. "Sokak Futbolu Bitti." Fotomaç, 13 Mayıs 2014.
<https://www.fotomac.com.tr/millitakim/2014/05/13/sokak-futbolu-bitti>.
- TFF. "A Milli Takım'ın Oynadığı Tüm Maçların Detayları." Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020.
<https://www.tff.org/default.aspx?pageID=425>.
- TFF. "Herkes İçin Futbol Lisansı Talimatı." Erişim tarihi: 1 Haziran 2020.
<https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/TALIMATLAR/HiF-Lisans-Talimatı.pdf>.
- TFF. "Lisanslı Futbolcu Sayısı 466 Bine Ulaştı." Erişim tarihi: 1 Haziran 2020.
<https://www.tff.org/default.aspx?pageID=204&ftxtID=10581>.
- TFF. "Süper Lig Tarihçesi." Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2020.
<https://www.tff.org/default.aspx?pageID=545>.
- TFF. "Türkiye Futbol Federasyonu Statüsü." Erişim tarihi: 5 Haziran 2020.
<https://www.tff.org/Resources/TFF/Documents/TFF-KANUN-STATU/TFF-Statusu.pdf>.
- The FA, "FA Cup Finals 1872-Today." Erişim tarihi: 24 Nisan 2020.
<http://www.thefa.com/competitions/thefacup/more/finals>.
- Tokol, Erdoğan. "İstanbul Beyefendisi Bir İstanbulsporlu." Röportaj Fethi Aytuna, Dinyakos, Eylül 2014.
<https://www.dinyakoskrampon.blogspot.com/2014/09/erdogan-tokol-istanbul-beyefendisi-bir.html>.
- TRT Arşiv. "Samatya Gençlik Spor Kulübü'nden Mehmet." Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020.
<https://www.trtarsiv.com/izle/153221/samatya-genclik-spor-kulubu>.
- Tüzün, Serpil Hamdi. "Özgüvene Parmağınızla Dokunabilirsiniz." Röportaj Onur Yazıcıoğlu, Goal.com, 1 Ağustos 2010.
<https://www.goal.com/tr/news/206/genel/2010/01/08/1733906/özel-serpil-hamdi-tüzün-özüğüvene-parmağınızla>
- UEFA, "Champions League round of 16 ties: meet your opponents", 14 Şubat 2020.
<https://www.uefa.com/uefachampionsleague/news/0258-0e9a1997c9a6-844476cc90e1-1000--meet-your-last-16-opponents>.
- UNDP, "İnsani Gelişme Raporu 2019." Erişim tarihi: 25 Nisan 2020.
<https://www.tr.undp.org/content/dam/turkey/hdr2019/UNDP-TR-HDR-2019-EN.pdf>.

Yeni Şafak. "İşte 100 Yıllık 8 Metrekarelik Tesisi." Yeni Şafak, 18 Haziran 2014.
<https://www.yenisafak.com/spor/iste-100-yillik-kulubun-8-metrekarelik-tesisi!-659396>.

HARİTALAR

İBB. "İstanbul Şehir Haritası." Erişim dönemi: 2018-2020.
<https://sehirharitasi.ibb.gov.tr>.

Google. "Google Earth." Erişim dönemi: 2018-2020.
<https://earth.google.com/web>.

Pervititch, Jacques. "Index au grand plan Cadastral – Béchtache." SALT Araştırma Arşivi. Erişim tarihi: 13 Mayıs 2020.
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/99248>.

Pervititch, Jacques. "Plan cadastral d'assurances. Tatavla. Tepe." SALT Araştırma Arşivi. Erişim tarihi: 5 Mayıs 2020.
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/113074>.

Pervititch, Jacques. "Plan cadastral d'assurances. Nichantach." SALT Araştırma Arşivi. Erişim tarihi: 20 Mayıs 2020.
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93772>.

Societe Anonyme Ottomane d'Etudes et d'Entreprises Urbaines. "Plan d'Ensemble de la ville de Constantinople." 1922. Yazar arşivi.

VİDEO KAYITLAR ve FİLMLER

Demir, Neslihan. "Spor ve Sağlık." Bein Sports 4. Yayınlanma tarihi: 24 Şubat 2020.

Göksu, Mehmet Şefik. "BİSAV Sözlü Tarih Araştırmaları Veritabanı ve İstanbul'un Mekansal ve Kültürel Çeşitliliğine Yönelik Uygulama Örnekleri Projesi." Youtube video, "BİSAV." 9 Mayıs 2018.
<https://www.youtube.com/watch?v=lii8fm09LsM>.

Seden, Osman F., yönetmen, *Futboliye*. 1983: İstanbul, Mine Film, 1983.

ANSİKLOPEDİLER

DİA. Abdülkadir Özcan. “Etmeydanı” maddesi.

DİA. Ali Akyıldız. “Tanzimat” maddesi.

DİA. Cevdet Küçük. “Hafta Tatili” maddesi.

DİA. Tuncay Öğün. “Müsadere” maddesi.

İstanbul Ansiklopedisi. Cilt 5. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994. “İnönü Stadyumu” maddesi.

İstanbul Ansiklopedisi. Reşad Ekrem Koçu. Cilt 5. İstanbul: Koçu Yayınları, 1958. “Biniş” maddesi.

GAZETE ARŞİVLERİ

Cumhuriyet, 1938-1947.

Dost Beykoz, 2016.

Milliyet, 1950-1981.

Sabah, 2002.

Yeni Gün, 1939.

DİJİTAL UYDU FOTOĞRAFI ARŞİVLERİ

Google Earth

İBB İstanbul Şehir Haritası

DİĞER ARŞİVLER

İstanbul Şehir Üniversitesi, Taha Toros Arşivi.

Resmi Gazete.

TBMM.

Uğur Ün Arşivi, Mahir Yağız Defterleri.

GÖRÜŞMECİLER

Metin Çekiçler. 25 Ocak 2020 tarihli görüşme.

Davut Kılıç. 19 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

İsmail Erdoğan. 19 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

Fatih Akyel. 20 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

Serdar Topraktepe. 20 Mayıs 2020 tarihi görüşme.

Mehmet Ak. 30 Mayıs 2020 tarihli görüşme.

TABLÖLER ve GRAFİKLER

TABLO 1 - İstanbul'da 1880 - 1946 yılları arasında futbol sahası olarak kullanmış olan mekânlar

Futbol Açıldığı Yıl	Yer Tespiti	FUTBOL SAHASI	İlçe	2019'daki durum
1880	Kesin	Haydarpasha Çayırı	Kadıköy	Yol
1888	Kesin	Yoğurt Çeşme Çayırı	Kadıköy	Park
1890	Kesin	Bakla Tarlası	Kadıköy	Konut
1900	Kesin	Robert Kolej Sahası	Beşiktaş-Sarıyer	Okul
1900	Kesin	Balta Limanı Sahası	Beşiktaş-Sarıyer	Halı Saha
1900	Kesin	Beykoz Çayırı Kaz Otlığı	Beykoz	FAAL
1900	Kesin	Moda Çayırı	Kadıköy	Konut
1900	Kesin	Kuşdili Çayırı	Kadıköy	Otopark
1901	Kesin	Papaz Bahçesi	Kadıköy	Konut
1904	Kesin	Grand Cour	Beyoğlu	Halı Saha
1905	YAKIN	Yeşilköy'de bir yer	Bakırköy-Yeşilköy	Park
1905	Kesin	Tarabya Çayırı	Beşiktaş-Sarıyer	Otopark
1905	Kesin	Emirgan /Boyacıköy Çayırı	Beşiktaş-Sarıyer	Konut
1906	Kesin	Makriköy Çayırı	Bakırköy-Yeşilköy	Konut
1906	Kesin	Küçüksu Çayırı	Beykoz	Park
1906	Kesin	Kandilli Sahası	Beykoz	FAAL
1906	Kesin	Gazhane Çayırı	Kadıköy	Konut
1906	Kesin	Tatavla Çayırı	Şişli	Halı Saha
1907	Kesin	Göksu Deresi Sahası	Beykoz	ATIL
1907	Kesin	İbrahim Ağa Çayırı	Kadıköy	AVM
1908	Kesin	Büyükdere Çayırı	Beşiktaş-Sarıyer	STADYUM
1908	Kesin	Union Club (İttihadspor)	Kadıköy	STADYUM
1908	Kesin	Yenibahçe Süleymaniye Sahası	Suriçi	Hastane
1909	Kesin	Taksim Talimhane Sahası	Beyoğlu	Konut
1911	Kesin	Beşiktaş Sahası	Beşiktaş	Konut

1911	Kesin	Aya Lefter Sahası	Şişli	Konut
1913	YAKIN	Hasköy Maccabi Sahası	Haliç	Konut
1914	Kesin	Anadolu Hisarı Er Meydanı	Beykoz	FAAL
1915	Kesin	Taksim Bahçesi	Beyoğlu	Park
1915	Kesin	Abide-I Hürriyet Tepesi	Şişli	Yol
1917	Kesin	İplikhane Sahası	Eyüp Sultan	Park
1918	Kesin	Erenköy Sahası	Kadıköy - Anadolu	Konut
1919	Kesin	Taksim Stadyumu	Beyoğlu	Park
1919	Kesin	Darüşşafaka Lisesi	Suriçi	Halı Saha
1919	Kesin	İstanbul Sultanisi	Suriçi	Halı Saha
1920	Kesin	Heybeliada Çayırı	Adalar	FAAL
1920	Kesin	Büyükkada Sahası	Adalar	Konut
1920	Kesin	Baruthane Sahası	Bakırköy-Yeşilköy	Park
1920	Kesin	Balmumcu Sahası	Beşiktaş-Sarıyer	Askeriye
1920	Kesin	Rami Talimhane Sahası	Rami	FAAL
1920	Kesin	Harbiye Nezareti Meydanı	Suriçi	Okul
1920	Kesin	Sultanahmet At Meydanı	Suriçi	Meydan
1920	Kesin	Eczacı Mektebi Sahası	Suriçi	Yol
1920	Kesin	Kadırğa Meydanı	Suriçi	Park
1920	Kesin	Bağlarbaşı Çayırı	Üsküdar	Konut
1920	Kesin	Kasımpaşa Camialtı	Haliç	HALI SAHA
1921	YAKIN	Tuzla Çayırı	Kadıköy	Yol
1921	Kesin	Maltepe Sahası - Hasan Polat	Kadıköy	STADYUM
1922	Kesin	Beyazıt Meydanı	Suriçi	Meydan
1923	Kesin	Beykoz Vakıf Çayırı - Stadı	Beykoz	STADYUM
1923	Kesin	Surp Agop Ermeni Ligi Sahası	Beyoğlu	Kamu Binası
1923	Kesin	Halıcıoğlu Topçu Mektebi	Haliç	Yol
1923	YAKIN	Feneryolu Ümitspor	Kadıköy	Konut
1923	Kesin	Feriköy Sahası - Tatavla	Kadıköy	FAAL
1923	Kesin	Topkapı Güzelhisar Sahası	Surdivası	Park

1923	Kesin	Karagömrük - Vefa Sahası	Suriçi	STADYUM
1923	Kesin	Şehzadebaşı Sahası	Suriçi	Park
1923	YAKIN	Şişli Sahası	Şişli	Camii
1923	Kesin	Beylerbeyi Sahası	Üsküdar	Yol
1924	Kesin	Arapkuyusu Sahası	Suriçi	Konut
1924	Kesin	Fatih Camii Bahçesi	Suriçi	Camii avlusu
1924	Kesin	Cinci Meydanı	Suriçi	Park
1926	Kesin	Takkeçiler Sahası	Surdişi	Yol
1926	YAKIN	Ispartakule Sahası	Surdişi	Konut
1926	Kesin	Etmeydanı Sahası	Suriçi	Konut ve AVM
1926	Kesin	Küçükpazar Sahası	Suriçi	Yol
1926	Kesin	Süleymaniye Camii Avlusu	Suriçi	Camii avlusu
1926	Kesin	Duvarıdibi Sahası	Üsküdar	Helikopter pisti
1927	Kesin	Şemsipaşa Anadolu Stadı	Üsküdar	Yol ve otopark
1928	Kesin	Eski Çukurbostan Sahası	Suriçi	Konut
1930	Kesin	Feyziati Sahası	Beşiktaş-Sarıyer	Konut
1932	YAKIN	Yenimahalle Osmaniye Sahası	Bakırköy-Yeşilköy	Konut
1933	Kesin	Şeref Stadı	Beşiktaş-Sarıyer	Otel
1935	Kesin	Otakçılar Sahası	Surdişi	Yol
1940	YAKIN	Hasanpaşa Sahası	Kadıköy	Konut
1943	Kesin	Galatasaray Stadı	Mecidiyeköy	AVM
1944	Kesin	Sümerspor	Bakırköy-Yeşilköy	Konut
1946	Kesin	Eyüp Stadı	Eyüp Sultan	STADYUM
1946	Kesin	Altıyol Sahası	Kadıköy	Konut
1946	Kesin	Cankurtaran Sahası	Suriçi	ATIL
1946	Kesin	Selimiye Sahası	Üsküdar	FAAL
1946	Kesin	Ahırkapı Sahası	Suriçi	Kamu Binası
	1966'da FAAL		Örnekleme dahilinde 2019'da FAAL	

TABLO 2 - İstanbul'da 1966 - 2019 yılları arasında futbola kapanan sahalar listesi

*Sarı renkle çizilmiş satırlarda yer alan sahalar, 1946 yılında faal olup da 1966 ile 2019 yılları arasında faaliyetini sürdüren sahaları işaret etmektedir.

*Renkli sütunlarda yazan sayı 1 ise sahanın o yıl faal olduğunu, 0 ise ilgili yıl ve yıllarda futbola kapandığını göstermektedir.

	İLÇE	SAHA	1966	1970	1982	2002	2019'daki durum
1	BAĞCILAR	Bağcılar Mevlana Caddesi Sahası	0	0	1	1	Okul
2	BAĞCILAR	Bağcılar Meydan Sahası	0	0	1	0	Park
3	BAĞCILAR	Bağcılar Sahası 1	0	0	1	1	Otopark
4	BAĞCILAR	Bağcılar Yenimahalle Sahası	0	0	1	1	Konut
5	BAĞCILAR	Cevatpaşa Sahası	0	0	1	0	Okul
6	BAĞCILAR	Kirazlı Sahası 1	0	0	0	1	Konut
7	BAĞCILAR	Kirazlı Sahası 2	0	0	0	1	Konut
8	BAHÇELİEVLER	Bağcılar Sahası 2	0	1	0	0	Konut
9	BAHÇELİEVLER	Bağlar Sahası 1	0	0	1	0	Okul
10	BAHÇELİEVLER	Bağlar Sahası 2	0	0	1	0	Konut
11	BAHÇELİEVLER	Bahçelievler 500. Yıl Sahası	0	1	0	0	Konut
12	BAHÇELİEVLER	Bahçelievler Sahası 1	0	0	1	0	Okul
13	BAHÇELİEVLER	Bahçelievler Sahası 2	0	1	1	0	Okul
14	BAHÇELİEVLER	Bahçelievler Sahası 3	0	0	1	0	AVM
15	BAHÇELİEVLER	Celal Nuri Sahası	0	1	1	0	Okul
16	BAHÇELİEVLER	Çayır Sokak Sahası	0	0	1	0	Okul
17	BAHÇELİEVLER	İbrahim Koparır Sahası	0	0	1	0	Park
19	BAHÇELİEVLER	Merter Sahası 1	0	1	1	0	Konut
18	BAHÇELİEVLER	Merter Sahası 2	0	0	0	1	ATIL
20	BAHÇELİEVLER	Röntgen Sahası	0	1	0	0	Konut
21	BAHÇELİEVLER	Şirinevler Sahası	0	0	1	0	Konut
22	BAHÇELİEVLER	Şirinvadi Sahası	0	0	1	0	Konut
23	BAKIRKÖY	Ataköy Sahası	0	0	1	0	Konut

24	BAKIRKÖY	Ataköy Sahası 1	0	0	1	0	Konut
25	BAKIRKÖY	Ataköy Sahası 2	0	0	1	0	Konut
26	BAKIRKÖY	Barutgücü Sahası	1	1	1	0	AVM
27	BAKIRKÖY	Baruthane Sahası	1	0	0	0	Park
28	BAKIRKÖY	Çırpıcı Çayırı	1	0	0	0	Hipodrom
29	BAKIRKÖY	Demirhane Sahası	1	1	0	0	Otopark
30	BAKIRKÖY	Fildamı Sahası	0	0	0	1	Kültürel Alan
31	BAKIRKÖY	Florya DHMI Saha 1	0	0	0	1	Havaalanı
32	BAKIRKÖY	Florya DHMI Saha 2	0	0	0	1	Havaalanı
33	BAKIRKÖY	İnönü Caddesi Sahası	0	0	0	1	Konut
34	BAKIRKÖY	İstiklal İdman Yurdu (Makriköy Çayırı)	1	0	0	0	Konut
35	BAKIRKÖY	Koru Florya Sahası	0	0	1	0	Konut
36	BAKIRKÖY	Sinan Erdem 1	0	0	0	1	Otopark
37	BAKIRKÖY	Sinan Erdem 2	0	0	0	1	Otopark
38	BAKIRKÖY	Sinan Erdem Sahası 3	0	0	0	1	Otopark
39	BAKIRKÖY	Sümerspor Sahası	1	1	1	1	Konut
40	BAKIRKÖY	Vita Sahası	1	1	1	0	AVM
41	BAKIRKÖY	Yenimahalle Sahası	1	0	0	0	Konut
42	BAKIRKÖY	Yeşilköy Deniz Park Oteli Sahası	1	1	1	0	Park
43	BAKIRKÖY	Zuhuratbaba Sahası	1	1	1	1	Konut
44	BAYRAMPAŞA	Bayrampaşa Bilinmeyen Saha 1	0	0	1	0	Sanayi tesisi
45	BAYRAMPAŞA	Bayrampaşa Bilinmeyen Saha 2	0	0	1	0	Sanayi tesisi
46	BAYRAMPAŞA	Bayrampaşa Sahası 1	0	0	1	0	Okul
47	BAYRAMPAŞA	Bayrampaşa Sahası 2	0	0	1	0	Otopark
48	BAYRAMPAŞA	Beşyüzevler Sahası	0	0	1	0	Otopark
49	BAYRAMPAŞA	Oruç Reis Saha 1	0	0	1	0	Konut
50	BAYRAMPAŞA	Oruç Reis Saha 2	0	0	1	0	Okul
51	BAYRAMPAŞA	Oruç Reis Saha 3	0	0	1	0	Konut
52	BAYRAMPAŞA	Oruç Reis Saha 4	0	0	1	0	Konut
53	BAYRAMPAŞA	Sağmalcılar Sahası 1	0	0	1	0	Konut

54	BAYRAMPAŞA	Sağmalcılar Sahası 2	0	1	0	0	ATIL
55	BAYRAMPAŞA	Yıldırım Bosna İlk Saha	0	1	1	0	Okul
56	BEŞİKTAŞ	Akatlar Sahası	0	0	1	1	Konut
57	BEŞİKTAŞ	Bebek Sahası	0	0	1	0	Konut
58	BEŞİKTAŞ	BJK Fulya Kayıp Saha 1	0	1	1	1	AVM
59	BEŞİKTAŞ	BJK Fulya Kayıp Saha 2	0	1	1	1	AVM
60	BEŞİKTAŞ	Etiler Sahası	1	1	1	0	AVM
61	BEŞİKTAŞ	Kuruçeşme Sahası	1	0	0	0	Konut
62	BEŞİKTAŞ	Levazım Sahası	0	1	1	0	AVM
63	BEŞİKTAŞ	Levent Sahası	1	1	1	0	Park
64	BEŞİKTAŞ	Ortaköy Sahası	0	1	1	1	Konut
65	BEŞİKTAŞ	Robert Kolej Önü Sahası 1	0	1	1	0	Okul
66	BEŞİKTAŞ	Robert Kolej Önü Sahası 2	0	1	1	0	Okul
67	BEŞİKTAŞ	Şeref Stadı	1	1	1	0	Otel
68	BEŞİKTAŞ	Zincirlikuyu İETT Sahası	0	1	1	0	AVM
69	BEYOĞLU	Camialtı Sahası	0	0	0	0	Halı Saha
70	BEYOĞLU	Feriköy Çiğın Sahası	1	1	1	0	Halı Saha
71	BEYOĞLU	Halıcıoğlu Sahası	0	0	0	1	Park
72	BEYOĞLU	Okçular Sahası	1	1	1	1	Okçular Tekkesi
73	BEYOĞLU	Yenişehir Sahası	1	1	1	0	Ofis Binası
74	ESENLER	Çiğın Sahası	0	1	0	0	Konut
75	ESENLER	Esenler Metris Sahası	0	0	1	0	Kamu Binası
76	ESENLER	Esenler Muhtarlık Sahası	0	0	1	0	Kamu Binası
77	ESENLER	Metris Cezaevi Sahası	0	1	1	0	Yol
78	EYÜP SULTAN	Altınay Sahası	0	0	1	1	Halı Saha
79	EYÜP SULTAN	Altınay Sahası 2	0	0	1	0	Halı Saha
80	EYÜP SULTAN	Altınay Sahası 3	0	0	1	0	Halı Saha
81	EYÜP SULTAN	Ayvansaray Sahası	1	1	1	0	Park
82	EYÜP SULTAN	Bozkurt Sahası	1	1	0	0	Mezarlık
83	EYÜP SULTAN	Çırçır Sahası 1	0	0	1	0	Konut

84	EYÜP SULTAN	Çırcır Sahası 2	0	0	0	1	Konut
85	EYÜP SULTAN	Emniyette Eski Saha	0	1	1	0	Park
86	EYÜP SULTAN	Emniyettepe Sahası 1	0	0	0	1	Halı saha
89	EYÜP SULTAN	Emniyettepe Sahası 2	0	0	1	0	Yol
88	EYÜP SULTAN	Emniyettepe Sahası 3	0	0	0	1	Spor Salonu
87	EYÜP SULTAN	Emniyettepe Sahası 4	0	0	0	1	Halı saha
90	EYÜP SULTAN	İplikhane Sahası	1	0	0	0	Park
91	EYÜP SULTAN	Kemal Şeker Sahası	0	0	0	1	Spor Salonu
92	EYÜP SULTAN	Maltepe Sahası	0	1	1	0	Otopark
93	EYÜP SULTAN	Nurtepe Sahası	0	0	0	1	Halı saha
94	EYÜP SULTAN	Vialand Sahası	0	0	0	1	AVM
95	EYÜP SULTAN	Yağlıdere Sahası	0	0	0	1	Halı Saha
96	EYÜP SULTAN	Yeşilpınar Sahası	0	0	1	1	AVM
97	FATİH	Ahırkapı Sahası	1	1	1	1	Kamu Binası
98	FATİH	Ahırkapı Sahası 2	0	0	1	0	Konut
99	FATİH	Balat Sahası	0	0	0	1	Yol
100	FATİH	Cinci Meydanı Sahası	1	1	1	1	Park
101	FATİH	Çapa Sahası 1	1	1	0	0	Hastane
102	FATİH	Çapa Sahası 2	1	0	0	0	Hastane
103	FATİH	Çukurbostan Sahası	0	1	1	0	Halı Saha
104	FATİH	Fatih Sahası	1	1	0	0	Camii avlusu
105	FATİH	Hastane Çayırı Vakıf Gureba	1	1	1	0	Hastane
106	FATİH	Kenedy Cad. Sahası	0	1	1	1	Yol
107	FATİH	Küçükpazar Sahası	1	0	0	0	Yol
108	FATİH	Silivrikapı Çelikspor Sahası	1	1	1	0	Halı Saha
109	FATİH	Sultanahmet At Meydanı Sahası	1	1	1	0	Meydan
110	FATİH	Şehzadebaşı İtfaiye Sahası	1	1	0	0	Park
111	FATİH	Takkeçiler Sahası	1	1	0	0	Yol
112	FATİH	Ulubatlı Sahası 1	0	0	1	0	Okul
113	FATİH	Ulubatlı Sahası 2	0	0	1	0	Spor Salonu

114	FATİH	Yedikule Sahası	1	1	1	1	ATIL
115	GOP	Alibeyköy Mezarlığı Karşısı Sahası	0	0	0	1	Okul
116	GOP	Gaziosmanpaşa Stadi	1	1	1	1	Konut
117	GOP	K.Karabekir Mevlana Sahası	0	0	0	1	Konut
118	GOP	Karayolları Sahası	0	1	1	1	Park
119	GOP	Yıldız Tabya Sahası	0	0	0	1	Konut
120	GÜNGÖREN	Çinçindere Sahası	0	0	1	0	Sanayi tesisi
121	GÜNGÖREN	Davutpaşa Sahası Kayıp	0	1	1	1	Okul
122	GÜNGÖREN	Tozkoparan Sahası	0	0	1	0	Konut
123	GÜNGÖREN	Yunus Emre Parkı Sahası	0	0	1	0	Konut
124	KADIKÖY	Acıbadem Sahası	0	1	1	0	Konut
126	KADIKÖY	Ayrılık Çeşmesi Sahası 1	0	1	1	0	Otopark
125	KADIKÖY	Ayrılık Çeşmesi Sahası 2	0	1	1	0	AVM
127	KADIKÖY	Bostancı Sahası	1	1	1	0	Okul
128	KADIKÖY	Çetin Emeç Parkına Yakın Saha	1	1	0	0	Park
129	KADIKÖY	Dalyan Sahası	1	1	1	0	Konut
130	KADIKÖY	Göztepe Sahası 1	1	1	1	0	Halı saha
131	KADIKÖY	Hacı Muhtar Sahası	1	0	0	0	Konut
132	KADIKÖY	Haydarpaşa Çayırı	1	0	0	0	Yol
133	KADIKÖY	Hilal Spor Sahası	1	1	1	0	Konut
134	KADIKÖY	Hilmi Paşa Sahası	0	1	1	0	Konut
135	KADIKÖY	Kavşak Sahası	0	0	0	1	Yol
136	KADIKÖY	Kuşdili Çayırı	1	0	0	0	Otopark
137	KADIKÖY	Marmara Üni. Sahası	1	0	0	0	Okul
138	KADIKÖY	Sahrayıcedid Sahası - Hal	1	1	1	0	ATIL
139	KADIKÖY	Spora Club Sahası	0	0	1	1	Spor Salonu
140	KAĞITHANE	Çağlayan Sahası	1	1	1	1	Otopark
141	KAĞITHANE	Güzeltepe Sahası	0	0	1	0	Konut
142	KAĞITHANE	Kağıthane İTO Sahası	0	0	1	0	Okul
143	KAĞITHANE	Kemerburgaz sapağı sahası	0	0	0	1	Park

144	KÜÇÜKÇEKMECE	Cennet Koru Sahası 1	0	0	1	0	Konut
145	KÜÇÜKÇEKMECE	Cennet Koru Sahası 2	0	0	1	0	Konut
146	KÜÇÜKÇEKMECE	Cennet Koru Sahası 3	0	0	1	0	Konut
148	KÜÇÜKÇEKMECE	Cennet Sahası 1	0	1	1	0	Okul
147	KÜÇÜKÇEKMECE	Cennet Sahası 2	0	0	1	0	Okul
149	KÜÇÜKÇEKMECE	Emrullah Efendi Sahası	0	0	1	1	Otopark
150	KÜÇÜKÇEKMECE	Halkalı İstasyon Sahası	0	0	1	0	Yol
151	KÜÇÜKÇEKMECE	İffet Onur Sahası	0	0	1	0	Okul
154	KÜÇÜKÇEKMECE	İnönü Sahası 1	0	0	1	0	Park
152	KÜÇÜKÇEKMECE	İnönü Sahası 2	0	0	1	0	Okul
153	KÜÇÜKÇEKMECE	İnönü Sahası 3	0	0	1	0	Okul
155	KÜÇÜKÇEKMECE	Sefaköy Sahası 2	0	1	1	0	Okul
156	KÜÇÜKÇEKMECE	Sefaköy Sahası 3	0	1	1	0	Otopark
157	KÜÇÜKÇEKMECE	Sultan Murat Sahası 1	0	1	1	0	Benzin ist.
158	KÜÇÜKÇEKMECE	Sultan Murat Sahası 2	0	1	1	0	Konut
159	KÜÇÜKÇEKMECE	Sultan Murat Sahası 3	0	1	1	0	Konut
160	KÜÇÜKÇEKMECE	Yeşilova Sahası 1	0	0	1	0	Halı Saha
161	KÜÇÜKÇEKMECE	Yeşilova Sahası 2	0	0	1	0	Okul
162	SARIYER	Halimpaşa Sahası	0	1	1	0	Yol
163	ŞİŞLİ	Çağlayan Kavşağı Sahası	1	1	0	0	Yol
164	ŞİŞLİ	Feriköy Sahası Piyalepaşa	1	1	0	0	Yol
165	ŞİŞLİ	Galatasaray Ali Sami Yen Stadı	1	1	1	1	AVM
166	ŞİŞLİ	Gültepe Levent Sahası	0	0	1	0	AVM
167	ŞİŞLİ	İETT Blokları Sahası	1	1	1	0	Konut
168	ŞİŞLİ	Okmeydanı SSK Sahası	0	0	1	0	Hastane
169	ŞİŞLİ	Perpa Arkası Sahası	0	0	1	0	Otopark
170	ŞİŞLİ	Perpa Sahası	0	0	0	1	Otopark
171	ŞİŞLİ	Şişli EML Sahası	0	1	1	1	AVM
172	ŞİŞLİ	Trump Kuştepe Sahası	0	0	1	0	AVM
173	ÜSKÜDAR	Acıbadem Hast. Sahası	1	1	1	0	Hastane

174	ÜSKÜDAR	Altunizade Sahası 1	1	1	1	0	Halı saha
175	ÜSKÜDAR	Altunizade Sahası 2	1	1	1	0	Halı saha
176	ÜSKÜDAR	Altunizade Sahası 3	0	0	0	1	Ofis Binası
177	ÜSKÜDAR	Bağlarbaşı Sahası	1	1	0	0	Konut
178	ÜSKÜDAR	Beylerbeyi Sahası	1	0	0	0	Yol
179	ÜSKÜDAR	Bulgurlu Sahası	1	1	0	0	Konut
180	ÜSKÜDAR	Burhan Felek Sahası 2	0	0	1	0	Spor Salonu
181	ÜSKÜDAR	Burhan Felek'e yakın saha	0	1	1	0	Okul
182	ÜSKÜDAR	Çengelköy Sahası	0	0	1	1	Otopark
183	ÜSKÜDAR	Duvarıdibi Sahası	1	0	0	0	Helikopter pisti
184	ÜSKÜDAR	Görme Engelliler Sahası	0	0	1	0	Okul
185	ÜSKÜDAR	Haydarpaşa Lisesi Sahası 1	0	1	1	1	Yol
186	ÜSKÜDAR	Haydarpaşa Lisesi Sahası 2	0	1	1	0	Okul
187	ÜSKÜDAR	Kuzguncuk Sahası	0	1	1	1	ATIL
188	ÜSKÜDAR	Sultantepe Sahası	0	0	0	1	ATIL
189	ÜSKÜDAR	Ünalan Sahası	0	0	0	1	Okul
190	ÜSKÜDAR	Yeşiltepe Sahası 1	0	1	1	0	Konut
191	ÜSKÜDAR	Yeşiltepe Sahası 2	0	0	1	0	Okul
192	ZEYTİNBURNU	Adile Mermerci Sahası	1	1	1	0	Okul
193	ZEYTİNBURNU	Balıkli Yolu Saha 1	1	1	0	0	Konut
194	ZEYTİNBURNU	Balıkli Yolu Saha 2	1	1	0	0	Konut
195	ZEYTİNBURNU	Güzelhisar Sahası	1	1	0	0	Park
196	ZEYTİNBURNU	Hipodrom Yanı Sahası	1	0	0	0	Konut
197	ZEYTİNBURNU	Olivium Arkası Saha	1	1	0	0	Konut
198	ZEYTİNBURNU	Seyit Nizam 1	0	1	0	0	Konut
200	ZEYTİNBURNU	Seyit Nizam 2	0	1	0	0	Konut
201	ZEYTİNBURNU	Seyit Nizam 3	0	1	0	0	Konut
202	ZEYTİNBURNU	Seyit Nizam 4	0	1	0	0	Konut
199	ZEYTİNBURNU	Seyit Nizam Eski Saha	0	0	1	0	Konut
203	ZEYTİNBURNU	Seyitnizam Bilinmeyen Saha 1	0	0	1	0	Okul

204	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu 100. Yıl	1	1	0	0	Okul
205	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu 100. Yıl Saha 2	1	1	0	0	Okul
207	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu Bilinmeyen Saha 1	1	1	0	0	Okul
208	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu Bilinmeyen Saha 2	1	0	0	0	Kamu Binası
206	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu Bilinmeyen Saha 3	1	1	0	0	Konut
209	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu Stadı	0	0	0	1	ATIL
211	ZEYTİNBURNU	Ziya Gün Sahası 1	0	0	1	1	Park
210	ZEYTİNBURNU	Ziya Gün Sahası 2	0	0	1	0	Park

TABLO 3 - 1966 yılında örneklem dahilindeki İstanbul ilçelerinde faal durumda olan futbol sahaları

	İLÇE	SAHA	1966	2019'daki durum
1	BAKIRKÖY	Barutgücü Sahası	FAAL	AVM
2	BAKIRKÖY	Vita Sahası	FAAL	AVM
3	BAKIRKÖY	Çırpıcı Çayırı	FAAL	Hipodrom
4	BAKIRKÖY	Zuhuratbaba Sahası	FAAL	Konut
5	BAKIRKÖY	Sümerspor Sahası	FAAL	Konut
6	BAKIRKÖY	İstiklal İdman Yurdu (Makriköy Çayırı)	FAAL	Konut
7	BAKIRKÖY	Yenimahalle Sahası	FAAL	Konut
8	BAKIRKÖY	Demirhane Sahası	FAAL	Otopark
9	BAKIRKÖY	Baruthane Sahası	FAAL	Park
10	BAKIRKÖY	Yeşilköy Deniz Park Otel Sahası	FAAL	Park
11	BEŞİKTAŞ	Etiler Sahası	FAAL	AVM
12	BEŞİKTAŞ	Kuruçeşme Sahası	FAAL	Konut
13	BEŞİKTAŞ	Şeref Stadı	FAAL	Otel
14	BEŞİKTAŞ	Levent Sahası	FAAL	Park
15	BEŞİKTAŞ	Dolmabahçe Stadı	FAAL	FAAL
16	BEYOĞLU	Feriköy Çiğir Sahası	FAAL	Halı Saha
17	BEYOĞLU	Yenişehir Sahası	FAAL	Ofis Binası
18	BEYOĞLU	Okçular Sahası	FAAL	Okçular Tekkesi
19	BEYOĞLU	Kasımpaşa Stadı	FAAL	FAAL
20	EYÜP SULTAN	Bozkurt Sahası	FAAL	Mezarlık
21	EYÜP SULTAN	Ayvansaray Sahası	FAAL	Park
22	EYÜP SULTAN	İplikhane Sahası	FAAL	Park
23	EYÜP SULTAN	Rami Stadı	FAAL	FAAL
24	EYÜP SULTAN	Eyüp Stadı	FAAL	FAAL
25	EYÜP SULTAN	Alibeyköy Stadı	FAAL	FAAL
26	FATİH	Yedikule Sahası	FAAL	ATIL
27	FATİH	Fatih Sahası	FAAL	Camii avlusu

28	FATİH	Silivrikapı Çelikspor Sahası	FAAL	Halı Saha
29	FATİH	Çapa Sahası 1	FAAL	Hastane
30	FATİH	Çapa Sahası 2	FAAL	Hastane
31	FATİH	Hastane Çayırı Vakıf Gureba	FAAL	Hastane
32	FATİH	Sultanahmet At Meydanı Sahası	FAAL	Meydan
33	FATİH	Şehzadebaşı İtfaiye Sahası	FAAL	Park
34	FATİH	Cinci Meydanı Sahası	FAAL	Park
35	FATİH	Ahırkapı Sahası	FAAL	Kamu Binası
36	FATİH	Küçükpazar Sahası	FAAL	Yol
37	FATİH	Takkeçiler Sahası	FAAL	Yol
38	FATİH	Karagümrük-Vefa Stadı	FAAL	FAAL
39	GOP	Gaziosmanpaşa Stadı	FAAL	Konut
40	KADIKÖY	Sahrayıcedid Sahası - Hal	FAAL	ATIL
41	KADIKÖY	Göztepe Sahası 1	FAAL	Halı saha
42	KADIKÖY	Dalyan Sahası	FAAL	Konut
43	KADIKÖY	Hilal Spor Sahası	FAAL	Konut
44	KADIKÖY	Hacı Muhtar Sahası	FAAL	Konut
45	KADIKÖY	Marmara Üni. Sahası	FAAL	Okul
46	KADIKÖY	Bostancı Sahası	FAAL	Okul
47	KADIKÖY	Kuşdili Çayırı	FAAL	Otopark
48	KADIKÖY	Çetin Emeç Parkına Yakın Saha	FAAL	Park
49	KADIKÖY	Haydarpaşa Çayırı	FAAL	Yol
50	KADIKÖY	Fenerbahçe Şükrü Saraçoğlu Stadı	FAAL	FAAL
51	KADIKÖY	Fenerbahçe Tesisleri Saha 1	FAAL	FAAL
52	KAĞITHANE	Çağlayan Sahası	FAAL	Otopark
53	KAĞITHANE	Sadabad Sahası	FAAL	FAAL
54	ŞİŞLİ	Galatasaray Ali Sami Yen Stadı	FAAL	AVM
55	ŞİŞLİ	İETT Blokları Sahası	FAAL	Konut
56	ŞİŞLİ	Feriköy Sahası Piyalepaşa	FAAL	Yol
57	ŞİŞLİ	Çağlayan Kavşağı Sahası	FAAL	Yol

58	ŞİŞLİ	Feriköy Stadı	FAAL	FAAL
59	ÜSKÜDAR	Altunizade Sahası 1	FAAL	Halı saha
60	ÜSKÜDAR	Altunizade Sahası 2	FAAL	Halı saha
61	ÜSKÜDAR	Acıbadem Hast. Sahası	FAAL	Hastane
62	ÜSKÜDAR	Duvarıdibi Sahası	FAAL	Helikopter pisti
63	ÜSKÜDAR	Bulgurlu Sahası	FAAL	Konut
64	ÜSKÜDAR	Bağlarbaşı Sahası	FAAL	Konut
65	ÜSKÜDAR	Beylerbeyi Sahası	FAAL	Yol
66	ÜSKÜDAR	Selimiye Sahası	FAAL	FAAL
67	ÜSKÜDAR	Kandilli Sahası	FAAL	FAAL
68	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu Bilinmeyen Saha 2	FAAL	Kamu Binası
69	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu Bilinmeyen Saha 3	FAAL	Konut
70	ZEYTİNBURNU	Balıkli Yolu Saha 1	FAAL	Konut
71	ZEYTİNBURNU	Hipodrom Yanı Sahası	FAAL	Konut
72	ZEYTİNBURNU	Balıkli Yolu Saha 2	FAAL	Konut
73	ZEYTİNBURNU	Olivium Arkası Saha	FAAL	Konut
74	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu Bilinmeyen Saha 1	FAAL	Okul
75	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu 100. Yıl	FAAL	Okul
76	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu 100. Yıl Saha 2	FAAL	Okul
77	ZEYTİNBURNU	Adile Mermerci Sahası	FAAL	Okul
78	ZEYTİNBURNU	Güzelhisar Sahası	FAAL	Park

TABLO 4 - 1982 yılında örneklem dahilindeki İstanbul ilçelerinde faal durumda olan futbol sahaları

	İLÇE	SAHA	1982	2019
1	BAĞCILAR	Bağcılar Mevlana Caddesi Sahası	FAAL	Okul
2	BAĞCILAR	Bağcılar Meydan Sahası	FAAL	Park
3	BAĞCILAR	Bağcılar Sahası 1	FAAL	Otopark
4	BAĞCILAR	Bağcılar Yenimahalle Sahası	FAAL	Konut
5	BAĞCILAR	Cevatpaşa Sahası	FAAL	Okul
6	BAHÇELİEVLER	Bağlar Sahası 1	FAAL	Okul
7	BAHÇELİEVLER	Bağlar Sahası 2	FAAL	Konut
8	BAHÇELİEVLER	Bahçelievler Sahası 1	FAAL	Okul
9	BAHÇELİEVLER	Bahçelievler Sahası 2	FAAL	Okul
10	BAHÇELİEVLER	Bahçelievler Sahası 3	FAAL	AVM
11	BAHÇELİEVLER	Celal Nuri Sahası	FAAL	Okul
12	BAHÇELİEVLER	Çayır Sokak Sahası	FAAL	Okul
13	BAHÇELİEVLER	İbrahim Koparır Sahası	FAAL	Park
14	BAHÇELİEVLER	Kocasinan Stadı	FAAL	FAAL
15	BAHÇELİEVLER	Merter Sahası 1	FAAL	Konut
16	BAHÇELİEVLER	Şirinevler Sahası	FAAL	Konut
17	BAHÇELİEVLER	Şirinvadi Sahası	FAAL	Konut
18	BAKIRKÖY	Ataköy Sahası	FAAL	Konut
19	BAKIRKÖY	Ataköy Sahası 1	FAAL	Konut
20	BAKIRKÖY	Ataköy Sahası 2	FAAL	Konut
21	BAKIRKÖY	Barutgücü Sahası	FAAL	AVM
22	BAKIRKÖY	Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri Saha 1	FAAL	FAAL
23	BAKIRKÖY	İBB Şenlikköy Stadı	FAAL	FAAL
24	BAKIRKÖY	Koru Florya Sahası	FAAL	Konut
25	BAKIRKÖY	Sümerspor Sahası	FAAL	Konut
26	BAKIRKÖY	Vita Sahası	FAAL	AVM
27	BAKIRKÖY	Yeşilköy Deniz Park Oteli Sahası	FAAL	Park

28	BAKIRKÖY	Zuhuratbaba Sahası	FAAL	Konut
29	BAYRAMPAŞA	Bayrampaşa Belediye Stadı	FAAL	FAAL
30	BAYRAMPAŞA	Bayrampaşa Bilinmeyen Saha 1	FAAL	Sanayi tesisi
31	BAYRAMPAŞA	Bayrampaşa Bilinmeyen Saha 2	FAAL	Sanayi tesisi
32	BAYRAMPAŞA	Bayrampaşa Çetin Emeç Stadı	FAAL	FAAL
33	BAYRAMPAŞA	Bayrampaşa Sahası 1	FAAL	Okul
34	BAYRAMPAŞA	Bayrampaşa Sahası 2	FAAL	Otopark
35	BAYRAMPAŞA	Beşyüzevler Sahası	FAAL	Otopark
36	BAYRAMPAŞA	Oruç Reis Saha 1	FAAL	Konut
37	BAYRAMPAŞA	Oruç Reis Saha 2	FAAL	Okul
38	BAYRAMPAŞA	Oruç Reis Saha 3	FAAL	Konut
39	BAYRAMPAŞA	Oruç Reis Saha 4	FAAL	Konut
40	BAYRAMPAŞA	Sağmalcılar Sahası 1	FAAL	Konut
41	BAYRAMPAŞA	Yıldırım Bosna İlk Saha	FAAL	Okul
42	BEŞİKTAŞ	Akatlar Sahası	FAAL	Konut
43	BEŞİKTAŞ	Bebek Sahası	FAAL	Konut
44	BEŞİKTAŞ	BJK Fulya Kayıp Saha 1	FAAL	AVM
45	BEŞİKTAŞ	BJK Fulya Kayıp Saha 2	FAAL	AVM
46	Beşiktaş	Dolmabahçe Stadu	FAAL	FAAL
47	BEŞİKTAŞ	Etiler Sahası	FAAL	AVM
48	BEŞİKTAŞ	Fulya Şan Ökten Tesisleri	FAAL	FAAL
49	BEŞİKTAŞ	Levazım Sahası	FAAL	AVM
50	BEŞİKTAŞ	Levent Sahası	FAAL	Park
51	BEŞİKTAŞ	Ortaköy Sahası	FAAL	Konut
52	BEŞİKTAŞ	Robert Kolej Önü Sahası 1	FAAL	Okul
53	BEŞİKTAŞ	Robert Kolej Önü Sahası 2	FAAL	Okul
54	BEŞİKTAŞ	Şeref Stadı	FAAL	Otel
55	BEŞİKTAŞ	Zincirlikuyu İETT Sahası	FAAL	AVM
56	BEYOĞLU	Feriköy Çiçin Sahası	FAAL	Halı Saha
57	Beyoğlu	Kasımpaşa Stadı	FAAL	FAAL

58	BEYOĞLU	Okçular Sahası	FAAL	Okçular Tekkesi
59	BEYOĞLU	Yenişehir Sahası	FAAL	Ofis Binası
60	ESENLER	Esenler Metris Sahası	FAAL	Kamu Binası
61	ESENLER	Esenler Muhtarlık Sahası	FAAL	Kamu Binası
62	ESENLER	Metris Cezaevi Sahası	FAAL	Yol
63	EYÜP SULTAN	Alibeyköy Stadı	FAAL	FAAL
64	EYÜP SULTAN	Altınay Sahası	FAAL	Halı Saha
65	EYÜP SULTAN	Altınay Sahası 2	FAAL	Halı Saha
66	EYÜP SULTAN	Altınay Sahası 3	FAAL	Halı Saha
67	EYÜP SULTAN	Ayvansaray Sahası	FAAL	Park
68	EYÜP SULTAN	Çırçır Sahası 1	FAAL	Konut
69	EYÜP SULTAN	Emniyette Eski Saha	FAAL	Park
70	EYÜP SULTAN	Emniyettepe Sahası 5	FAAL	Yol
71	EYÜP SULTAN	Eyüp Stadı	FAAL	FAAL
72	EYÜP SULTAN	Karadolap Futbol Sahası	FAAL	FAAL
73	EYÜP SULTAN	Maltepe Sahası	FAAL	Otopark
74	EYÜP SULTAN	Rami Stadı	FAAL	FAAL
75	EYÜP SULTAN	Yeşilpınar Sahası	FAAL	AVM
76	FATİH	Ahırkapı Sahası	FAAL	Kamu Binası
77	FATİH	Ahırkapı Sahası 2	FAAL	Konut
78	FATİH	Cinci Meydanı Sahası	FAAL	Park
79	FATİH	Çukurbostan Sahası	FAAL	Halı Saha
80	FATİH	Hastane Çayırı Vakıf Gureba	FAAL	Hastane
81	FATİH	Karagümrük-Vefa Stadı	FAAL	FAAL
82	FATİH	Kenedy Cad. Sahası	FAAL	Yol
83	FATİH	Silivrikapı Çelikspor Sahası	FAAL	Halı Saha
84	FATİH	Sultanahmet At Meydanı Sahası	FAAL	Meydan
85	FATİH	Ulubatlı Sahası 1	FAAL	Okul
86	FATİH	Ulubatlı Sahası 2	FAAL	Spor Salonu
87	FATİH	Yedikule Sahası	FAAL	ATIL

88	GOP	Gaziosmanpaşa Stadı	FAAL	Konut
89	GOP	Karadeniz Tekin Küçükali Sahası	FAAL	FAAL
90	GOP	Karayolları Sahası	FAAL	Park
91	GOP	Küçükköy Sahası	FAAL	FAAL
92	GÜNGÖREN	Çinçindere Sahası	FAAL	Sanayi tesisi
93	GÜNGÖREN	Davutpaşa Sahası Kayıp	FAAL	Okul
94	GÜNGÖREN	Göngören Belediye Stadı	FAAL	FAAL
95	GÜNGÖREN	Tozkoparan Sahası	FAAL	Konut
96	GÜNGÖREN	Yunus Emre Parkı Sahası	FAAL	Konut
97	KADIKÖY	Acıbadem Sahası	FAAL	Konut
98	KADIKÖY	Ayrılık Çeşmesi Sahası 1	FAAL	Otopark
99	KADIKÖY	Ayrılık Çeşmesi Sahası 2	FAAL	AVM
100	KADIKÖY	Bostancı Sahası	FAAL	Okul
101	KADIKÖY	Dalyan Sahası	FAAL	Konut
102	KADIKÖY	Fenerbahçe Lefter Küçükandonyadis T. Saha 1	FAAL	FAAL
103	KADIKÖY	Fenerbahçe Şükrü Saraçoğlu Stadı	FAAL	FAAL
104	KADIKÖY	Göztepe Sahası 1	FAAL	Halı saha
105	KADIKÖY	Hilal Spor Sahası	FAAL	Konut
106	KADIKÖY	Hilmi Paşa Sahası	FAAL	Konut
107	KADIKÖY	Sahrayıcedid Sahası - Hal	FAAL	ATIL
108	KADIKÖY	Spora Club Sahası	FAAL	Spor Salonu
109	KAĞITHANE	Çağlayan Sahası	FAAL	Otopark
110	KAĞITHANE	Güzeltepe Sahası	FAAL	Konut
111	KAĞITHANE	Kağıthane İTO Sahası	FAAL	Okul
112	KAĞITHANE	Mehdi Sancak Stadı	FAAL	FAAL
113	KAĞITHANE	Sadabad Sahası	FAAL	FAAL
114	KÜÇÜKÇEKMECE	Cennet Koru Sahası 1	FAAL	Konut
115	KÜÇÜKÇEKMECE	Cennet Koru Sahası 2	FAAL	Konut
116	KÜÇÜKÇEKMECE	Cennet Koru Sahası 3	FAAL	Konut
117	KÜÇÜKÇEKMECE	Cennet Sahası 1	FAAL	Okul

118	KÜÇÜKÇEKMECE	Cennet Sahası 2	FAAL	Okul
119	KÜÇÜKÇEKMECE	Emrullah Efendi Sahası	FAAL	Otopark
120	KÜÇÜKÇEKMECE	Halkalı İstasyon Sahası	FAAL	Yol
121	KÜÇÜKÇEKMECE	İffet Onur Sahası	FAAL	Okul
122	KÜÇÜKÇEKMECE	İnönü Sahası 1	FAAL	Park
123	KÜÇÜKÇEKMECE	İnönü Sahası 2	FAAL	Okul
124	KÜÇÜKÇEKMECE	İnönü Sahası 3	FAAL	Okul
125	KÜÇÜKÇEKMECE	Kanarya Stadı	FAAL	FAAL
126	KÜÇÜKÇEKMECE	Sefaköy Kartal Sahası	FAAL	FAAL
127	KÜÇÜKÇEKMECE	Sefaköy Sahası 2	FAAL	Okul
128	KÜÇÜKÇEKMECE	Sefaköy Sahası 3	FAAL	Otopark
129	KÜÇÜKÇEKMECE	Sultan Murat Sahası 1	FAAL	Benzin istasyonu
130	KÜÇÜKÇEKMECE	Sultan Murat Sahası 2	FAAL	Konut
131	KÜÇÜKÇEKMECE	Sultan Murat Sahası 3	FAAL	Konut
132	KÜÇÜKÇEKMECE	Yeşilova Kemal Aktaş Stadı	FAAL	FAAL
133	KÜÇÜKÇEKMECE	Yeşilova Sahası 1	FAAL	Halı Saha
134	KÜÇÜKÇEKMECE	Yeşilova Sahası 2	FAAL	Okul
135	SARIYER	Halimpaşa Sahası	FAAL	Yol
136	ŞİŞLİ	Feriköy Stadı	FAAL	FAAL
137	ŞİŞLİ	Galatasaray Ali Sami Yen Stadı	FAAL	AVM
138	ŞİŞLİ	Gültepe Levent Sahası	FAAL	AVM
139	ŞİŞLİ	İETT Blokları Sahası	FAAL	Konut
140	ŞİŞLİ	Okmeydanı SSK Sahası	FAAL	Hastane
141	ŞİŞLİ	Perpa Arkası Sahası	FAAL	Otopark
142	ŞİŞLİ	Şişli EML Sahası	FAAL	AVM
143	ŞİŞLİ	Trump Kuştepe Sahası	FAAL	AVM
144	ÜSKÜDAR	Acıbadem Hast. Sahası	FAAL	Hastane
145	ÜSKÜDAR	Altunizade Sahası 1	FAAL	Halı saha
146	ÜSKÜDAR	Altunizade Sahası 2	FAAL	Halı saha
147	ÜSKÜDAR	Burhan Felek Sahası 2	FAAL	Spor Salonu

148	ÜSKÜDAR	Burhan Felek'e yakın saha	FAAL	Okul
149	ÜSKÜDAR	Çengelköy Sahası	FAAL	Otopark
150	ÜSKÜDAR	Görme Engelliler Sahası	FAAL	Okul
151	ÜSKÜDAR	Haydarpaşa Lisesi Sahası 1	FAAL	Yol
152	ÜSKÜDAR	Haydarpaşa Lisesi Sahası 2	FAAL	Okul
153	ÜSKÜDAR	Kandilli Sahası	FAAL	FAAL
154	ÜSKÜDAR	Kuzguncuk Sahası	FAAL	ATIL
155	ÜSKÜDAR	Selimiye Sahası	FAAL	FAAL
156	ÜSKÜDAR	Yeşiltepe Sahası 1	FAAL	Konut
157	ÜSKÜDAR	Yeşiltepe Sahası 2	FAAL	Okul
158	ZEYTİNBURNU	Adile Mermerci Sahası	FAAL	Okul
159	ZEYTİNBURNU	Hasan Doğan Amatör Spor Kulüpleri Tesis	FAAL	FAAL
160	ZEYTİNBURNU	Merkezefendi Sahası	FAAL	FAAL
161	ZEYTİNBURNU	Seyit Nizam Eski Saha	FAAL	Konut
162	ZEYTİNBURNU	Seyitnizam Bilinmeyen Saha 1	FAAL	Okul
163	ZEYTİNBURNU	Ziya Gün Sahası 1	FAAL	Park
164	ZEYTİNBURNU	Ziya Gün Sahası 2	FAAL	Park

TABLO 5 - 2002 yılında örneklem dahilindeki İstanbul ilçelerinde faal durumda olan futbol sahaları

	İLÇE	SAHA	2002	2019'daki durum
1	BAĞCILAR	Bağcılar Mevlana Caddesi Sahası	FAAL	Okul
2	BAĞCILAR	Bağcılar Sahası 2	FAAL	Otopark
3	BAĞCILAR	Bağcılar Yenimahalle Sahası	FAAL	Konut
4	BAĞCILAR	Kirazlı Sahası 1	FAAL	Konut
5	BAĞCILAR	Kirazlı Sahası 2	FAAL	Konut
6	BAĞCILAR	Mahmutbey Stadyumu	FAAL	FAAL
7	BAHÇELİEVLER	Bahçelievler Stadyumu	FAAL	FAAL
8	BAHÇELİEVLER	Kocasınan Stadi	FAAL	FAAL
9	BAHÇELİEVLER	Merter Sahası 2	FAAL	ATIL
10	BAKIRKÖY	Bakırköy Atatürk Spor Köyü Saha 1	FAAL	FAAL
11	BAKIRKÖY	Bakırköy Atatürk Spor Köyü Saha 2	FAAL	FAAL
12	BAKIRKÖY	Fildamı Sahası	FAAL	Kültürel Alan
13	BAKIRKÖY	Florya DHMI Saha 1	FAAL	Havaalanı
14	BAKIRKÖY	Florya DHMI Saha 2	FAAL	Havaalanı
15	BAKIRKÖY	Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri Saha 1	FAAL	FAAL
16	BAKIRKÖY	Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri Saha 2	FAAL	FAAL
17	BAKIRKÖY	Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri Saha 3	FAAL	FAAL
18	BAKIRKÖY	Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri Saha 4	FAAL	FAAL
19	BAKIRKÖY	Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri Saha 5	FAAL	FAAL
20	BAKIRKÖY	İBB Şenlikköy Stadi	FAAL	FAAL
21	BAKIRKÖY	İnönü Caddesi Sahası	FAAL	Konut
22	BAKIRKÖY	Sinan Erdem 1	FAAL	Otopark
23	BAKIRKÖY	Sinan Erdem 2	FAAL	Otopark
24	BAKIRKÖY	Sinan Erdem Sahası 3	FAAL	
25	BAKIRKÖY	Sümerspor Sahası	FAAL	Konut
26	BAKIRKÖY	Zuhuratbaba Sahası	FAAL	Konut
27	BAYRAMPAŞA	Bayrampaşa Çetin Emeç Stadi	FAAL	FAAL

28	BEŞİKTAŞ	Akatlar Sahası	FAAL	Konut
29	BEŞİKTAŞ	BJK Fulya Kayıp Saha 1	FAAL	AVM
30	BEŞİKTAŞ	BJK Fulya Kayıp Saha 2	FAAL	AVM
31	BEŞİKTAŞ	Çilekli Sahası	FAAL	FAAL
32	BEŞİKTAŞ	Fulya Şan Ökten Tesisleri	FAAL	FAAL
33	BEŞİKTAŞ	Ortaköy Sahası	FAAL	Konut
34	BEŞİKTAŞ	Vodafone Park	FAAL	FAAL
35	BEYOĞLU	Halıcıoğlu Sahası	FAAL	Park
36	BEYOĞLU	İBB Beyoğlu Sütlüce Sahası	FAAL	FAAL
37	BEYOĞLU	Kasımpaşa Stadı	FAAL	FAAL
38	BEYOĞLU	Okçular Sahası	FAAL	Okçular Tekkesi
39	ESENLER	Esenler Stadyumu	FAAL	FAAL
40	EYÜP SULTAN	Alibeyköy Parseller Stadı	FAAL	FAAL
41	EYÜP SULTAN	Alibeyköy Stadı	FAAL	FAAL
42	EYÜP SULTAN	Altınay Sahası	FAAL	Halı Saha
43	EYÜP SULTAN	Çırçır Sahası 2	FAAL	Konut
44	EYÜP SULTAN	Emniyettepe Sahası 1	FAAL	Halı saha
45	EYÜP SULTAN	Emniyettepe Sahası 3	FAAL	Spor Salonu
46	EYÜP SULTAN	Emniyettepe Sahası 4	FAAL	Halı saha
47	EYÜP SULTAN	Erokspor	FAAL	FAAL
48	EYÜP SULTAN	Eyüp Bahariye Sahası	FAAL	FAAL
49	EYÜP SULTAN	Eyüp Spor Tesisleri	FAAL	FAAL
50	EYÜP SULTAN	Eyüp Stadı	FAAL	FAAL
51	EYÜP SULTAN	Karadolap Futbol Sahası	FAAL	FAAL
52	EYÜP SULTAN	Kemal Şeker Sahası	FAAL	Spor Salonu
53	EYÜP SULTAN	Nurtepe Sahası	FAAL	Halı saha
54	EYÜP SULTAN	Rami Stadı	FAAL	FAAL
55	EYÜP SULTAN	Vialand Sahası	FAAL	AVM
56	EYÜP SULTAN	Yağlıdere Sahası	FAAL	Halı Saha
57	EYÜP SULTAN	Yeşilpınar Sahası	FAAL	AVM

58	FATİH	Ahırkapı Sahası	FAAL	Kamu Binası
59	FATİH	Balat Başakşehir Tesisleri	FAAL	FAAL
60	FATİH	Balat Sahası	FAAL	Yol
61	FATİH	Cinci Meydanı Sahası	FAAL	Park
62	FATİH	Karagümrük-Vefa Stadı	FAAL	FAAL
63	FATİH	Kenedy Cad. Sahası	FAAL	Yol
64	FATİH	Namık Sevik Stadı	FAAL	FAAL
65	FATİH	Yedikule Sahası	FAAL	ATIL
66	GOP	Albayrak Spor Tesisleri Saha 1	FAAL	FAAL
67	GOP	Albayrak Spor Tesisleri Saha 2	FAAL	FAAL
68	GOP	Alibeyköy Mezarlığı Karşısı Sahası	FAAL	Okul
69	GOP	Gaziosmanpaşa Stadı	FAAL	Konut
70	GOP	K.Karabekir Mevlana Sahası	FAAL	Konut
71	GOP	Karadeniz Tekin Küçükali Sahası	FAAL	FAAL
72	GOP	Karayolları Sahası	FAAL	Park
73	GOP	Küçükköy Sahası	FAAL	FAAL
74	GOP	Yıldız Tabya Sahası	FAAL	Konut
75	GÜNGÖREN	Davutpaşa Sahası Kayıp	FAAL	Okul
76	GÜNGÖREN	Göngören Belediye Stadı	FAAL	FAAL
77	KADIKÖY	Fenerbahçe Lefter Küçükandonyadis T. Saha 1	FAAL	FAAL
78	KADIKÖY	Fenerbahçe Lefter Küçükandonyadis T. Saha 2	FAAL	FAAL
79	KADIKÖY	Fenerbahçe Şükrü Saraçoğlu Stadı	FAAL	FAAL
80	KADIKÖY	Fikirtepe Tesisleri	FAAL	FAAL
81	KADIKÖY	Kavşak Sahası	FAAL	Yol
82	KADIKÖY	Spora Club Sahası	FAAL	Spor Salonu
83	KAĞITHANE	Abide-I Hürriyet Sahası	FAAL	FAAL
84	KAĞITHANE	Çağlayan Sahası	FAAL	Otopark
85	KAĞITHANE	Kemerburgaz sapağı sahası	FAAL	Park
86	KAĞITHANE	Mehdi Sancak Stadı	FAAL	FAAL
87	KAĞITHANE	Nurtepe Sahası	FAAL	FAAL

88	KAĞITHANE	Örnektepe - Mehmet Akif Ersoy Stadı	FAAL	FAAL
89	KAĞITHANE	Sadabad Sahası	FAAL	FAAL
90	KAĞITHANE	Seyrantepe Futbol Sahası	FAAL	FAAL
91	KAĞITHANE	Yahya Kemal Spor Kompleksi	FAAL	FAAL
92	KÜÇÜKÇEKMECE	Emrullah Efendi Sahası	FAAL	Otopark
93	KÜÇÜKÇEKMECE	Halkalı Stadı	FAAL	FAAL
94	KÜÇÜKÇEKMECE	İFA Sahası	FAAL	FAAL
95	KÜÇÜKÇEKMECE	Kanarya Stadı	FAAL	FAAL
96	KÜÇÜKÇEKMECE	Sefaköy Kartal Sahası	FAAL	FAAL
97	KÜÇÜKÇEKMECE	Yeşilova Kemal Aktaş Stadı	FAAL	FAAL
98	ŞİŞLİ	Feriköy Stadı	FAAL	FAAL
99	ŞİŞLİ	Galatasaray Ali Sami Yen Stadı	FAAL	AVM
100	ŞİŞLİ	Perpa Sahası	FAAL	Otopark
101	ŞİŞLİ	Şişli EML Sahası	FAAL	AVM
102	ÜSKÜDAR	Altunizade Sahası 3	FAAL	Ofis Binası
103	ÜSKÜDAR	Beylerbeyi 75. Yıl Stadı	FAAL	FAAL
104	ÜSKÜDAR	Çengelköy Sahası	FAAL	Otopark
105	ÜSKÜDAR	Haydarpaşa Lisesi Sahası 1	FAAL	Yol
106	ÜSKÜDAR	Kandilli Sahası	FAAL	FAAL
107	ÜSKÜDAR	Kuzguncuk Sahası	FAAL	ATIL
108	ÜSKÜDAR	Selimiye Sahası	FAAL	FAAL
109	ÜSKÜDAR	Sultantepe Sahası	FAAL	ATIL
110	ÜSKÜDAR	Ünalan Sahası	FAAL	Okul
111	ZEYTİNBURNU	Hasan Doğan Amatör Spor Kulüpleri Tesisi	FAAL	FAAL
112	ZEYTİNBURNU	Merkezefendi Sahası	FAAL	FAAL
113	ZEYTİNBURNU	Zeytinburnu Stadı	FAAL	ATIL
114	ZEYTİNBURNU	Ziya Gün Parkı Sahası 1	FAAL	Park

TABLO 6 - 2019 yılında örneklem dahilindeki İstanbul ilçelerinde faal durumda olan futbol sahaları

*Sarı renkli satırlar 1880-1946 yılları arasındaki dönemde kullanımda olan sahaları göstermektedir.

	İlçe	Statü	SAHA	1966	1982	2002	Tipi	Faaliyet	Boyut
1	Bağcılar	İlçe Bld.	Mahmutbey Stadyumu	0	0	1	Suni Çim	Açık	100 X 65
2	Bahçelievler	İBB	Kocasinan Stadı	0	1	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
3	Bahçelievler	GSB	Bahçelievler Stadyumu	0	0	1	Çim	Açık	105 X 68
4	Bakırköy	İBB	İBB Şenlikköy Stadı	0	1	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
5	Bakırköy	Özel	Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri Saha 1	0	1	1	Çim	Tesis	105 X 68
6	Bakırköy	İlçe Bld.	Bakırköy Atatürk Spor Köyü Saha 1	0	0	1	Suni Çim	Açık	95 X 68
7	Bakırköy	İlçe Bld.	Bakırköy Atatürk Spor Köyü Saha 2	0	0	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
8	Bakırköy	Özel	Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri Saha 2	0	0	1	Çim	Tesis	105 X 68
9	Bakırköy	Özel	Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri Saha 3	0	0	1	Çim	Tesis	105 X 68
10	Bakırköy	Özel	Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri Saha 4	0	0	1	Çim	Tesis	90 X 60
11	Bakırköy	Özel	Galatasaray Florya Metin Oktay Tesisleri Saha 5	0	0	1	Suni Çim	Tesis	90 X 60
12	Bayrampaşa	GSB	Bayrampaşa Çetin Emeç Stadı	0	1	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
13	Bayrampaşa	İlçe Bld.	Bayrampaşa Belediye Stadı	0	1	0	Suni Çim	Açık	100 X 65
14	Bayrampaşa	İBB	Bayrampaşa İBB Stadı	0	0	0	Suni Çim	Açık	105 X 68
15	Beşiktaş	GSB	Vodafone Park	1	1	1	Çim	Stadyum	105 X 68
16	Beşiktaş	Özel	Fulya Şan Ökten Tesisleri	0	1	1	Suni Çim	Tesis	95 X 60
17	Beşiktaş	İlçe Bld.	Çilekli Sahası	0	0	1	Suni Çim	Açık	100 X 55
18	Beyoğlu	İBB	Kasımpaşa Stadı	1	1	1	Çim	Stadyum	105 X 68
19	Beyoğlu	İBB	İBB Beyoğlu Sütlüce Sahası	0	0	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
20	Esenler	GSB	Esenler Stadyumu	0	0	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
21	Eyüp	GSB	Rami Stadı	1	1	1	Suni Çim	Açık	100 X 67
22	Eyüp	GSB	Eyüp Stadı	1	1	1	Çim	Açık	105 X 68
23	Eyüp	Özel	Alibeyköy Stadı	1	1	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
24	Eyüp	İlçe Bld.	Karadolap Futbol Sahası	0	1	1	Suni Çim	Açık	90 X 60
25	Eyüp	GSB	Alibeyköy Parseller Stadı	0	0	1	Suni Çim	Açık	91 X 50

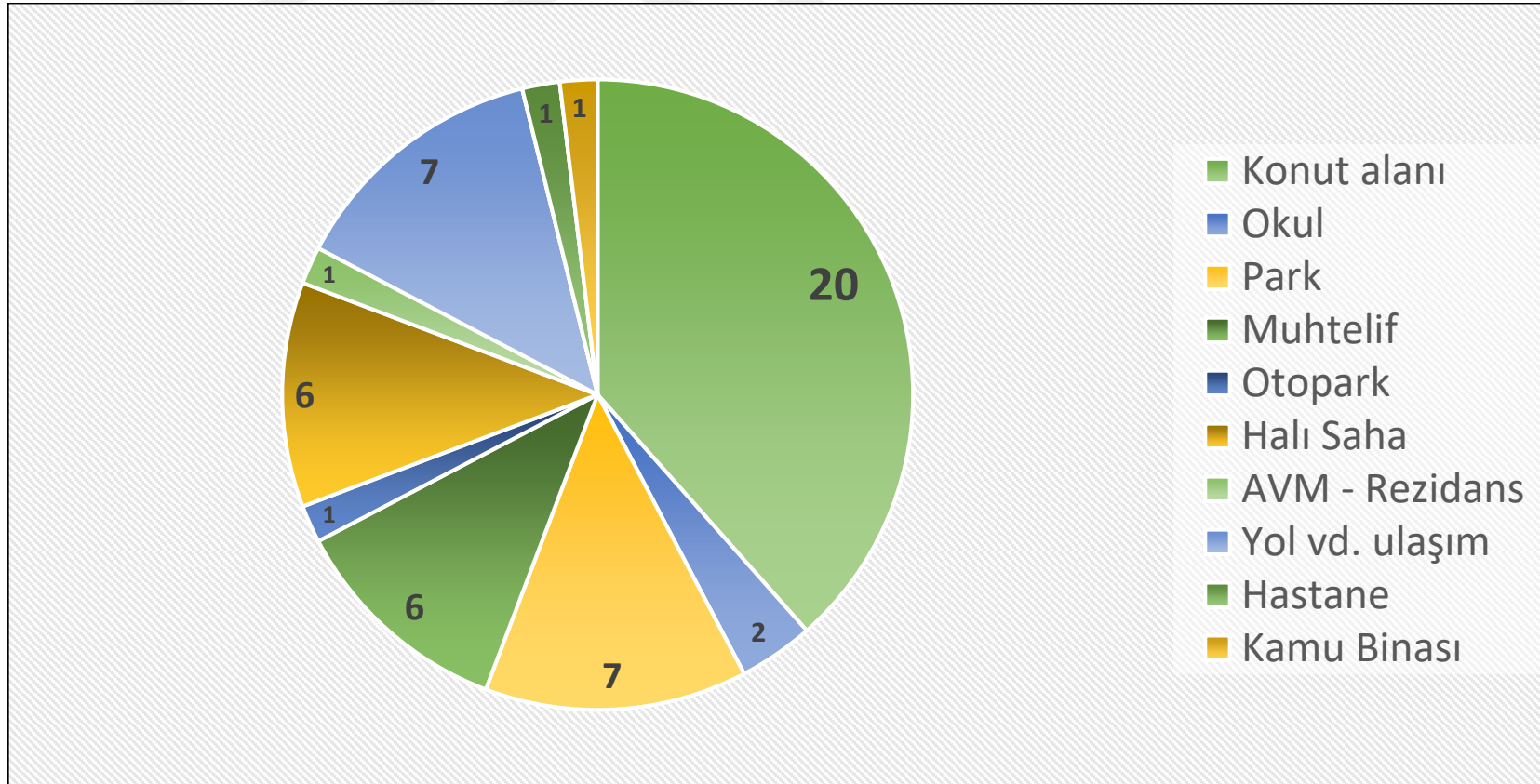
26	Eyüp	İlçe Bld.	Eyüp Spor Tesisleri	0	0	1	Çim	Açık	90 X 50
27	Eyüp	İlçe Bld.	Eyüp Bahariye Sahası	0	0	1	Suni Çim	Açık	90 X 57
28	Eyüp	Özel	Erokspor	0	0	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
29	Fatih	GSB	Karagömrük-Vefa Stadı	1	1	1	Çim	Stadyum	105 X 68
30	Fatih	İBB	Balat Başakşehir Tesisleri	0	0	1	Suni Çim	Tesis	100 X 63
31	Fatih	İlçe Bld.	Namık Sevik Stadı	0	0	1	Suni Çim	Açık	95 X 61
32	GOP	İlçe Bld.	Küçükköy Sahası	0	1	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
33	GOP	İlçe Bld.	Karadeniz Tekin Küçükali Sahası	0	1	1	Suni Çim	Açık	99 X 65
34	GOP	GSB	Albayrak Spor Tesisleri Saha 1	0	0	1	Suni Çim	Açık	68 X 105
35	GOP	GSB	Albayrak Spor Tesisleri Saha 2	0	0	1	Suni Çim	Açık	100 X 60
36	Güngören	İlçe Bld.	Göngören Belediye Stadı	0	1	1	Çim	Açık	103 X 68
37	Kadıköy	GSB	Fenerbahçe Şükrü Saraçoğlu Stadı	1	1	1	Çim	Stadyum	105 X 68
38	Kadıköy	İlçe Bld. ve Hazine	Fenerbahçe Lefter Küçükandonyadis Tesisleri Saha 1	1	1	1	Çim	Tesis	105 X 68
39	Kadıköy	İlçe Bld.	Fikirtepe Tesisleri	0	0	1	Suni Çim	Açık	90 X 67
40	Kadıköy	İlçe Bld. ve Hazine	Fenerbahçe Lefter Küçükandonyadis Tesisleri Saha 2	0	0	1	Suni Çim	Tesis	105 X 68
41	Kağıthane	İlçe Bld.	Sadabad Sahası	1	1	1	Suni Çim	Açık	90 X 60
42	Kağıthane	GSB	Mehdi Sancak Stadı	0	1	1	Suni Çim	Açık	98 X 67
43	Kağıthane	GSB	Seyrantepe Futbol Sahası	0	0	1	Suni Çim	Açık	96 X 64
44	Kağıthane	İlçe Bld.	Örnektepe - Mehmet Akif Ersoy Stadı	0	0	1	Suni Çim	Açık	96 X 56
45	Kağıthane	İlçe Bld.	Yahya Kemal Spor Kompleksi	0	0	1	Suni Çim	Açık	95 X 62
46	Kağıthane	İlçe Bld.	Abide-I Hürriyet Sahası	0	0	1	Suni Çim	Açık	90 X 50
47	Kağıthane	İlçe Bld.	Nurtepe Sahası	0	0	1	Suni Çim	Açık	100 X 68
48	Küçükçekmece	İlçe Bld.	Yeşilova Kemal Aktaş Stadı	0	1	1	Suni Çim	Açık	95 X 60
49	Küçükçekmece	İlçe Bld.	Sefaköy Kartal Sahası	0	1	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
50	Küçükçekmece	İlçe Bld.	Kanarya Stadı	0	1	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
51	Küçükçekmece	GSB	İFA Sahası	0	0	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
52	Küçükçekmece	İlçe Bld.	Halkalı Stadı	0	0	1	Suni Çim	Açık	92 X 60
53	Şişli	İlçe Bld.	Feriköy Stadı	1	1	1	Suni Çim	Açık	90 X 60
54	Şişli	GSB	Türk Telekom Stadı	0	0	0	Çim	Stadyum	105 X 68
55	Üsküdar	GSB	Selimiye Sahası	1	1	1	Suni Çim	Açık	92 X 62

56	Üsküdar	TSK	Kandilli Sahası	1	1	1	Suni Çim	Açık	105 X 68
57	Üsküdar	Vakıflar Müd.	Beylerbeyi 75. Yıl Stadı	0	0	1	Suni Çim	Açık	105 X 65
58	Zeytinburnu	İlçe Bld.	Hasan Doğan Amatör Spor Kulüpleri Tesisi	0	1	1	Suni Çim	Açık	94 X 61
59	Zeytinburnu	İlçe Bld.	Merkezefendi Sahası	0	1	1	Suni Çim	Açık	105 X 68

TABLO 7 - Nizami futbol sahası vasfını yitiren alanların 2019 yılı itibariye dönüşüm tablosu

2019'da yerine ne var?	1880-1946	1947-2019
Konut	20	61
Okul	2	35
Park	7	18
Muhtelif	6	20
Otopark	1	16
Halı Saha	6	15
AVM - Rezidans	1	15
Yol vd. ulaşım	7	14
Spor Salonu	0	5
Hastane	1	5
Sanayi Tesisi	0	3
Kamu Binası	1	4
TOPLAM	52	211

TABLO 7 - GRAFİK 1 - 1880 - 1946 yılları arasındaki sahalardan 2019 yılında neye dönüştü?

TABLO 7 - GRAFİK 2 - 1947 - 2019 yılları arasındaki sahalar 2019 yılında neye dönüştü?

